

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Šarūnė

VALOTKIENĖ

I–XVI a. laidosena Žemaitijoje: įkapės ir jų dėjimo paprotys

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
etnologija H 006

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2013– 2018 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Vykintas Vaitkevičius (Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005).

Mokslinė konsultantė:

Dr. Jūratė Šlekonytė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006)

TURINYS

ĮVADAS.....	6
LITERATŪROS APŽVALGA	17
1. ĮKAPIŲ SAMPRATA ARCHEOLOGIJOS, KALBOS, PAPROČIŲ IR TAUTOSAKOS DUOMENIMIS	26
1.1. Įkapių samprata Lietuvos archeologijoje.....	26
1.1.1. Įkapių skirstymas.....	29
1.2. Įkapės lietuvių kalbos, papročių ir tautosakos kontekste	30
1.2.1. Įkapių sinonimai	32
1.3. Įkapių dėjimo paprotys.....	34
1.3.1. Įkapių dėjimas laidotuvių metu	34
1.3.2. Įkapių dėjimo apeigos	36
2. ĮKAPĖS I–XVI A. ŽEMAITIJOS KAPUOSE	51
2.1. Įkapių dėjimo papročio raida ir įkapių komplektai	52
2.1.1. I–IV a. vyrų ir moterų įkapių komplektai.....	54
2.1.2. V–IX a. vyrų ir moterų įkapių komplektai	55
2.1.3. X–XII a. vyrų ir moterų įkapių komplektai.....	56
2.1.4. XIII–XV a. pr. vyrų ir moterų įkapių komplektai	57
2.1.5. XV a. II p.–XVI a. vyrų ir moterų įkapių komplektai	58
2.1.6. Vaikų kapų įkapių komplektai I–XVI a.	58
2.1.7. Apibendrinimas	60
2.2. Įkapės	61
2.2.1. Papuošalai.....	61
2.2.2. Įrankiai ir buities daiktai.....	74
2.2.3. Ginklai ir jų priedai	85
2.2.4. Žirgai, jų dalys ir raitelio priemonės	88
2.2.5. Kita.....	91
2.2.6. Apibendrinimas	96
2.3. Įkapių kontekstas.....	99
2.3.1. Kapo duobė.....	99

2.3.2.	Karstas	101
2.3.3.	Įkapės: tarp galvos ir kojų	104
2.3.4.	Mirusiojo drobulė	113
3.	SIMBOLINĖS ĮKAPIŲ REIKŠMĖS.....	118
3.1.	Simbolinės įkapių reikšmės: žiedas.....	121
3.1.1.	Nuo archeologijos link papročių ir tautosakos	122
3.1.2.	Žiedas – žmogaus ženklas	124
3.1.3.	Žiedas – ryšys.....	125
3.1.4.	Žiedai ir rankų pirštų mitinės reikšmės	126
3.2.	Simbolinės įkapių reikšmės: adata	128
3.2.1.	Adata ir moteris	129
3.2.2.	Turėti adatą – gyventi.....	131
3.2.3.	Sauganti adata.....	133
3.2.4.	Mitinis siuvimas adata.....	134
3.3.	Simbolinės įkapių reikšmės: kirvis.....	135
3.3.1.	Kirvis – vyrų simbolis	136
3.3.2.	Kirvio kirtis	138
3.3.3.	Kirvis kelionėje	140
3.3.4.	Kirvis – gyvenimo įrankis	141
4.	ĮKAPIŲ DĖJIMO PAPROTYS I–XVI A.: DUOMENŲ INTERPRETACIJA	144
4.1.	Įkapių dėjimo paprotys XVII–XX a. pr.	151
4.2.	Įkapių dėjimo paprotys ir įkapių samprata	156
	IŠVADOS.....	158
	ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	161
	Šaltinių santrumpos	161
	Literatūra ir šaltiniai	165
	Tyrime naudotų Žemaitijos laidojimo paminklų šaltinių sąrašas.....	188
	PRIEDŲ SĄRAŠAS	193
	PRIEDAI	195
	PADĖKA.....	223

ĮVADAS

Apie mirtį yra mažoma visose kultūrose ir religijose, nepaisant įsitikinimų, amžiaus ar lyties. Mirties baimę padeda įveikti laidotuvių apeigos ir papročiai, gilus ir platus tikėjimų laukas.

Įkapių dėjimas yra vienas iš seniausių laidotuvių papročių ir dažniausiai siejamas su priešistoriniais laikais. Šio papročio pradžia galima laikyti pirmuosius neandertaliečių kapus iš viduriniojo paleolito. Šanidaro kape 4 (angl. *Shanidar*, Irakas, 60 000 m. pr. Kr.) buvo rasta gėlių žiedadulkių, Dederieyh vaiko kape (Sirija, 70 000–50 000 m. pr. Kr.) – raudonojo elnio žandikaulis. Vėlyvajame paleolite (50 000–10 000 m. pr. Kr.) įkapių randama daugiau, tai – dramblio kaulo karoliai, mamutų kaulų smeigtukai, kabučiai, kaulinės lazdos ir kiti dirbiniai (Parker Pearson 1999: 149–153).

Įkapių dėjimo paprotys, prasidėjęs viduriniame paleolite, vėliau išplito visame pasaulyje¹. Nuo pirmųjų amžių po Kristaus jų randama mažiau, nors, pavyzdžiui, Europoje įkapių dėjimo paprotys (paplitęs nuo Britanijos salų iki Kaukazo) pradėjo nykti tik VIII a., šiuo laikotarpiu jų buvo randama tik rytiniuose ir šiauriniuose Europos pakraščiuose – Skandinavijoje, rytinėje Baltijos pakrantėje ir tarp klajoklių bendruomenių nuo Vengrijos vakarų iki Ponto-Kaspijos stepių rytuose. Įkapių dėjimo paprotys išnyko antrame tūkstantmetyje, dažniausiai tai siejama su krikščionybės įsivyravimu (Härke 2014: 2–3). Tačiau naujausioje literatūroje kartais teigiama, kad įkapių dėjimo paprotys, kiek pakitęs, išliko iki šiol (plg: Harper 2012).

Lietuvos teritorijoje seniausieji kapai rasti Biržulio apyžerėje (Telšių r.), jie datuojami mezolito laikotarpiu. Donkalnio dvigubame kape 2 (cal 6377–6221 m. pr. Kr.) rasta žvėrių dantų apvara, pavieniai žvėrių dantys, titnago skeltė. Kape 4 (cal 5980–5790 m. pr. Kr.) rasti žvėrių dantų kabučiai, kape 5 – žvėrių dantys, lancetinis strėlės antgalis (išsamiau žr.: Butrimas 2012: 47–77).

Ankstyvajame ir viduriniame bronzos amžiuje įkapės negausios: keraminiai indai, akmeniniai kirviai, titnaginiai strėlių antgaliai, kauliniai smeigtukai, gintariniai papuošalai. Tik nuo vėlyvojo bronzos amžiaus iš bendro konteksto išsiskiria įkapėmis gausūs kapai (Brazaitis 2005: 285, 287, 291).

¹ Įkapių randama Mesopotamijoje (6000 pr. Kr.), Karelijoje (6500–6300 pr. Kr.), Japonijoje (Akita, 2500–1800 pr. Kr.), Kretoje (2000 pr. Kr.), Irane (2000 – 1000 pr. Kr.), Tailande (1180–1080 pr. Kr.), Ukrainoje (aukščiau Dniepro, VII–III a. pr. Kr.), Sudane (IV–III a. pr. Kr.) ir kitur (Shaw, Jameson 1999).

Įkapės buvo dedamos beveik į visus I–XIII a. kapus. Jų kiekis, pobūdis priklausė nuo konkrečiu laikotarpiu vyravusios gyvensenos ir nešiosenos, religinių, kultūrinių, ekonominių ir kitų veiksnių. Nuo XIV a. pab. Lietuvos teritorijoje paprotys dėti įkapės nyko – kapuose jų surandama vis mažiau. XIX–XX a. dar prisimenamas paprotys dėti daiktus į kapą, tačiau tai daroma tik išskirtiniais atvejais. Paprastai mirusysis aprenGIamas šarvojimo rūbais, jam įdedami keli su tikėjimu susiję daiktai, pavyzdžiui, žvakė, maldaknygė, rožančius.

Tyrimo problema ir aktualumas. Darbas aktualus įkapių sampratos požiūriu. Lietuvos archeologijoje iki šiol nėra bendro susitarimo, įkapės apibrėžiamos ar grupuojamos įvairiai, pavyzdžiui, Adolfas Tautavičius įkapės suskirstė į dvi grupes: pirmąją sudarė su apranga susiję daiktai ir papuošalai, antrąją – darbo įrankiai, ginklai ir buities daiktai bei papildomai įdėti papuošalai (1968: 7). Mykolas Michelbertas, vėliau pakartojęs šį įkapių grupavimą, išskyrė papildomas įkapės ir žirgo liekanas (1986: 35). Vytautas Urbanavičius prie įkapių priskyrė ir gyvūnų kaulus, monetas, papildomomis įkapėmis laikė krikščionybės pradžioje į kapus dėtus įrankius, buities daiktus (1966: 115). Palyginimui, etnologijoje įkapėmis vadinami drabužiai, su kuriais laidojamas mirusysis.

Darbas aktualus ir geografinės aprėpties požiūriu. Žemaitija yra kultūrinis regionas, kuriame XX a. II pusėje surinktas didelis archeologinių duomenų kiekis, jų didžiąją dalį sudaro laidojimo paminklų medžiaga. Šis darbas aprėpia I–XVI a. Žemaitijoje tyrinėtų pilkapynų ir kapinynų medžiagą, apibendrina ją ir analizuoja įkapių dėjimo paprotį.

Ne mažiau reikšmingas simbolinių įkapių reikšmių tyrimas. Paprastai įkapės analizuojamos kaip pavieniai archeologiniai dirbiniai, aiškinamas jų paplitimas, gamybos technologija, nešiosena, dirbiniai skirstomi į tipus, potipius. Nagrinėjamas menamas įkapių komplekto ryšys su mirusiojo socialiniu statusu. Karštų diskusijų sulaukė ir įkapių papročio likimas po krikščionybės įvedimo.

Simbolinių įkapių reikšmių klausimą savo darbuose iš dalies palietė Regina Volkaitė-Kulikauskienė ir Laima Nakaitė-Vaitkuskienė, kiek daugiau prie simbolinio įkapių tyrimo prisidėjo Rasa Banytė-Rowell, nagrinėjusi konkrečių įkapių simbolines reikšmes.

Tyrimo objektas – įkapių dėjimo paprotys, užfiksuotas I–XVI a. Žemaitijos laidojimo paminkluose.

Žemaitijos kultūrinis regionas šiame tyrime pasirinktas neatsitiktinai – tai viena iš nedaugelio archeologinių kultūrų, kurioje I–XVI a. vyravo inhumacija. Griautiniai kapai leidžia nustatyti įkapių padėtį mirusiojo kūno

atžvilgiu, o tai itin svarbu nagrinėjant įkapių dėjimo paprotį, simbolines reikšmes².

Įkapių padėtis mirusiojo kūno atžvilgiu nėra atsitiktinumas. Ji pasirinkta apgalvotai, yra susijusi su pasaulėžiūra ir mitiniais vaizdiniais. Papuošalai ir aprangos dalys kape beveik visada randami taip, kaip buvo nešiojami, o ginklai, buities įrankiai ir daiktai „buvo dedami griežtai numatyta [kita] tvarka“ (Michelbertas 1986: 36, 38). Pavyzdžiui, V–IX a. Žemaitijos kapinyuose kovos peilius į vyrų kapus dažniausiai dėdavo kairėje pusėje, išilgai griaučių (Vaškevičiūtė 2007: 272). Paprastai į atskirą grupę tyrinėtojai išskiria įkapes, kurios aptinkamos ne joms būdingoje padėtyje prie mirusiojo, o kitose kapo vietose.³ Pavyzdžiui, žiedas, kuris paprastai buvo nešiojamas ant piršto, gali būti randamas prie mirusiojo kojų ar kapo sampile. Degintiniuose kapuose šioms įkapėmis priskiriami nedeginti dirbiniai.

Tyrimo chronologinės ribos. Archeologinė medžiaga nagrinėjama iš I–XVI a. prožemaičių ir žemaičių laidojimo paminklų. Duomenys darbe skirstomi į penkis laikotarpius: I–IV a. – senasis geležies amžius, V–IX a. – vidurinis geležies amžius, X–XII a. – vėlyvasis geležies amžius, XIII–XV a. pr. – ankstyvieji viduramžiai ir XV a. II p. – XVI a. – vėlyvieji viduramžiai (Michelbertas 1986: 78–83; Tautavičius 1996: 6–9; Volkaitė-Kulikauskienė 1970: 5–8; Kuncevičius 2005: 18). Viduramžiai skaidomi į du laikotarpius, norint kuo tiksliau suvokti pokyčius, įvykusius po krikščionybės įvedimo.

Darbo teritorinė aprėptis – prožemaičių ir žemaičių genties teritorija. Prožemaičiai yra I–IV a., o žemaičiai – V–XVI a. šios teritorijos gyventojai.

Šiame darbe nenagrinėjamos problemos, susijusios su Žemaitijos teritorijos lokalizavimu. Apibrėžtis pasirinkta pagal iki šiol archeologinėje literatūroje nusistovėjusias ribas. Prožemaičių teritorija apibrėžta remiantis M. Michelberto tyrimais ir „Lietuvos TSR archeologijos atlasu“ (į rytus nuo kapinynų su akmenų vainikais, į šiaurę ir šiaurės rytus nuo Nemuno žemupio kapinynų, į šiaurę bei šiaurės rytus nuo centrinės Lietuvos kapinynų, t. y. Jūros aukštupyje ir kairiajame bei dešiniajame krante, Dubysos vidurupio ir aukštupio baseine – LAA: žem. 7; Michelbertas 1986: 54), o žemaičių – remiantis A. Tautavičiaus tyrimais (rytuose – iki Šušvės, pietuose (labai apytiksliai) – keliasdešimt kilometrų šiauriau Nemuno (t. y. maždaug iki Šaltuonos ir Šešuvies), vakaruose – iki Jūros ar kiek už jos, šiaurėje – iki Minijos ir Varduvos aukštupių, Ventos vidurupio (apimant Kuršėnų, Šiaulių apylinkes – Tautavičius 1996: 64).

² Į darbo tyrimą įtraukti ir degintiniai kapai, tačiau jie sudaro tik 1,5 proc. kapų.

³ Užsienio šalių tyrėjų šios įkapės vadinamos dovanomis (angl. *grave gifts*).

Darbo tikslas – išanalizuoti įkapių dėjimo paprotį I–XVI a. Žemaitijoje, nustatyti jo bruožus ir raidą.

Uždaviniai:

1. Išnagrinėti istoriografiją įkapių papročio tema;
2. Remiantis archeologijos, lietuvių kalbos, papročių ir tautosakos duomenimis suformuluoti įkapių sampratą;
3. Išnagrinėti įkapių dėjimo paprotį atskirais laikotarpiais (I–IV a., V–IX a., X–XII a., XIII–XV a. I p., XV a. II p.–XVI a.);
4. Išanalizuoti konkrečių įkapių dėjimo paprotį I–XVI a.;
5. Išnagrinėti įkapių dėjimo papročio simboliką;
6. Pateikti I–XVI a. įkapių dėjimo papročio interpretaciją.

Ginamieji teiginiai:

1. Įkapėmis laikytina visa, kas buvo dėta į kapo duobę.
2. Įkapių dėjimo paprotys apima visas laidotuvių apeigas, jo kuliminacija – atsisveikinimas su mirusiuoju.
3. Įkapių dėjimo paprotys I–XVI a. nuolat kito, stipriausiai pokyčius veikė mirusiojo lytis, religinės, ekonominės bei politinės reformos.
4. Po krikščionybės įvedimo įkapių dėjimo paprotys neišnyko, tai buvo dar vienas postūmis keistis šiam papročiu.
5. Įkapių dėjimo papročio esminis momentas buvo aprūpinti mirusįjį, dėti jam daiktus.
6. Įkapių kaip simbolių daugiareikšmiškumas susijęs ne tik su plačiu jų panaudojimu pagal praktinę ir simbolinę paskirtį, bet taip pat pabrėžia nuolatinę įkapių dėjimo papročio kaitą.

Teorinė prieiga ir metodai. Remiantis archeologinių tyrimų ataskaitomis ir publikacijomis, archeologinių tyrinėjimų metu sukaupti duomenys apdorojami statistinių programų MS Excel ir SPSS (Statistical Package for the Social Science; Statistics 17.0) paketų pagalba. Gauti rezultatai nagrinėjami analitiniu, lyginamuoju ir statistiniu metodais.

Šis darbas remiasi Lietuvos archeologijai nauja sritimi etnoarcheologija – archeologijos tyrimų prieiga, subdisciplina (Parker Pearson 1999: 34; González-Ruibal 2016: 1; Politis 2016: 1). Tai yra etnografinių ir istorinių situacijų tyrinėjimai, stebint jas tiesiogiai arba per dokumentines paieškas, ieškant naudingos informacijos, padedančios suprasti ryšius tarp žmonių elgesio modelių ir materialinės kultūros (Staski, Sutro 1991: 5). Etnoarcheologijoje archeologinius radinius siekiama paaiškinti per etnografinius duomenis.

Etnoarcheologijos ir etnoarcheologo terminas pirmą kartą buvo paminėtas 1900 m., taip JAV archeologas, antropologas Jesse Walter Fewker

etnoarcheologais įvardino archeologus, savo žinias apie dabartines kultūras panaudojusius tyrinėjant archeologinius radinius (Beck 2007: 1158). Tačiau oficialiai etnoarcheologijos kaip subdisciplinos pradžia siejama su Maxine Kleindienst ir Patty Jo Watson darbu „Action Archaeology: the Archaeologist to take to the Field of a Living Community“ (1956).

Etnoarcheologijos istorija (iki 1999 m.) skirstoma į tris etapus. Pradiniame (1956–1967 m.) etape vyravo aprašomieji etnografiniai darbai, bandyta juos panaudoti archeologiniuose tyrimuose. Vyko diskusijos apie etnografinės ir archeologinės medžiagos lyginimą, analogijų taikymą. Antrasis naujosios etnoarcheologijos etapas (1968–1981 m.) išsiplėtojo iš Naujosios archeologijos srovės ir buvo paremtas jos idėjomis, gilintasi į procesą, kuomet daiktai tampa archeologiniais radiniais. Etnoarcheologai analizavo pirmųjų žmonių medžiojimą, rinkimą, jų gyvenamąją aplinką, prisitaikymą gamtoje. Trečiajame etape (1982–1999 m.) etnoarcheologija buvo veikiamą post-procesualistų (kontekstų archeologijos), ir buvo analizuojami klausimai, susiję su žmonių pasirinkimu ir jų vaidmeniu kultūroje. Šis etapas dažnai siejamas su Ian Hodder studija „Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture“ (1982). Autorius, remdamasis paties atliktais etnografiniais tyrimais Afrikos gentyse, gyvenusiose aplink Baringo ežerą, teigė, kad materialinė kultūra nėra pasyvi, tik žmonių elgesio rezultatas, o prasmingai sukurta, veikianti žmones, pabrėžė daiktų simbolikos ir kultūrinio konteksto svarbą (Beck 2007: 1158–1159; David, Kramer 2001: 6–31; Hodder 1982: 218).

Nuo 1999 m. mokslininkai vis drąsiau diskutavo apie etnoarcheologiją kaip savarankišką mokslo šaką, atskirdami ją nuo archeologijos ir etnologijos. Daug diskusijų sulaukė analogijų taikymas, jų mokslinis pagrindimas (Politis 2016: 1; González-Ruibal 2016: 1), nes tai yra vienas iš pagrindinių tyrimų metodų etnoarcheologijoje, t. y. informacijos perkėlimas iš vieno objekto į kitą, paremtas jų panašumais.

Šiame įkapių dėjimo papročio tyrime taikoma kultūrinio tęstinumo analogija, dar vadinama tiesiogine istorine prieiga (angl. *the direct historical approach*; Petterson 1971: 240; Deal 2017: 30), tęstiniu modeliu (angl. *the continuous model*; Gould 1977: 372), folklorine-kultūrine prieiga (angl. *folk-cultural approach*; Ascher 1961: 316). Ši analogijų grupė akcentuoja kultūrinį tęstinumą nuo priešistorinės iki etnografijoje užfiksuotos (Hayter 1994: 42). Tiek etnografinė, tiek archeologinė medžiaga analizuojama iš to paties kultūrinio regiono.

Kultūrinio tęstinumo analogija skaidoma į du pogrupius: etnografinį ir istorinį. Tyrimą atliekant pagal pirmąją prieigą, remiamasi naujausiais darbais

apie šiuolaikines bendruomenes, tuo tarpu istorinėje tyrimų prieigoje pirmumas suteikiamas istoriniams šaltiniams ir tik po to etnografiniams įrašams (Pettersson 1971: 240). Pastarąja tyrimų prieiga remiamasi šiame įkapių tyrime: archeologinė ir etnografinė medžiaga analizuojama iš Žemaitijos kultūrinio regiono, pirmiausiai nagrinėjami archeologiniai duomenys ir istoriniai šaltiniai, po to etnografiniai aprašymai, tautosaka, kalbos duomenys akademiniam lietuvių kalbos žodyne.

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro: įvadas, keturios dėstymo dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas bei priedai. Įvade greta tyrimo objekto, tikslo, uždavinių, ginamųjų teiginių, problematikos, aktualumo ir metodų, apžvelgiami naudoti archeologiniai, istoriniai, tautosakos ir etnografijos bei kalbiniai šaltiniai. Atskirai analizuojama XIX–XXI a. literatūra disertacijos tematika. Pirmajame darbo dėstymo skyriuje nagrinėjama įkapių samprata archeologijos, kalbos, papročių ir tautosakos duomenimis. Antrajame skyriuje, remiantis MC Excel ir SPSS programų paketais, nagrinėjami duomenys iš 2705 I–XVI a. Žemaitijos kapų (priedas 1, 3). Atskirai nagrinėjami vyrų ir moterų įkapių komplektai bei konkrečių įkapių dėjimo paprotys, atsižvelgiant į mirusiojo lytį, daikto padėtį kape, jo skaičių. Analizuojamas įkapių kontekstas – kapo duobė, karstas, interpretuojamos įkapių padėties reikšmės. Trečiajame darbo skyriuje įkapės nagrinėjamos kaip simboliai, tai atskleisti pasirenkama trys daiktai – adata, žiedas ir kirvis. Ketvirtajame skyriuje apžvelgiama ir interpretuojama tyrimo medžiaga, pateikiama disertantės įkapių dėjimo papročio samprata.

Darbo priedus sudaro diagramos, laidojimo paminklų lentelė ir nuotraukos *in situ* iš darbe analizuotų Žemaitijos laidojimo paminklų.

Archeologiniai tyrimo šaltiniai. Pagrindinę tyrimo duomenų bazę sudaro medžiaga iš I–XVI a. Žemaitijos laidojimo paminklų, apimanti tiek visiškai ištirtus kapinynus, tiek pavienius kapus (priedas 3).

Pildant duomenų bazę, sukurtą MS Excel programos pagrindu, pagrindinis dėmesys skiriamas informacijai apie mirusįjį ir įkapes. Pirmuoju atveju rinkti duomenys apie mirusiojo lytį ir amžių. Šios žinios iš osteologinių tyrimų arba nustatytos archeologiškai – remiantis kapo įkapių komplektu.

Paprastai kapo įkapių komplektai skirstomi į moteriškus ir vyriškus. I–IV a. prožemaičių moterims buvo įprasta dėti smeigtukus, apyrankes, kaklo apvaras, ylas, o vyrams – kirvius, peilius, ietigalius, smeigtukus ir seges (Michelbertas 1986: 63–68). V–IX a. moterims priskiriami apgalviai, kepurėlės, apvaros, smeigtukai, iš įrankių – ylos, peiliukai ir verpstukai. Vyrų kapuose dažniausiai randami darbo įrankiai – kirviai, taip pat ginklai – kovos peiliai, ietys, vėliau kalavijai, iš papuošalų – antkaklės, segės, diržai. Išskirtine

vyrų įkape laikomas žirgas (Vaškevičiūtė 2007: 272–274). X–XII a. išlieka panašus įkapių skirstymas (Kazakevičius 2007: 387–390). XIII–XV a. pr. į abiejų lyčių kapus dažnai dedami žiedai, peiliai, moterų įkape tampa segės. XV a. II p.–XVI a. vyrų būdingos įkapės – peiliai ir žiedai, rečiau kirviai, moterų – segės ir žiedai.

Duomenų bazėje aprašomi pilni kapo įkapių komplektai. Atskirai fiksuojami duomenys apie tris įkapes, pasirinktas analizuoti simbolikos tyrime – adatą, žiedą ir kirvį. Kiekviena įkapė aprašoma priklausomai nuo konteksto, pavyzdžiui, smeigtukai paprastai siejami su nešiosena, skirti susmeigti rūbus. Dėl to svarbu užfiksuoti visus atvejus, kai smeigtukai buvo įsmeigti į audinį, pažymėti jų padėtį mirusiojo kūno atžvilgiu, smeigtukų skaičių kape, jų tarpusavio santykį ir kt. Palyginimui, analizuojant kirvio dėjimo paprotį, svarbūs atvejai, kai kirvis buvo rastas įsmeigtas, sulaužytas, aptikta jo miniatiūra, aprašoma, kokiam įkapių komplekte jis rastas.

Rašytiniai istoriniai tyrimo šaltiniai⁴. Pagrindinę rašytinių duomenų dalį sudaro „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai“ (BRMŠ) bei „Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)“, (BRMR).

Naudotasi keturiais pirmaisiais BRMŠ tomiais, kuriuose publikuoti V a. pr. Kr.–XVIII a. rašytiniai šaltiniai, bei BRMR leidiniu, čia pateikta, naujai surasta XIV–XVIII a. religinė ir mitologinė medžiaga. Verta paminėti dažniausiai iš šių leidinių cituotus dokumentus.

Ankstyviausi duomenys analizuoti iš (normanų arba anglosaksų) pirklio Wulfstano kelionių aprašymų (apie 890–893), kuriuose pateikti to meto aisčių laidojimo papročiai bei jų skirtumai tarp kilmingųjų ir paprastųjų gyventojų (BRMŠ I: 164–169). Vertingas lenkų viduramžių istoriko Jono Dlugošo (1415–1480) veikalas „Lenkijos istorija“, kuriame autorius pateikė įvairios medžiagos apie lietuvių laidotuves ir mirusiųjų minėjimo šventes (BRMŠ I: 542–585).

⁴ Istorikų gretose BRMŠ vertinami kritiškai. Marius Ščavinskas teigė: „pastebėta, kad šaltiniai, rašę apie baltų, Paelbio slavų, skandinavų vikingų pagonišką religiją rėmėsi viduramžių raštijoje paplitusiais *interpretatio romana* ir *interpretatio Christiana* modeliais. Pasak jų, pagonybės „privalėjo“ garbinti medžius, gyvūnus, akmenis ir kitus gamtos objektus, nes tai esanti lot. *silvencens ydolatria*. Toks pagonybės vaizdinys buvo priešpriešinamas „tikrai“ religijai – krikščionybei, taigi pagonybė buvo pateikiama ir kaip „antibažnyčia“, kaip „išvirkščia“ krikščionybei.“ (Ščavinskas 2013: 201). Stephen Christopher Rowell atkreipė dėmesį į XVII a. rašytiniuose šaltiniuose iškeliama pagoniškų papročių laikymąsi, jų fiksavimą siejo su reformacija, kova tarp reformatų ir katalikų (Rowell 2012: 309). Darius Baronas kritiškai įvertino J. Dlugošo pateiktas žinias apie žemaičių krikštą, Dainius Elertas – M. Pretorijaus aprašytas žemaičių pagoniškas apraiškas (Baronas 2011; Elertas 2012). Pastebėtina, kad autoriai neneigia buvus tokių tikėjimų ir papročių, bet manytina, kad tai labiau atspindi ankstesnį laikotarpį, nei fiksuojamą dokumentuose.

Naudotasi Prūsijos kronininko, dominikono Simono Grunau (XV a. II p. – apie 1530–1531) veikalu „Kronika“, jame pateiktas duomenimis apie prūsų laidotuvių papročius (BRMŠ II: 35–122). Analizuota medžiaga iš Sūduvių knygelės (apie 1520–1530), kurioje aprašytos Sembos sūduvių laidotuvių apeigos ir mirusiųjų minėjimo šventės (BRMŠ II: 123–156). Neapsieita be lenkų spaustuvinininko, raštų rengėjo, vertėjo Jono Maleckio-Sandeckio (apie 1490–1567) veikalų „Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus“ (BRMŠ II: 199–212).

Į tyrimą įtrauktas italo Aleksandro Guagnini (1538–1614) veikalas „Europinės Sarmatijos aprašymas“ bei lenkų istoriko Motiejaus Strijkovskio (1547– tarp 1586 ir 1593) darbas „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika“⁵, abu šie veikalai suteikia žinių apie to meto Žemaitijos laidojimo papročius (BRMŠ II: 467–570).

Svarbus lenkų istoriko Jono Lasickio (apie 1534 – po 1599) darbas „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“, tai bene svarbiausias žemaičių senosios religijos ir mitologijos šaltinis (BRMŠ II: 571–603). Į darbą įtrauktas prancūzo Johanno Davido Wundererio (XVI a.) rankraštis, jame aprašyta žemaičių gyvensena bei latvių laidojimo papročiai (BRMŠ II: 637–640).

Naudotasi olandų kraštotyrininko Johanno Arnaldo Brando (1647–1691) veikalu „Kelionės per Brandenburgo žemę, Prūsiją, Kuršą, Livoniją, Pskovą, didįjį Naugardą, Tverę ir Maskoviją“ (BRMŠ III: 65–70). Darbe pateikta naujų, anksčiau nemintų laidotuvių apeigų (mirusiojo rengimas įprastais drabužiais, atvirų langų laikymas, kad siela galėtų laisvai sklaidyti, ir kita). Taip pat svarbūs vokiečių istoriko, evangelikų liuteronų kunigo Pauliaus Einhorno (?–1655) darbai: „Stabmeldystės ir niekingų prietarų paneigimas“, „Latvių kuršo kunigaikštystėje reformavimas“ bei „Historia Lettica. Tai yra latvių tautos aprašymas“, čia pateikti vertingi laidojimo apeigų interpretavimai (BRMŠ III: 577–637).

Greta šių darbų analizuoti katalikų bažnyčios rašytiniai dokumentai, kaip antai Sembos vyskupo Michaelio Jungės įsakas (1426?; BRMŠ I: 478–485), 1428 metų sausio 26 dienos Rygos provincijos bažnyčios susirinkimo nutarimai (BRMŠ I: 613–617). Naudotasi reformatorių rankraštiniu pamokslų rinkiniu „Volfenbiutelio postilė“ (1573; BRMŠ II: 443–446), Pranciškonų observantų (bernardinų) misijos surinktais papročiais ir tikėjimais (BRMR: 392–414) bei kitais BRMŠ I, II, III ir BRMR publikuotais dokumentais.

⁵ Šiuose darbuose aprašyti laidotuvių papročiai yra labai panašūs: M. Strijkovskis buvo apkaltinęs A. Guagnini plagijavimu (BRMŠ II: 467).

Vertingas Mato Pretorijaus (apie 1635–1704) veikalas „Prūsų įdomybės, arba Prūsijos regykla“ (1999, 2004, 2006, 2011), kuriame pateikiami lietuvininkų gyvenimo būdo ir papročių aprašai. Disertacijai itin svarbus trečiasis tomas, kurį sudaro trys knygos: „Senovės prūsų idololatrija“, „Senovės prūsų šventės“ ir „Senovės prūsų konsekracija“ (2006).

Etnografiniai tyrimo šaltiniai. Nagrinėjant įkapių dėjimo paprotį ir jo simboliką, analizuojami etnografiniai aprašymai, vaizduojantys ne tik XIX–XX a. pirmos pusės žemaičių laidotuvių papročius, bet ir buitį, tradicijas⁶. Tai itin aktualu analizuojant įkapių simbolines reikšmes, „dažniausiai galima nesunkiai susekti, [...] [kad] simbolinė reikšmė randasi iš pirminių, utilitarinių savybių ar atliekamų veiksmų, nes kiekvienas toks apeigoje figūruojantis daiktas ar veiksmas yra semantiškai paženklintas savo „pirminio prototipo“ atžvilgiu“ (Толстой 1995: 167–168, iš Racėnaitė 2011: 78–77).

Tyrime remiamasi Dionizo Poškos (1764–1830) darbu „Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir žemaičių kunigaikštijoje“, kuriame aprašomos to meto įkapės, pateikiami glausti papročių aprašai (1959: 330–418). Pagrindinis darbo trūkumas – dažnai lietuvišką medžiagą užgožia jos gretinimas su graikų ir romėnų mitologija ir neobjektyvus palyginimas.

Prie etnografinių aprašymų tenka priskirti žemaičių kunigo, vieno geriausio to laikmečio pamokslininko Jurgio Ambrozijaus Pabrėžos (1771–1849) darbus. Išlikusiuose pamoksluose kunigas pateikė nemažą pluoštą papročių vaikų auklėjimo, vestuvių, vedybinio gyvenimo, laidotuvių ir kitomis temomis. J. A. Pabrėža buvo vienas iš to meto žemaičių šviesuolių, prisidėjusių ir prie tautosakos rinkimo (JPa: 350, Gidžiūnas 1994).

Įkapių dėjimo papročio tyrime itin svarbios istoriko Simono Daukanto (1793–1864) studijos: „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822; 1976a), „Istorija žemaitiška“ (1838; 1995a, 1995b), „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845; 1993), „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ (1850; 1976b). Pirmieji du ir paskutinis darbas yra vienas kitą papildantys lietuvių istorijos variantai. Daugiausiai duomenų šiam tyrimui panaudota iš studijos „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, kuris orientuotas į senovės lietuvių kultūros istoriją. S. Daukanto darbuose jaučiamas praeities idealizavimas, trūksta kritiško požiūrio į šaltinių pasirinkimą, tačiau darbai išlieka svarbūs ir vertingi dėl senųjų papročių ir to meto gyvenimo aprašymų.

Žemaičių papročių nagrinėjimas neatsiejamas nuo iškilaus žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus (1801–1875) darbų, iš kurių šiame tyrime naudojamosi „Žemaičių vyskupystė“ (1848), kuriame greta katalikiško

⁶ Darbo autorė šiame tyrime paprotį ir tradiciją laiko lygiavertės reikšmės žodžiais.

tikėjimo niuansų pateikiami tuo metu išlikę „senojo stabmeldiško (pagoniško) tikėjimo“ relikvai (Valančius 2013: 515).

Folkloristas, etnografas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846) domėjosi lietuvių mitologija, liaudies kūryba, rinko tautosaką. Didelį dėmesį skyrė Žemaitijai, parašė „Žemaičių žemės prisiminimai“ (1842). Šiame ir kituose autoriaus darbuose jaučiamas tuo meto mokslo darbams būdingas romantinis požiūris į istoriją, tėvynės idealizavimas (1959).

Tyrime plačiai naudojami etninės kultūros tyrėjo Igno Končiaus (1886–1975) darbai. Tai „Žemaičio šnekos“ (parašyta 1961, publikuota 1996) ir „Mano eitasis kelias“ (2016). Darbai skirtingo žanro, pirmasis yra etnografinis žemaičių buities aprašymas, antrąjį sudaro dvi dalys – autobiografinis pasakojimas ir prisiminimai, Žemaitijos kraštovaizdžio vaizdavimas, tautosaka. I. Končiaus darbai išsiskiria gebėjimu į savo aplinką pažvelgti iš šalies, moksliniu jautrumu ir įžvalgumu.

Nagrinėjant įkapių dėjimo paprotį taip pat remiamasi Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės-Žemaitės (1845–1921) etnografiniais Žemaitijos aprašais, autobiografija, literatūriniais darbais – juose fiksuota tradicinės to meto žemaičių buitis, papročiai (1957, 2001, 2004).

Vertinga kraštotyrininko ir muziejininko Juozas Mickevičius (1900–1984) surinkta etnografinė medžiaga iš Žemaitijos, dalis jos jau po tyrinėtojo mirties publikuota dviejuose „Tėvų ir protėvių žemė“ dalyse, viename iš jų atskirai aprašomi senųjų žemaičių marinimo ir laidojimo papročiai (2008).

Kraštotyrininko, archeologo Vito Valatkos (1927–1977) surinkti duomenys skelbti „Žemaičių žemės tyrinėjimai. Knyga I. Archeologija“ ir „Knyga II. Muziejininkystė, etnografija, kraštotyra“ (2004, 2006). Nors tyrinėtojas žinomas pirmiausiai kaip archeologas, bet didelį indėlį įnešė ir į žemaičių tautosakos rinkimą bei papročių aprašymą.

Darbe naudojami duomenys ir iš kitų darbų, kuriuose kalbama apie žemaičių gyvenimą, jų papročius, tradicijas. Tai Aleksandro Pakalniškio (1910–2012) etnografinė apžvalga „Žemaičiai“ (1977), Igno Jablonskio (1911–1991) „Budrių kaimas“ (1993). Kaip palyginamoji medžiaga įtraukiami etnografiniai aprašai ir iš kitų Lietuvos kultūrinių regionų, pavyzdžiui, Teodoro Lepnerio (1633–1691) XVII a. Mažosios Lietuvos papročių ir gyvenimo būdo aprašymai (2011), Eduardo Gizevijaus (1798–1880; 1970), Otto Glagau (1834–1892; 1970) veikalai, Mikalojaus Katkaus (1852–1944) „Balanos gadynė“ (1965) ir kai kurie kiti.

Tautosakiniai tyrimo šaltiniai. Folklorinė medžiaga nagrinėjama apimant visas Lietuvos kultūrinės sritis, nes tai bendras lietuviškas paveldas, kylantis iš baltų priešistorės. Tačiau bet koku atveju ryškesni ar mažiau

ryškūs kultūrinių regionų savitumai egzistuoja, ne išimtis ir Žemaitija (Kerbelytė 2011: 333), dėl to šiame darbe, analizuojant papročius ir tautosaką, pažymima jų kilmė.

Šiame darbe svarbią vietą užima S. Daukanto (1793–1864) ir jo padėjėjų surinkta tautosaka iš Žemaitijos, publikuota dviejose „Žemaičių tautosakos“ dalyse: pirmojoje paskelbtos žemaičių dainos, antrojoje – pasakos, patarlės, mišlės (1983, 1984).

Mečislovo Davainio-Silvestraičio (1849–1919) folkloro rinkiniai papildė itin menkai iš tautosakos pažįstamą XIX a. Žemaitijos krašto vaizdą. Dalis jo surinktos medžiagos publikuota leidinyje „Patarlės ir dainos“ (1889) ir „Pasakos, sakmės, oracijos“ (DSPSO), likusi dalis saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne (toliau – LTR).

Didžiausias publikuotas pasakojamosios tautosakos rinkinys yra Jono Basanavičiaus (1851–1927; Bs), čia paskelbta trylika tautosakos bibliotekos tomų, darbe panaudota medžiaga iš dešimties. Medžiagą iš įvairių Lietuvos vietų, ypač J. Basanavičiaus gimtajame Ožkabalių kaime (Vilkaviškio r.), rinko J. Basanavičius ir jo bendraminčiai.

Įkapių dėjimo papročio tyrime neapsieita be Jono Balio (1909–2011) tautosakos rinkinių. Naudota medžiaga iš keturių tomų, itin svarbus tikėjimų rinkinys apie mirtį ir laidotuves (BIML).

Į tyrimą įtraukti ir kiti darbai, kaip antai „Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės“ (LRPS), kuriame nemaža dalis pasakų užrašyta Žemaitijoje, jas surinko rašytojai J. Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė (1845–1921), Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943), Jonas Krikščiūnas-Jovaras (1880–1967).

Naudotasi tautosakininkės Bronislavos Kerbelytės suklasifikuotomis pasakomis ir sakmėmis, jų tautosakininkė susistemino apie 85 tūkstančius (užrašytų nuo 1835 iki 1982 m.) ir duomenis apie jas paskelbė trijuose „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ tomuose (1999, 2001, 2002).

Nepublikuoti duomenys tyrimui naudoti iš LLTI lietuvių tautosakos rankraštyno (LTR) bei iš Lietuvos istorijos instituto tikėjimų kartotekos (toliau LTA ir IIES).

Įkapių dėjimo papročio tyrime naudotasi Liudviko Rėzos (1776–1840) surinktų dainų dvitomiu „Lietuvių liaudies dainos“ (1958; 1964). Žemaitiškų dainų bazę papildė Simono Stanevičiaus (1799–1848) surinktos „Daynas žemaycziu“ (1829). Nagrinėtos Antano Juškos (1819–1880) užrašytos „Lietuviškos dainos“ (JLD).

Kalbiniai tyrimo šaltiniai. Šiame tyrime daugiausiai kalbinių duomenų panaudota iš akademinio Lietuvių kalbos žodyno, taip pat naudotasi

elektronine duomenų baze „Lietuvių kalbos tezaurus“, 2006 m. versija (toliau LKŽe).

Be to, remtasi senaisiais lietuvių kalbos žodynais: Konstantino Sirvydo (1579–1631) „Dictionarium trium linguarum“ (1629, 1644; ŠDTL), „Clavis Germanico-Lithvana“ (išleistas po 1680, Palionis 2004), Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann (1811–1881) „Wörterbuch der Littauischen Sprache“ (1851), Aleksandro Teodoro Kuršaičio (1857–1944) žodynu „Lithauisch – Deutsches wörterbuch“ (1968–1973 – Kuršaitis: 1968) ir kai kuriais kitais.

Šią kalbinę medžiagą papildė duomenys iš žemaičių tarmių žodynų: „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas“ (Vitkauskas 1976), „Šiaurės vakarų žemaičių žodynas“ (Vanagienė 2014) ir kiti. Darbe naudojamos ir leidiniai, skirtais lietuvių kalbos tarmių mokymuisi mokyklose. Pavyzdžiui, leidinyje „Šiaurės žemaičiai telšiškiečiai“ (2013) skelbiami kalbininkų surinkti tekstai, tarp kurių ir tokie kaip „Latvių ir žemaičių laidotuvės“ (ŠŽT: 43–45), o „Šiaurės žemaičių Skuodo zona“ pateikiami tekstai su komentarais, vienas iš jų „Šventės, linksmybės, laidotuvės“ (Girdenis 2012: 272–275).

LITERATŪROS APŽVALGA

Archeologinė literatūra. Eustachijus Tiškevičius (1814–1873) yra laikomas pirmuoju Lietuvos archeologu, jis savo darbuose nemažą dėmesį skyrė įkapėms bei bandė paaiškinti keletą iš jų dėjimo priežastis, pavyzdžiui, moliniai puodeliai, vadinti „ašarinėmis“, anot jo, padėti prie mirusiojo galvos turėjo surinkti ašaras⁷; žvangučiai ir jų skleidžiamas garsas buvo laikomas apsaugine priemone nuo negandų. Įkapių reikšmių interpretacijos tyrinėtojo buvo pateiktos fragmentiškai ir dažnai nepagrįstos (Tyszkiewicz 1842: 11–12; Tyszkiewicz 1850: 65).

Įkapių dėjimo papročio tyrime svarbus J. Basanavičiaus (1851–1927) darbas „Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių“ (1970). Autorius įkapes (*inkapės*) analizavo remdamasis tautosaka, istoriniais šaltiniais ir archeologiniais duomenimis. Tikslaus įkapių apibrėžimo autorius nepateikė, tačiau galima suprasti, kad jomis laikė visus daiktus, dedamus mirusiajam į kapą: drabužius, įrankius, papuošalus, ginklus, mėgstamus velionio daiktus, taip pat gyvūnus (žirgus, šunis), tarnus, žmonas. Įkapių dėjimą grindė žmonių tikėjimu – šiais daiktais aprūpintas mirusysis bus ramus ir nesugrįš į gyvųjų pasaulį (1970: 291, 300, 310). J. Basanavičius kapo įkapių komplekto turinį

⁷ Apie ašarines pirmasis literatūroje rašė Teodoras Narbutas (1784–1864) (Narbutas 1998: 375–376), vėliau E. Tiškevičiaus iškeltai minčiai prieštaravo Eduardas Volteris (Volteris 1924: 156–163).

siejo su bendruomenės kultūros lygiu, skirstė į „moteriškas“ ir „vyriškas“ (1970: 348–349).

Vertingi karininko ir archeologo Petro Tarasenos (1892–1962) darbai. Pirmajame vadovėlio tipo archeologiniame leidinyje „Gimtoji senovė“ (1925), autorius pateikė savitą archeologijos paminklų grupavimą, išskirstęs juos į nejudinamuosius ir judinamuosius. Antrąją grupę sudarė dirbiniai, kuriuos P. Tarasena skaidė pagal medžiagiškumą (akmens, stiklo ir gintaro, metalo, geležies, molio, organinės kilmės) ir vadino juos *padarais*⁸. Vėlesniame apibendrinamojo pobūdžio darbe „Lietuvos archeologijos medžiaga“ (1928) P. Tarasena pateikė archeologijos terminų žodyną, kuriame archeologų randami dirbiniai įvardinti *radinių* terminu, tačiau tekste paraleliai ir toliau naudotas žodis *padaras* (1928: 58–61, 64 ir kiti).

Mokslinės archeologijos pradininku yra laikomas Jonas Puzinas (1905–1978), parašęs ne vieną darbą archeologijos tema, iš kurių svarbiausias: „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys“ (1938). Darbuose J. Puzinas išsiskyrė profesonaliai aprašydamas kapus, įkapes išskirdamas į mažiausiai dvi grupes: „Lietuvoje vyravo paprotys dažnai į kapą dėti skyrium įvairius papuošalus ir kitus dirbinius. Tik šis Veršvų kapas [Kauno m.] yra pirmasis Lietuvoje, kur be įprastinių kapų priedų dar buvo įdėtas toks didelis žalvarinių dirbinių kiekis. Matyti, mirusiajai buvo įdėtas į kapą jos mėgstamiausias ir labiausiai vertintas turtas: gausūs papuošalai ir ašotėlis.“ (Puzinas 1941: 31).

J. Puzino vartotas terminas *kapo priedai*, kaip ir anksčiau J. Basanavičiaus *įkapės, inkapės*, žymėjo įkapių tyrimų pradžią, kai kapuose surastiems radiniams suteikiama papildoma reikšmė, atskiriant juos nuo bendrai visų archeologinių dirbinių.

Šį įkapių tyrinėjimo posūkį tęsė Marija Alseikaitė-Gimbutienė (1921–1994), kuri, kaip ir jos pirmtakas J. Basanavičius, įkapes nagrinėjo remdamasi archeologija, tautosaka ir istoriniais šaltiniais, gretino su kitų tautų laidojimo tradicijomis. Pirmajame darbe „Pomirtinio gyvenimo išivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais“ įkapes vadino kapo priedais, juos pristatė kaip vieną iš pagrindinių šaltinių bandant suprasti pomirtinio pasaulio vaizdinį (1942: 3).

Po metų paskelbtoje studijoje autorė analizavo įkapes laidotuvių apeigų kontekste. Straipsnio pradžioje įkapėmis vadino drabužius, papuošalus, mirusiojo mėgtus daiktus, įrankius, ginklus, kartu laidotus žirgus, žmonas. Joms priskyrė puodo šukes, gyvulių kaulus. Tačiau išvadose kapuose randamus daiktus autorė padalino į dvi grupes: *į karstą dedamos reikalingos*

⁸ Padas – tai, kas padaryta, sugalvota, sukurta; sutvertas daiktas, sutvėrimas.

įkapės ir mylimi daiktai (1943: 78). Tokio daiktų dalijimo autorė plačiau nepaaiškino. M. Alseikaitė-Gimbutienė įkapės vertino kaip simbolinę velionio turto dalį ir tuo pačiu kaip mirusio žmogaus dalį, o ypatingais atvejais – neturint mirusiojo kūno – jos galėjo atstoti patį mirusįjį (1943: 57).

XX a. II pusėje buvo prieita bendros įkapių sampratos. Tai esą daiktai, rasti šalia mirusiojo kūno. Archeologai gilinasi tik į išlikusias materialines liekanas, daugiausia – ginklus, papuošalus, įrankius.

Vieno kapo įkapės laikytos atskiru komplektu, kuris dalintas į atskiras dalis – pagrindinės, papildomos įkapės (įkapių grupių pavadinimai ir turinys kito priklausomai nuo tyrėjų). Tą skatino supratimas, kad įkapės, esančios tame pačiame kape, galėjo turėti skirtingas reikšmes.

Didžioji dalis publikuotų darbų yra apibendrinamojo pobūdžio. Juose įkapės kaip materialinė kultūra skirstomos į grupes, pogrupius, aprašomi jų matmenys, paplitimas, medžiagiškumas, gamybos technologija. Iš bendro konteksto išsiskyrė V. Urbanavičiaus darbai, kuriuose autorius gvildeno įkapių dėjimo papročio pokyčius po krikščionybės įvedimo. L. Nakaitė-Vaitkunskienė ir R. Volkaitė-Kulikauskienė kėlė įkapių simbolikos klausimus.

Dauguma XX a. II pusės tyrinėtojų įkapių gausumą ir išskirtinumą siejo su mirusiojo socialine padėtimi, tačiau tam paremti nebuvo atlikta gilesnių analizių.

Skirtingai nei XX a. I pusėje, šiame laikotarpyje archeologai analizuodami įkapės rėmėsi išskirtinai archeologine medžiaga. Tautosaka ar istoriniai šaltiniai naudoti retai, paprastai kaip papildantys, norint pagrįsti ar paneigti išsakytą teiginį.

1961 m. išleista kolektyvinė monografija „Lietuvos archeologijos bruožai“, kurioje Pranas Kulikauskas (1913–2004) taip apibrėžė įkapės: „mirusieji būdavo aprenjami išieginiais drabužiais, padabinami papuošalais. Mirusiajam į kapą dėti ginklai, darbo įrankiai ir kt. dirbiniai. Visa tai ir drauge pakasti žirgai vadinama įkapėmis“ (1961: 17). Anot autoriaus, jos leidžia nustatyti kapo laikotarpį, nagrinėti materialinės kultūros istorijos klausimus (pavyzdžiui, drabužių, meno, papročių, verslo), suteikia žinių religijos istorijos, visuomeninių santykių keitimosi ir etninės istorijos klausimais (1961: 18). Tačiau šios temos minėtame darbe nebuvo plačiau nagrinėtos, apsiribota įkapių kaip dirbinių aprašymu.

Po penkerių metų pasirodęs V. Urbanavičiaus (1966) darbas pradėjo naują etapą įkapių tyrimuose – kapo įkapės suprantamos kaip komplektas, pagal reikšmes skaidomas į atskiras dalis. Autorius XVI a. pabaigos – XVIII a. įkapės suskirstė į dvi grupes – pirmąją sudarė mirusiojo drabužiai ir jų

priedai, antrąją – papildomos įkapės (ginklai, įrankiai, įvairūs buities daiktai), randamos atskirai nuo kostiumo. Pastarųjų įkapių dėjimas įvedus krikščionybę, anot V. Urbanavičiaus, atspindėjo nepakitusių pagoniškąjį pomirtinio pasaulio įsivaizdavimą. Tuo pačiu autorius įkapių komplektą siejo su mirusiojo socialiniu statusu.

Vėliau autorius publikavo darbus apie XIV–XVII a. kapuose randamas monetas (1967) ir XV–XVII a. įkapes (1974a; 1974b; 1974c). XVI a. viduryje pastebimą įkapių mažėjimą V. Urbanavičius siejo ne kaip įprasta su religinėmis reformomis (t. y. reformacija ir kontrreformacija), bet ir su blogėjančia ekonomine situacija, prasidėjusiais karais su Švedija (1975: 56).

L. Nakaitė-Vaitkuskienė viena iš pirmųjų atkreipė dėmesį į miniatiūrines įkapes ir laikė jas tikrųjų daiktų simboliais – apeiginėmis įkapėmis, specialiai pagamintomis laidotuvėms (1964). Jų atsiradimą siejo su pokyčiais laidotuvių papročiuose, t. y. prasidėjusiu palaikų deginimu. Autorė ieškojo panašumų tarp šių dviejų papročių „kūno sudeginimas, jo sunaikinimas, turėjo išlaisvinti sielą-vėlę. [...] daiktai (*miniatiūrinės įkapės*) jau nebe daiktai (*ne realaus dydžio įkapės*), o tarsi daiktų sielos – simboliai“ (1964: 70).

Kituose darbuose L. Nakaitė-Vaitkuskienė analizavo žirgą kaip įkapę ir teigė, kad žirgas, palaidotas kartu su mirusiuoju, greičiausiai reiškė žirgo auką, o kartu įdėtos raitelio įkapės simbolizavo aukštesnį mirusiojo statusą bendruomenėje (1981: 59, 73). Autorė nagrinėjo gyvulių kultą, vyravusį V–VI a. žemaičių pasaulėžiūroje (1985), žirgo vaizdinį metaliniuose dirbiniuose, jo simbolinę prasmę (1986), lygino III–IV a. ir V–VI a. žemaičių kapų įkapių komplektus (1994), analizavo archeologijoje aptinkamas XIV–XVI a. mirusiųjų minėjimų apeigų liekanas (1995a), aiškinosi papildomų įkapių prasmę, jas laikė dovanomis, kurias pomirtiniame pasaulyje velionis perduoda anksčiau mirusiesiems (1995b: 33–34).

Bene pirmasis įkapes į grupes išskyrė A. Tautavičius (1925–2006): „vieną sudaro papuošalai ir aprangos daiktai, susiję su mirusiojo dėvėtais drabužiais [...], o kitą grupę sudaro mirusiajam į kapą dėti daiktai – įrankiai, ginklai, buities reikmenys, kartais kai kurie papildomi papuošalai“ (Tautavičius 1968: 7). Vėlesnėje autoriaus monografijoje „Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)“ (1996) aprašė etnokultūrinių sričių įkapes, jas skirstė pagal lytį ir paskirtį. Kapų įkapių komplektų skirtumus autorius siejo su „skirtinga turtine bendruomenės narių padėtimi“ (1996: 283). O V–IX a. kapinynuose mirusiuosius, palaidotus su ginklais, laikė žemdirbiais, nes ginklai, anot autoriaus, simbolizavo, kad „kiekvienas bendruomenės narys, reikalui esant, buvo ir karys“ (1996: 284). A. Tautavičius domėjosi įkapių

ornamentų simbolika, amuletais, jų magiška reikšmė (1996: 285–286), tačiau nei vienu klausimu nepateikė išsamios įkapių analizės.

R. Volkaitė-Kulikauskienė (1916–2007) monografijoje „Lietuviai IX–XII amžiais“ įkapėmis laikė šalia mirusiojo dėtus daiktus, iš jų išskyrė miniatiūrines įkapes, kurios „turėjo simbolinę prasmę“ (1970:76). Vėlesniame darbe „Lietuva valstybės priešaušriu“ (2001) R. Volkaitė-Kulikauskienė įkapes išskirstė į tris grupes – įkapių, miniatiūrinių įkapių ir papildomų įkapių. Pirmoji grupė – mirusiojo drabužiai, jų priedai, papuošalai, ginklai, darbo įrankiai ir visi kiti daiktai, kurie paprastai randami kapuose jiems būdingoje vietoje. Antroji – sumažintos daiktų kopijos ir trečioji – daiktai, neatitinkantys nusistovėjusios tvarkos ir žirgų liekanos.

R. Volkaitės-Kulikauskienės darbai įnešė naujumo į įkapių tyrinėjimus. Autorė palietė įkapių simbolikos klausimą: „Papildomų įkapių simbolinė prasmė yra neabejotina, nors kartais ir sunkiai iššifruojama. Matyt, ji buvo daugiaprasmė priklausomai nuo atskirų bendruomenių pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimo“. Įkapių komplektą autorė siejo su socialiniu mirusiojo statusu (2001: 164, 186).

M. Michelbertas, skirtingai nei R. Volkaitė-Kulikauskienė, remdamasis A. Tautavičiaus 1968 m. paskelbtu įkapių skirstymu, monografijoje „Senasis geležies amžius Lietuvoje“ įkapes suskirstė į kelias atskiras grupes – pirmąjį priskyrė papuošalus ir aprangos daiktus, susijusius su mirusiojo drabužiais, antrąjį – darbo įrankius, ginklus ir kitus buitines daiktus, dėtus griežtai numatyta tvarka. Iš antros grupės išskyrė papildomas įkapes – papuošalus, kurie dėti atskirai ir nesusiję su mirusiojo apranga. Įkape laikė taip pat žirgą, jo liekanas (1986: 35, 38).

I–IV a. atsiradusią tradiciją dėti įrankius ir ginklus į kapą autorius siejo su naujais pomirtinio gyvenimo elementais – tikėjimu, kad mirusysis ne tik gyvena toliau po mirties, bet ir „daro visa tai, ką veikė šiame pasaulyje“ (1986: 224). M. Michelbertas atskiras įkapių grupes aiškino skirtingai – pirmąją ir antrąją įkapių grupes laikė simboliniu mirusiojo turtu, o dėl papildomų įkapių abejojo – tai mirusiojo daiktai ar artimiausių žmonių dovanos (1986: 226).

XXI a. pradžios darbai išsiskiria kokybiškai ir kiekybiškai atliktais tyrimais. Šiame laikotarpyje įkapės analizuotos remiantis teorijomis, metodais, statistiškai apdorotais duomenimis. Iš bendro konteksto išsiskiria R. Banytės-Rowell darbai apie simbolines įkapių reikšmes (2000; 2000b; 2003; 2009) ir Rimvydo Laužiko darbas, kuriame, remiantis semiotikų darbais, kapas prilygintas daugiareikšmiui tekstui (2009). Tačiau vyravo darbai apie mirusiojo socialinio statuso ir kapo įkapių komplekto ryšį. Priešingai nei

ankstesniuose laikotarpiuose, XXI a. pradžios darbuose neapsiribota pavieniais spėjimais ar pastebėjimais, atliktos statistinės analizės, remtasi procesų archeologijos idėjomis.

R. Banytė-Rowell po ilgos pertraukos tęsė J. Basanavičiaus ir M. Alseikaitės-Gimbutienės pradėtą darbą – nagrinėjo įkapės remdamasi tautosaka, mitologija, lyginamosios religijotyros metodu. Simbolių tyrimų lauke atskleidė konteksto svarbą – dirbinys laidotuvių kontekste įgauna kitą arba panašią reikšmę, kuri neprieštarauja jo praktinei funkcijai. Analizavo šių dirbinių ir objektų simbolines reikšmes: skobto, geležinių ir akmeninių skiltuvų, titnago gabalėlių, gintarinių vabalo formos kabučių, augalinių priemonių-dirbinių, amuletų-kabučių, žiedų, verpstukų, žirgų kapų ir aukų (2000a; 2000b: 35–36; 2003: 27–34; 2009; 2014). Darbuose pateikė vertingų įžvalgų tęsdama simbolių įkapių reikšmių tyrinėjimus, išryškino simbolių daugiareikšmiškumą.

Pabrėžtina, kad R. Banytė-Rowell kritiškai žvelgė į tiesioginį ryšį tarp įkapių ir mirusiojo socialinio statuso: „Kiekvieną laidojimo apeigos ypatybę lėmė ne tik visuomeninis mirusiojo statusas, bet ir tikėjimas“ (2003: 25).

Vladas Žulkus laikėsi nuomonės, kad įkapės – velionio socialinio statuso atspindys, pagal jas mirusiuosius skirstė į turtingus, vidutinius ir neturtingus (2004: 153–154; 2013: 252).

Vertingų įžvalgų savo darbuose pateikė Gintautas Vėlius. Monografijoje apie Kernavės miesto bendruomenę XIII–XIV a. autorius daug dėmesio skyrė laidosenai – kapų duobėms, karstų konstrukcijoms, mirusiųjų orientavimui, rankų pozicijai, atskirai nagrinėjo įkapės, jas analizavo atsižvelgdamas į mirusiųjų amžių ir lytį. G. Vėlius įkapių gausą kapuose tiesiogiai siejo su mirusiųjų turtine padėtimi bei svarba bendruomenėje (2005: 69, 90).

Vėlesniame darbe G. Vėlius interpretavo „netradicinius“ kapus (daugiausiai iš Kernavės kapinyno), kuriuose mirusieji buvo palaidoti nukirstomis galvomis, rankomis, paguldyti kniūbsčiai ir ant šono. Tokią mirusiųjų laidoseną G. Vėlius, remdamasis lietuvių mitologija bei tautosaka, siejo su gedinčiųjų siekiu palengvinti mirusiųjų dalią ir tuo pačiu išvengti nepageidaujamo jų sugrįžimo (2010).

Kapuose randamus puodus ir jų šukes tyrė Audronė Bliujienė. Autorė spėjo, kad puoduose galėjo būti patiekiamas maistas ir gėrimai mirusiesiems, jie galėjo tarnauti kaip laikina talpa pernešant anglis, degintus mirusiųjų kaulus; keramikos šukes siejo su sąmoningu apeiginiu puodų daužymu (2005: 92). Vertingos ir vėlesnės autorės studijos – apie romėniškąjį ir tautų

kraustymosi laikotarpius bei Užpelkių kapinyną (pastarasis darbas parengtas kartu su Ramune Bračiulienė; Bliujienė 2013; Bliujienė, Bračiulienė 2018).

Prie V. Urbanavičiaus tirtos temos sugrįžo Albinas Kuncevičius, analizuodamas viduramžių įkapes, pagrindinį dėmesį skyrė laidojimo papročių kaitai po krikšto. Autorius išskyrė du pagrindinius pagoniškų laidojimo papročių elementus, išlikusius po krikšto – palaiškų deginimą ir įkapių dėjimą. Degintinių kapų įkapes skaidė į dvi grupes – daiktai deginti kartu su mirusiuoju ir papildomos įkapės – nedegintos. Žirgą vadino išskirtine pagoniška įkape (2005: 110).

A. Kuncevičius pritarė pagrindinei V. Urbanavičiaus prielaidai, kad įrankių ir ginklų (pagal V. Urbanavičių tai yra papildomos įkapės) dėjimas į kapus atspindėjo nepakitusių pomirtinio pasaulio suvokimą, kuris stipriai buvo susijęs su vyraujančia religija, nes „pagonis pomirtiniame gyvenime yra aktyvus, nuo jo poelgių ir ten turimų daiktų priklauso ir jo vieta, padėtis dausose, o pagal katalikišką – danguje viską lemia Dievas, ir jokių daiktų nereikia“ (2005: 112).

Naujų išvalgų įkapių tyrinėjimuose įnešė Andra Simniškytė, kuri nagrinėjo moterų kapus su vyrams būdingoms įkapėmis. Juos laikė moterų karinės veiklos atspindžiu, siejo su kitomis kultūrinėmis tradicijomis (2007). Vėlesniame darbe įkapes analizavo kaip socialinio identiteto išraišką, išskyrė įkapių kompleksus. Moteriškų darbo įrankių kompleksus vyrų kapuose autorė vadino našlių, giminių aukomis arba dovanomis, o pavienius įrankius – apeigų ženklais laidojimo metu (2013: 158).

Didžiausią įnašą į mirusiųjų socialinio statuso tyrimų lauką įnešė Laurynas Vytis Kurila. Jo darbai buvo grindžiami tokiais teiginiais: „Laidoseną adekvačiai įvertinti įmanoma tiktai pagal sugaištą laiką ir darbo sąnaudas“ (2009a: 159–160) ar „įkapės – vienas pagrindinių naudojamų kriterijų statusui apibrėžti“ (2009b: 52). Darbuose autorius atskirai nagrinėjo vaikų, vyrų ir moterų socialinį statusą (2007; 2009a), vėliau – visuomenės socialinę sąrangą (2009b). Rečiau kasdienybėje naudojamus daiktus autorius laikė turinčiais ryškesnį simbolinį turinį (2009b: 50), nors tuo pačiu teigė, kad dirbinio kontekstas kape yra kitoks nei kasdieniniame gyvenime ir bet koks daiktas gali įgyti svarbią simbolinę prasmę (2009b: 52).

Šiais teiginiais rėmėsi ir archeologas bei meno istorikas Adomas Butrimas, analizuodamas mezolito laikotarpio kapus. Jų įkapes suskirstė į dvi grupes: mirusiajam priklausiusius daiktus ir daiktus, dovanotus laidotuvių metu (2012: 111, 124, 127, 131).

R. Laužikas pateikė kiek kitokį kapo inventoriaus skirstymą. Anot jo, šį inventorių sudaro: artefaktai (įkapės), ekofaktai (mirusiojo palaikai) ir

radinių komplektai. R. Laužikas rėmėsi archeologams nebūdinga semiotine tyrimų prieiga – radinius laikė ženklais, o kapus – tekstais – ženklų sistemomis. Kapą kaip tekstą autorius bandė perskaityti atlikdamas statistinę analizę, taikydamas turinio analizės metodus. Analizuodamas Dubingių (Molėtų r.) senkapių įkapės autorius išskyrė tris galimus veiksnius, turėjusius įtakos laidosenai: religinę mirusiųjų priklausomybę, ryšius su miesto kultūra ir miestietišku gyvenimo būdu, vietovės priklausomybę diduomenei ir dėl to atsirandantį ryši su valdovo dvaru (Laužikas 2009: 93–121).

Etnologinė literatūra. Pirmieji etnologų darbai buvo daugiau aprašomojo pobūdžio: Marijona Čilvainaitė (1900–1995) viena iš pirmųjų aprašė XX a. pradžios lietuvių laidojimo papročius (1940; 1943). Darbe įkapėmis ji laikė drabužius ir priedus, aprašė madas, kaitą; minėjo į karstą dedamas žoles, gėlės, vainikus.

Etnologė Angelė Vyšniauskaitė (1919–2006) nagrinėjo XIX–XX a. pirmosios pusės lietuvių laidojimo papročius, aprašė to meto įkapes (1961; 1964; 1995). Įkapėmis laikė mirusiojo drabužius, galvos dangą, apavą, mirusiojo „vartotus“ daiktus: pinigus, įrankius, tabokines, vystyklus, krikšto rūbelius (1961: 148). Daiktų dėjimą į kapus autorė siejo su senąja, archeologų apčiuopiama tradicija. Tyrinėtoja teigė, jog įkapės reikalingos kelionei į kitą pasaulį ir gyvenimui jame (1961: 138).

J. Balys (1909–2011) paskelbė tikėjimų rinktinę apie mirtį ir laidotuves. Knygos pratarinėje tyrinėtojas pateikė dvi galimas įkapių reikšmes: pirmoji – daiktai reikalingi pomirtiniam gyvenimui, nes jis toks pats kaip gyvųjų, antroji – mirusiojo daiktuose išlieka jo gyvybinė jėga, kuri gali kenkti gyviesiems, dėl to siekiama jų atsikratyti (BIML: 11).

Etnologė Pranė Dundulienė (1910–1991) siekė apibendrinti laidojimo papročius nuo neolito laikų iki XX a., naudojo duomenis iš skirtingų mokslo sričių – archeologijos, istorijos, lingvistikos, etnologijos. Pastarieji, anot autorės – patys patikimiausi ir gausiausi (2002: 241). P. Dundulienė glaustai aprašė IX–XX a. įkapes, daugiausiai dėmesio skirdama drabužiams, apie kitus daiktus, dedamus į karstą, ji rašė: „Asmeniniai daiktai iš žilos senovės buvo dedami į karstą. [...] Šis paprotys laikėsi ilgus šimtmečius, pasiekė net XX amžiaus pirmuosius dešimtmečius“ (2002: 258). Įkapių dėjimo paprotį tyrėja siejo su mirusiojo daiktų atsikratymu: „į kapą dėta visi mirusiojo daiktai, tikint, kad jie gyviesiems neatnešią laimės, nes esą kupini nematomų jų savininko jėgų ir todėl su juo gyvybiškai susiję.“ (1982: 262). P. Dundulienė darbuose dažnai nekritiškai jungė ir analizavo duomenis iš skirtingų sričių ir laikotarpių.

Iš bendro konteksto išsiskiria Irmos Šidiškienės ir Editos Korzonaitės darbai. I. Šidiškienės straipsnis „Lietuvių XIX a. antrosios–XX a. pirmosios pusės įkapės“ yra vienintelis etnologijos krypties darbas, skirtas išimtinai vien įkapėms (1993). Autorė įkapėmis laikė mirusiųjų drabužius ir jų priedus, apžvelgė į kapus dedamus daiktus. I. Šidiškienė įkapių dėjimo paprotį išskaidė į du etapus, jų perėjimu laikė XIX a. II pusę – XX a. I pusę (1993: 60). Iki tol mirusiojo drabužiai atitiko „dvasinę“ ir „fizinę“ velionio brandą, vėliau pradėta paisyti bažnyčios, valdžios nurodymų, buvo standartizuoti mirusiojo drabužiai, laidojimo apeigos. Pagrindinį dėmesį autorė, kaip būdinga etnologams, skyrė mirusiojo drabužiams, glaustai aprašydama dedamus daiktus.

Folkloristė E. Korzonaitė darbuose jungė tautosakos tekstus su archeologine medžiaga: „Kiekvienas paprotys turi savo gyvavimo laikotarpį. Papročiui pradėjus nykti, jo paskirtis dažniausiai pamirštama. Todėl tiek neseniai dar buvusio gyvybingo, tiek jau pamiršto papročio aprašymo bei eksplikacijos reikėtų ieškoti folkloro tekstuose“ (2000a: 44). Anot autorės, mitologinės sakinės gali padėti interpretuoti archeologinį radinį arba patikrinti pateiktą interpretaciją. Taip tvirtindama, tyrėja analizavo žirkles, archeologinius duomenis pateikdama iš studijos „Senasis geležies amžius Lietuvoje“ (1986 m.; 2000a: 46–47) ir išsakė M. Michelberto spėjimą apie žirklių reikšmę kapuose – žirklys kaip ir kiti aštrūs daiktai naudoti mirusiojo apsaugai nuo piktųjų dvasių. Čia pat pateikė žirklių paminėjimus sakmėse. E. Korzonaitė šioje vietoje daro prielaidą, kad archeologų ir etnologų nuomonės skiriasi, nes archeologai kalba apie žirklių panaudojimą pomirtiniame pasaulyje, o sakmėse kalbama apie šį pasaulį, todėl skirtingame kontekste žirklys galėjo turėti skirtingą reikšmę. Autorės darbe trūksta savarankiškos archeologinės medžiagos analizės. Panašiai E. Korzonaitė analizavo ir folklore užfiksuotas apsisaugojimo priemones nuo mirusiųjų sugrįžimo (2003: 173), taip pat monetų reikšmę kapuose (2007: 408–410).

1. ĮKAPIŲ SAMPRATA ARCHEOLOGIJOS, KALBOS, PAPROČIŲ IR TAUTOSAKOS DUOMENIMIS

1.1. Įkapių samprata Lietuvos archeologijoje

Pirmasis Lietuvos archeologinėje literatūroje įkapių terminą pavartojo J. Basanavičius (1902). Darbe „Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių“ autorius naudojo terminus *inkapės* ir *įkapės*, atkreiptinas dėmesys, kad šiuos žodžius J. Basanavičius rašė kabutėse, pavyzdžiui: „Inkapes („įkapes“) siuvant“, „ant drabužių („įkapių“)“ arba „kaip „inkapes“, buvo duodama“ (1970: 286, 300). Toks žodžio išskyrimas patvirtina įkapių termino naudojimo pradžią ir jo naujumą archeologijos mokslo kontekste. Vėlesniame darbe autorius kabučių atsisakė (1919: 599).

Po kelių metų (1909) pasirodžiusiame straipsnyje „*Kirminų kalno kapinės* (Graeberfeld)“ Vladas Nagevičius naudojo *įkapių* terminą ir rašė: „daiktų – mirėliui duotųjų įkapių“ (1909: 334). Tačiau nei P. Tarasenska, nei J. Puzinas savo darbuose šio termino nevartojo. Pavyzdžiui, P. Tarasenska daiktus, rastus kapuose vadino *padarais*, *kapo inventoriumi* arba paprasčiausiai *daiktais* (1925; 1928: 53–88). J. Puzinas kapų radinius vadino *kapo priedais*, juos skirstė į papuošalus, ginklus, įrankius (1938; 1941).

1943 m. *įkapių* terminą sugražino M. Alseikaitė-Gimbutienė, kuri jį vartojo kaip sinonimą *kapo priedams* (1942: 3–4). Greičiausiai autorė *kapų priedo* terminą buvo perėmusi iš J. Puzino, o *įkapių* – iš J. Basanavičiaus, abu šie tyrinėtojai turėjo stiprią įtaką autorės mokslinei veiklai. Po metų pasirodžiusiame darbe M. Alseikaitė-Gimbutienė *kapo priedų* atsisakė, naudojo tik *įkapes* (1943: 53–54). 1956 m. ta pati autorė pateikė išsamų įkapių apibrėžimą, skirstydama jas į: „1. drabužiai, kuriais rengiamas numirėlis; 2. daiktai, dedami mirusiajam į kapą“. Prie pastarųjų autorė priskyrė papuošalus, įrankius, ginklus, indus, valgį, gėrimą, baldus, gyvulius, bei „įvairiausius daiktus“ (1956: 387–388). Pateikiamas įkapių eiliškumas parodo, kad visų pirma įkapėmis buvo laikomi drabužiai ir tik po to daiktai. Tokiam apibrėžimui įtakos turėjo ir autorės domėjimasis tautosaka, laidotuvių papročiais (Alseikaitė-Gimbutienė 1943: 53).

Iš tolimesnės įkapių vartosenos mokslinėje literatūroje akivaizdu, kad *įkapės* įsitvirtino tarp archeologų ir vėliau tapo beveik vien archeologijoje naudojamu terminu. Vieną iš vyraujančių apibrėžimų paskelbė A. Tautavičius, vėliau pakartojo ir išplėtė M. Michelbertas: „Įkapes galima suskirstyti į dvi grupes – vieną sudaro papuošalai ir aprangos daiktai, susiję su mirusiojo dėvėtais drabužiais (kepurėlės, ant kaklo randamos apvaros ir antkaklės, smeigtukai ir segės drabužiams susegti krūtinės srityje [...]), o kitą

grupę sudaro mirusiajam į kapą dėti daiktai – įrankiai, ginklai, buities reikmenys, kartais kai kurie papildomi papuošalai“. (Tautavičius 1968: 7; plg.: Michelbertas 1986: 35).

Vėlesniuose XX a. II p. – XXI a. darbuose įkapių tema buvo nagrinėta ne kartą, tačiau pats apibrėžimas nebuvo persvarstytas, patikslintas (plg.: Kurila 2009b). Bendru susitarimu įkapėmis laikomi daiktai, laidoti kartu su mirusiuoju, vis rečiau šis terminas vartojamas įvardinant mirusiojo aprangą. Pavyzdžiui, Gintautas Zabiela pirmiausia įkapėmis laikė daiktus, jų dėjimą siejo su senąją religija: „Pagal tradiciją įkapės skirstomos į darbo įrankius, ginklus, buities reikmenis, papuošalus bei drabužių detales. Šitoks suskirstymas rodo palaiptą „įkapės“ reikšmės nykimą ir perėjimą tiesiog į mirusiojo aprangą“ (1995: 339).

Tolimesnę *įkapių* termino vartoseną atskleidžia naujausias jų apibrėžimas „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ (2005) ir „Lietuvos istorijos enciklopediniame žinyne“ (2011; apibrėžimai tapatūs), kur *įkapės* yra pabrėžtinai archeologinis terminas: „Mirusiojo apranga ir daiktai laidoti kartu su juo. Randama ginklai, darbo įrankiai, keramika, papuošalai, buities ir ritualiniai reikmenys. [...] Paprotys dėti įkapes susijęs su tikėjimu pomirtiniu gyvenimu. Iš įkapių galima spręsti apie mirusiojo verslą, laikotarpio visuomenės struktūrą, religiją, ūkio raidą“. Teigiama, kad įkapių dėjimo paprotys baigėsi XV a. su krikščionybės atėjimu, nors pavienės įkapės randamos ir XVI–XVII a. kapuose (VLE: 753–754; LIEŽ: 575).

Visuose šiuose darbuose ir apibrėžimuose išryškėja du pagrindiniai kriterijai išskiriant įkapes – jų ryšys su mirusiuoju ir radimo vieta (kapas).

Lietuvos archeologijoje įkapės išskirtinai siejamos su mirusiuoju, manoma, kad viskas, kas rasta kape su mirusiuoju, turėjo tiesioginį ryšį. Būdingą požiūrį atspindi L. V. Kurilos darbai, kuriuose įkapių komplektas tiesiogiai siejamas su mirusiojo socialiniu statusu, neatsižvelgiant į kitas įkapių dėjimo priežastis. Tuo tarpu Romas Jarockis ir V. Žulkus įžvelgė dvi įkapių, ypatingai turtingų kapų, interpretavimo galimybes: „arba jie rodo visuomeninę padėtį ir socialinį statusą, arba geriausi daiktai būdavo dedami į kapą siekiant apsaugoti nuo mirusiųjų sugrįžimo. Interpretuojant kapinynų medžiagą, prioritetą reikia suteikti pirmam aspektui, nes kad ir kokie būtų įkapių dėjimo į kapą motyvai, socialinio jų aspekto paneigti negalime“ (Žulkus, Jarockis 2013: 252). „Apsauginės“ idėjos, pasiskolintos iš latvių tyrinėtojo Andrio Šnē (Šnē 2005; nors tokių užuominų nesunkiai galima surasti ir Lietuvos laidojimo papročių etnografiniuose aprašuose), autoriai neanalizavo ir, akivaizdu, laikė mažiau perspektyvesne.

Iš pirmo žvilgsnio labiausiai neiginčijamas dalykas yra įkapių radimo vieta, *įkapės* – daiktai dėti *į kapą*. Tačiau esti išimčių – be tradicinių įkapių (papuošalai, ginklai, įrankiai, buities daiktai, drabužiai, jų priedai ir kita) kapuose dar randamos karsto ir jo konstrukcijos liekanos, angliukai, degėsiai, pelenai, akmenys ir jų struktūros, mirusiojo palaikai, pavienės keramikos šukės, molio konstrukcijos, smėlis ir kita. Šie daiktai įkapėmis nevinami.

Pavyzdžiui, M. Michelbertas akmenis ir akmenų konstrukcijas priskyrė prie pilkapių ir kapų vidaus įrengimo, degėsius ir angliukus – prie laidojimo metu vykdytų apeigų su ugnimi, laidojimo vietos pašventinimu, pilkapių molio konstrukcijas ir įneštinio smėlio sluoksnius siejo su mirusiųjų apsauga. Galvūgalyje ir kojūgalyje randamus akmenis autorius laikė karstų atrama (2009: 60–62). Karstui paprastai skiriama mažai dėmesio, jis laikomas savaime suprantama kapo įrengimo dalimi (Simniškytė 2013: 64).

Prie įkapių nepriskiriami ir akmenys, rasti virš griaučių, nors A. Simniškytė rašė: „Šie akmenys buvo ne atsitiktiniai, bet sąmoningai slėgė mirusįjį“ (2013: 64). Kapų duobėse ir pilkapių sampiluose randamos pavienės keramikos šukės nelaikomos įkapėmis, abejojama dėl jų priklausymo kapams (plg.: Vaitkevičius 2007: 193).

A. Bliujienė prie įkapių nepriskyrė net ir keramikos – puodų ir jų dalių, rastų šalia mirusiojo: „Be abejo, indų buvimą baltų degintiniuose palaidojimuose [degintiniuose kuršių kapuose] galima manyti esant tiesiog įkape, tokia kaip darbo įrankis, ginklas, buities daiktas ar pridėtas papuošalas“ (2005: 90). Puodus, šukes autorė siejo su maisto dėjimu į kapą, žarijų nešimu. Palyginimui, M. Michelbertas maisto dėjimą į kapą ir tuos pačius indus I–IV a. Vakarų Lietuvos kapuose laikė mirusiojo aprūpinimo pomirtiniam gyvenimui dalimi, puodus ir puodelius priskyrė prie papildomų įkapių (1986: 39–40, 226). L. V. Kurila Rytų Lietuvoje randamus puodus ir šukes taip pat laikė įkapėmis (2009b: 54).

Akivaizdu, kad įkapėmis laikomi daiktai ir jų liekanos, rastos greta mirusiojo arba karste. Toliau nuo mirusiojo, kapo duobėje, rasti daiktai įkapėmis laikomi tik išskirtiniais atvejais. Pavyzdžiui, Pribitkos kapinyne⁹, kape 42, įkape laikomas puodas, aptiktas virš karsto. Paragaudžio kapinyne¹⁰, kape 59, ant karsto, galvos srityje, buvo padėta įkapė – yla (Valatka 1974: 74).

⁹ Atkreiptinas dėmesys, jog Pribitkos pilkapynas priskiriamas senajam geležies amžiui, kapinynas – vėlyviesiems viduramžiams.

¹⁰ Atkreiptinas dėmesys, jog Paragaudžio pilkapynas priskiriamas senajam geležies amžiui, kapinynas – vėlyvajam geležies amžiui.

1.1.1. Įkapių skirstymas

Analizuojant įkapes pagal panaudojimo paskirtį, jos paprastai yra skirstomos į grupes, pavyzdžiui: darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, aprangos elementai, buities reikmenys, žirgo ekipuotė (Petrauskas 2017: 112); rečiau pagal mirusiojo lytį – į moteriškas ir vyriškas (Michelbertas 2011: 159, Vaškevičiūtė 2007: 252–292) arba padėtį kape – į pagrindines ir papildomas (Michelbertas 1986: 35). Dažnai iš įkapių išskiriami importiniai, miniatiūriniai dirbiniai, įkapsės turinčios didesnę simbolinę reikšmę (pavyzdžiui, žirgai).

Mažiausiai diskusijų sulaukia įkapių skirstymas pagal paskirtį – didžioji dalis kapuose randamų daiktų yra žinomi iš istorinių arba šiandienos laikų, pavyzdžiui, segės, apyrankės, žiedai, kirviai (ypač pentiniai), diržai, adatos, ylos ir kiti. Jų praktinės ar puošybinės funkcijos aiškios ir neabejotinos.

Moteriškų ir vyriškų įkapių grupės varijuoja priklausomai nuo kultūrinės srities ir laikotarpio (įtakos turėjo ir kiti veiksniai – socialiniai, ekonominiai, politiniai, religiniai, geografiniai)¹¹. Paprastai toks skirstymas gelbsti nustatant mirusiojo lytį (jei nėra atlikti osteologiniai tyrimai).¹² Išskirtiniais atvejais laikomi kapai, kuriuose randamos kitai lyčiai būdingos įkapsės (išsamiau žr.: Simniškytė 2007; 2013: 158).

Pagal padėtį kape įkapsės yra skirstomos į pagrindines (pagal paskirtį jos skaidomos į pirmą ir antrą grupę) ir papildomas įkapes. Pagrindinėmis įkapėmis sutartinai laikomi daiktai, rasti jiems būdingoje vietoje (kirvis prie galvos, smeigtukas ant krūtinės ir pan.), ir priešingai – papildomomis įkapėmis laikomi daiktai, padėti jiems nebūdingoje vietoje (žiedas prie kojų ir pan.).

Pirmasis papildomų įkapių grupę išskyrė V. Urbanavičius, tyrinėdamas XIV–XVII a. laidojimo paminklus. Anot autoriaus, tai: „Ginklai, papuošalai, darbo įrankiai į kapus įdėti atskirai nuo drabužių, nuo paties mirusiojo”, prie jų priskiriamas ir žirgas, jautis (1966: 113, 115, 118). Autorius papildomas įkapes siejo su išlikusiu pagonišku pomirtinio pasaulio įsivaizdavimu laikotarpyje po krikščionybės įvedimo. I–IV a. papildomomis įkapėmis M. Michelbertas laikė papuošalus, padėtus atskirai nuo mirusiojo aprangos (1986: 35). Kur kas plačiau šią įkapių grupę apibūdino R. Volkaitė-Kulikauskienė, nagrinėdama medžiagą iš IX–XIII a. kapų. Anot autorės, tai „įvairūs daiktai, kurie neabejotinai išskiriami iš įprastų kapuose randamų įkapių, sudėtų į kapą tam tikra nusistovėjusia tvarka, [...] papildoma įkapė nėra

¹¹ Įvade aprašytos I–XVI a. žemaičių moterims ir vyrams priskiriamos įkapsės.

¹² Lyties nustatymą pagal įkapes ir osteologinius duomenis lygino L. V. Kurila (2010: 197–210).

tiesiogiai susijusi su mirusiojo apranga ir jo asmeniniu turtu, priešingai, ji gali priklausyti net skirtingos lyties asmeniui”. Pagal autore, papildoma įkapė gali būti bet koks daiktas – papuošalas, įrankis, ginklas ir kita (2001: 181).

Papildomos įkapės, kaip ir kitos įkapių grupės, yra dirbtinai tyrinėtojų sukurtos pagal įsivaizduojamą įkapių dėjimo tvarką. Įkapių skirstymas palengvina tyrėjų darbą, tačiau kartu iškreipia pirminį kapo vaizdą ir iš anksto nulemia tyrimo rezultatus. Papildomų įkapių atveju akivaizdu, kad jomis autoriai vadina daiktus, turinčius didesnę simbolinę reikšmę.

Tai, kad ne visuomet tikslinga skirstyti kapo įkapių komplektą į grupes, parodo vienas iš daugelio pavyzdžių: Jakštaičių kapinyno kape 189 buvo palaidotas vienerių metų nesulaukęs vaikas, ant jo kairės rankos piršto buvo užmautas suaugusiojo žiedas. Pagal žiedo padėtį jį reikėtų priskirti pagrindinėms įkapėms, tačiau suprantant, kad vienerių metų vaikas žiedo nešioti negalėjo ir jog jis suaugusiojo, leidžia teigti, kad tai greičiau papildoma įkapė.

1.2. Įkapės lietuvių kalbos, papročių ir tautosakos kontekste

Archeologijoje įkapių terminas pradėtas vartoti tik XX a. pradžioje ir, matyt, buvo perimtas iš tautosakos arba gyvosios kalbos. Įkapių termino vartoseną gerai nušviečia seniausi lietuvių kalbos žodynai, etnografiniai aprašai ir tautosaka.

Ankstyviausias *įkapės* paminėjimas yra užfiksuotas Mažosios Lietuvos žodyne „Clavis Germanico-Lithvana” (išleistas po 1680 m.), čia pateikiamas žodis *įkapos* – mirties drabužis (vok. *Sterb Kittel ikappos*) (Palionis 2004: 138). Vėliau G. H. F. Nesselmann (1811–1881) žodyne „Wörterbuch der Littauischen Sprache” (1851 m.) *įkapėmis* laikė viską, kas mirusiajam buvo įdedama: mirusiojo drabužius, brangenybes (vok. *Alles, was der Leiche mit ins Grab gegeben wird, Leichenkleid, Kleinodien*) (Nesselmann 1851: 178). A. T. Kuršaičio (1857–1944) žodyne „Lithauisch – Deutsches Wörterbuch“ išskirti žodžiai *įkapa* ir *įkapė*. Pirmasis apibūdintas taip: „Auka į kapą, viskas, kas velioniui dedama į kapą“ (vok. *die Grabspende, alles, was dem Verstorbenen ins Grab mitgegeben wird*). Plačiau apibrėžta *įkapė* – jos pirmoji reikšmė tokia pat kaip *įkapa*, antroji – mirusiojo mirties marškiniai, drabužiai (vok. *das Leichen-Sterbehemd, -kleid*), trečioji – laidotuvių pinigai, laidotuvės, kapo vieta (vok. *das Begräbnisgeld, [...] das Begräbnis, die Grabstätte; vienuolynas įkapes taisė*). *Įkapių* sinonimu laikytas žodis *įkapinės* (Kurschat 1968: 710).

Vienas iš ankstyviausių *įkapių* paminėjimų žemaičių laidojimo papročių aprašymuose – 1813–1814 m. J. A. Pabrėžos (1771–1849)

pamokslas „Apey laydojyma noumyrosiu”. Autorius rašė, jog mirusiuosius artimieji turi „ikapiems aprieditu” (JPa: 350). S. Daukantas (1793–1864) savo darbuose žodį *įkapės* naudojo trijuose kontekstuose: „Senovėj karės apdaras, arba karės įkapės”, „įkapėmis apsigobęs, galva nuometu apruptulta” ir „nustipus žmogui [...] apmovė baltais marškiniais (kuriuose įkapėmis vadino)” (1993: 166; 1995a: 107, 114). L. A. Jucevičius (1813–1846) *įkapėmis* vadino karsto vidų išmušamą drobę („jest wybitą wewnątrz płótném zwaném *įkapėj*“; 1846: 294; 1959: 280). J. Kibort *įkapes* laikė žemaitišku žodžiu, nusakančiu mirusiojo aprangą (1903: 574). J. Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė, J. Mickevičius, Juozas Tumas-Vaižgantas darbuose minėjo *įkapes* – tai esą drabužiai, kuriais rengiamas mirusysis (Mickevičius 2008: 288, 292; Žemaitė 2001: 121, 337; Vaižgantas 1996: 368).

Dabartinės Lietuvių kalbos žodyne *įkapės* apibrėžiamos taip: „1. drabužiai, kuriais taiso (su kuriais laidoja) numirėlį: Aš pasiuvau gražias įkapes, 2. pinigai ir kiti daiktai, dedami su numirėliu į kapą: Gražios įkapės, sidabrinės, dar šiandien liudija apie žmonių pasiturėjimą, 3. kario apranga, apdaras: Senovėj karės apdaras, arba įkapės, maž teįvairavo nu numų apdaro“ (LKŽe: *įkapės*). Sisteminiame lietuvių kalbos žodyne *įkapės* gretinamos su žodžiais: šermenys, budynės, budėtuvės, budės, apsėdai, mirtuvės, šarvonė, o *įkapinis* – sutapatinamas su žodžiais gedulingas, šermeninis (Paulauskas 1987: 239).

Atskirų regionų tradicijas atspindi tarmių žodynai. Žemaitijoje *įkapėmis* laikomi drabužiai, kuriais apvelkamas mirusysis, pavyzdžiui: „Tor grab, tor ikaps, – veskou tor“ (Vitkauskas 1976: 106–107; Vanagienė 2004: 218–219; AKTŽ: 123; ŠVŠ: 121). Zanavykų šnektoje vartojamas ne tik žodis *įkapės*, bet ir *įkapiai*, *įkapinės*: „Nei jį įkapinių tur, nei nieko, – rodos, kad amžius tikisi gyvent“ (ZŠŽ I: 538).

Tautosakoje *įkapės* minimos mitologinėse sakmėse, kalbant apie mirusiojo drabužius, pavyzdžiui: „Tame vakare visos dvasės savo įkapėse (palaidojimo rūbuose)“. Taip pat vartojamas terminas *įkapiški rūbai*: „Po jo palaidojimo ji jį teipo jau matė jo įkapiškuose rūbuose (su skreiste) parėjusį“ (BsV: 210–211, 185).

Kartais pabrėžiamas koks rūbas yra *įkapės*, kaip antai: „Mirusos dukters kaip šešėlį pavidalą įkapėse, būtent su drobule ant pečių“ ir „senukui numirus, įkapėms jam moteriškus marškinus su raudonai išsūtais rankovgaliais apvilko“ (BsV: 156, 193, 187).

1.2.1. Įkapių sinonimai

Svarbu atkreipti dėmesį į žodžio *įkapės* sinonimus, išnagrinėti jų vartoseną.

Tiek kalboje, tiek tautosakoje mirusiojo drabužiai vadinami ne vien tik *įkapėmis* ar giminiškais žodžiais, kaip *įkapa*, *įkapiai*, *įkapinės*, *įkapiniai*, *įkapinis*, *įkapiškas* (LKŽe), bet ir kitaip. Pavyzdžiui, raudose mirusiojo drabužiai vadinami *plonomis drobelėmis*: „O tu, mano broleli, o ant ko pažinsi? O kiba ant linų laiškelių, o kiba ant plonų drobelių“ (JLD III: 333), *kavotiniai*: „Čia kavotinė būsiant skarelė“ (LKŽe: kavotinis), *laidotiniai*: „O dabar kas verks ... dėl biedno kelevio, kursai išeina ... su šešioms lentoms grabo ir su vienais marškiniais laidotiniais“ (LKŽe: laidotinis), *smėrcio* ar *mirties marškiniais*, *drabužiais*: „Smertiniai drabužiai bus įkapės“ arba „Marškiniai smėrciui, ant mirtinos, smerties, mirimo“ (LKŽe: smertinis, marškiniai). Mažoje Lietuvoje *įkapės* vadintos *kipeliu*: „Juodu kipeliu aprėdytas levonas guli“ (LKŽe: kipelis), Pasvalio krašte – *čemuru*: „Ateina, atsiskubina, o mūsų mamuntė jau su čemuru apvilktą guli“ (LKŽe: čemuras).

Nesunku atsekti šių žodžių kilmę ir reikšmę. *Plonosios drobelės* siejamos su mirusiųjų drabužių audiniu: „Iš drobelės smertiniai marškiniai“ (LKŽe: drobelė), *kavotiniai* – su veiksmažodžiu „kavoti“, vartojamu laidotuvių kontekste: *kavoti* „laidoti, kasti į žemę: „Kap numirsiu, tai mane kavosit šalia tėvo“ (LKŽe: kavoti). *Laidotinis* ir *smertinis* ar *mirties* akivaizdžiai atspindi drabužių panaudojimo paskirtį.

Kipelis, matyt kilęs iš žodžio *kitelis*, kuris reiškia: „1. kariško sukirpimo uniforminis švarkas, ppr. Vasarinis, 2. drobinis švarkas, apsiaustas“ (LKŽe: kipelis, kitelis; plg.: Sabaliauskaitė-Liutkevičienė 1997: 164).

Čemuras yra skolinys iš lenkų kalbos (l. *czamara*) ir reiškia „sermėga, užsegama prie kaklo, ilgas dvarininkų ir dvasininkų drabužis“ (LKŽe: čemuras). Šis žodis patekęs į lietuvių kalbą įgijo reikšmę „platus, ilgas laidotuvių drabužis“. Jam galėjo būti priskirta lietuviška reikšmė *marška*, *drobulė* – apdangalas, ir tik po to reikšmę mirusiojo drabužiai įgijo lenkiškas žodis (išsamiau žr.: Адомавичюте 1979: 98; Kregždys 2016: 44).

Dar vienas *įkapių* sinonimas pateiktas A. Juškos žodyne, tai šarvai (*šarvaj*). Deja, nėra nurodyta žodžio vartosenos pavyzdžių, jų nėra ir LKŽ. Tačiau žinomas ne vienas *šarvų* bendrašaknis žodis, vartojamas laidotuvių kontekste. Antai, *šarvas*¹³, *šarvonė*¹⁴, veiksmažodis *šarvoti*.

¹³ Paaukštinimas karstui su mirusiojo palaikais pastatyti, šarvonė (LKŽe: šarvas).

¹⁴ Paaukštinimas karstui su mirusiojo palaikais pastatyti, katafalkas; 2. katafalko užtiesalas (LKŽe: šarvonė).

Šarvoti reiškia „rengti numirėlį paskutinį kartą pagerbti ir atsisveikinti“ (LKŽe: šarvoti). Parengiant mirusįjį laidotuvėms esti du esminiai dalykai – mirusįjį nuprausti ir aprengti: „Vakare, po dienos darbų, moterėlės apmazgojo velionę, aptaisė ir čia pat gryčioje ant lentos ir pašarvojo“ arba „Pašarvoti yra numazgoti dailiai lavoną ir parėdyti“ (LKŽe: šarvoti). Nors kartais aprengimas pabrėžiamas kaip svarbesnis: „Turiu kuo apsirengti, turiu. Kai mirsiu, su pašarvojimu bėdos nebus“ (LKŽe: šarvojimas), „Numirusį pašarvok į įkapes“ (LKŽe: šarvoti) arba „Mirusioji gulėjo gryčioje ant lentos gražiai pašarvota: galva jos apdengta baltu drobinu nuometu, pati apvilka baltos drobės marškiniais, vad. „smertiniais“, ir aptaisyta rainuotu undaroku; prie undaroko žiškėnė margai rašyta prijuostė“ (BIML: Nr. 542). Paskutiniai du pavyzdžiai atskleidžia žodžio *šarvoti* „rengti numirėlį paskutinį kartą pagerbti ir atsisveikinti“ semantinius ryšius su kitomis *šarvoti* arba *šarvuoti* reikšmėmis. Miręs žmogus *pašarvojamas į įkapes*. Kalbant apie kareivio šarvus sakoma: „Šarvais apvelku, šarvoju ką“ (ŠDTL: 537). Veiksmazodis *šarvuoti* reiškia „šarvais rengti, dengti, apsaugoti“ (LKŽe: šarvuoti).

Miręs žmogus *apšarvojamas* įkapėmis, apsaugomas. Laidotuvių metu mirusysis, pereidamas į kitą būseną, kaip ir gimimo – naujagimis, vestuvių – jaunavedžiai, yra nesaugus, lengvai pažeidžiami, todėl atliekamos tam tikros apeigos, kad perėjimas įvyktų sėkmingai (Černiauskaitė 2001: 244). Per šermenis būtas ne vienas apsauginis veiksmas. Pavyzdžiui, mirusiojo apsėdimas ratu, žinomas iš rašytinių šaltinių, išliko iki XX a.¹⁵ Prie mirusiojo buvo budima, jis sergimas: „Budėse buvau, t. y. prie mirusiojo budėjau“ ir „Uždega žiburį, paguldo nabašninką – ir saugok“ (LKŽe: budės, saugoti).

Semantinis *įkapių* ir *šarvų* ryšys atsiskleidžia pažvelgus į kitas žodžių *šarvas* ar *šarvai* reikšmes – nuovalos, ploviniai (po gimdymo) ir kraitis, kraitiniai drabužiai (LKŽe: šarvai; Naktinienė ir kt. 1988: 366). Gimimas, vestuvės ir mirtis esti trys pagrindiniai žmogaus gyvenimo momentai, o jų metu „rūbai, kaip ir vanduo, yra esminis [...] elementas“ (Astramskaitė 1993: 129).

Šarvas gali būti suprantamas kaip apeiginės drobės pavadinimas. Drobė buvo naudojama gimimo, vestuvių ir laidotuvių metu. Antai, šarvas kaip kraitis aiškinamas: „Senovės šarvas buvo: drobės, abrūsai ir an stalo skotertės¹⁶, paklodės, keturnytai austos“ (LKŽe: šarvas). Laidotuvių metu audiniais buvo įvairiai naudojami, geležies amžiuje buvusi tradicija įsupti mirusįjį į drobulę. XVII a. rašytiniuose šaltiniuose teigiama, kad prūsai

¹⁵ Aukštaitijoje laikas iki palaidojimo akimirkos vadinamas apsėdais, apysėdomis, kurie kilę iš žodžio apsėsti (Vyšniauskaitė 1961: 142; Urbanavičienė 2000: 38–39, 54–55).

¹⁶ Staltiesė.

mirusiojo „kaklą paprastai apsuksdavo drobine skepeta su įvyniotomis keletu smulkių monetų“ (BRMŠ III: 85, 89). XIX–XX a. laidojimo papročiuose drobulės vaidmuo pasikeitė, bet nesumenkėjo – drobulė per pečius buvo juosiamos moterys, jomis dengiama lenta, karstas, su *abrūsais* karstas buvo leidžiamas į duobę. Drobulė buvo reikšminga krikštytųjų metu – XIX a. ja buvo siaučiamas kūdikis, vežamas krikštyti, manoma, kad siekiant jį apsaugoti¹⁷ (Bernotaitė-Beliauskienė 2004: 9, 18).

Taip pat šiuos minėtus tris gyvenimo momentus susieja ir marškiniai. Frazeologizmas „smerčio marškinius pirkti“ reiškia būti prie mirties. Marškinėliais kūdikis rengiamas krikštijant arba galima gimti su jais: „Kai gimsta vaikas „su marškinėliais“, tai tas bus labai laimingas, jam viskas seksis gyvenime“ (LKŽe: marškiniai, marškinėliai; Astramskaitė 1993: 129–130)¹⁸.

Žodį *šarvai* interpretuoti galima ir plačiau, nes galbūt *šarvoti* yra žodis, kilęs nuo *šarvo* – „vežimo lenta, dugninė, paaukštinimas karstui su mirusiojo palaikais pastatyti, šarvonė“ (LKŽe: šarvas). Guldyti mirusįjį ant šarvo, šarvonės – šarvoti.

1.3. Įkapių dėjimo paprotys

1.3.1. Įkapių dėjimas laidotuvių metu

Lietuvių kalboje, tautosakoje ir laidojimo papročiuose *įkapėmis* vadinami mirusiojo drabužiai, tik nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios, daugiausiai archeologų dėka, šis terminas pradėjo reikšti ir daiktus, dėtus šalia mirusiojo. Kodėl iki tol *įkapės* vartotas tik apibūdinant mirusiojo drabužius?

Galima spėti, kad išnykus tradicijai dėti daiktus į kapus, kartu išnyko tradicija juos taip vadinti. Tam prieštarautų XIX a. pab. – XX a. pr. tautosaka ir papročiai bei XVII a. žodžio *įkapos* minėjimas – šio laikotarpio kapuose archeologai vis dar randa daiktų, dėl to įkapių apibrėžime tai turėjo atsispindėti. Juolab XIX a. pab. – XX a. pr. pateikėjai dar prisimena daiktų dėjimo tradiciją, nors jų įkapėmis nevadina.

Nors žodis *įkapės* vartojamas tiek mirusiojo drabužiams, tiek daiktams įvardinti, tačiau greičiausiai tai (drabužiai ir daiktai) buvo susiję su dviem skirtingomis laidotuvių apeigomis. Archeologiniai duomenys neleidžia tiksliai pasakyti, kada mirusysis buvo aprengtas, kada jam įdėti daiktai, maistas ir kita. Tačiau pagal radimo aplinkybes – tvarkinga mirusiojo rankų ir

¹⁷ Dažnai ši drobulė prieš tai buvo naudota vestuvėse – važiuojant į bažnyčią ar į jaunojo namus, jaunieji su sročia siausdavosi baltomis drobulėmis – kad kas nenužiūrėtų (Žmigrodski 1907: 229, 233).

¹⁸ Ryški marškinių kaip šarvų apsauginė reikšmė atsiskleidžia tikėjime: „Eidamas į karą pasiimk krikšto marškinius, jie saugos nuo kulku“ (BIVV: Nr. 899).

kojų padėtis, būdingos daiktų vietos, jų santykis su mirusiojo kūnu – leidžia nuspėti mažiausiai tris įkapių-drabužių/daiktų dėjimo akimirkas – rengiant mirusį jam buvo prisegami papuošalai ir kiti aksesuarai, antroji – paguldžius mirusį į karstą ar kapą, greta padedami daiktai, o laidojant į kapo duobę įmetami ar ant karsto padedami daiktai.

Įkapių – drabužių ir daiktų dėjimo seka pažįstama iš rašytinių šaltinių. Antai J. Maleckis-Sandekis (1551) rašė: „mirusių kūnai aprenjami drabužiais, apaunami batais ir pasodinami ant kėdės, [...] artimieji geria ir linksminasi“, pasilinksminus, po raudų „numirėliui duodamos dovanėlės: moteriai siūlai ir adata, o vyrui – lininė skarelė, kuri užrišama jam ant kaklo. [...] Laidojantieji mėto į kapą pinigus, tarsi aprūpindami mirusį kelionpinigiais. Taip pat padeda duonos ir nuleidžia į kapą mirusiojo galvūgalyje pilną ašotį alaus, kad vėlė netrokštų ir nealktų.“ (BRMŠ II: 206, 211).

M. Pretorijus (apie 1635–1704), aprašydamas prūsų, nandruvių ir skalvių daiktų dėjimo paprotį, leidžia suprasti, kad daiktai buvo dedami tuo pačiu metu kaip ir mirusysis į karstą: „Kai jau karstas padarytas, guldo į jį mirusį, aprengtą geriausiai drabužiais, su kitomis puošmenomis ir įdeda viską, ką jis mirdamas liepė įdėti. [...] dar laidotuvių alaus į karstą dėdavo.“ (BRMŠ III: 322). P. Einhornas (1636) apie latvius rašė, jog daiktai – šiuo atveju pinigai – buvo dedami ir prieš pat užkasant: „Kai prieš kelerius metus kapinėse buvo laidojama kaimo moteris, vienas iš jos sūnų, pamatęs, kad nešikai jau ruošiasi palaikus užkasti, paprašė juos dar lukterėti, nes esą kažkas pamiršta: priėjęs ir pakėlęs dangtį visų akivaizdoje įkišo į karstą pinigų“ (BRMŠ III: 618).

Takoskyrą tarp mirusiojo rengimo ir daiktų dėjimo puikiai iliustruoja XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios Suvalkijos šermenų aprašymas: „Numirusį lavoną pirmiausia visą numazgodavo, aptaisydavo visais drabužiais [...] ir pašarvodavo vidury pirkios. [...] Atėjus laikui lydėti, lavoną dėdavo į grabą, įdėdavo drauge ir tai, ką nabaštikas labiausiai mėgdavo, arba ką veidavo: butelį degtinės, pypkę, tabokos, kortas, skerdziui – botagą, artojui – noragą, verpėjai – kuodelį, audėjai [–] šaudyklę, t.t.“ (Reitelaitis 1914: 18).

Mirusiojo dėjimas į karstą – vienas iš simbolinių veiksmyų atsisveikinant. Tuo metu artimieji bučiuodavo velionį, raudodavo (LTR 2372/30/349). Iš namų mirusysis būdavo nešamas tiesiai į kapus arba į bažnyčią.

Dar kartą karstas galėjo būti atidaromas bažnyčioje, prie kapo, arba nuleidus į duobę, kaip antai Salako parapijoje: „Po to deda vyrai numirėlį

graban [...]. Indėjus graban jį ir užukala (jei do in kapų mislia padabot, tai nedrūtai)“ (Žemaitienė 1951b: 132; LTR 1487/208). Greičiausiai apie tą patį paprotį savo metu rašė T. Lepneris (1633–1691): „Apvilktas velionis paguldomas ant lentos, kol baigs daryti karštą. [...] Kūną leidžiant į duobę [...], karstas esti atvožtas, ir vienas iš artimųjų, antai tėvas arba brolis, nulipa į duobę, padeda lavoną kaip reikiant, jei guli netiesiai, pabučiuoja, pakiša po galva kiek pinigų ir uždeda po dvi saujas žemių ant kiekvieno peties” (BRMŠ III: 365–366; plg. Kapeleris 1970: 385).

XX a. pradžioje minima, kad įkapės-daiktai buvo dedami ne tik į karštą, bet ir į kapo duobę: „Mano bobutė Augustina Kubilienė pasakodavo, kad senovėje į kapus dėdavę maisto, butelį gėrimo, vantu vanojimuisi” (Gaška 1986: 60). Išskiriant dėjimą į *karštą* ir *kapą* atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių kalboje karstas yra kapo sinonimas: „Kapelis mano – pailselis mano, o duobelė – tėviškelė” (LKŽe: kapas).

Pagal baltų religijos ir mitologijos šaltinius (tai akivaizdu ir XIX–XX a. laidojimo papročiuose) mirusiojo rengimas buvęs vienas pirmųjų veiksmų laidotuvių apeigų sekoje. Tuo tarpu daiktų dėjimas iš pirmo žvilgsnio gali būti siejamas su kulminaciniu šarvojimo momentu – atsisveikinimu su mirusiuoju. Tačiau bet kokių atveju akivaizdu, kad to negalima įsivaizduoti kaip vientisos laidotuvių apeigos.

1.3.2. Įkapių dėjimo apeigos

Kapuose randami daiktai nėra vienos apeigos rezultatas. Šią poziciją sustiprina archeologinės medžiagos, baltų religijos ir mitologijos šaltinių, papročių ir tautosakos analizė, leidžianti atkurti dalį laidotuvių apeigų, galėjusių palikti materialinius pėdsakus. Tai suteikia galimybę pažvelgti į įkapes ne vien tik kaip į daiktus, skirtus pomirtiniam gyvenimui ar kelionei į kitą pasaulį.

Tokią tyrimo prieigą pagrindžia aiškus laidojimo papročių tęstinumas. Archeologinėje medžiagoje ir vėlesniuose istoriniuose šaltiniuose apčiuopiamas ne vienas panašumas su XIX–XX a. pradžios tradicijomis. Paprastai tai grindžiama prielaidomis, kad keičiantis religijoms dalį papročių iš pagonybės perėmė krikščionybė, suteikdama jiems naują prasmę. Pavyzdžiui, XX a. laidojant mirusįjį ant karsto buvo beriamos trys saujos žemių ir „sakoma: „kad tau lengva žemelė būtų“; anksčiau tai buvo daroma visai kitam tikslui – tam, kad mirusysis neprisikeltų“ (Alseikaitė-Gimbutienė 1943: 79).

Žymiai didesnę dalį senojo tikėjimo papročių Katalikų bažnyčia atmetė ir siekė išnaikinti. Pavyzdžiui, Sembos vyskupas M. Jungė (1426 ?) griežtai

pasisakė prieš „visus pagonių piktus papročius, [...] apeigas, kurias kuriuo nors būdu atlieka prie savo mirusiųjų“ (BRMŠ I: 480–484). Šiuos draudimus vėliau kartojo dar ne vienas dokumentas, palyginimui Rygos provincijos susirinkimo nutarimai (1428), įsakai liuteronų Ragainės apskrities bažnyčioms (1578) (BRMŠ I: 614, 616; BRMŠ II: 234–235) ir kiti. Papeikimų vietiniams gyventojams iš bažnyčios užfiksuota iki pat XIX–XX a. Antai, žemaičių kunigas J. A. Pabrėža apie 1813–1814 m. mokė, kaip deramai laidoti mirusiuosius, peikė valgymą ir gėrimą laidotuvių metu (JPa). Vyskupas M. Valančius peikė žemaičius dėl jų „senojo stabmeldiško (pagoniško) tikėjimo“, aiškino klaidingus papročius, jų kilmę (Valančius 2013: 515).

Toks senųjų tradicijų gajumas grindžiamas iš kartos į kartą perduodama griežta apeigų seka per laidotuves. Mirus žmogui aplinkiniai tiksliai žinodavo ką daryti: „Nuo pirmos minutės atsiranda kita tvarka: eglisakiais pabarstytas takas, plačiai atidarytos durys, juodos moterų skarelės, baltai apdengtas stalas, kryželis... Žmonės žino, viskas vyksta taip, lyg tas žinojimas neapleistų nė vienos minutės [...]. Būtų baisi gėda, kaip man kartą yra sakiusi mano babūnėlė, *būtų baisi sarmata*, jei kas nors sutriktų. [...] Ritualo tikslumas reiškiasi kaip pagarbos ženklas“ (Daujotytė 2017: 227–228).

Tiksli apeigų seka, tinkamas palaidojimas buvo glaudžiai susijęs su tolesniais vaizdiniais apie mirusiojo likimą. Gyvieji atlikdavo viską, kas buvo būtina mirusiajam: reikiama marino, šarvojo, laidojo. Tai yra laikas, kai veikia gyvieji, palaidojus – jų vaidmuo nesumenkėja, tačiau esminiai veiksmi, nulemiantys tolesnį „bendravimą“, buvo atlikti. Palankiu atveju, „kai vėlė baigia pakūtą¹⁹ ir įsirašo į „diedų giminę“, ji pati ima palankiai veikti gyvųjų naudai (pvz., per rugių dvasią Diedą lemia žiemkenčių derlių)“, Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 211).

Dažnai laidotuvių apeigas, jų laikymąsi lydėjo draudimai, įspėjimai. Neįvykdžius jų, pažeidus tvarką, mirusysis galėjo sugrįžti, kenkti, prašyti ištaisyti klaidas. Pavyzdžiui, mitologinėse sakmėse žmogui neįdėjus į karstą įkapių, velionis jų reikalauja, neužmerkus mirusiojo akių – vėlė bara kaltininką, rauna jam plaukus ar nukanda pirštą (Kerbelytė 2002: 107–108).

Griežtą laidojimų tradicijų laikymąsi galėjo paveikti ir tikėjimas, kad velionio vėlė pasilieka namie ir mato, kaip jo gedi, meldžiasi, kokius šermenis kelia (Čepienė 2008: 196).

Laidotuvių apeigos pagal seką paprastai skirstomos į marinimą, šermenis ir išlydėjimą (Vyšniauskaitė 1964: 515–524; Čilvinaitė 1943). Dalia Urbanavičienė juos bendrai pavadino mirties ritualais ir skaidė į budėjimą (šermenis), virsmą (laidojimą) ir integraciją į protėvių pasaulį (mirusiojo

¹⁹ Atgaila.

minėjimus) (Urbanavičienė 2000: 37). A. Juškos žodyne pateiktas toks dalinimas: „Laidotuvės kapuose, lydėtuvės kely, o budės namie“ (LKŽe: laidotuvės). A. Pakalniškis žemaičių laidotuvių apeigas skirstė į marinimą, guldymą ant lentos (mirusiojo paruošimas), budynę (budėjimas prie mirusiojo) ir pagrabą (mirusiojo išvežimas iš namų, pamaldos bažnyčioje ir palaidojimas; Pakalniškis 1966). Kartais kaip vienas iš pirmųjų laidotuvių etapų išskiriamas senolių karšinimas (išsamiau žr.: Končius 1996: 140; Kašinskas 1997: 13–18; Merkienė 2007: 140).

Šiame darbe laidotuvių apeigos pagal seką skirstomos į keturias dalis: mirusiojo paruošimą laidotuvėms, šermenis, atsisveikinimą su mirusiuoju ir palaidojimą. Toks skirstymas leidžia struktūriškai pažvelgti į įkapių dėjumą ir palengvina jų reikšmių paieškas.

Laidotuvių apeigos nagrinėjamos daugiausiai remiantis BRMŠ, etnografiniais aprašais, laidojimo papročiais ir tautosaka. Stengiamasi nekartoti ankstesniuose poskyriuose aprašytų atvejų. Žymiai mažiau analizuojama archeologinė medžiaga – jai skirtas antras disertacijos skyrius, kuriame nagrinėjami duomenys iš 2705 prožemaičių ir žemaičių kapų. Išlyga daroma tik mirusiojo drabužiams. Audinių kapuose išlieka labai mažai ir tyrėjai retai juos aprašo archeologinių tyrinėjimų ataskaitose, dėl to autorė neturi galimybės atlikti atskiros jų analizės.

Mirusiojo paruošimas. Pirmiausiai mirusiam žmogui būdavo užspaudžiami akių vokai. M. Valančius, aprašęs šį paprotį Žemaitijoje, aiškino, kad jei abi akys atmerktos – „numirėlis išveizės dar du toj butoj“, jei viena – vieną (Valančius 2013: 519; plg.: BİML: Nr. 440, 442, 467). Vokai būdavo užspaudžiami monetomis (BİML: Nr. 443, 444), škaplieriais (BİML: Nr. 442), šlapiu audeklu (Merkienė 2007: 147) ar „lininio audinio sklypeliais, pamirkytais kampare“ (Simonaitytė 1988: 16). Kūnui sustingus jie būdavo nuimami ir, vengiant šiuos daiktus pasilikti, išmetami arba įdedami į karstą (Merkienė 2007: 147)

Nuprausęs mirusįjį, jis būdavo šluostomas rankšluosčiais, drobinėmis skarelėmis, sušukuojami plaukai. Šie daiktai, buvę sąlytyje su mirusiuoju, buvo laikomi tabu, stengiamasi jų atsikratyti, viena iš tokių galimybių – įdėti mirusiajam į karstą (BİML: Nr. 698; Šidiškienė 1993: 68).

Viena iš mirusiojo paruošimo dalių – nagų ir plaukų kirpimas: „Pas mus visada mirėliui skuta ir tuos skutinius graban deda. Taipgi graban deda ir plaukus, jei jie buvo kirpti nuo nabašninkų“ (Žibėčių k., Molėtų r.; LTA 2019/161).

Yra užuominų, kad ir plaukai buvo renkami iš anksto: „Šukuojant plaukus visuomet reikia dėti į vieną vietą, nes numirus bus ramu ilsėtis, jeigu turėsi prišukavus plaukų paduškėlę” (Panevėžio r., LTR 444/691).

Nupraustas mirusysis buvo rengiamas drabužiais. Iš archeologinių šaltinių turima duomenų apie mirusiųjų aprangos audinių technologiją, medžiagiškumą, kartais apie spalvą. Paprastai audinių liekanos randamos užsikonservavusios kartu su žalvariniais dirbiniais.

Elvyra Pečeliūnaitė-Bazienė, išnagrinėjusi I–XII a. kapinynų tekstilės fragmentus (daugiausiai iš Vakarų Lietuvos ir Žemaitijos), nustatė, kad beveik visi rasti audinių fragmentai buvo vilnoniai, tik maža jų dalis – lino ir/ar kanapių. Toks audinių pasiskirstymas priklausė ne nuo laidosenos tradicijų, bet nuo jų išlikimo žemėje – lino ir kanapės audiniai žymiai greičiau suyra (Pečeliūnaitė-Bazienė 2002: 77; 2007a: 27, 40, 52).

Didžioji dalis surastų audinių buvo natūralių spalvų – baltos, pilkos, rudos ar juodos, mažesnė – dažyta. Audiniai dažniausiai buvo dažyti indigo spalvos dažikliais (Pečeliūnaitė-Bazienė 2007b: 86).

Žemaitijos atveju iširta, jog V–IX a. vyravo spalvotų siūlų juostos, kurių fragmentai dažniausiai randami mirusiųjų galvos srityje. Paprastai derintos dvi spalvos – rusvai raudona ir mėlyna. Nustatyta, kad Požerės kapinyno kape (k. 121) į mėlynos spalvos galvos juostą buvo priverta žalvarinių žiedelių, panašių galvos papuošimų rasta ir kituose kapuose (k. 23, 76, 78, 84, 122). Įvairiaspalvėmis ir vienspalvėmis juostelėmis buvo sutvirtinami ir puošiami mirusiųjų drabužių kraštai (Pečeliūnaitė-Bazienė 2007: 89).

X–XII a. pastebėtas spalvinis pasiskirstymas – juodos spalvos audinių fragmentai dažniausiai randami vyrų kapuose, paprastai kojų srityje. Moterų kapuose, galvos srityje, būdingi mėlynos spalvos audinių fragmentai. Daug geltonos ir šviesiai rudos spalvos audinių fragmentų išlikę abiejų tiek moterų, tiek vyrų kapuose, dažniausiai tai viršutinių drabužių liekanos. Upynos kapinyne, kape 48, galvos srityje nustatyta buvusi tamsiai rudos spalvos kepuraitė, kurios kraštą puošė mėlyna vytinė juosta. Ją iš viršaus dengė žalvariniai žiedeliai, o kraštus puošė klevo sėklos formos kabučiai (Pečeliūnaitė-Bazienė 2007: 91, 92).

Apie mirusiųjų aprangą iš dalies leidžia kalbėti kapuose randami papuošalai – su segėmis, smeigtukais krūtinės-juosmens srityje buvo segami drabužiai. Manytina, kad antkaklės ir apyrankės ne tik puošė, bet ir buvo naudojamos sutvirtinant drabužius kaklo ir rankų srityse (Šorys, Steponavičienė 2013: 2; Matulevičienė, Steponavičienė 2014: 7). Puošybinę funkciją atliko žiedai, kaklo apvaros, karoliai ir kiti papuošalai. Prie aprangos

detalių galima priskirti juosmens srityje randamus peiliukus, odinius ar medžiaginius maišelius-pinigines.

Mirusiojo drabužių istorinę seką pratęsia BRMŠ – „Sūduvių knygelėje” (apie 1520–1530) minimas mirusiojo rengimas du kartus: „Apvelka baltais drabužiais”, o po raudų, vaišių „apvelka jį jo drabužiais” (BRMŠ II: 152). Tokia pati tradicija tarp prūsų užfiksuota XVI–XVII a. – prūsai nuprausę mirusįjį iš pradžių aprengdavo „ilgais baltais marškiniais”, o prieš išlydint iš namų – „apvelka drabužiais” (BRMŠ II: 550; plg.: BRMŠ II: 494–495).

J. A. Brandas (1673–1674) apie lietuvių mirusiųjų aprangą rašė: „Paprastai tai baltas, kelius siekiantis vilnonis švarkas ir lininės arba taip pat vilnonės kelnės, kurios siaurėdamos dažniausiai siekia iki pusės blauzdų arba ir per visas blauzdas, kojos apmaunamos vyžomis” (BRMŠ III: 67, 69). To pačio laikmečio prūsų lietuvių laidojimo aprangą aprašė T. Lepneris (1633–1691): „Vyrą apvelka baltais marškiniais ir baltu lininiu drabužiu, kojas apvynioja švariomis skepetomis, o ant galvos užmauna švarią naktinę kepuraitę. Mirusią moterį apvelka dvejais marškiniais, o pasiturinčią – net trejais, galvą apmuturiuoja švaria skepeta” (BRMŠ III: 365–366).

M. Pretorijus teigė, kad mirusysis, nujausdamas artėjančią mirtį, „dažniausiai pats nurodo [...] kaip jį apvilkti” (BRMŠ III: 322). P. Einhornas rašė, kad latviai „mirusįjį aprengdavo tais pačiais drabužiais, kuriuos šis nešiojo būdamas gyvas” (BRMŠ III: 636).

Žymiai mažiau duomenų iš XVIII a. – 1763–1764 m. vykdytų tėvų pranciškonų observantų (bernardinų) misijų aprašuose tik užsimenama, kad mirę vyrai buvo rengiami marškiniais su apykaklėmis (BRMR: 413).

XIX a. S. Daukantas rašė, kad lietuviai ir žemaičiai mirusiuosius rengė baltais marškiniais (Daukantas 1995a: 114). Panašiai teigė J. Mickevičius – iki XIX a. vidurio „šykštieji, neturtingieji“ žemaičiai moteris ir vyrus apvilkdavo baltos drobės, specialiai laidotuvėms pasiūtu drabužiu, kuris būdavo nuo pečių iki kojų padų, su rankovėmis. Per juosmenį sujuosdavo tos pačios drobės juosta arba kaspinu (Mickevičius 2008: 293). Panaši buvusi ir vyrų apranga – „apatiniai baltiniai”, „marškiniai ilgi, balti, kelnės ir tokios pat”. Kotryna Simonavičiūtė-Skarvydienė, kilusi iš Žemaičių Kalvarijos apylinkių, pasakojo, kad taip aprengti mirusieji ne visuomet įtikdavo kunigams, jie prašydavo mirusįjį aprengti pilnai (Bružas 2017: 160).

XIX antroje pusėje – XX a. pradžioje žemaičių mirusiųjų drabužiai, kaip ir kitose Lietuvos kultūrinėse srityse, atspindėjo fizinę ir socialinę mirusiojo brandą. Kūdikius ir mažus vaikus šarvojo baltais rūbeliais, kurie galėjo būti ir krikšto marškinėliai, mergaičių kojas apaudavo baltomis kojiniėmis, ant galvos uždėdavo rūtų vainikėlį (Statkevičius 1992: 114).

Žemaitijoje XIX a. II pusėje jaunas netekėjusias merginas laidojo vestuviniais drabužiais, jei turėjo ilgus plaukus – supynę juos apsukdavo aplink galvą įkišdavo rūtų, ant pečių dėdavo tamsią sulenktą skarą. Panašiai jaunas merginas šarvojo ir kitose Lietuvos srityse (Šidiškienė 1993: 61). Ištekėjusios moterys buvo rengiamos šviesiais ar tamsesniais drabužiais: marškiniais arba palaidine, liemene, nuometu, galvaraiščiu arba kepurėle, skarele. XX a. pradžioje mirusiųjų apranga keitėsi, pradėtos rišti tamsios skarelės. Nors dar išliko gajūs ir senieji papročiai, žinoma, kad ištekėjusios moterys, kartais net senyvos, buvo rengiamos vestuviniais drabužiais (Kibort 1903: 573; Šidiškienė 1993: 62)²⁰. Netekėjusių, vyresnio amžiaus moterų įkapės-drabužiai skyrėsi: jos rengtos tamsios spalvos sijonais ir palaidine, ant galvos rištos skarelės, tvirtai apgaubiančios veidą (Kibort 1903: 575).

Vyrų aprangai buvo skiriama mažiau dėmesio, pagrindiniai rūbai – kelnės, balti marškiniai ir liemenė. Mirusiajam ant galvos beveik visuomet būdavo užmaunama kepurė, nuo XX a. kepurę dėdavo šalia mirusiojo, į karstą. Jaunus nevedusius vyrus šarvodavo šviesiais rūbais, prie krūtinės ar viršutinio drabužio atlapo segė baltą ilgą kaspinę su rūtos šakele. Vyresnius nevedusius vyrus šarvojo tamsiais drabužiais, prie švarko atlapo prisegdavo rūtų šakelę (Šidiškienė 1993: 63–65).

Iki XX a. 2–3 dešimtmečio mirusieji būdavo aunami iš audeklo pasiūtais batais, vėliau pradėta laidoti su naginėmis ar kaliošais, o nuo ketvirto dešimtmečio – odiniais batais (Šidiškienė 1993: 65).

Vėliau apranga darėsi paprastesnė, mažiau susijusi su velionio gyvenimu, įsimintinai įvykiais (Šidiškienė 1993: 69). Tam įtakos turėjo bažnyčios spaudimas, įkapių-drabužių prieinamumas, jų pasiūla parduotuvėse²¹.

Kaip rašyta, I–XVI a. kapuose nemažą dalį įkapių sudarė papuošalai. Jų buvo dedama ir vėlyvesniais amžiais – rašytiniuose šaltiniuose dažnai nurodoma, kad mirusieji būdavo laidojami su papuošalais ar brangenybėmis (BRMŠ II: 584, 595, 607, 617).

Tuo tarpu XIX–XX a. pradžioje, atrodo, nebeliko papročio mirusįjį laidoti su papuošalais. Žemaitijoje dažniausiai mirusieji laidoti su žiedais, paprastai vestuviniais (IIES 545/377–378, 1232/6, 11). Kartą paminėtas moters laidojimas su karoliais (IIES 1232/6). Mažojejoje Lietuvoje situacija

²⁰ Šyšos kaimo Švedkapiuose (XVII a. I p., Šilutės r.) mirusiosios buvo palaidotos su diržais, kurie, pasak R. Banytės-Rowell ir Dariaus Barasos, buvo dovanojami per vestuves (Banytė-Rowell, Barasa 2012: 140, 147).

²¹ Palyginimui, mirusiųjų aprangos paprastėjimą Klaipėdos krašte veikė pietizmo judėjimas, kuris prasidėjęs XVIII a. pr. įsigalėjo XX a. I p. (Mačiulytė 2001: 119).

buvo panaši: „Žiedus, auskarus, brangias spilkas²² bei žemčiūgus²³ į grabą drauge jau nededa; tuos namiškiai ant paminklo [atminimui] pasilaiko“ (BsVV: 97).

Šermenys. XVII a. nuprausis ir aprenkus mirusį jis būdavo sodinamas ant kėdės (BRMŠ II: 210, 550), XVIII–XX a. – guldomas vidury kambario, ant suolo, lovos ar lentos (Jucevičius 1959: 280; Mickevičius 2008: 293). Iki XX a. mirusysis į karstą buvo dedamas tik prieš išlydint į kapines, rečiau šarvojamas jame (Pakalniškis 1966). Tokią apeigų seką lydėjo ne vienas tikėjimas, pavyzdžiui: „Kol nabašnykas guli ant lentos, jis viską girdi, o kai jį įdeda graban, nieko nebegirdi“ (Šiauliai, LMD 213/34; Kazlauskaitė 1960: 63).

Įdėjus numirėlį į karstą reikėjo kuo greičiau jį išlydėti iš namų: „Kada numirėlį įdeda graban, tai negalima jį namie laikyti, bet reikia tuojau iš namų išnešti, kad tuose namuose nemirtų namiškiai“ (Klabinių k. Molėtų r., LTA 1278/256).

Paguldžius mirusį ant lentos stengtasi, kad mirusysis atrodytų tvarkingai ir gražiai (Merkienė 2007: 154). XIX–XX a. paguldyto mirusiojo rankos būdavo suneriamos ant krūtinės, kartais kaip ir kojos – surišamos raiščiu, skarele ar kaspinu, kuris prieš uždarant karstą atrišamas, įdedamas į karstą arba sudeginamas (Šidiškienė 1993: 68). Smakrui paremti naudoti įvairūs daiktai – burtelės²⁴ su makštimis, giedamosios knygos, šukos (Simonaitytė 1988: 16; Tilžė, BİML: Nr. 698).

Krikščioniškais laikais Žemaitijoje, kaip ir kitose Lietuvos srityse, mirusysis būdavo šarvojamas su religiniais simboliais – ant rankų apskudavo rožinį, į ant krūtinės sukryžiuotas rankas įdėdavo kryželį, šventą paveikslėlį, nosinaitę ar škaplierių (Mickevičius 2008: 292; LMD I 144/36; plg.: Kasarskaitė 1995: 377; Kašinskas 1997: 14). Anot A. Pakalniškio, škaplierius buvo neatsiejama kasdieninės žemaičio aprangos dalis (Pakalniškis 1977: 159). Balys Buračas teigė, kad anksčiau vietoj tokių religinių simbolių į kapus žmonės dėjo rūpintojėlius (skulptūras) (Buračas 1994: 294).

Į karstą kartu su mirusiuoju galėjo patekti ir priemonės, prilaikančios ir stabdančios mirusiojo kūno irimą, naikinančios sklindantį blogą kvapą. Jau IX a. Wulfstanas stebėjosi, kad aiščiai sugebą nepūvantį mirusį išlaikyti ilgą laiką, pasiturinčius net iki pusmečio (BRMŠ I: 166–168). XIX–XX a. pradžios papročiuose pastebimas siekis mirusį žmogų kuo ilgiau išlaikyti namie. Žemaičiai tikėjo, kad kuo ilgiau laikomas mirusysis, vadinasi, „labiau jį

²² Smeigtukas su galvute.

²³ Perlas.

²⁴ Lapelis su tam tikru religiniu tekstu.

mylėjo – nenori skirtis” (Končius 1996: 149), nors tai turėjo ir praktinės paskirties – laukiama visų, kurie privalo atsisveikinti su mirusiuoju (Simonaitytė 1988: 10).

Žemaitijoje, sulaikant blogą kvapą, į mirusiojo nosies skylutes kišdavo po gabaliuką sauso kamparo, „tuo pačiu tikslu ylakiškiai į karstą įdėdavo džiovintų ajerų” (Mickevičius 2008: 293). Palyginimui, Mažojoje Lietuvoje mirusiojo nosis ir ausys būdavo užkemšamos vašku (Alseikaitė-Gimbutienė 1943: 56–57).

Karstai Lietuvos laidojimo paminkluose randami nuo pirmųjų amžių po Kristaus (plačiau apie karstu archeologijoje – 2.3.2 Karstas darbo poskyryje). Tuo tarpu XVII a. laidotuvių papročių aprašymuose teigiama, kad karstai buvo gaminami tik mirus žmogui (BRMŠ III: 67, 69, 322, 365, 607, 617). T. Lepneris (1633–1691) rašė: „Apvilktas velionis paguldomas ant lentos, kol baigs daryti karstą, kurį sukala patys iš keturių neobliuotų lentų“ (Lepneris 2011: 228). Tačiau greičiausiai tuo pat metu buvo naudojami ir skobtiniai karstai. Antai, sakmėse pasakoja, kad *seniau* karstus iš medžių darydavę, kaip lovius, juos iškirsdavę ir iš viršaus vieną lentą pritvirtindavę (BsV: 96). Panašių karstų buvo rasta Antalieptės bažnyčios rūsiuose. A. Mažiulis aprašė du skobtinius karstus, datuojamus XVIII a. Pirmasis buvo išskobtas iš pušies, „rąsto apačia truputį patašyta, šiaip tik nulupta žievė, galų viršuose (skėlime) išgręžta po skylutę, kur turėjo būti po kuolelį, kad užsidarius nesmukinėtų“ (Mažiulis 1941: 80). Karstas buvo 94 cm ilgio, 33 cm ir 24 cm pločio galuose, 19 cm aukščio. Antrasis karstas skyrėsi nuo pirmojo ir buvo išlikęs su viršumi. Tai buvo šešiakampio forma nutašytas pušinis rąstas, per pusę perkeltas, išskobtomis abejomis pusėmis, susiaurintais galais. Karstas – 83 cm ilgio, 23 cm ir 19 cm pločio galuose ir 21 cm aukščio (Mažiulis 1941: 80).

XIX–XX a., ruošiant karstą, buvo atsižvelgiama į medieną, spalvą. Anot J. Mickevičiaus ir I. Končiaus, žemaičiai darydavo pušinius, rečiau ąžuolinius karstus, kuriuos išdažydavo ir tik „šykštieji“ laidodavo nedažytuose arba dažytuose rausvais brozdaliniiais²⁵ dažais. Šie dažai būdavo nepatvarūs, nuo drėgmės išblukdavo (Končius 1996: 149; Mickevičius 2008: 294).

Dažyti karstus buvo būdinga ir kitų kraštų gyventojams, paprastai senam žmogui karstas buvo dažomas juodai ar rudai, jaunam – baltai. XIX a. pabaigoje Seredžiaus apylinkėse (Jurbarko r.) dar pasitaikydavo geltonai arba raudonai nudažytų karstų (Vyšniauskaitė 1964: 517).

XIX–XX a. karstai buvo kalami namie, jau pašarvojus mirusįjį, rečiau jie buvo daromi iš anksto (Končius 1996: 150). Gaminant karstą likusiomis

²⁵ Linų šiaudelių spalvius pavirindavo ir gauta mase dažydavo karstus (Mickevičius 2008: 294).

skiedromis ir drožlėmis buvo išklojamas karstas, jų prikemšama mirusiojo pagalvėlė (Vyšniauskaitė 1964: 516–517). Į pagalvėlę taip pat buvo dedama šventintų žolių: „Į numirėlio pagalvę [...] dar prideda švęstų žolelių (per Žolynes) ir devydrėkio²⁶, kad nabašinkas ramus būtų (kad jis nesivaidentų, nelankytų namų ir pan.)” (Šlaiviai, LTA 1693/100). Karsto vidus būdavo išmušamas drobe, kurią L. A. Jucevičius savo metu vadino *įkapiais* (Jucevičius 1959: 280).

Su mirusiosios branda buvo susijęs karsto papuošimas – Žemaitijoje mergaitei karste, kojų gale, prisegdavo rūtų vainikėlį, ištėkėjusiai moteriai – po pagalve ar prie galvos padėdavo vestuvinį rūtų vainikėlį (Mickevičius 2008: 294). Jono Trinkūno teigimu (Trinkūnas 1992: 168), rūtų šakelės ir vainikėliai vestuvių apeigose, o greičiausiai tuo pačiu ir laidotuvių, išplito tik XVI–XVIII a. ir nustelbė prieš tai buvusią ažuolo ir liepos simboliką.

Atsisveikinimas su mirusiuoju – bene svarbiausias laidotuvių ritualo dalis, aprūpinant mirusįjį daiktais.

„Sūduvių knygelėje” (apie 1520–1530) rašoma, kad įteikus velioniui daiktus, jis išvežamas laidoti (BRMŠ II: 152). J. Lasickis ir M. Pretorijus daiktų dėjimą mirusiesiems taip pat laikė paskutine apeiga prieš išvežant laidoti (BRMŠ II: 602; BRMŠ III: 322).

Didžiausia dalis XIX–XX a. pradžios papročių ir tikėjimų apie daiktų dėjimą mirusiajam siejasi būtent su kulminacine šermenų akimirka – atsisveikinimu. Dėl paliudijimų ir tikėjimų gausos, taip pat atsižvelgiant į daiktų paskirtį, jie išskiriami į atskiras grupes.

Dažniausiai minima, kad mirusiajam buvo dedami jo pamėgti daiktai, pavyzdžiui: muzikantui – smuikas, kuriuo jis visą gyvenimą griežė, staliui – oblius, mėgstančiam išgerti – degtinės butelis, rūkančiam – tabakas, audėjai – jos išausti stuomenys (Buračas 1993: 295; LTR 1310/255, 1415/225, 1483/261; Šidiškienė 1993: 67).

Atkreiptinas dėmesys į priešmirtinius velionio prašymus. Jau XVII a. M. Pretorijus rašė, kad žmogus, nujausdamas mirtį, pasakydavo, ką jam įdėti į karstą (BRMŠ III: 322).

Daugiau pavyzdžių iš vėlesnio laikotarpio. Štai 1920 m. Acokavuose (Radviliškio r.) gyvenusi Elena Skarbaliene prieš mirdama paprašė įdėti jos „mylimą Rūpintojėlį, kuris visą gyvenimą manimi rūpinosi“ (Buračas 1993: 294). Žižmuose (Šalčininkų r.) žmogus buvo užsiprašęs į karstą įdėti knygą: „Aš vienų praskaičiau, tai įdėkite“ (Kasarskaitė 1995: 381). Žemaitijoje, Upynos apylinkėse, senutei (mirė 1955) jos prašymu buvo uždėtas veliumas

²⁶ Skėtinių šeimos augalas.

ir į karstą įdėtas nuo vestuvių išlaikytas rūtų vainikėlis (Šidiškienė 1993: 62). Dalis daiktų buvo dedami atsižvelgiant į mirusiojo lytį ir amžių.

Įkapių-daiktų išskyrimas pagal lytį aiškus I–XVI a. laidojimo paminkluose, rašytiniuose šaltiniuose svarbiausia moterų įkapė yra buvusi adata, vyrų – kardas arba kirvis (BRMŠ II: 206, 211, 483, 495, 517, 550; BRMŠ III: 85, 89)

Tautosakoje dar kalbama apie tabaką, pypkes: „Kai numiršta senis, tai reikia indėt graban liuika“ (Vozgėliai, Dusetos, LTA 1618/265) arba „Jei mirdavo vyrai, jiems į grabą įdėdavo sykiu ir tabaką“, moterims dėdavo adatų, verpstelių, virbalų (Ylakiai, Skuodo r. IIES 1232/4; LTA 458/79–14; BIML: Nr. 689).

Mirusiojo šeimyninę padėtį, statusą rodė ne tik karsto spalva, jo įrengimas, mirusiojo apranga, bet ir daiktai – Žemaitijoje vedusiam arba ištekęsiai ant piršto būdavo užmaunamas vestuvinis žiedas (Mickevičius 2008: 292; IIES 1232/9, 11). Kupiškio apylinkėse jaunamartei į karstą dėdavo jos pačios krikšto marškinėlius ir galvaryšėlį, tuo atveju, jei būtų pastojusi prieš mirtį – kūdikiui „anam pasauly nereikėtų vaikščioti nuogam“ (Glemžaitė-Dulaitienė 1958: 248). Mirus nėsčiai moteriai į karstą dėjo vystyklus tam, kad vaikas būtų suvystytas (Švenčionys; LMD I 612/118). Be to, motinai į karstą dėdavo pinigų – tikėta, pirkti likusiems našlaičiams vaikams pieno (Kabeliai, Molėtų r.; Šidiškienė 1993: 62). Mitologinėse sakmėse netekėjusią dukrą motina laidojo su visu kraičiu (Kerbelytė 2002: 107).

Pagal įkapių pobūdį į atskirą grupę išskirtini žolynai, kurie dažniausiai buvo dedami į karstą vardan mirusiojo saugumo ir ramybės, kartais – norint išvengti ligų: „Verbas numirėliui deda graban dėl ta, kad jo velniai neapstotų“ (Dusetos, LTA 1418/25). Žolynų dėjimą galėjo lemti ir mirusiojo amžius: „Senam žmogui įdeda į grabą po šonu šventintų gėlių, kurias šventina per Devintinių mišparus²⁷, ar per Žolinės šventę, ir kadugių šakutę, pašventintą per Verbas. Mažyčiui nededa šventų gėlelių“ (Žemaitienė 1951a: 106).

Žolynai buvo šventinami per Devintines ir Žolinę (Šv. Mergelės Marijos dangun ėmimo šventę) ir buvo siejami su mirusiojo kelione į dangų. Devintinės dar gali būti siejamos su senuoju kupoliavimo laikotarpiu, dėl to jiems buvo teikiama didelė reikšmė – gydančioji, apsaugantieji. Svarbi buvo žolynų dėjimo tvarka, pavyzdžiui, Dieveniškėse (Šalčininkų r.) „pirmiausia dedama prie mirusiojo galvos, jam iš dešinės, tada prie kojų iš kairės“ (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 207). Kupiškėnai pelynų dėjimą karstan aiškino apsaugą nuo mirusiojo (Glemžaitė-Dulaitienė 1958: 252). Greičiausiai

²⁷ Popietinės krikščionių pamaldos.

su šiuo papročiu susijęs posakis „po žolynu pakišti” t. y. palaidoti (LKŽe: žolynas).

Iki XX a. vidurio nebuvo papročio nešti į laidotuves gyvų gėlių, dėti jas į karstą ar kapą. Žemaitijoje ši tradicija kilo po Pirmojo pasaulinio karo. Anksčiau palaidojus ant kapo buvo įsmeigiama eglaitė ar berželis (Mickevičius 2008: 303). Šeduvoje buvo tikima, kad negalima mirusiojo apkrauti gėlėmis, vainikais – tai apsunkina mirusįjį, prie karsto buvo pastatoma kambarinė gėlė vazonėlyje (Brajinskienė 2016: 263). Palyginimui, Lazdijų rajone, mirus jaunai merginai, nupindavo „ilgu kap grabas” vainiką iš eglės šakų (Leskauskaitė 2006: 93).

Žolynų ir gėlių dėjimo papročio nemini BRMŠ. Tačiau 1573 m. Volfenbiutelio postilėje aprašytas per Šv. Joną ir Žolinę surinktų žolių ir verbų naudojimas buriant, gimdant, saugantis nuo velnio (BRMŠ II: 445). Verbų ir žolynų smilkymas laidotuvių metu – įprasta XIX–XX a. pradžios laikotarpio apeiga siekiant, kad išeitų „piktos dvasios“ (Seirijai, Lazdijų r., BML: Nr. 436).

Atskirai paminėtini daiktai ir maistas įdėtas tam, kad velionis neišsivestų su savimi gyvųjų, pavyzdžiui: „Jei numirėliui į grabą neįdėsi pinigų ar kitos kurios brangenybės, tai jis lengvai galės nusivilioti ir kitą kurį šeimos narį” (Mažoji Lietuva, BML: Nr. 674, plg.: LTR 1657/391) arba kad neišsineštų „gyvųjų dalios” (BML: Nr. 677, plg.: LMD I 621/75). Žolynų dėjimas, be visa ko, saugodavo ir nuo mirusiųjų sugrįžimo (LTR 1693/100).

Kai kurie tikėjimai rodo, kad įkapėmis siekiama aprūpinti mirusiuosius gyvenimui pomirtiniame pasaulyje: „Žmona įdėjo numirusiam į karstą tabako prikimštą pypkę, pilną tabokinę, bulvių, kopūstų, duonos, druskos ir kitų maisto dalykų. Tikinti moteris manė, kad jos vyras ir aname geresniame pasaulyje visais šiais gražiais dalykais galės džiaugtis“ (BML: Nr. 673; plg.: Nr. 672; LTR 1516/94).

Yra kai kurių užuominų, kad įkapių dėjimui įtakos galėjo turėti ir laidojimo laikas. Pagyvenusios moterys, ruošdamos rūbus laidotuvėms, kartais specialiai žiemai pasiruošdavo šiltą skarelę bei storesnes kelnes (Merkienė 2007: 155). Kad nebūtų mirusiajam šalta, į karstą dar buvo įdėdama „liuika ir kepurė” (LTR 2278/117) ar net plyta (LTR 1326/106).

Palaidojimas. BRMŠ ne kartą liudija, kad būtent į kapo duobę buvo dedamas mirusiajam maistas ir gėrimai.

Pavyzdžiui, S. Grunau (apie 1530–1531 m.) rašė, kad prūsai prie mirusiojo galvos dėjo midų (BRMŠ II: 115), vėliau A. Guagnini (1611) apie dėtą maistą prūsų laidotuvėse rašė, kad „į kapą deda duonos bei druskos maistui, dar alaus ašotį” (BRMŠ II: 495).

J. Maleckis-Sandeckis (1551) minėjo, kad baltai prie mirusiojo galvos dėjo duonos, alaus ašotį – „kad vėlė netrokštų ir nealktų“ (BRMŠ II: 206, 211), tą patį apie žemaičius rašė J. Lasickis (apie 1582; BRMŠ II: 602). Rygos jėzuitas Jonas Stribingijus 1606 m. teigė, kad livoniečiai prie galvos dėjo duonos kepalą, aprūpindami pomirtinei kelionei (BRMR: 128–129). Tai atkartoję kitas jėzuitas Erdmanas Tolgsdorffas (1606), aiškindamas taip – „apsiginti nuo būsimo bado“ (BRMŠ III: 557).

Yra kelios užuominos apie duonos dėjimą prie mirusiojo galvos XIX–XX a. pradžioje: „Numirėliui įdeda po galva duonos griežinį, bet kam tas daroma, nėra žinios“ (LMD I 199/1^{15a}), kartais duona dedami laikinai: „Mirus ūkininkui, prie jo galvos dėdavo kepalą duonos. Palaidojus kepalą išdalydavo ubagams“ (LTR 1168/34). Duonos dėjimas siejamas su mirusiųjų maitinimu ir apsauga nuo jų – kad numirėlis neišsineštų „gyvųjų dalios“ (BIML: Nr. 667).

Duona yra greitai suyantis produktas, sunkiai apčiuopiamas archeologinėje medžiagoje. Iki šiol Lietuvos archeologinėje medžiagoje jos liekanų nėra surasta. Tačiau aptinkama kitokio maisto ir jo laikymo indų liekanų. Tai – paukščių kaulai, kiaušinių lukštai, sėklos, riešutai, puodai, geriamieji ragai.

Antroji grupė daiktų, dedamų į kapus, buvo pinigai. Dažnai monetos randamos XIV–XVI a. ir vėlesniuose žemaičių kapuose. Tuo tarpu BRMŠ mini, kad pinigai buvo metami į kapo duobę (BRMŠ II: 206, 211, 589, 602; BRMŠ III: 41, 44, 67, 69), rečiau dedami į karstą, nuleidus karstą į duobę (BRMŠ III: 366, 618). Anot istorijos šaltinių autorių ir tyrinėtojų, taip mirusieji būdavo aprūpinami kelionpinigiais (BRMŠ II: 206, 211, 589, 602; BRMŠ III: 67, 69).

Paprotys dėti monetas į kapą išliko iki pat XX a. pradžios, dažniausiai teigiama, kad pinigai būdavo dedami būtent į karstą, pavyzdžiui: „Jei numirėliui į grabą neįdėsi pinigų ar kitos kurios brangenybės, tai jis lengvai galės nusivilioti ir kitą kurį šeimos narį“ (Mažoji Lietuva, BIML: Nr. 674); rečiau – į duobę: „Jeigu numirėlį laidojant neįdėda pinigų, o pasitaiko duobę iškasti ten, kur jau buvo numirėlis, tai senesnis numirėlis išvaro pirmutinį. Jeigu pinigus įdeda – numirėlio neišvaro, reiškia vieta yra užpirkta“ (Kabeliai, Varėnos r., LTR 794/59).

Etnografiniuose aprašymuose mažai paliudijimų apie daiktų dėjimą į kapo duobę. Yra tik keli, pavyzdžiai. Antai, laidojant audėją, karstas buvo užkasamas kartu su jos austais rankšluosčiais (Šidiškienė 1993: 67) arba, saugantis nuo kitos mirties artimųjų tarpe, „niekam nežinant“ į duobę buvo metamas laidotuvių žvakės galiukas (BIML: Nr. 150). Pateikėja iš Žemaitijos

pasakojusi, kaip matė mirusio kalvio karštą, apvyniotą ir palaidotą su grandine (IIES 1232/15).

Toliau analizuojami daiktai, kurių dėjimo į kapą laikas nežinomas arba apie juos duomenų stinga.

Pirmiausia tai nesąmoningas daiktų palikimas kape. Archeologų tarpe į šią grupę dažniausiai patenka daiktai, randami kapo ar pilkapių sampiluose. Paprastai tai būna keramikos šukės, rečiau vertingesni daiktai. Etnografiniuose aprašuose minima, kad buvo pamirštama išimti praktinės paskirties daiktus, naudotus šarvojimo metu. Pavyzdžiui, mirusysis buvo palaidotas su raiščiais, prilaikiusiais rankas ir kojas; palaidojama su priemonėmis, skirtomis sugerti mirusiojo skysčius (plg.: Marcinkevičienė 1997: 24).

Istoriniuose šaltiniuose vieną kartą paminėtas smėlio dėjimas į karštą. Šilėniškio S. J. laiške (1601) jėzuitų ordino generolo asistentui rašoma, jog žemaičiai garbino augimo dievo²⁸, dėl to po girnomis laikė nedidelį smėlio kiekį. Mirus motinai, smėlis buvo paliekamas sūnaus žmonai, o jei to smėlio priimta nenorima arba atvirksčiai – atiduoti, smėlis buvo įdedamas į karštą, po mirusiosios kojomis (BRMR: 108, 109).

Abejotinu laikomas laiškų dėjimas mirusiesiems, minimas 1572 m. išleistame Georgo Brauno Pasaulio miestų atlase, kur rašoma: „Gražiai aprengti ir pinigais kelionei aprūpinti yra laidojami; kartu įdedami laiškai artimųjų ir tų, kurie gyvenime buvo brangūs, parašyti ir skirti šv. Petriui, kad šis, būdamas dangaus vartininku, lengviau įsileistų mirusiuosius į dangų“ (KŽ: 81). Vargu ar laiškų dėjimas mirusiesiems buvo įprastas XVI a. visuomenėje, visų pirma dėl raštingumo stokos²⁹, antra, dėl adresavimo šv. Petriui.

Atkreiptinas dėmesys į Eugenijaus Svetiko tyrinėtas vaškuotas lenteles XV–XVI a. kapuose. Lentelių ir su jomis naudotų stilių tyrinėtojas taip pat surado žemaičių kapuose Pribitkos, Jakštaičių, Šlapgirės, Kuršų kapinyuose. Vaškuotas lenteles ir stilius buvo būdinga dėti vyrams, rečiau moterims, autorius lentelių nelaikė laiškais, o labiau siejo su mirusiųjų socialine padėtimi

²⁸ BRMŠ minima, kad jis vadinosi *Pagirneij* arba *Dugnaij* (BRMŠ II: 621, 629), plačiau apie juos rašė Algirdas Julius Greimas (Greimas 1990: 427–436; Greimas 2005: 629–630).

²⁹ Pavyzdžiui, XVI a. pabaigoje Mažojoje Lenkijoje raštingų moterų, t.y. „galinčios bent jau pasirašyti“, Krokuvoje buvo vos 20 proc. moterų, raštingesnės didikės – 90 proc jų neblogai rašė. Vacio Vaivados nuomone, Žemaitijoje XVI a. raštingos moterys pirmiausia pramokdavo rusėniškai (Ragauskienė, Ragauskas 2001: 48–49). LDK raštingumo sklaidai įtakos turėjo Vytauto kanceliarija, pirmosios žinios XV a. vidurio, nors daugiausiai – diduomenė (Cicėnienė 2010: 21).

– vyrai galėjo būti raštininkai, o moteris laikė „dvarų, palivarkų ir klebonijų šeimininkėmis – *rykūnėms*“ (Svetikas 1999: 72)³⁰.

XIX a. pab. į kapus lietuvininkai dėjo knygas: „Jei yra įplyšusių išbrokuotų knygų (giedamų ir kt.) įdeda jas į grabą ant apačios, įdeda į rankas knygelę. Tai daro, kad knygos nesidrabsytų. [...] geriau tegul Dievo žodis būna į žemę pakastas negu taip drabsytis.“ (Mingė, Šilutės r., IIES 60/21, 22). Rodosi, jų dėjimas nėra susijęs su mirusiuoju, o tiesiog pasinaudojama susiklosčiusiomis aplinkybėmis.

Įdomus atvejis aprašytas LDK kanclerio Stanislovo Radvilos prisiminimuose – mirus Vladislavo Vazos žmonai Cecilijai Renatai (1644), karalius liepė prie karalienės ausies pakabinti auskarą, padarytą iš savo paties plaukų su deimantiniu pakabuku (Paknys 2008: 80).

Aprašytas atvejis, kai paskutiniai, mirusiojo nešioti rūbai, kurie buvo nebetinkami dėvėti, buvo užkasti toje pačioje duobėje, tik šiek tiek giliau nei karstas (Ignalinos r., IIES 1194/11).

Greičiausiai su šiais tikėjimais galima sieti kenkėjų laidojimą su mirusiuoju: „Kai numirėlį laidoja tai užsiuva maišiukan blusų, blakių ir utėlių. Sako, kai palaidos, tai namuose bjaurybių nebus“ (Lydos apyl., LMD I 474/800). Žemaitijoje buvo tikima: „Apipuolus utėlėms, kai jos pradeda eiti, reikia sugauti vieną kitą ir pakišti po [mirusiojo] drabužiais, tada nebeis“ (Ylakiai, Skuodo r., IIES 1232/15)³¹. XIX–XX a. pradžios tikėjimuose paprastai kenkėjų atsikratoma namus išplovus vandeniu, su kuriuo buvo praustas mirusysis (Veliuona, Jurbarko r., BIML: Nr. 528).

Sunku vertinti atvejus, kuomet dėl tam tikrų priežasčių po laidotuvių mirusysis buvo atkasamas ir atliekamos papildomos apeigos. Pavyzdžiui, mitologinėse sakmėse pasakojama, jei numirėlis vaidenasi, jam gali būti surišamos rankos rožiniu, šermukšnio augliais, lavonas gali būti perveriamas šermukšnio ar epušės kuolu; tuo pačiu tikslu šermukšnio lazda padedama ant kapo. Kitame variante ant karsto padedama stula³² arba po karstu pakišamas rožinis (Kerbelytė 2002: 87, 94). Anot I. Končiaus, Žemaitijoje tokio numirėlio karstas, jį atkasus, buvo apdedamas akmenimis (1996: 44).

Šie atvejai, kaip ir anksčiau analizuoti, kelia daugiau klausimų, nei atsakymų, bet, iš kitos pusės, parodo daiktų, patekusių į kapą ir karstą,

³⁰ Kelis kartus laiškų dėjimas paminėtas laidotuvių raudose: „Aš tau parašyčiau margą gromatėlę savo graudžiomis ašarėlėmis iki tėvelio, iki motinėls“ (JLD III: 301, 315). Tačiau čia laiško rašymas išreiškiamas tariamąja nuosaka, tai veikia tariamas, nei buvęs realus veiksmas (plg.: Gailiūnas 1963: 5).

³¹ Panašus tikėjimas užfiksuotas XVIII a.: „Pas ką esama tarakonų. Padaryti skrynelę ir joje pagautą tarakoną palaidoti ir užkasti kapuose. Ir taip visi turi nusibaigti“ (BRMR: 414).

³² Katalikų dvasininkų apeiginė ilga plati juosta, užsidedama ant kaklo.

daugiareikšmiškumą, skatina abejoti įsitvirtinusioms nuostatomis apie įkapių dėjumą ir jų reikšmes.

2. ĮKAPĖS I–XVI A. ŽEMAITIJOS KAPUOSE

Šiame skyriuje remiantis MC Excel ir SPSS (*Statistical Package for the Social Science; Statistics 17.0*) programų paketais nagrinėjami duomenys iš 2705 I–XVI a. Žemaitijos kapų (priedas 1, 3). Duomenys suskirstyti į penkis laikotarpius: I–IV a. senasis geležies amžius, V–IX a. – vidurinis geležies amžius, X–XII a. – vėlyvasis geležies amžius, XIII–XV a. pr. – ankstyvieji viduramžiai ir XV a. II p.–XVI a. – vėlyvieji viduramžiai ir naujieji laikai.

Kiekybiniu požiūriu laikotarpių duomenys yra nelygiaverčiai – daugiausiai ištirta V–XII a., mažiausiai – XIII–XV a. pr. kapų. Tačiau kokybiniu požiūriu analizės galimybes išplečia arba apriboja konkrečių laidojimo paminklų informatyvumas. Pavyzdžiui, daugiau kaip pusė V–IX a. kapų buvo visiškai arba iš dalies suardyti, panaši situacija su X–XII a. laidojimo paminklais. Kapų suardymas galėjo būti tyčinis ir atsitiktinis³³. Pirmuoju atveju tikėtina, kad iš kapo buvo paimta materialiai vertingesnių įkapių dalis, netyčinis kapo suardymas paprastai siejamas su ūkine veikla (žemės darbai, rūslių kasimas, pastatų statybos ir kita). Tokiais atvejais kapo išlikimas yra įvairus – nuo visai suardytų iki nežymiai paliestų kapų.

Nežiūrint to, iš dalies ir visai suardytų kapų duomenys yra įtraukiami į darbo tyrimą, nes abiem atvejais nėra galimybės patikrinti, koks buvo pilnas įkapių komplektas ir kokių įkapių trūksta. Nereikėtų pamiršti, kad ir kalbant apie gerai išlikusius kapų įkapių komplektus, randama tik ilgaamžių daiktų, dažniausiai pagamintų iš metalo, rečiau – keramikos, stiklo, akmens, kaulo ir gintaro. Atkreiptinas dėmesys, kad ir dalis metalinių įkapių (ypač smulkesnių ir pagamintų iš geležies) neišliko – daugelyje (apie 200) I–XVI a. kapų buvo rasta neidentifikuojamų metalinių dirbinių, kurių nebebuvo įmanoma paimti iš kapo duobės.

Laidojimo paminklų informatyvumas tiesiogiai susijęs ir su tyrinėjimų vadovo pastabumu bei pasirinktais metodais. Archeologinių tyrinėjimų metu kapai yra negrįžtamai suardomi, o detali jų fiksacija yra pagrindinis šaltinis, leidžiantis analizuoti laidosenos papročius. Šiam darbui ypatingai svarbūs įkapių padėties aprašymai, kurie praplečia tyrimo galimybes ir suteikia naujų žinių apie laidoseną. Pavyzdžiui, V. Valatka, tyrinėjantis Maudžiorų kapinyną, pateikė daug vertingų pastabų apie ištirtus kapus, nors didžioji dalis jų buvo suardyti.

³³ Manytina, kad suardyti kapai gali būti atliktų laidotuvių apeigų rezultatas. Antai, Maciej Karczewski sūduvių kultūros Suvalkų grupės pilkapių (IV–VII a.) suardymą siejo ritualine ekshumacija ir antriniu palaidojimu (Karczewski 2016).

Įkapių vietos kape aprašymui įtakos turėjo ne tik aukščiau išvardintos priežastys, bet ir mirusiųjų kaulų išlikimas, tiesiogiai susijęs su dirvožemio savybėmis. Išlikus mirusiųjų kaulams yra nustatoma tiksli įkapių vieta, pavyzdžiui, ant kurios rankos buvo užmautos apyrankės, ant kurių pirštų dėti žiedai, kurioje krūtinės vietoje rasti smeigtukai ir kita.

Išlikę mirusiųjų griaučiai padeda nustatyti lytį ir amžių, kurie itin svarbūs nagrinėjant įkapių dėjumą į skirtingos lyties ir amžiaus mirusiųjų kapus. Deja, labai retais atvejais buvo atliekami antropologiniai mirusiųjų tyrimai, daugiausiai duomenų turima iš V–IX a. ir XV a. II p. – XVI a. laidojimo paminklų. Manytina, tai ne tik siejosi su kaulų išlikimu, bet ir XX a. II pusėje (tuo laikotarpiu buvo ištirta didžioji dalis darbe nagrinėjamų laidojimo paminklų) vyravusiomis archeologinių tyrinėjimų tendencijomis. Dėl šios priežasties, nagrinėjant įkapes ir jų dėjumą siejant jas su mirusiojo lytimi, greta antropologinių duomenų naudojamas metodas, kuriuo mirusiojo lytis nustatoma pagal įkapes³⁴.

2.1. Įkapių dėjimo papročio raida ir įkapių komplektai

Įkapių papročio analizė pradedama nuo kapų be įkapių – kaip tik šie skaičiai atspindi įkapių dėjimo papročio mastą: tik 193 kapuose iš 2707 nebuvo rasta įkapių³⁵. Iš I–IV a., V–IX a. ir X–XII a. laikotarpio ištirtas panašus kapų skaičius be įkapių, XIII–XV a. pr. laidojimo paminkluose surastas tik vienas kapas be įkapių, o daugiausiai tokių kapų buvo iš XV a. II p.–XVI a. Kapai be įkapių sudaro tik 7 proc. visų kapų, tai iš tiesų mažas skaičius. Be to, reikia turėti omenyje, kad įkapių šiuose kapuose, matyt, vis dėlto buvo, bet jos neišliko.

Įkapių dažniausiai nerandama vaikų kapuose. V–IX a. išsiskiria Požerės kapinynas, kur palaidota apie 40 vaikų, vienuolikoje kapų nebuvo įkapių (57 atvejai). Daugiau kaip pusėje XV a. II p.–XVI a. kapų be įkapių buvo palaidoti vaikai, žymiau mažiau be įkapių buvo suaugusių vyrų ir moterų (atitinkamai 15 ir 9 atvejai).

Nagrinėjant įkapių sumą kape³⁶ visų pirmiausia susiduriama su klausimu – kaip teisingiau ją apskaičiuoti. Pavyzdžiui, Kuršų kape 49 buvo surasta 91 puodo šukė, jas sudėjus su kitomis įkapėmis išeitų, kad į kapą buvo įdėta 101 įkapė, o tai akivaizdžiai iškreiptų skaičių. Panaši padėtis ir su karoliais, gintaro gabalėliais, apkalais, įvijomis, grandelėmis ir grandinėėmis,

³⁴ Žemaitijoje būdingos įkapės pagal mirusiojo lytį yra aprašytos darbo įvade.

³⁵ Į tyrimą įtraukti tik pilnai išlikę, nesuardyti kapai.

³⁶ Įkapių suma – visų įkapių skaičiaus suma, pavyzdžiui kape rasti du smeigtukai, trys peiliai ir ietigalis, iš viso jame rastos šešios įkapės.

cilindrėliais ir plokštelėmis. Jų kapuose paprastai randama daugiau nei po vieną, nors akivaizdu, kad šios įkapės buvo tik kitų įkapių dalis.

Vengiant dirbtinai didinti skaičių, šios įkapės duomenų bazėje, skaičiuojant sumą, vertinamos kaip vienetas (priedas 2).

Į I–XVI a. kapus buvo dedama nuo vienos iki dvidešimt devynių įkapių. Dažniausiai kapuose surasta po vieną – dvi įkapes, rečiau didesnis skaičius. I–IV a. būdinga dėti po dvi – tris įkapes, rečiau po vieną, keturias ar daugiau. Didžiausiais įkapių skaičius – dvidešimt devynios. V–IX a. dėta po vieną – dvi, rečiau daugiau įkapių, penkiolika įkapių buvo didžiausias įkapių skaičius, rastas viename kape. X–XII a. kapuose dažniausiai randama po dvi, tris, rečiau po vieną, keturias ir daugiau įkapių. Daugiausiai kape buvo rasta dvidešimt viena įkapė. XIII–XV a. pr. buvo dedama po penkias, šešias ir septynias, rečiau randama po vieną – keturias ir aštuonias – dvidešimt devynias įkapes. XV a. II p.–XVI a. kapuose dažniausiai randama po dvi – tris įkapes, rečiau po vieną, keturias ir daugiau. Didžiausias įkapių skaičius kape – dvidešimt devynios.

Nagrinėjant skirtingus įkapių tipus per I–XVI a. (priedas 4), pirmiausiai išryškėja dvi įkapių grupės, kurias buvo būdinga dėti į kapus per visą nagrinėjamą laikotarpį. Pirmoji grupė – papuošalai ir aksesuarai: antkaklės, kaklo apvaros, segės, smeigtukai, apyrankės, žiedai, karoliai ir diržai. Antroji grupė, apimanti bendrai įrankius ir ginklus, yra peiliai, ietigaliai ir kirviai. Su tam tikra išlyga prie jų galima prijungti verpstukus ir ylas.

Iš šių įkapių tik peiliai buvo dedami į kapus be pertrūkių, o kitos įkapės, nors dažnai randamos I–XVI a. kapuose, buvo veikiamos besikeičiančių tradicijų, pavyzdžiui, kirviai I–IX a. kapuose buvo viena iš vyraujančių vyrų įkapių, tačiau X–XV a. pr. jų randama itin mažai, o nuo XV a. II p. vėl tampa būdinga vyrų įkape.

Nors I–XVI a. buvo dedami panašių tipų įkapės, tačiau matoma aiški atskirtis tarp I–XII a. ir XIII–XVI a. Pirmiausia nuo XIII a. kapuose neberandama dalies buvusių įkapių arba jos tapo itin retos. Tai ryškiausiai matoma analizuojant papuošalus ir aksesuarus – galvos papuošalai, smeigtukai, apyrankės, karoliai, įvijos, grandinėlės ir kabučiai randami tik pavieniais atvejais. Antra, atsirado naujų ir išpopuliarėjo iki šiol retai į kapus dėtos įkapės – auskarai, sagos, grandys, monetos, puodai, paukščių kaulai, lokio nagų apkaustai, skiltuvai. Ir trečia – pasikeitė iš I–XII a. „paveldėtų“ įkapių dėjimo paprotys. Pavyzdžiui, segės, buvusios labiau būdingos vyrų kapams, tapo išskirtine moterų įkape; antkaklės, prieš tai dėtos į abiejų lyčių kapus, XIII–XVI a. randamos tik moterų kapuose; peiliai pirmajame etape

buvo labiau būdingi vyrams, o nuo XIII a. dedami tiek į vyrų, tiek į moterų kapus.

Nagrinėjant I–XII a. įkapių dėjumą, pastebimos dvi daiktų dėjimo „bangos“: pirmoji I–IV a., kuomet buvo būdinga dėti antkakles, kaklo apvaras, seges, apyrankes, žiedus, smeigtukus, karolius, peilius, kirvius, ietigalius, rečiau diržus, įvijias, ylas, puodų šukes. Antrojoje V–XII a. bangoje greta I–IV a. būdingų įkapių įsitvirtino paprotys žymiai dažniau dėti ylas, diržus ir įvijias, be to atsirado nauja įkapių grupė, kuri beveik išskirtinai randama V–XII a. kapuose – žirgas, jo kūno dalys, raitelio priemonės (pentinai ir žąslai), o iš ginklų – kovos peiliai ir kalavijai, taip pat geriamieji ragai.

Žinoma, nereikėtų pamiršti X–XII a. nutrūkusio kirvių ir puodų šukių dėjimo papročio bei padidėjusio galastuvų ir balno kilpų skaičiaus kapuose.

Vis dėlto, kad ir kaip būtų bandoma analizuoti įkapių dėjumą I–XVI a., akivaizdžiai susiduriama su nuolat besikeičiančiais papročiais, o juos sudėtinga aptarti remiantis vien bendromis įžvalgomis. Dėl to, norint pamatyti įkapių dėjimo tendencijas, penki laikotarpiai nagrinėjami atskirai, atsižvelgiant į mirusiojo lytį ir, jei yra galimybė, į amžių. Po to, siekiant parodyti pokyčius, žvelgiant iš įkapių tipų perspektyvos, yra analizuojamas konkrečių įkapių dėjimo paprotys.

Vyrų ir moterų kapai analizuojami šiais aspektais: įkapių vienetų skaičius kape, būdingos įkapės ir jų koreliacija. Koreliacija atlikta pagal Pearson koreliacijos koeficientą. Tai vienas iš metodų, kuris naudojamas tiesinei priklausomybei tarp dviejų ir daugiau intervalinių kintamųjų nustatyti. Koreliacijos koeficientas rodo dvi kintamųjų ryšio savybes – ryšio stiprumą ir ryšio kryptį, jo skaitmeninė išraiška svyruoja nuo 0 – nėra koreliacijos iki ± 1 – puiki koreliacija (Bekešienė 2015: 144, 163).

2.1.1. I–IV a. vyrų ir moterų įkapių komplektai

Iš I–IV a. buvo ištirta daugiau vyrų, nei moterų kapų (atitinkamai 37 ir 24 proc. iš visų I–IV a. kapų), iš jų tik mažos dalies mirusiųjų lytis nustatyta pagal osteologinius duomenis (apie 6 proc.). Dėl per mažo duomenų kiekio įkapių pasiskirstymas nėra nagrinėjamas atsižvelgiant į mirusiojo amžių, tačiau atliekama lyginamoji įkapių tipų analizė.

Daugiausiai vyrų kapų ištirta su viena – šešiomis įkapėmis, žymiai mažiau kapų su didesniu įkapių skaičiumi (priedas 5). Viename kape daugiausiai surasta šešiolika įkapių. Į moterų kapus dažniausiai buvo dėta nuo dviejų iki penkių įkapių, rečiau – viena, šešios, septynios, aštuonios. Pavieniai atvejai su didesniu įkapių skaičiumi, viename kape daugiausiai rasta dvidešimt viena įkapė.

Populiariausia vyrų įkapė I–IV a. buvo kirvis, šiek tiek rečiau randami ietigaliai ir peiliai (priedas 11). Iš papuošalų išsiskyrė smeigtukai ir segės, rečiau buvo dedamos apyrankės, žiedai, antkaklės, karoliai ir puodų šukės. Paprastai viename kape kartu randami kirviai ir ietigaliai, o greta – smeigtukai ir segės. Nors būtina pažymėti, kad šie du papuošalai dažniau buvo randami atskirai, ne tame pačiame kape. Tam įtakos, matyt, turėjo panaši jų funkcija. Tuo metu apyrankės buvo dažniau dedamos su segėmis nei su smeigtukais.

Tarpusavyje lyginant vyrų, kurių lytis nustatyta pagal antropologinius duomenis ir pagal įkapes, kapus pastebima, kad abiejuose grupėse vyrauja tie patys įkapių tipai: kirviai, ietigaliai, peiliai, smeigtukai ir segės.

Į I–IV a. moterų kapus dažniau negu darbo įrankiai ir ginklai buvo dedami papuošalai ir aksesuarai (priedas 10). Būdingiausia įkapė – smeigtukai, rečiau randamos apyrankės, kaklo apvaros, antkaklės, žiedai ir ylos. Dažniausiai viename kape kartu randami smeigtukai, apyrankės ir kaklo apvaros. Pastebėta, kad į tą patį kapą buvo dedami du kaklo papuošalai – kaklo apvara ir antkaklė. Lyginant duomenis iš kapų, kuriuose lytis nustatyta pagal antropologinius duomenis ir pagal įkapes, vyrauja tie patys daiktų tipai – smeigtukai, apyrankės ir kaklo apvaros.

2.1.2. V–IX a. vyrų ir moterų įkapių komplektai

V–IX a. laikotarpyje vyrų kapų ištirta daugiau nei moterų (atitinkamai 30 ir 23 proc. iš visų V–IX a. kapų). Lytis pagal antropologinius duomenis nustatyta tik penktadalio visų V–IX a. mirusiųjų (19 proc.). Daugiausiai duomenų turima iš Pagrybio ir Maudžiorų kapinynų; nustatytas apytikslis 17 procentų mirusiųjų mirusiųjų amžius.

Į V–IX a. vyrų kapus daugiausiai kapų su viena – keturiomis įkapėmis, mažiau su penkiomis – aštuoniomis (priedas 6). Pavieniai atvejai su didesniu įkapių skaičiumi. Penkiolika įkapių – didžiausias įkapių skaičius viename kape. Moterų kapuose dažniausiai rasta viena – keturios įkapės, mažiau kapų su penkiomis – aštuoniomis įkapėmis. Didžiausias įkapių skaičius kape – trylika.

Nagrinėjant ryšį tarp mirusiųjų amžiaus ir įkapių skaičiaus, akivaizdžiai išsiskyrė 20–40 ir 30–55 amžiaus mirusių vyrų kapai, kuriuose rasta daugiausiai įkapių, skaičiuojant vienetais. Tačiau abejotina, ar šie duomenys atskleidžia tikrą padėtį, nes būtent šių amžiaus grupių kapų ir yra daugiausiai ištirta. Tokia pati situacija ir nagrinėjant moterų kapus – daugiausiai įkapių tipų ir jų skaičius surastas kapuose, kurie buvo – 20–30 ir 30–55 amžiaus mirusieji.

V–IX a. vyraujančia vyrų įkape tampa ietigaliai, šiek tiek rečiau dedami peiliai ir kirviai, atsiranda nauja įkapė – kovos peiliai (priedas 12). Dažniausiai į vyrų kapus iš papuošalų ir aksesuarų buvo dedami smeigtukai, segės, žiedai, karoliai ir diržai. Paprastai kape randami ietigalis ir peilis, segė arba smeigtukas. Įdomu, kad vienodai dažnai ietigaliai buvo dedami su šiais dviem krūtinės papuošalais, tačiau jie viename kape rasti tik aštuonis kartus, vadinasi ietigalis į kapą buvo dedamas kartu su sege arba smeigtuku. Tuo tarpu peilis vienodai dažnai buvo dedamas su šiais dviem papuošalais. Akivaizdus ryšys tarp ietigalių ir geriamųjų ragų. Pastarieji rasti šešiolikoje kapų, iš kurių penkiolikoje – kartu su ietigaliais.

Lyginant kapus, kuriuose mirusiųjų lytis nustatyta pagal osteologinius duomenis ir pagal įkapes, vyrauja tos pačios įkapių grupės – ietigaliai, peiliai, smeigtukai, segės, diržai, žirgas ir jo kūno dalys. Analizuojant įkapių tipų ryšį su mirusiojo amžiumi nustatyta, kad ietigaliai, kovos peiliai, sagtys ir segės dažniausiai dėtos į 20–55 amžiaus asmenų kapus.

Vidurinio geležies amžiaus moterų kapuose vyraujančios įkapės – papuošalai ir aksesuarai (priedas 13). Dažniausiai į kapus buvo dėti smeigtukai, rečiau ylos, apyrankės, apgalviai, karoliai. Dažniausiai kapuose kartu randami smeigtukai ir apyrankės, rečiau smeigtukai su karoliais, žiedais, kaklo apvaromis ir yломis. Įdomus atvejis su peiliais-pjautuvėliais ir peiliais, mat šios dvi įkapės nė karto nerastos tame pačiame kape. Greičiausiai jos turėjo tokią pačią arba labai panašią simbolinę reikšmę.

Lyginant tarpusavyje kapus, kurių mirusiųjų lytis nustatyta skirtingais metodais, vyraujančios įkapės išlieka tos pačios – smeigtukai, ylos, apyrankės, apgalviai. Skirtumas yra tas, kad kapuose, kuriuose lytis nustatyta pagal įkapes, dažniau rasta kaklo apvarų ir verpstukų. Tai gali būti dėl bendruomenių skirtumų: daugiausiai antropologinių duomenų iš Pagrybio kapinyno, o jame šie du įkapių tipai nebuvo būdingi moterims.

Analizuojant įkapių tipų ryšį su mirusiųjų amžiumi nustatyta, kad apgalviai, smeigtukų poros ir ylos dažniausiai buvo dedamos į 20–55 amžiaus moterų kapus.

2.1.3. X–XII a. vyrų ir moterų įkapių komplektai

Iš X–XII a. laidojimo paminklų ištirta daugiau vyrų nei moterų kapų (atitinkamai 32 ir 22 proc., iš visų X–XII a. kapų), ir tik vienas procentas iš jų, kai lytis buvo nustatyta remiantis osteologine medžiaga, dėl to, nagrinėjant įkapių dėjimo tendencijas, į šiuos duomenis neatsižvelgiama.

Vyrų kapuose dažniausiai kapuose rasta nuo trijų iki šešių įkapių, rečiau – viena, dvi, septynios – dešimt, kiti atvejai pavieniai (priedas 7). Daugiausiai

viename kape rasta dvidešimt viena įkapė. Moterų kapuose paprastai išlikusios po dvi – penkias įkapes, rečiau – viena, nuo šešių iki dešimties, pavieniai atvejai su didesniu įkapių skaičiumi, didžiausias įkapių skaičius viename kape – dvidešimt.

Šiuo laikotarpiu, priešingai nei anksčiau, vyrų įkapių komplekte greta ginklų taip pat dažnai buvo dedami ir papuošalai (priedas 14). Būdingiausios įkapės: ietigaliai, segės, peiliai ir žiedai. Rečiau, bet vienodai dažnai, kapuose randami pentinai, žąslai, žirgas ir jo kūno dalys, karoliai, apyrankės, antkaklės, diržai. Ietigaliai ir segės – dvi dažniausiai viename kape randamos įkapės, greta jų buvo būdinga dėti peilį. Ryšys pastebėtas tarp diržo ir peilio, šios dvi įkapės viename kape yra randamos labai dažnai. Tuo tarpu sagtys, kurios tyrinėtojų nebuvo priskirtos konkrečiam dirbiniui, akivaizdžiai turėjo ryšį su peiliais ir pentiniais. Galbūt dalis jų priklausė diržams, o kita dalis – pentinų dirželiams? Taip pat pastebėtas akivaizdus ryšys tarp segės ir karolių. Tai nestebina, nes šios įkapės dažnai kapuose randamos greta viena kitos.

Moterų kapuose pati būdingiausia įkapė – smeigtukai, rečiau buvo dedamos ylos, žiedai, apyrankės, karoliai, verpstukai (priedas 15). Kartu su smeigtukais paprastai randamos apyrankės, žiedai, karoliai, kaklo apvaros arba antkaklės. Pastarieji du kaklo papuošalai kartu randami retai, bet beveik visuomet į kapą buvo dedami su smeigtukais. Įdomu tai, kad mirusiosios, kurioms buvo uždėtos apyrankės, žymiai dažniau laidotos su antkaklėmis, nei kaklo apvaromis. Taip pat pastebėtas ryšys tarp ylos ir verpstuko, šios įkapės dažnai buvo dedamos į tą patį kapą.

2.1.4. XIII–XV a. pr. vyrų ir moterų įkapių komplektai

Kaip minėta, mažiausiai duomenų turima iš XIII–XV a. pr. laikotarpio. Tačiau kitaip nei I–XII a., ištirtas apylygis vyrų ir moterų kapų skaičius (atitinkamai 22 ir 25 proc., iš visų XIII–XV a. pr. kapų). Visų mirusiųjų lytis buvo nustatyta pagal įkapes.

Vyrų kapuose dažniausiai rasta po penkias arba devynias įkapes, rečiau po septynias, pavieniais atvejais – aštuonios, devynios, trylika, septyniolika, aštuoniolika (priedas 8). Moterims į kapus buvo dedama nuo šešių iki dvidešimt devynių įkapių, dažniausiai – šešios, vienuolika, trylika ar penkiolika.

Būdingos vyrų įkapės: žiedai, peiliai, sveiki puodai ir puodų šukės (priedas 16). Visos šios įkapės paprastai buvo dedamos kartu. Moterų kapuose dažniausiai randamos segės ir žiedai, šiek tiek rečiau antkaklės, peiliai, puodai ir jų šukės (priedas 17). Kartu dar randama lokio nagų apkaustų ir grandžių.

2.1.5. XV a. II p.–XVI a. vyrų ir moterų įkapių komplektai

Šis laikotarpis yra vienas iš informatyviausių duomenų apie mirusiojo amžių ir lytį požiūriu. Ištirtas vyrų ir moterų kapų skaičius panašus (atitinkamai 25 ir 27 proc.). Paprastai lytis ir amžius buvo nustatyti pagal osteologinius duomenis (vyrų – 21, moterų – 23 proc.). Net daugiau nei pusei mirusiųjų buvo nustatytas apytikslis amžius (60 proc.), iš jų daugiausiai naujagimių ir vyresnių nei 55 m. mirusiųjų.

Vyrų ir moterų kapuose buvo rasta nuo vienos iki dvidešimt vienos įkapės (priedas 9). Vyrų kapuose dažniausiai randama po vieną arba dvi įkapes, šiek tiek rečiau po tris – septynias, pavieniai atvejai su didesniu įkapių skaičiumi. Moterų kapuose dažniausiai dėta po dvi, tris įkapes, rečiau po penkias, šešias, aštuonias.

Būdingiausias vyrų įkapės – peiliai, žiedai, rečiau – kirviai ir ietigaliai, diržai, skiltuvai (priedas 18). Šios įkapės dažnai randamos kape kartu, tai vyrų kapų įkapių komplektas. Atsižvelgiant į mirusių vyrų amžių akivaizdu, kad kirviai, ietigaliai ir diržai dažniausiai buvo dedami į vyresniųjų – 50–65 m. amžiaus vyrų kapus.

Moterų kapuose, kaip ir I–XV a. pr. įkapių komplekte, vyravo segės ir žiedai, rečiau – antkaklės (priedas 19). Iš įrankių buvo būdinga dėti peilius, rečiau randama lokio nagų apkaustų ir paukščių kaulų. Nagrinėjant įkapių pasiskirstymą tam tikro amžiaus moterų kapuose pastebėta, kad antkaklės buvo dedamos tik į vyresnių nei 20 metų moterų kapus, o lokio nago apkaustai – tik į vyresnių nei 18 metų moterų kapus.

Būtina paminėti, kad būdingiausias įkapės vyrų ir moterų kapuose – peiliai, žiedai ir segės – buvo dėtos į visų mirusiųjų amžiaus kapus. Kaklo apvaros, nors dedamos retai, bet ypač būdingos vaikams iki trijų metų.

2.1.6. Vaikų kapų įkapių komplektai I–XVI a.

Daugiausiai vaikų kapų identifikuota pagal griaučių dydį, ne pagal laboratorinius antropologinius tyrimus, dėl to žinomas tik dalies vaikų tikslus amžius. Dauguma duomenų iš V–VI a. Pagrybio kapinyno ir XV a. II p. – XVI a. laidojimo paminklų.

Apie vaikų kapus duomenų nėra iš XIII–XV a. pr., dėl to vaikų įkapių komplektai nagrinėjami tik iš keturių likusių laikotarpių.

I–IV a. laidojimo paminkluose ištirti 52 vaikų kapų atvejai, kurie sudaro 10,7 proc. visų šio laikotarpio kapų³⁷. Nustatytas tikslus dviejų

³⁷ Santykinai mažas vaikų kapų skaičius siejamas su to meto bendruomenėje vyravusiomis vaikų laidojimo tradicijomis, o ne realiu mirtingumo dažniu.

mirusiųjų amžius (Vaitiekūnų k. 12, Kuršių pilk. 2, k. 1) bei V. Valatka pagal dantis nustatė, kad Žaduvėnų kape 20 buvo palaidotas 6–7 m. vaikas. Vaikų lytis paprastai nustatoma iš įkapių komplektų. Pagal juos daugiau identifikuota mergaičių nei berniukų palaidojimų (atitinkamai 19 ir 11 atvejų). Mergaitėms priskirti kapai paprastai su didesniu papuošalų kiekiu, kurių didžiumą sudarė smeigtukai, apyrankės, pavieniais atvejais įrankiai – ylos, verpstukai. Berniukų kapais laikytini su ginklais ir įrankiais – ietigaliais, kirviais, peiliais, diržais, bei papuošalais – smeigtukais, apyrankėms, žiedais. Daugiausiai kapų, kuriuose vaikų lytis nėra žinoma (22 atvejai), juose įrankių ir ginklų nerasta, būdingiausia įkapė – smeigtukas.

Iš V–IX a. ištirtas 191 vaiko kapas, tai yra 20,4 proc. visų šio laikotarpio kapų. Tikslus amžius nustatytas 45 mirusiųjų vaikų, daugiausiai duomenų iš Pagrybio, Sauginių bei Maudžiorų kapinynų. Iš jų 7 kapuose palaidoti kūdikiai, būdingiausia jų įkapė – smeigtukas. Iš bendro konteksto išsiskyrė Pagrybio kapas 116, kur greičiausiai palaidotas berniukas, jis, anot L. Vaitkunskienės, buvo suvyniotas į drobulę, kuri susegta smeigtuku, perjuostas dirželiu, prie diržo rastas peilis, menamoje galvos srityje – ietigalis, spėjama, kad rankas puošė apyrankė ir žiedas. Dvidešimt trys atvejai su 3–12 metų vaikais, iš jų penkiuose palaidotos mergaitės, viename – berniukas. Mergaičių kapai identifikuoti pagal papuošalų rinkinį – smeigtukai, apyrankės ir kaklo apvaros. Berniuko kape (Pagrybis k. 41) surastas žiedas ir santykinai mažas, „vaikiškas“ kovos peilis. Nenustatytos lyties vaikų kapuose dažniausiai surasti smeigtukai, rečiau kaklo apvaros bei peiliai, dažnai šių daiktų komplektas randamas viename kape.

Likusiuose 146 V–IX a. vaikų kapuose, kur mirusiųjų lytis nustatyta pagal įkapes, manoma, buvo palaidotos 25 mergaitės ir 16 berniukų. Šie kapai identifikuoti daugiausiai pagal įrankius, mergaitėms priskiriamos ylos ir verpstukai, berniukams – peiliai ir diržai. Bendrai vaikų kapuose būdingos įkapės – kaklo apvaros, smeigtukai, apyrankės, žiedai.

X–XII a. laidojimo paminkluose ištirti 104 vaikų kapai, tai yra 13,4 proc. visų šio laikotarpio kapų. Pagal įkapes nustatyta, kad 39 kapuose palaidotos mergaitės, 22 – berniukai. Mergaitėms priskirtini smeigtukai, ylos, verpstukai, berniukams – segės, peiliai, diržai. Bendrai vaikų kapuose būdingos įkapės – antkaklės, smeigtukai, apyrankės, žiedai.

XV a. II p. – XVI a. surastas 121 vaiko kapas, tai yra 29,8 proc. visų šio laikotarpio kapų. Nustatytas tikslus devyniasdešimt keturių mirusiųjų amžius. Kūdikių – vaikų iki 1 metų identifikuoti 33 atvejai, kapuose paprastai nerandama įkapių, išskirtiniais atvejais buvo dėti žiedai. Nuo 1 iki 3 metų vaikų ištirta 10 kapų, kuriuose paprastai dėta po vieną įkapę – segę, žiedą arba

peilį. Dvidešimt aštuoniuose kapuose buvo palaidoti 3–12 metų amžiaus vaikai. Viename kape paprastai surasta po vieną įkapę, rečiau po dvi, būdinga žiedai ir peiliai. Tyrime nagrinėta penkiolika kapų, kuriuose palaidotų mirusiųjų vaikų amžius buvo 9–15 metų. Kaip ir prieš tai aptartose vaikų grupėse, įkapės dėtos retai, jei dėta, tai po vieną – žiedą arba peilį. Trijuose kapuose palaidoti 12–20 metų paaugliai, Pribitkos vaikino kape 28 rasti penki žiedai, kirvis, diržas su pinigine, skiltuvu, titnagu ir monetomis, Jakštaičių kape 114 nerasta įkapių, kape 118 – peilis ir paukščių kaulai.

Nustatyta penkių mirusiųjų lytis (1 berniuko, 4 mergaičių kapai), mergaičių kapai identifikuoti pagal papuošalus – seges ir žiedus.

2.1.7. Apibendrinimas

Įkapių skaičius kapuose skirtingais laikotarpiais nežymiai keitėsi. I–XII a. vyrams ir moterims buvo dedamas panašus įkapių skaičius 1–6, XIII–XV a. pr. jų randama daugiau, viename kape 5–11 vienetai. XV a. II p. – XVI a. įkapių kiekis sumažėjo, dėta dažniausiai po 1–3 įkapes.

Nagrinėjant įkapių tipus, būdingus vyrams ir moterims, pastebėta, kad I–IV a. vyrams dažniausiai buvo dedami ginklai, moterims – papuošalai. V–IX a. situacija nežymiai pakinta – vyrų įkapių tarpe ginklų tipų dar padaugėja, tai pat pradėta dėti žirgų kūnų dalis, o moterų kapuose daugiau darbo įrankių. Akivaizdesni pokyčiai atsiranda X–XII a. medžiagoje, į vyrų kapus greta ginklų taip pat dažnai pradedami dėti papuošalai (segės, žiedai), moterų kapuose greta papuošalų – įrankiai (verpstukai). XIII–XV a. pr. vyrų ir moterų įkapių komplektai suvienodėja (peiliai ir žiedai), nors moterų laidotuvių kostiume išlieka tradicija dėti daugiau papuošalų (segės, antkaklės). Iš esmės nepakitusi situacija tęsiasi XV a. II p.–XVI a.

Visais laikotarpiais pastebimas tam tikrų įkapių išskirtinis dėjimas, atsižvelgiant į mirusiojo lytį. Pavyzdžiui, segės I–XII a. buvo bene išskirtinai būdingos vyrų kapams, o nuo XIII a. tapo išskirtine moterų įkape. Smeigtukai I–IV a. dėti į abiejų lyčių kapus, nuo V a. dažniau į moterų, X–XII a. tampa tik moterų įkape, o nuo XIII a. jų randama tik keliuose kapuose. Palyginimui, peiliai I–XII a. buvę būdingi vyrų kapams, nuo XIII a. dedama tiek ir į vyrų, tiek ir į moterų kapus.

Kalbant apie skirtingas įkapes, būtina atkreipti dėmesį, kad visais laikotarpiais vyrų kapuose įkapių įvairovė buvo didesnė, čia randama daugiau įvairių įrankių – kirvių, skobtų, kaltų, vedegų, galąstuvų, dalgių, meškerių kabliukų, raitelio aprangos detalių – žaslų, kamanų, pentinų, be to, ir ginklų – ietigalių, kovos peilių, kalavijų. Moterų įkapių komplektus paprastai sudarė papuošalai – galvos, krūtinės, rankų, bei įrankiai – ylos, verpstukai, peiliai.

Tik nuo XV a. II p. vyrų ir moterų kapuose dedamos vienodesnės įkapės. Tačiau tai nereiškia, kad į moterų kapus pradedama dėti ginklų ar daugiau įrankių, ne – atsiranda šiam laikotarpiu būdingos įkapės – puodai, puodų šukės, raktai, monetos, lokio nagų apkaustai, paukščių kaulai, kiaušinių lukštai, ir tuo pačiu vyrų kapuose sumažėja papuošalų kiekis (nebelieka antkaklių, segių, rečiau dedami žiedai).

I–XII a. vaikų kapų pagrindinės įkapės buvo smeigtukas ir kaklo apvara, XV a. II p.–XVI a. įkapių surasta tik mažoje dalyje kapų, dažniausiai žiedų. Visais laikotarpiais vaikams iki trejų metų nebuvo būdinga dėti įrankius, ši paprotys labiau paplitęs tarp vyresnių nei 3 metų amžiaus vaikų. I–XVI a. pastebima tendencija į vaikų kapus dažniau dėti moterims priskiriamas įkapes, nei vyrams.

2.2. Įkapės

Šiame poskyryje įkapes pasirinkta nagrinėti jas išskirstant pagal praktinę funkciją ir vietą kape. Pirmiausiai analizuojami daiktai, rasti ant mirusiojo (papuošalai, apranga ir aksesuarai), po to – įrankiai ir buities daiktai, ginklai, žirgas ir raitelio priemonės ir likusios įkapės, kurių dėl blogos būklės ir mažo ištirtumo, negalima priskirti prie aukščiau nurodytų įkapių grupių³⁸.

Nagrinėjant įkapes pagrindinis dėmesys skiriamas jų padėčiai kape (atsižvelgiama į mirusiojo kūną ir kitas įkapes), daikto ryšiui su mirusiojo lytimi. Būtina pabrėžti, kad darbo autorės tikslas yra įkapių dėjimo paprotys, ne daiktų tipologija ir jų klasifikavimas. Dėl šios priežasties tik išskirtiniais atvejais, kurie autoriui atrodo svarbūs, paminimas daikto tipas, medžiagiškumas ar dydis. O tikslūs kapų numeriai nurodomi tik tuomet, kai radimo atvejų yra iki dešimties arba daikto radimo aplinkybės yra kuo nors išskirtinės.

Nagrinėjant duomenis iš I–XVI a. laidojimo paminklų siekiama išanalizuoti visas įkapes nepriklausomai nuo jų išlikimo laipsnio, kurios buvo rastos ir aprašytos tyrinėjimų ataskaitose.

2.2.1. Papuošalai

Papuošalai ir aprangos detalės nagrinėjamos pagal radimo tvarką – nuo mirusiojo galvos iki kojų. Prie papuošalų taip pat priskiriami pavieniai karoliai, gintaro gabalėliai, žvangučiai, kabučiai, įvijos, cilindreliai, grandys, grandelių ir grandinėlių fragmentai, audinių ir drabužių liekanos.

³⁸ Nagrinėjant įkapes pasirinktas eiliškumas neatspindi jų reikšmės ir neturi įtakos analizės rezultatams.

Galvos papuošalai skirstomi į keturias grupes – antsmilkinius, kepuraites, apgalvius, atskirą grupę sudaro neidentifikuotų galvos papuošalų dalys. Mažiausiai iš galvos papuošalų surasta **antsmilkinių** – 6 kapuose (iš viso 9 vnt.), jie datuojami I–IV a. ir laikomi moterų įkape. Trijuose kapuose rasta po vieną atsmilkinį, trijuose – po du (atitinkamai Paragaudžio pilk. 3 k. 2, pilk. 5 k. 1, 24 k. 2, pilk. 25 k. 1, pilk. 27 k. 1, Paalksnių pilk. 4 k. 1). Antsmilkiniai buvo rasti galvos srityje, dešinėje ir kairėje mirusiojo pusėje (priedas 45).

Kepuraičių surasta šešiolikoje kapų, iš jų dauguma priklauso vėlyvajam geležies amžiui (iš viso 16 vnt.), viena kepuraitė rasta XV a. II p. – XVI a. kape.

X–XII a. kepuraitės paprastai buvo dedamos ant mirusiojo galvos, tik Žąsino kape 21 kartu su antkaklėmis ji rasta padėta mirusiojo galvūgalyje. Dešimtyje kapų su kepuraitėmis buvo palaidotos moterys, dviejuose – vyrai (Žąsino k. 12, 153, priedai 30, 34).

Viename XV a. II p. – XVI a. kape (Žalakių k. 8) buvo palaidotas vyras, ant jo galvos rasta kepuraitės fragmentų – audinio ir metalinių papuošimų.

Apgalviai buvo rasti 66 I–XII a. moterų kapuose (iš viso 66 vnt.), visi – mirusiųjų galvos srityje.

Mažiausiai apgalvių surasta I–IV a. – tik dviejuose kapuose (Žvilių k. 134 ir 149), žymiai daugiau iš V–IX a. laidojimo paminklų – 59 atvejai. X–XII a. apgalviai jau nebūdinga įkapė, jų rasta tik keturiuose kapuose (Jakštaičių-Meškių k. 39, 40, 55, Žąsino k. 167).

Atskirą grupę sudaro neidentifikuoti **galvos papuošalai ir jų dalys**, kurių aptikta 34 I–XII a. kapuose (iš viso 34 vnt.). Dauguma iš šių įkapių vidurinio geležies amžiaus, du atvejai iš I–IV a. (Žvilių k. 23, Žaduvėnų k. 19), devyni – iš X–XII a. (Žąsino k. 81, 90, 108, 144, 159, Bikavėnų k. 221, 224, Didkiemio k. 7, Paragaudžio k. 49). Galvos papuošalai buvo dedami į moterų kapus, tik dviejuose V–IX a. kapuose su galvos papuošimais buvo palaidoti vyrai (Žvilių k. 164, 202).

Auskarai buvo įdėti į keturis XV a. II p. – XVI a. moterų kapus (iš viso 6 vnt.), rasti prie mirusiojo galvos. Paalksnių ir Pribitkos (atitinkamai k. 3 ir k. 18) kapuose rasta po vieną, Požerėje ir Varniuose (atitinkamai k. 146 ir k. 10) – po du auskarus.

Antkaklių rasta 326 I–XVI a. kapuose (iš viso 359 vnt.), paprastai jos dėtos po vieną, rečiau po dvi ar tris (priedas 20).

I–IV a. antkaklės buvo dedamos vyrams ir moterims. Vyrų kapuose randama po vieną antkaklę, moterų dažniau po vieną, rečiau – po dvi. Po dvi antkakles buvo įdėta į septynis moterų kapus (Žvilių k. 22, 23, 274, Paalksnių

pilk. 21 k. 2, Pailgočio k. 10, Šarkų k. 30, Kuršų pilk. 3 k. 1). Visuose kapuose antkaklės buvo rastos mirusiųjų kaklo srityje, tik Paalksniuose (pilk. 21 k. 2) antkaklės buvo išjudintos iš pirminės vietos, atkreiptinas dėmesys, kad viena antkaklė čia buvo mažesnė už kitą³⁹.

V–IX a. antkaklės buvo dedamos rečiau nei I–IV a. Paprastai jų randama vyrų kapuose, rečiau moterų, visuose kapuose – tik po vieną; būdinga radimo vieta – kaklo sritis (priedas 32, 35, 36, 39, 40). Retais atvejais prie antkaklės buvo prikabinami žiedai. Pavyzdžiui, Pagrybio kape 62B prie antkaklės grandinėle buvo privirtintas žiedas. Įdomūs atvejai iš Maudžiorų kapinyno vaikų kapų, kur viename iš jų (k. 44), anot tyrinėtojo V. Valatkos, antkaklė buvo padaryta iš suaugusio nešiotosios, kitame (k. 67B) – vaikui buvo uždėta didelė, suaugusio antkaklė.

X–XII a. laidojimo paminkluose antkaklių randama gausiau, apylygiai vyrų ir moterų kapuose. Paprastai vyrų kapuose randama po vieną, rečiau dvi, panaši situacija moterų kapuose – dažniausiai po vieną, rečiau po dvi ir tris (priedas 30, 34, 41). Po dvi antkakles rasta penkiuose vyrų kapuose (Upynos k. 96, 98, 104, Žasino k. 12, 34), kuriuose paprastai viena mažesnė antkaklė buvo dedama ant mirusiojo kaklo, o didesnė – greta, ant karsto, atremta į karsto šoną, padėta juosmens ar kojų srityje. Keturiuose kapuose prie mirusiojo buvo rasta žirgo galva arba jo aprangos detalės – žąslai, pentinai. Gal tai buvusios žirgų antkaklės? Išskirtinių atvejų pasitaikė ir tuose vyrų kapuose, kur antkaklių rasta po vieną. Pavyzdžiui, Bikavėnų kape 73 antkaklė buvo rasta ant mirusiojo šlaunikaulio arba Žasino kape 187 mirusysis buvo palaidotas su žirgu, antkaklė buvo perlaužta į dvi dalis, viena jų surasta prie mirusiojo, kita – prie žirgo.

X–XII a. moterų kapuose po dvi antkakles surasta septyniuose kapuose (Žvilių k. 4A, Upynos k. 81, 99, Žasino k. 21, Jakštaičių-Meškių k. 69, Paragaudžio k. 42, 49). Jos buvo dėtos ant kaklo, tik Žasino kape 21 antkaklės buvo padėtos mirusiosios galvūgalyje. Po tris antkakles buvo padėta trijuose moterų kapuose (Upynos k. 48, Žasino k. 124, Jakštaičių-Meškių k. 74), antkaklės rastos būdingoje vietoje – kaklo srityje.

XIII–XV a. pr. kapuose rasta mažiau antkaklių, dėta po vieną, išskirtinis atvejis – dvi. Nustatyta dešimt atvejų, kai po vieną antkaklę rasta moterų kapuose, vyrų kapuose – nė vienos. Daugelyje kapų (Kuršų k. 2, 3, 4, 6, 8, 20, 25, 37, 51) sveikos antkaklės dėtos ant kaklo, tik viename iš jų kape (k. 46) antkaklė buvo sulaužyta į keturias dalis ir su kitomis įkapėmis padėta po mirusiosios galva.

³⁹ Mažesnės skersmuo – 14 cm., didesnės – 19 cm.

XV a. II p. – XVI a. kapuose antkaklės išliko moterų įkapė, jų rasta santykinai dar mažiau nei ankstesniame laikotarpyje. Buvo būdinga į kapą dėti po vieną antkaklę ant mirusiojo kaklo. Įdomus atvejis iš Jakštaičių (k. 151) – su antkakle buvo palaidota moteris (virš 55 metų), antkaklė prieš uždedant buvo išardyta į atskiras dalis.

Kaklo apvaros mirusiems į kapus buvo dedamos I–XVI a., jų surasta 202 kapuose (iš viso 205 vnt.), būdinga dėjimo vieta – kaklo sritis.

I–IV a. kaklo apvaras buvo būdinga dėti į moterų kapus, rečiau – į vyrų, paprastai po vieną, rečiau – po dvi. Dviejuose kapuose (Žvilių k. 261, 265; palaidotas berniukas ir moteris) kaklo srityje buvo rasta po dvi kaklo apvaras. Padėtimi išskyrė kaklo apvaros iš Žvilių kapų 126B ir 266, kur jos buvo padėtos mirusiojo galvūgalyje.

V–IX a. kapuose kaklo apvaros išlieka moterų įkapė, retai randama vyrų kapuose (Žvilių k. 88, 167, 251, 253, Maudžiorų k. 310, 316, 330, 333). Vyrams ir moterims buvo dėta po vieną kaklo apvarą.

X–XII a. surasta mažiau kaklo apvarų, jos būdingos moterims, tik išskirtiniais atvejais vyrams (Žąsino k. 31, 47, 80, Bikavėnų k. 144). Į kapą dėta po vieną apvarą, viename moters kape (Paragaudžio k. 49) buvo įdėtos dvi kaklo apvaros.

Į penkis XIII–XV a. pr. kapus (Kuršų k. 8, 20, 27, 35, 37) buvo įdėtos kaklo apvaros, keturiuose iš šių kapų palaidotos moterys.

XV a. II p. – XVI a. kaklo apvaros rastos septyniuose kapuose (Akmenių k. 15, 20, Pribitkos k. 59, Jakštaičių k. 45, 165, 169, 182), penkiuose kapuose palaidotos moterys, dviejuose – vaikai iki 1 metų.

Smeigtukų⁴⁰ surasta I–XVI a. kapuose, iš jų daugiausiai I–XII a. ir trys atvejai iš XIII–XVI a. Smeigtukų buvo įdėta į 699 kapus (iš viso 988 vnt.), viename kape rasta nuo vieno iki penkių (priedas 21).

I–IV a. smeigtukai buvo dedami į vyrų ir moterų kapus, tačiau po vieną dažniau dėti vyrams, po du – moterims. Išskirtiniai atvejai su trimis ir keturiais smeigtukais (atitinkamai Akmenių pilk. 2 k. 2, pilk. 4 k. 13, Kuršų pilk. 3 k. 1 ir Žvilių k. 272), kurie priklausė moterų kapams.

Smeigtukai randami ant krūtinės, rečiau galvos, pečių, rankų ir juosmens srityse. Du smeigtukus buvo įprasta dėti greta vienas kito, tik Žvilių

⁴⁰ Rūta Kačkutė, tyrinėjusi senojo geležies amžiaus moterų galvos dangą, rašė, kad prie galvos dangos dalių reikėtų priskirti galvos srityje randamas seges ir smeigtukus, kaip pavyzdį pateikė Akmenių pilkapyne (k. 12) galvos srityje rastą smeigtuką, anot autorės, juo buvo sutvirtina odinė kepuraitė (Kačkutė 1995: 17). Šio darbo autorė [disertacijos] galvos srityje smeigtukus ir seges analizuoja bendrai prie šių dirbinių grupių, pirma dėl to, kad tyrinėjimu laikotarpiu Žemaitijoje nebuvo būdinga smeigtukus ir seges dėti galvos srityje, antra – šie reti atvejai, greičiau susiję su laidojimo tradicijomis, nei galvos dangos sutvirtinimu.

kape 78 smeigtukai buvo sukryžiuoti, o Maudžiorų kape 32 – padėti lygiagrečiai ant krūtinės, iš dešinės ir kairės pusės. Po tris smeigtukus rasta Akmenių kape (pilk. 2, k. 2)(trys smeigtukai buvo padėti ant krūtinės, greta vienas kito), Kuršų kape (pilk. 3, k. 1) (du smeigtukai, sujungti grandinėlėmis, buvo padėti lygiagrečiai ant krūtinės, iš dešinės ir kairės pusės, trečiasis – prie mirusiojo smakro), Žvilių kape (272) rasti keturi smeigtukai, jie poromis buvo padėti greta vienas kito. Šiame laikotarpyje buvo įprasta prie smeigtukų tvirtinti gintarinius bei stiklinius karolius.

V–IX a. smeigtukai dažniau randami moterų nei vyrų kapuose. Vyrams būdinga dėti po vieną smeigtuką, rečiau du, moterims priešingai – po du, rečiau po vieną, pavieniai atvejais su trimis smeigtukais. Trijuose vyrų kapuose krūtinės srityje buvo rasta po du smeigtukus (Pagrybio k. 61, Pašešuvio k. 1, Maudžiorų k. 246), jie buvo padėti šalia vienas kito. Moterų kapuose du smeigtukai dažniausiai randami kartu, kartais į priešingas puses atsuktomis galvutėmis (Žvilių k. 197, 213, 221), sukryžiuoti (Kaštaunalių k. 3, Pagrybio 79, Požerės k. 114, priedas 31) ar padėti vienas ant kito (Požerės k. 46, 48, 118). Rečiau du smeigtukai būdavo dedami atskirai (Požerės k. 100, Žvilių k. 233), kartais ant kairio ir dešinio peties (Sauginių k. 9, 29, 32). Po tris smeigtukus rasta dviejuose moterų kapuose (Sauginių k. 16, Maudžiorų k. 176), Sauginiuose (k. 16) du smeigtukai buvo padėti ant skirtingų krūtinės pusių, trečiasis – prie šlaunikaulio, Maudžiorų kape (k. 176) visi smeigtukai rasti kartu. Dažnai smeigtukai randami su gintariniais karoliais, grandinėlėmis, kabučiais, kabučiais-skirstikliais, pastarieji ypač būdingi smeigtukų poroms.

X–XII a. smeigtukai tapo moterų įkape, jie surasti tik keturiuose vyrų kapuose (Žvilių k. 7, 17, 21, Žąsino k. 4). Vyrams dėta po vieną smeigtuką krūtinės srityje, moterims dažniausiai po du, rečiau po vieną ar keturis, pavieniais atvejais – penki smeigtukai. Du smeigtukai dažniausiai rasti padėti greta, kartais – sukryžiuoti (Upyna k. 57, Didkiemis k. 2), padėti vienas ant kito (Upynos k. 11, 43, 70, Bikavėnų k. 91 ir kiti) ar apverstomis galvutėmis (Upyna k. 11, 28, Bikavėnai k. 43). Vienuolikoje kapų buvo rasta po keturis smeigtukus – smeigtukų poras buvo būdinga dėti greta (priedas 41), tik Bikavėnų kape 118 du smeigtukai rasti atskirai, kiti du smeigtukai gulėjo kartu. Penki smeigtukai rasti Žvilių kape 4A: keturi iš jų kartu buvo padėti ant krūtinės, penktas – juosmens srityje (priedas 30). Kaip ir ankstesniais laikotarpiais, prie smeigtukų buvo pririšami karoliai, dažniausiai gintariniai, smeigtukų poros jungiamos grandinėlėmis, prie jų kabinami kabučiai, kabučiai-skirstikliai.

Viename ankstyvųjų viduramžių kape (Kuršų k. 46) mirusiosios krūtinės srityje taip pat buvo rastas smeigtukas.

Dviejuose XV a. II p. – XVI a. kapuose surasti smeigtukai – Jakštaičių kape 190 buvo palaidota virš 55 metų moteris, jos juosmens srityje, odiniame kapšelyje, surastas sulaužytas kryžinis smeigtukas. Kitas smeigtukas rastas Žalakių moters kape 14⁴¹.

Būtina paminėti, kad neretai smeigtukai rasti aukščiau kitų įkapių ar mirusiojo rankų kaulų. Tai būdinga vidurinio ir vėlyvojo geležies amžiaus kapams, pavyzdžiui smeigtukai buvo rasti virš antkaklių, kaklo apvarų, apyrankių, žiedų, verpstukų (Upynos k. 70, 90, Žąsino k. 4, 58, 124, Bikavėnų k. 118, 221, 254 ir kiti). Rečiau smeigtukus dengė kitos įkapės (kaklo apvaros, apyrankės, žiedai) ar rankų kaulai (Požerės k. 23, Sauginių k. 3, 14, 16, 22, Maudžiorų k. 116 ir kt.).

Prie smeigtukų išlikusios audinio liekanos kartais leidžia spręsti apie smeigtukų paskirtį kape. Žvilių (k. 4A, 23, 172, 184) ir Maudžiorų (k. 60) kapuose ant smeigtukų adatų buvo išlikę audinių fragmentų. Įdomūs atvejai iš Žvilių kapo 213 ir Bikavėnų 183 – ant smeigtukų adatų rasta audinio liekanų. Tokių liekanų surasta ir virš kitų įkapių. Žvilių kapinyno tyrinėjimų vadovė L. Vaitkunskienė teigė, kad šiuos mirusiuosius gaubė drobulė, kuri buvo susegta smeigtukais (Vaitkunskienė 1999: 70).

Keliuose kapuose smeigtukai surasti apvynioti virvele, pavyzdžiui Maudžiorų kape 60 – krūtinės srityje, virš dešinėsios rankos aptiktas per audinį persmeigtas smeigtukas, prie jo kilpelės buvo pririšta iš siūlų suvyta virvutė, kurios galas rastas apvyniotas ant iš audinio iškištos smeigtuko adatos. Panašių atvejų buvo dar keliuose kapuose (Maudžiorų k. 80, 113). Virvele apvynioti smeigtukai rasti Kaštaunalių kape 15, čia mirusiojo krūtinės srityje tarpusavyje buvo apsukti du smeigtukai.

Segės į kapus buvo dėtos per visą tiriamąjį laikotarpį, jų surasta 524 vyrų ir moterų kapuose (iš viso 772 vnt.), viename kape rasta nuo vienos iki vienuolikos segių (priedas 22).

I–IV a. segės buvo dedamos dažniau į vyrų nei moterų kapus. Vyrų kapuose randama po vieną, dvi ar tris seges, moterų – tik po vieną (priedas 32). Paprastai segės randamos krūtinės srityje, išimtis Žvilių kapas 260 – dvi segės buvo rastos mirusiojo kojų srityje. Kartais prie segių būdavo pritvirtinamas gintarinis karolis.

V–IX a. segės tapo išskirtine Žemaitijos vyrų įkape (priedas 39). Į kapą paprastai buvo dedama po vieną, tik viename vyro kape rastos dvi segės

⁴¹ Smeigtukas minimas tyrinėjimų ataskaitos pradžioje ir kapo radinių sąrašė, tačiau prie kapo aprašymo nepaminėtas.

(Paprūdžių k. 18). Dauguma segių buvo rasta krūtinės srityje, išimtis – Maudžiorų kape 68 segė rasta virš mirusiojo galvos; tyrinėtojas V. Valatka spėjo, kad greičiausiai ji buvusi padėta ant karsto. Trijuose kapuose (Požerės k. 38, 98, Maudžiorų k. 6) prie segių rasti prikabinoti kiti dirbiniai – pirmaisiais dviem atvejais pincetai, trečiuoju atveju galąstuvėlis. Dažnai greta segių randamas gintaro karolis.

Dažniausiai X–XII a. segės randamos vyrų ir tik šešiais atvejais moterų kapuose (Žvilių k. 14, Upynos k. 64, Bikavėnų k. 91, Jakštaičių–Meškių k. 25, Paragaudžio k. 4, 26). Moterų kapuose rasta tik po vieną segę, vyrų – dažniausiai po vieną, rečiau po dvi, pavieniai atvejai po tris. Segės buvo dedamos krūtinės srityje, rečiau ant pečių. Dvi segės paprastai buvo dėtos greta, retais atvejais skirtingose vietose (pavyzdžiui, Bikavėnų k. 219, Jakštaičių–Meškių k. 25). Bikavėnų kape 203 krūtinės srityje rastos net trys segės, kurios dengė viena kitą. Segių gausa išsiskyrė kapas iš Jakštaičių–Meškių (k. 39), kuriame aptikta 11 segių. Kapas suardytas, todėl tyrinėtojas V. Urbanavičius abejojo, ar įkapės priklausė vienam mirusiajam. Kaip ir I–IX a., prie segių buvo būdinga tvirtinti gintarinį karolį.

Kartais segės dengdavo mirusiojo rankų kaulus ar kitas įkapes, pavyzdžiui Bikavėnų kape 23 segė buvo rasta virš rankų kaulų (ant krūtinės sudėtos); Bikavėnų kape 171A – segė rasta mirusiojo krūtinės srityje (ją iš dalies dengė balno kilpos kraštas, o po sege buvo rasta audinio, du karoliai ir žiedas).

XIII–XV a. pr. segės dėtos tik moterims, kapuose jų randama nuo vienos iki aštuonių. Būdinga radimo vieta – krūtinės, rečiau pečių, rankų ir juosmens sritis. Kelios segės viename kape paprastai buvo dedamos eile išilgai krūtinės. Padėtimi išsiskyrė segės Kuršų kape 8 – dvi segės rastos po mirusiojo galva, o Kuršų kape 6 ant krūtinės buvo padėtos trys segės, dar viena rasta tarp kojų, dvi po mirusiojo galva ir paskutinioji – kape dugne.

XV a. II p. – XVI a. segės paprastai buvo dedamos į moterų kapus, panašiai kaip ir XIII–XV a. pr., segių rasta tik penkiuose vyrų kapuose (Akmenių k. 14, Paalksnių k. 21, Pribitkos k. 32, 36, 62). Į vieną kapą dėta nuo vienos iki aštuonių segių. Šiame laikotarpyje pakinta segių dėjimo vieta. Nors vyraujanti išlieka krūtinės sritis, tačiau taip pat dažnai surandama pečių srityje ir ant dešinio žastikaulio; dažnai kapuose segės dedamos greta viena kitos (pavyzdžiui, Šlapgirės k. 9, Paalksnių k. 27).

Pribitkos (k. 19, 34, 42, 47, 56, 59, 62), Jakštaičių (k. 166, 190) ir Šlapgirės (k. 8 ir 17) kapuose buvo paprotys seges, paprastai skardines, dėti vieną ant kitos. Pavyzdžiui, Pribitkos kape 34 mirusiojo krūtinės srityje buvo

rastos keturios segės, sudėtos viena ant kitos, o kape 59 rastos 6 segės, sudėtos viena ant kitos (tarp jų ir po jomis taip pat rasta audinio).

Keliuose kapuose segės rastos apverstos – Pribitkos kape 52 aptiktos trys segės, viena – pečių srityje, dvi – kojų, visos jos buvo atskirai viena nuo kitos ir apverstos. Tokioje padėtyje segių rasta ir kituose kapuose (Pribitkos k. 34, 58(1), Požerės k. 142).

Sagos darbe nagrinėjamos iš aštuonių XV a. II p. – XVI a. Žemaitijos kapų (iš viso 17 vnt.; Akmenių k. 19, Pribitkos k. 11, 18, 59, Jakštaičių k. 39, 87, 173, 215). Jų rasta moterų kapuose, krūtinės srityje. Radimo vieta išsiskyrė Pribitkos kapas 18, kur ant kairės rankos rastos keturios sagos – mirusiojo ranka buvo sulenкта ir padėta ant dešinio dubens kaulo, po sagomis surasta audinio fragmentų.

Apyrankių rasta 519 kapuose (iš viso 873 vnt.), jos įdėtos I–XV a. pr. moterų ir vyrų kapuose (priedas 23).

I–IV a. apyrankės kur kad dažnesnės moterų nei vyrų įkapė. Vyrams buvo būdinga dėti po vieną, rečiau po dvi, tris ir penkias apyrankes (priedas 32), moterims – dažniausiai po dvi, rečiau po vieną, keturias, pavieniais atvejais po tris, šešias, septynias, aštuonias (priedas 45). Nagrinėjant apyrankių dėjimą ant skirtingų mirusiojo rankų, daugiausiai duomenų pateikė Žvilių kapinynas. Moterų kapuose vyravo porinis apyrankių skaičius, jų dėta po lygiai ant kiekvienos rankos. Vyrų kapuose po vieną apyrankę buvo rasta tiek ant kairės, tiek ant dešinės rankos.

Radimo vieta išsiskyrė apyrankės iš trijų kapų – Žvilių kape 24 dvi apyrankės buvo padėtos galvūgalyje, o kape 261 viena apyrankė buvo padėta mirusiojo galvos dešinėje. Dešimt apyrankių surasta Vaitiekūnų kape 5, keturios apyrankės rastos ant rankų, o likusios šešios – šalia dešinio peties (ši kapo dalis buvo apardyta – kyla tam tikrų abejonių, ar apyrankės priklausė šiam kapui).

V–IX a. apyrankių dėjimas priklausė nuo konkrečios bendruomenės tradicijų. Pavyzdžiui, Pagrybio ir Sauginių kapinynuose apyrankės buvo dedamos tik į moterų kapus (priedas 31), o Maudžiorų ir Žvilių dažniau į moterų, rečiau į vyrų kapus. Analizuojant duomenis bendrai, apyrankių į kapus buvo dėta nuo vienos iki keturių, dažniau į moterų, nei vyrų kapus. Moterims būdinga po dvi, rečiau po vieną, pavieniais atvejais po tris. Vyrų kapuose paprastai randama po vieną, rečiau po dvi (priedas 39). Moterims į kapus buvo būdinga dėti po dvi apyrankes – po vieną ant kiekvienos rankos, vyrų kapuose apyrankės dažniau randamos ant kairės nei dešinės rankos. Įdomus atvejis Maudžiorų vaiko kapas 25, kur apyrankė buvo padaryta iš suaugusiojo jau nešiotos.

X–XII a. apyrankių tolygiai rasta tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Moterų kapuose dažniau randama po dvi, rečiau – po vieną ar tris, kaip ir ankstesniuose laikotarpiuose moterims būdinga dėti po lyginį apyrankių skaičių ant kiekvienos rankos. Vyrų kapuose dažniausiai randama po vieną apyrankę, rečiau po dvi ar daugiau; apyrankių rasta tiek ant kairės, tiek ant dešinės rankos. Išimtiniai atvejai: Žąsino kape 9 viena iš trijų apyrankių buvo perlaužta ir padėta ant mirusiojo krūtinės, Jakštaičių-Meškių kape 35 apyrankė rasta ne ant mirusiojo rankos, o šalia jo.

XIII–XV a. pr. trijuose kapuose (Kuršų k. 46, deg. k. 43, Varsėdžių deg. k. 5) rastos apyrankių dalys.

Žiedų buvo rasta 820 kapų (iš viso 1749 vnt.), tai dažniausiai randama įkapė Žemaitijos kapuose. I–XVI a. žiedai dėti į vyrų ir moterų kapus, viename kape žiedų randama nuo vieno iki penkiolikos (priedas 24).

I–IV a. žiedus į kapus dėjo vyrams ir moterims, jų randama nuo vieno iki penkių. Dažniausiai po vieną, rečiau po du ir daugiau. Dauguma žiedų rasta ant mirusiųjų pirštų arba krūtinės srityje. Abiejų lyčių kapuose žiedai surasti ant dešinės ir kairės rankos. Trijuose Žvilių kapuose (k. 42, 259, 266) žiedai buvo neužmaiti ant pirštų – padėti prie mirusiojo galvos ar kojų.

V–IX a. žiedai dažniau dėti vyrams nei moterims. Žiedų skaičius kape įvairavo nuo vieno iki penkių. Paprastai kapuose randama po vieną, rečiau po du ir daugiau žiedų. Dauguma žiedų aptikti ant mirusiųjų pirštų arba krūtinės srityje (priedas 35). Tik Pagrybio kape 55 trys žiedai buvo rasti prie mirusiojo kojų, o Kaštaunalių kape 6 žiedas rastas tarp žirgo galvos ir mirusiojo (abiejuose kapuose buvo palaidoti vyrai). Atkreiptinas dėmesys, kad žiedai buvo dedami ir į kūdikių kapus, pavyzdžiui Pagrybio kape 116 žiedas buvo rastas kūdikio krūtinės srityje.

X–XII a. žiedai dėti dažniau vyrams nei moterims. Į vieną kapą dėta nuo vieno iki vienuolikos žiedų. Paprastai žiedai buvo maunami ant mirusiųjų pirštų. Keturiuose Žąsino kapuose (k. 5, 47, 159, 162; trijuose iš jų buvo palaidotos moterys, viename – vyras) žiedai rasti ne ant pirštų: moterų kapuose žiedai rasti šalia galvos, vyro kape du žiedai rasti kojų srityje.

Paprotys dėti žiedus pasikeičia XIII–XV a. pr. – jie maunami ne tik ant mirusiųjų pirštų, bet ir dedami greta, randami vyrų ir moterų kapuose. Į vieną kapą dėta nuo vieno iki dvylikos žiedų. Nemažai atvejų, kai žiedai rasti ant kairės mirusiojo rankos. Žiedai, kurie buvo neužmaiti ant mirusiojo pirštų, rasti įvairiose kapo vietose – prie galvos, pečių, po mirusiuoju, įdėti į odinį ar medžiaginį maišelį (Kuršų k. 7, 8, 10, 17, 18, 24, 42, 46).

XV a. II p. – XVI a. žiedai dažniau buvo dedami moterims nei vyrams. Viename kape jų randama nuo vieno iki penkiolikos. Žiedai, kaip ir iki tol,

maunami ne tik ant mirusiojo pirštų, bet dedami atskirai. Turima pakankamai duomenų teigti, kad ir vyrams, ir moterims žiedai dažniau buvo maunami ant kairės nei dešinės rankos (priedas 33). Ant kairės rankos abiejų lyčių mirusiesiems paprastai žiedus movė ant bevardžio piršto. Apie dešinės rankos pirštų su žiedais pasiskirstymą žinoma tik iš moterų kapų, joms buvo būdinga žiedus mauti ant smiliaus. Penkiasdešimt trijuose kapuose žiedų rasta šalia mirusiojo kūno, ant jo, kapo duobėje, sampile, įdėtų į maišelį. Penkiuose vaikų kapuose (Pribitkos k. 6, 26, Jakštaičių k. 93, 182, Šlapgirės k. 2) buvo įdėta didelių suaugusiųjų žiedų.

Diržų ir jų dalių⁴² surasta 237 kapuose (iš viso 238 vnt.). Diržai mirusiesiems dėti I–XVI a., paprastai vyrams.

I–IV a. diržai buvo dėti tik į vyrų kapus, paprastai galvos srityje iš kairės ir dešinės pusės, rečiau prie pečių, rankų, juosmens ar ant krūtinės. Greta diržų randama peilių, ietigalių, kirvių (Žvilių k. 40, 270 ir kiti), rečiau – žaslių, pentinų, ylių (pavyzdžiui, Šarkų k. 1).

V–IX a. diržai randami tik vyrų kapuose, dažniausiai šalia galvos, rečiau juosmens srityje, prie mirusiojo šono ar ant krūtinės (priedas 36). Diržai buvo dedami greta peilių, ietigalių, rečiau kovos peilių (Maudžiorų k. 40, Pagrybio k. 62, Žvilių k. 162, Paprūdžių k. 18 ir kiti). Padėtimi išsiskyrė diržas iš Maudžiorų kapo 34 – mirusiojo juosmens srityje surastas susuktas diržas. Žvilių kape 47 prie dešinės rankos, palei mirusiojo šoną, buvo padėtas dvigubai sulenktas diržas. Išskirtinis atvejis užfiksuotas Pagrybio kapinyne (k. 116), čia dviem dirželiais buvo perjuostas vaiko kūnas. Tyrinėtoja L. Vaitkunskienė teigė, kad tokiu būdu buvo sutvirtinta mirusiojo drobulė.

X–XII a. diržų rasta tik vyrų kapuose, juosmens, rečiau galvos, kojų, krūtinės ar pečių srityje. Žąsino kapuose 12 ir 34 diržas aptiktas ant mirusiojo juosmens. Keičiasi dėvėseną – vis rečiau diržų randama kartu su peiliais. Keliuose kapuose diržai buvo padėti su kovos peiliu ir kalaviju (Žąsino k. 85, 151B, Upynos k. 96).

XIII–XV a. pr. visi diržai taip pat rasti vyrų kapuose, juosmens srityje. Greta diržų dėti peiliai, grandys, galąstuvai. Kapuose diržų sagtys rastos tiek virš mirusiųjų griaučių, tiek po jais.

XV a. II p. – XVI a. diržai į kapus toliau buvo dedami juosmens srityje. Paprastai dėti į vyrų kapus, keturiuose kapuose su diržais buvo palaidotos moterys. Pribitkos kape 61 užfiksuota, kad mirusysis buvo perjuostas diržu. Trijuose Paalksnių kapuose (k. 10, 14 ir 17) diržai buvo rasti aukščiau nei juosmens sritis – ant krūtinės. Keturiuose kapuose buvo rasta po dvi diržų

⁴² Diržų sagtis išskiriant iš kitų sagčių, remiamasi tyrinėjimų ataskaitomis, likusios sagtys nagrinėjamos atskirai.

sagtis (Paalksnių k. 5, Pribitkos k. 37, 48, 53); prie diržų dažniausiai randamos grandys ir peiliai.

Įvairių **sagčių** buvo surasta 116 I–XVI a. kapų (iš viso 128 vnt.), tačiau daugiausia atvejų iš V–XII a. laikotarpio. Į kapus dėta nuo vienos iki keturių, dažniausiai – viena sagtis. Visais laikotarpiais sagčių paprastai randama vyrų kapuose, žymiai rečiau – moterų.

I–XVI a. kapuose buvo surasta įvairių **apkalų**⁴³, nuo 1 iki 10 iš 58 kapų (iš viso 88 vnt.) Nors apkalų rasta visų laikotarpių kapuose, bet išskirtinai daug X–XII a. (dažniau vyrų nei moterų kapuose).

Karolių surasta 453 I–XVI a. kapuose (iš viso 672 vnt.), jie dėti ir į moterų, ir į vyrų kapus, dažniausiai ant mirusiojo kūno (krūtinės srityje).

I–IV a. karoliai buvo dedami vyrams ir moterims, kapuose paprastai randama po vieną ar du, pavieniais atvejais trys, septyni ir trylika karolių. Būdinga radimo vieta – krūtinės sritis. Kaip minėta analizuojant smeigtukus ir seges, greta šių papuošalų dažnai randama gintarinių ir stiklinių karolių, tai ypač būdinga Žvilių kapinynui. Trys karoliai surasti Žvilių kape 137, jame palaidotas vyras: ant krūtinės prie smeigtuko gulėjo vienas karolis, prie segės – du. Vaitiekūnų kape 7 ir Žvilių kape 260 rasta po septynis karolius. Pirmajame kape palaidota moteris, kapas suardytas, o Žvilių kape prie dviejų segių buvo pririšti septyni karoliai. Trylika karolių rasta tik kartą, tas kapas suardytas (Vaitiekūnų k. 5).

V–IX a. karoliai buvo dedami vyrams ir moterims, į vieną kapą nuo vieno iki trijų. Dauguma karolių gintariniai, pavieniai iš žalvario ir stiklo. Dažniausiai jų randama ant mirusiojo kūno, krūtinės srityje. Karoliai, kaip ir iki šiol, dažnai randami prie smeigtukų ir segių.

X–XII a. karoliai randami vyrų ir moterų kapuose, krūtinės srityje, tvirtinami prie smeigtukų ir segių. Keliuose kapuose išliko siūlų, kuriais karoliai buvo pritvirtinti prie papuošalų (Bikavėnų k. 218, Paragaudžio k. 34, 44). Į vieną kapą buvo būdinga dėti nuo vieno iki penkių, trys karoliai rasti trijuose kapuose (Žąsino k. 71, Bikavėnų k. 163, 198). Po penkis karolius rasta dviejuose moterų kapuose (Paragaudžio k. 32, 48).

Karolių nėra XIII–XV a. pr. kapuose, tačiau surasti keturiuose XV a. II pusės – XVI a. kapuose. Dviejuose moterų kapuose (Šlapgirės k. 9 ir Dvarviečių k. 2) rasta po karolį – prie segių ir juosmens srityje. Jakštaičiuose (k. 152), vyro kape, karolis rastas juosmens srityje. Kitame vyro kape (Žalakių k. 8) septyni karoliai aptikti ties kairiuoju mirusiojo petimi.

Gintaro žaliavos gabalėliai rasti 17 V–XII a. kapų (iš viso 21 vnt.).

⁴³ Įtraukiami apkalai, kurių paskirtis nebuvo nustatyta.

V–IX a. gintaro žaliavos gabalėliai buvo dedami į vyrų ir moterų kapus, į vieną kapą nuo vieno iki trijų. Ši įkapė randama įvairiose kapo vietose, šalia mirusiojo ir virš jo, keliuose kapuose buvo padėti greta smeigtukų (Požerės k. 52, 62, 93, Maudžiorų k. 266, 278).

Keturiuose X–XII a. kapuose (Upynos k. 32, Bikavėnų k. 189, 194, 249) rasti gintaro žaliavos gabalėliai, trijuose iš jų palaidotos moterys, greta gintaro žaliavos gabalėlių ten buvo padėti ir smeigtukai.

Žvangučiai surasti 28 X–XVI a. kapuose (iš viso 40 vnt.), viename kape randama nuo vieno iki keturių žvangučių.

Žvangučių surasta devyniuose X–XII a. kapuose (Bikavėnų k. 133, 209, Jakštaičių–Meškių k. 25, 40, 58, 63, Varsėdžių deg. k. 4, 6, Žąsino k. 187), viename kape jų randama nuo vieno iki keturių. Viename kape buvo palaidota moteris, keturiuose – vyrai. Tiksliai radimo vieta žinoma iš trijų vyrų kapų – Žąsino kape 187 mirusiojo žvangutis gulėjo krūtinės srityje greta segės, o Bikavėnų kapuose 133 ir 209 žvangučiai rasti šalia mirusiųjų griaučių.

XIII–XV a. pr. žvangučiai rasti septyniuose kapuose (Paalksnių dg. k. 3, Kuršų k. 6, 28, 32, 43, 47, 49), jie dėti į vyrų ir moterų kapus prie galvos, po antkakle, prie rankų, po mirusiojo griaučiais. Viename kape randamas vienas arba du žvangučiai.

XV a. II p. – XVI a. kapuose rasta daugiausiai žvangučių – net vienuolikoje kapų, septyniuose iš jų buvo palaidotos moterys. Į kapą dėta nuo vieno iki keturių žvangučių. Šie papuošalai rasti prie mirusiojo galvos, smakro ir krūtinės srityje (Pribitkos k. 59, Požerės k. 144, Jakštaičių k. 81, 164, Paalksnių k. 27 ir Požerės k. 146). Jakštaičiuose rasti žvangučiai buvo padėti mirusiojo juosmens srityje, viename kape kartu su kitomis įkapėmis žvangutis įdėtas į drobinį maišelį (k. 151), trijuose kapuose greta žvangučių buvo padėti peiliai (k. 10, 45, 215).

I–XVI a. kapuose taip pat randama **grandelių**, **grandinėlių** ir jų fragmentų (247 kapuose rastos), daugiausiai jų rasta V–XII a., o iš I–IV a. ir XIII–XVI a. kapų žinomi tik pavieniai atvejai. Šios įkapės tolygiai randamos moterų ir vyrų kapuose. Grandinėlių funkcijos kapuose buvo įvairios. Pavyzdžiui, Žąsino kape 81 grandinėlė surasta šalia tošinės dėžutės ir, manytina, prie jos buvo pritvirtinta. Palyginimui, Maudžiorų kape 141 grandinėlė buvo apvyniota aplink mirusiojo koją.

Prie aksesuarų priskirtini **kabučiai**, kurių surasti 83 kapuose (iš viso 122 vnt.), jų viename kape būta nuo vieno iki keturių. Dauguma pavienių kabučių iš I–XII a. kapų. XV a. II p. – XVI a. kape kabutis rastas tik kartą (Akmenių k. 20). Kabučiai randami vyrų ir moterų kapuose, tik X–XII a. – dažniau vyrų.

Matyt, dalis kabučių priklausė kaklo ar krūtinės papuošalams. Pavyzdžiui, suardytuose Žvilių kapuose (k. 161, 163, 247, 254 ir kiti) surasti kabučiai buvo sujungti su įvijėlėmis, šalia rasta grandinėlių liekanų.

Įvijos surastos 288 kapuose (iš viso 461 vnt.), nuo vienos iki aštuonių. Dažniausiai buvo dedamos į I–XII a. kapus, pavienės – į XIII–XVI a. Tolygiai buvo dedamos į moterų ir vyrų kapus. Įvijų paskirtis įvairi – rastos ant antkaklių (Šarkų k. 30), su žirgo karčiais (Žąsino k. 148B), ant ietigalių movų (Paprudžių k. 17), pririštos prie smeigtukų (Žvilių k. 79) ir kitur.

Plokštelių surasta viename I–IV a. kape (Žvilių k. 262, palaidotas vyras), trijuose V–IX a. (Pagrybio k. 118, 158, Šarkų k. 4) ir aštuoniuose X–XII a. laikotarpio kapuose (Bikavėnų k. 5, 209, 222, Upynos k. 40, 72, Žąsino k. 56, 131, 168). Po vieną plokštelę rasta vyrų ir moterų kapuose, įvairiose vietose – ant mirusiojo kūno ir šalia jo.

Cilindrėlių rasta 10 V–XVI a. kapuose. Cilindrėliai taip pat užfiksuoti aštuoniuose V–IX a. kapuose (Maudžiorų k. 4, 6, 52, 54, 58, 66, Pagrybio k. 125, 149); jų surasta po vieną ir po du. Visi kapai, išskyrus vieną, suardyti, Maudžiorų kape 6 cilindrėlis su siūlu viduje buvo rastas tarp mirusiojo šlaunikaulių.

XV a. II p. – XVI a. cilindrėliai surasti dviejuose kapuose – Akmenių moters kape 20, virš kairiojo šlaunikaulio, surasti 5 cilindrėliai su įvertais siūlais, prie vieno buvo prikabintas lelijos formos kabutis. Pribitkos kape 47 buvo palaidotas virš 55 metų moteris, aplink maišelį-piniginę buvo smulkių cilindrėlių ir karolių, tad tyrinėtojas A. Merkevičius spėjo, kad jais galėjo būti papuošta piniginė.

Grandžių trisdešimt šešiuose X–XVI a. kapuose (iš viso 43 vnt.) rasta arba viena, arba dvi. Grandys dėtos į vyrų ir moterų kapus, dažniausiai greta diržo sagties.

Mirusiųjų **rūbų fragmentų** ir **apavo detalių** rasta I–XII a. kapuose.

I–IV a. kapuose daugiausiai audinių liekanų rasta prie žalvarinių įkapių, pavyzdžiui Žvilių kape 23 audinio išliko prie smeigtuko adatos, kapuose 50 ir 98 – po, kapuose 44 ir 259 – virš smeigtukų.

Iš V–IX a. Požerės (k. 41, 60), Kaštaunalių (k. 34) ir Maudžiorų (k. 6) kapų išliko audinių fragmentų ir juose buvusių įkabintų žalvarinių papuošimų detalių – grandelių ir kruopelių. Maudžiorų kape 214 po mirusiojo galva buvo rasta audinio, greičiausiai tai galvos dangos liekanos.

X–XII a. kapuose daugiausiai audinių fragmentų su žalvario detalėmis rasta juosmens ir kojų srityse. Pavyzdžiui, Žvilių kape 4A kojūgalyje rasta drabužio puošmena – juosta, kurią sudarė įvijų eilės, perskirtos skirstikliais. Analogiškas papuošimas rastas suardytame kape 8. Žąsino kape 90 aptiktas

audinio gabalas, dengiantis abu blauzdikaulius, į jį buvo įsegta apkalų. Kape 167 rasta apkalu papuošta odinė juostelė ir įvijomis dabintas storas audinys, gulėjęs ant blauzdikaulių. Audinio su žalvarinėmis detalėmis liekanų rasta ir Bikavėnų kape 210.

Apavo liekanų surasta Žąsino kapuose 59, 151B, 155 ir 182 – blauzdas dengė oda, puošta apkalėliais. Žąsino kape 151B prie išlikusių odinių avalynės dalių iš vidaus buvo likę audinio, todėl L. Vaitkunskienė spėjo, kad tai kelnės, buvusios sukištos į batų aulus.

Prie organinės kilmės įkapių priskiriami **medžiaginiai** ir **odiniai maišeliai**, dažnai tyrinėtojų vadinami piniginėmis. Jų randama I–XVI a. kapuose, nors dauguma radinių iš XV a. II p. – XVI a. laikotarpio.

Viename I–IV a. kape (Vaitiekūnų k. 13) medžiaginio maišelio liekanų rasta prie kairiojo mirusiojo peties, į jį greičiausiai buvo suvyniotos monetos.

V–IX a. kapuose maišelių iš audinio ar odos neliko, tik vienas atvejis iš X–XII a. – Žąsino degintiniame kape (k. 148C) medžiaginis maišelis buvo panaudotas mirusiojo kauliukams sudėti.

Keliuose XIII–XV a. pr. kapuose (Kuršų k. 1, 10, 24, 38) rasti odiniai maišeliai-piginės ir jų apkaustai. Trijuose kapuose maišeliai rasti mirusiųjų juosmens srityje, juose buvo įdėti žiedai, viename kape maišelis su monetomis buvo padėtas galvos srityje.

Daugiausiai pavyzdžių iš XV a. II p. – XVI a. (virš 30 atvejų). Maišelių-pigininių rasta vyrų ir moterų kapuose, jos buvo gaminamos tiek iš medžiagos, tiek iš odos. Dažniausiai dėtos juosmens srityje – kairėje arba dešinėje pusėje. Būdinga į maišelius dėti žiedus, rečiau monetas. Pavieniai atvejai, kuomet maišeliai-piginės buvo rastos krūtinės srityje (Akmenių k. 18, Jakštaičių k. 27) ir prie mirusiojo rankų (Šlapgirės k. 8 ir 17).

2.2.2. Įrankiai ir buities daiktai

Adatų surasta dešimtyje I–XVI a. Žemaitijos kapų (iš viso 10 vnt.)⁴⁴.

I–IV a. adata rasta Visdergių kape (pilk. G kapas A), ji gulėjo padėta prie mirusiojo dubens kaulų, iš dešinės.

XIII–XV a. pr. adatų rasta penkiuose vyrų ir moterų kapuose (Kuršų k. 20, 24, 32, 43, 51), įvairiose vietose – po mirusiojo dešinės rankos pirštų kaulais, juosmens srityje, prie kairės kojos kelio, po griaučiais; greta adatų kapuose dar rasta ylių arba verpstukų.

Keturiuose vėlyvųjų viduramžių kapuose buvo taip pat rasta adatų (Jakštaičių k. 94, Pribitkos k. 32, 34, Dvarviečių k. 4), dviejuose kapuose

⁴⁴ Manytina, kad adatos buvo dedamos žymiai dažniau, antai XIII–XIV a. Kuršų suardytuose degintiniuose kapuose surasta 17 adatų dalių, Paalksnių (ankstyvieji viduramžiai) – dvi.

palaidotos moterys, viename – vyras. Žinomas tikslus dviejų mirusiųjų amžius (45–50 m. ir 50–55 m.). Adatos į kapus buvo dedamos šalia mirusiojo, juosmens srityje. Pribitkos ir Dvarviečių kapuose (atitinkamai k. 34 ir 4) adata buvo įdėta kartu su peiliu, Jakštaičių kape (k. 94) adata surasta adatinėje.

Adatinės buvo surastos šešiuose XIII–XVI a. Žemaitijos kapuose.

Viename XIII–XV a. pr. vyro kape (Kuršų k. 24) adatinė rasta po kairiuoju mirusiojo dubenkauliu, greta jos gulėjo adata.

Penkiuose XV a. II p. – XVI a. kapuose buvo rastos adatinės (Akmenių k. 15, 21, Jakštaičių k. 94, 190, Šlapgirės k. 8). Keturiuose kapuose palaidotos moterys, dvi iš jų mirė būdamos vyresnės nei 55 metai. Akmenių kape 15 adatinė rasta netoli mirusiosios alkūnės, kituose kapuose – juosmens srityje, dažniau iš kairės, nei dešinės pusės.

Ylos surastos 296 kapuose (iš viso 298 vnt.), Jos buvo dedamos per visą tiriamą laikotarpį, bet dažniausiai V–XII a. Paprastai randamos moterų, rečiau vyrų kapuose, viename kape randama nuo vienos iki dviejų ylą (priedas 25).

I–IV a. į kapus dėjo po vieną ylą, paprastai moterims, rečiau – vyrams (Paragaudžio pilk. 20, k. 1, Žvilių k. 35). Dažniausiai ylos rastos prie mirusiojo galvos, rečiau – kojų srityje, ant krūtinės ar juosmens. Padėtimi išsiskyrė yla iš Žvilių kapo 266, kuri kartu su kaklo apvara ir dviem žiedais buvo padėta prie mirusiojo galvos (tošinėje dėžutėje?).

V–IX a. ylos buvo dėtos į moterų kapus, tik viename kape (Maudžiorų k. 177) su yla palaidotas vyras – yla kartu su peiliuku rasta tarp mirusiojo šlaunikaulių. Kapuose ylos randamos prie galvos, rečiau juosmens ir kojų srityse. Tik kartą yla buvo padėta mirusiojo krūtinės srityje – Maudžiorų kape 121 yla rasta virš mirusiojo griaučių ir kitų įkapių. Žvilių ir Požerės kapinyuose buvo būdinga ylas galvos srityje dėti kartu su verpstukais, o Maudžiorų kapinyne – su peiliais galvos arba juosmens srityse.

X–XII a. ylos į kapus buvo dedamos dažniau nei iki tol, paprastai moterims, išskirtiniais atvejais vyrams (Bikavėnų k. 260). Dažniausiai buvo dedamos galvos srityje, rečiau kojų ar juosmens. Labai dažnai ylos buvo dedamos greta verpstuko, ypač daug tokių atvejų iš Žvilių ir Žąsino kapinyių.

Vienuolikoje XIII–XV a. pr. kapų buvo rastos ylos viename moters kape, trijuose – vyrų. Beveik visos ylos buvo juosmens srityje, paprastai su kitomis įkapėmis: galąstuvu, grandimi, adata. Padėtimi ylos išsiskyrė dviejuose kapuose (Kuršų k. 32, 52) – čia jos rastos virš ir po mirusiųjų griaučiais.

XV a. II p. – XVI a. ylos dėtos į vyrų ir moterų (Paalksnių k. 6(1), 19, 23, 26, Pribitkos k. 51, Jakštaičių k. 185, 191). Jos rastos prie juosmens, kartais greta peilių (Paalksnių k. 19 ir 26, Jakštaičių k. 191).

Peiliai – viena iš gausiausių įkapių, surasta 741 I–XVI a. kape (iš viso 781 vnt). Visais laikotarpiais į vyrų ir moterų kapus buvo dedama po vieną arba po du peilius (priedas 26).

I–IV a. peiliai dažniau dėti į vyrų, nei moterų kapus (Akmenių pilk. 2, k. 2, pilk. 3, k. 12, Perkūniškių pilk. 1, k. 2, Paragaudžio pilk. 17, k. 2, Žvilių k. 108, 144, 291, Žaduvėnų k. 13 ir Maudžiorų k. 10) po vieną, rečiau po du (Žvilių k. 40, Šarkų k. 1, Vaitiekūnų k. 2). Kapuose peiliai buvo galvos srityje, tiek iš kairės, tiek iš dešinės. Peilių taip pat rasta ant krūtinės, prie rankų, juosmens ir kojų srityse. Peiliai paprastai randami su diržų sagtimis, kirviais, rečiau ietigaliais ir kitais ginklais, darbo įrankiais. Visdergiuose (pilk. B kapas D, pilk. F kapas B) peiliai rasti įdėti mirusiems į rankas.

V–IX a. kinta peilių vieta, jų dedama tiek prie galvos, tiek prie juosmens, rečiau kitose vietose (priedas 35). Prie galvos peilių randama visuose kapinyuose, juosmens srityje daugiausiai Pagrybyje ir Maudžioruose. Peiliai ir toliau dažniau dėti į vyrų nei moterų kapus. Amžius peilio dėjimo į kapus papročiui įtakos neturėjo. Paprastai į kapą buvo dedama po vieną peilį, du peiliai rasti tik Šarkų kape 10. Greta peilių randama ietigalių, kirvių, sagčių. Maudžiorų kapinyne greta peilio dažnai buvo dedamos ylos (k. 155, 169, 177, 201 ir kiti).

Padėtimi išsiskyrė peiliai iš dviejų kapų – Šarkų kape 6 peilis su dviem smeigtukais buvo padėtas šalia mirusiojo galvos, todėl tyrinėtoja B. Tautavičienė spėjo, kad dirbiniai buvo suvynioti į audinį (aplink surasta daug audinio fragmentų). Matyt, ant karsto peilis buvo padėtas Maudžiorų kape 32.

X–XII a. peiliai išlieka vyrų įkape, iširta tik dešimt moterų kapų su peiliais. Dėta po vieną peilį, penkiuose kapuose surasta po du (Žąsino k. 75, 77A, 77B, Bikavėnų k. 28, 93). Peiliai randami prie mirusiojo juosmens, rečiau galvos srityse, pavieniais atvejais – rankų, kojų srityje, ant krūtinės. Dažniausiai peiliai buvo rasti kartu su diržo sagtimis ir ietigaliais. Keliuose kapuose prie peilių išliko makštų liekanų (Žąsino k. 156 ir 182, Bikavėnų k. 13).

Peilių padėtimi išsiskyrė Žąsino kapas 77B, kuriame rasti du peiliai, padėti pečių srityje, iš skirtingų mirusiojo pusių, ir Paragaudžio kapas 15, kuriame prie mirusiojo galvos, kairėje, buvo padėti du ietigaliai, o po jais – peilis. Dviejuose kapuose peiliai rasti įsmeigti į žemę (Žąsino k. 1, 61), deja, abu kapai suardyti. Į tris dalis sulaužytas peilis rastas Bikavėnų kape 93.

XIII–XV a. pr. peilių randama abiejų lyčių kapuose po lygiai. Buvo dedama po vieną arba po du peilius. Jų rasta juosmens srityje, žymiai rečiau ant krūtinės, mirusiajam iš šono ar prie kojų. Peiliai buvo dedami kartu su

diržu, grandimis, įrankiais (galąstuvu, kalnu, kirviu) ir ginklais (ietigaliais). Keliuose kapuose greta peilių rasta jų makštų fragmentų (Kuršų k. 4, 37).

XV a. II p. – XVI a. peiliai vienodai dažnai randami vyrų ir moterų, dažniausiai 30–65 metų, mirusiųjų kapuose (paprastai po vieną, rečiau po du). Beveik visi peiliai buvo padėti juosmens srityje, dažniausiai kairėje. Toks peilių dėjimas ypač būdingas Jakštaičių kapinynui. Kelis kartus peiliai rasti prie rankų, galvos, pečių, kojų ir ant krūtinės. Paprastai du peiliai būdavo padedami atskirai, pavyzdžiui, Akmenių kape 6 ir Šlapgirės kape 1 peiliai rasti juosmens ir kojų srityse, Paalksnių kape 32 vienas buvo juosmens srityje, kitas – ant krūtinės.

Peiliai buvo dedami ir greta kitų įkapių, tarp kurių dažniausios diržų sagtys, grandys, odiniai ar medžiaginiai maišeliai, galąstuvai, skiltuvai. Neretai kartu su peiliais randamos jų makštys (pavyzdžiui, Akmenių k. 4 ir 6, Paalksnių 3, Pribitkos k. 17, 42 ir kiti). Jakštaičių kapuose peiliai buvo rasti drobiniuose kapšeliuose (k. 190 ir 195), po kapšeliu (k. 204) ir ant jo (k. 213). Pribitkos kape 62 peilis buvo įdėtas su pakabinimui skirta žalvarine kilpa.

Įdomūs atvejai iš Jakštaičių ir Šlapgirės kapų (atitinkamai k. 103 ir 20) – čia rasti į žemę įsmeigti peiliai. Viename kape peilis buvo rastas mirusiojo rankoje (Šlapgirės k. 16).

Peilių lenkta nugarėle⁴⁵ daugiausiai rasta I–IX a. kapuose, keli atvejai iš X–XVI a., visuose kapuose rasta tik po vieną tokį peilį.

I–IV a. peiliai lenkta nugarėle buvo dedami galvos srityje, rečiau kitose vietose. Randami vyrų kapuose, tik dviejuose moterų kapuose (Paragaudžio pilk. 10 k. 1 ir pilk. 24 k. 1). Padėtimi išsiskiria peiliai lenkta nugarėle iš Paalksnių (pilk. 8 k. 1) ir Visdergių (pilk. B kapas A), pirmuoju atveju peilis lenkta nugarėle buvo įsmeigtas į žemę, antruoju – įdėtas į kairiąją mirusiojo ranką.

V–IX a. peiliai lenkta nugarėle buvo rasti tik moterų kapuose, dažniausiai padėti galvos ir juosmens srityse. Maudžiorų kapinyne peilį lenkta nugarėle buvo būdinga dėti kartu su yla (k. 150, 159, 164, 176 ir kiti).

Vienas peilis lenkta nugarėle rastas X–XII a. Jakštaičių-Meškių kape (k. 74), mirusiosios dešinėje pusėje, greta galvos.

XV a. II p. – XVI a. laikotarpio kape peilis lenkta nugarėle rastas tik vieną kartą (Šlapgirės k. 6, palaidotas vyras), padėtas prie kairiojo peties.

⁴⁵ Peiliai lenkta nugarėle iš peilių išskiriami dėl to, kad jie paprastai laikomi pjautuvėliais (Tautavičius 1996: 112–117).

Pjautuvai surasti dviejuose V–IX a. kapuose⁴⁶. Maudžiorų kape 170 rastas į pjautuvą panašus didelis peilis nulūžusiais ašmenų ir įkotės galais (kapas suardytas). Sauginiuose (k. 29) moteris buvo palaidota su pjautuvu prie kairiojo peties.

Dalgis rastas trijuose kapuose: I–IV a. Pribitkos kape (pilk. 2 k. 6) padėtas mirusiojo juosmens srityje, V–IX a. Pagrybio kape (k. 10) – galvūgalyje, o XV a. II p. – XVI a. Pribitkos kape (k. 1; palaidotas 25–30 metų vyras) – ant krūtinės⁴⁷.

Kirvių rasta 254-uose I–XVI a. kapuose (iš viso 258 vnt.). Dauguma kapų yra I–IV a. ir XV a. II p. – XVI a. laikotarpio. Kirvis – būdinga vyrų įkapė, į vieną kapą buvo dedama nuo vieno iki trijų kirvių (priedas 27).

I–IV a. kirviai kapuose dažniausiai buvo dedami prie mirusiojo galvos, rečiau kojų ir juosmens srityje, ir iš dešinės, ir iš kairės pusės (priedas 32). Dvidešimt trijuose kapuose kirviai buvo rasti įsmeigti į žemę prie mirusiųjų galvos, juosmens ar kojų⁴⁸. Septyniuose kapuose kirviai buvo padėti ant mirusiųjų (Perkūniškių pilk. 1 k.1, Vaitiekūnų k. 11, 16, Vienragių pilk. 4 k. 4, Visdergių pilk. A kapas A, pilk. F kapai C ir D) galvos, pečių, juosmens ir kojų srityse. Du kirviai surasti tik viename kape (Žvilių k. 75) – čia kirviai gulėjo iš skirtingų mirusiojo pusių, galvos ir pečių srityse. Miniatiūrinis kirvis rastas viename vaiko kape (Žvilių k. 154).

V–IX a. kirviai buvo dedami ir iš dešinės, ir iš kairės mirusiojo pusės, prie galvos ir kojų, rečiau pečių ir rankų srityse. Trijuose kapuose kirviai buvo įsmeigti į žemę (Akmenių pilk. 5, k. 1, Paprūdžių 19 ir 24) pečių ir galvos srityse, aštuoniuose – rasti ant mirusiųjų pečių, rankų, juosmens ir kojų srityse (Maudžiorų k. 90, 105, 120, Pagrybio k. 91, 92, 135, 163, Požerės k. 60). Dviejuose Maudžiorų kapuose (k. 34 ir 115) kirviai, matyt, buvo padėti ant karsto. Maudžiorų kape 105, spėjama, kirvis buvo padėtas be koto; pasak tyrinėtojo V. Valatkos, įmovoje nebuvo rasta medienos liekanų.

Devyniuose X–XII a. kapuose (Žąsino k. 147, 148B, 178, Jakštaičių-Meškių dg. k. 2 ir 3, 44a, 62, Požerės k. 135, 141) buvo įdėta po vieną kirvį, išskyrus degintinį Žąsino kapą 178, kur rasti trys kovos kirviai. Tokių kirvių rasta dar dviejuose Žąsino kapuose (k. deg. 147, 148B). Miniatiūrinis kirvis surastas Jakštaičių-Meškių kape 62.

⁴⁶ XV a. II p. – XVI a. Paalksnių kape 26 palaidotas vyras (pagal įkapes), prie galvos, kairėje pusėje, rastos pjautuvo ar dalgio liekanos.

⁴⁷ X–XII a. – Žąsino kape 13 vyro kojų srityje buvo rastos geležinio dirbinio liekanos, labai panašios į dalgio, XV a. II p. – XVI a. Paalksnių kape 26 palaidotas vyras (pagal įkapes), prie jo galvos, kairėje pusėje, rastas pjautuvo ar dalgio liekanos.

⁴⁸ L. Vaitkunskienė teigė, kad dalis Žvilių kirvių, kurie buvo atremti į karsto sienelę, jam sunykus, liko padėtyje, tarsi įkirsti į žemę (Vaitkunskienė 1999: 118).

XIII–XV a. pr. kirvių rasta vyrų kapuose (Kuršų k. 3, 15, 17, 21, 42, 44, 45, 50) ir tik kartą – moters (Kuršų k. 5[1]). Dažniausiai dėta po vieną, tik Kuršų k. 21 rasti du kirviai, vienas iš jų – miniatiūrinis. Kirvių rasta įvairiose kapo vietose – rankų, juosmens, kojų srityse ir virš mirusiojo. Šėšiuose kapuose surasti miniatiūriniai kirveliai (Kuršų k. 15, 17, 21, 42, 44 ir 45), vieno kirvelio pentis buvo užlenkta (k. 45).

XV a. II p. – XVI a. kirvių randama žymiai daugiau, į vyrų kapus buvo dedama po vieną kirvį. Jų rasta prie galvos ir kojų, rečiau pečių, rankų ir krūtinės srityse. Keturiuose kapuose kirviai buvo rasti įsmeigti į žemę (Akmenių k. 25, Paalksnių k. 11, Jakštaičių k. 44 ir 115) galvos, rankų, juosmens ir kojų srityse. Perlaužti kirviai buvo įdėti į du Jakštaičių kapus (k. 57 ir 96), miniatiūrinių kirvelių rasta keturiuose kapuose (Paalksnių k. 6(2), 8, Jakštaičių k. 147, 195). Pagaminimo būdu išsiskyrė kirviai iš Paalksnių (k. 18, 19, 20) – čia rasti iš skardos sulenkti kirviai, du iš jų buvo miniatiūriniai.

Vedegos rastos keturiuose kapuose, trijuose iš jų palaidoti vyrai.

I–IV a. kape, Akmeniuose (pilk. 4 k. 3), vedega surasta mirusiojo kojūgalyje, V–IX a. Požerės kape (k. 82) vedega buvo padėta prie mirusiojo dešinėsios kojos. X–XII a. Jakštaičių-Meškių kapas (k. 75) su vedega buvo suardytas. Dar vienas kapas su vedega datuojamas XV a. II p. – XVI a. (Pribitkos k. 44), jį čia rasta po kairiuoju dubens kaulu.

Kaltai buvo surasti keturiuose V–XV a. pr. kapuose (iš viso 4 vnt.).

V–IX a. laikotarpio Pagrybio kape 170 palaidotas vyresnis nei 55 m. vyras, jo kairėje, prie galvos, buvo padėtas peilis ir kaltas.

X–XII a. Didkiemio kape 6 prie galvos, kairėje pusėje, buvo padėti miniatiūriniai įrankiai – kaltas ir skobtas.

XIII–XV a. pr. dviejuose vyrų kapuose (Kuršų 7, 32) buvo rasti kaltai – vienas prie dešinio žasto, kitas prie mirusiojo juosmens.

Dviejuose kapuose buvo rasti **skobtai** – vienas X–XII a. Didkiemio kape 6, kitas – XV a. II p. – XVI a. Pribitkos kape 44 (palaidotas 50–55 metų vyras). Pirmajame kape miniatiūrinis skobtas buvo padėtas prie mirusiojo galvos, kairėje pusėje, kartu su kalnu, o antrajame rastas juosmens srityje kartu su peiliu ir sagtimi.

Pincetai buvo surasti 13-oje I–XVI a. kapų (iš viso 13 vnt.), tai būdinga vyrų įkapė, į kapą dėta po vieną.

Pincetai buvo rasti keturiuose I–IV a. kapuose (Akmenių pilk. 1 k. 8, Paragaudžio pilk. 20 k. 1, Žviliai, k. 162, Vaitiekūnų k. 13). Trijuose kapuose palaidoti vyrai, vieno iš jų amžius 40–45 metai. Pincetai dėti prie mirusiojo galvos, virš dešiniojo peties, krūtinės srityje. Paragaudyje pincetas rastas pritvirtintas prie segės.

V–IX a. pincetai buvo įdėti į šešis vyrų kapus (Žvilių k. 162, 199, 202, Požerės k. 38, 98, Naujojo Obelyno k. 1). Jie buvo virš dešiniojo mirusiojo peties, ant krūtinės ir juosmens srityje. Požerės kapuose pincetai buvo pritvirtinti prie segių.

X–XII a. pincetai buvo surasti dviejuose vyrų kapuose (Jakštaičių-Meškių k. 1, 3), jie gulėjo tarp mirusiųjų šlaunikaulių⁴⁹.

Verpstukai surasti 160-yje I–XVI a. kapų (iš viso 165 vnt.), daugiausiai jų iš V–XII a. laikotarpio. Įkapė būdinga moterims, paprastai į kapą buvo dedama po vieną verpstuką, išskirtiniais atvejais du ir daugiau.

I–IV a. verpstukai buvo rasti šešiuose kapuose: penkiuose po vieną, viename du. Tik viename iš šių kapų palaidotas vyras. Verpstukai dėti mirusiems prie galvos (Žvilių k. 131, 134, 138), rečiau prie kojų (Žaduvėnų k. 35, Žvilių k. 87) ar virš kūno (Vaitiekūnų k. 15). Vaitiekūnuose 55 m. amžiaus vyras buvo palaidotas su iš kaulo ar rago pagamintu verpstuku. Medžiagiškumu išsiskyrė ir gintarinis Žaduvėnų verpstukas, o Žviliuose rasta iš molio ir akmens pagamintų verpstukų.

V–IX a. verpstukai buvo dedami tik į moterų kapus, paprastai į kapą po vieną. Būdinga vieta – mirusiojo galvos sritis, dažniau iš kairės, nei dešinės pusės. Kelis kartus verpstukai rasti prie pečių ir kojų. Keturiuose kapuose verpstukai buvo padėti ant mirusiojo kūno – krūtinės ir pečių srityse (Požerės k. 46 ir 89, Kaštaunalių k. 14, Pagrybio k. 143). Medžiagiškumu išsiskyrė gintarinis verpstukas iš Pagrybio (k. 33), likę verpstukai buvo pagaminti iš molio ir akmens. Šiame laikotarpyje būdinga verpstuką dėti greta ylos.

Vėlyvajame geležies amžiuje išliko tradicija verpstukus dėti į moterų kapus, tik dviejuose kapuose su verpstukais buvo palaidoti vyrai. Paprastai į kapą buvo dedama po vieną, išskirtiniais atvejais po du ar keturis verpstukus. Verpstukai buvo dedami prie mirusiojo galvos, rečiau prie rankų, juosmens ir kojų (priedas 41). Du verpstukai buvo įdėti į Žvilių kapą 8, jis apardytas, tiksliai įkapių padėtis nežinoma, keturi verpstukai rasti Bikavėnuose (k. 252), vienas iš jų su nebaigta gręžti skylute, šis kapas suardytas. Tyrinėtojai A. Tautavičius ir B. Tautavičienė abejojo, ar šie dirbiniai priklausė vienam įkapių komplektui. Vyrų kapuose (Bikavėnų k. 199, 260) verpstukai rasti skirtingose vietose, pirmajame kape verpstukas buvo toliau nuo kitų įkapių, antrajame gulėjo greta pentino ir ylos.

Medžiagiškumu išsiskyrė verpstukas, pagamintas iš tufo uolienos, rastas Bikavėnuose (k. 260), ir du gintariniai – iš Bikavėnų ir Žąsino

⁴⁹ Greičiausiai dar vienas pincetas buvo rastas XV a. II p.– XVI a. kape (Jakštaičių k. 103, palaidotas 50 metų vyras), panašus į pincetą dirbinys rastas prie dešiniojo mirusiojo šlaunikaulio.

(atitinkamai k. 45 ir 191). Dauguma likusių verpstukų buvo pagaminti iš molio ir akmens. Kaip ir V–IX a. laikotarpyje verpstukai dažnai buvo dedami greta ylių.

XIII–XV a. pr. verpstukų buvo rasta septyniuose moterų kapuose (Kuršų k. 2, 20, 23, 25, 28, 47, 51). Visuose juose buvo įdėta po vieną verpstuką juosmens arba kojų srityje. Padėtimi išsiskyrė verpstukas iš kapo 20 – su adata jis buvo rastas po mirusiosios dešinės rankos pirštais. Keli verpstukai išsiskyrė medžiagiškumu: rastasis kape 2 buvo pagamintas iš žalvario, kape 25 – iš tufo uolienos, likusieji pagaminti iš akmens.

XV a. II p. – XVI a. verpstukų rastas dvylikoje moterų kapų. Į kapą buvo dedama po vieną verpstuką, dažniausiai juosmens ir kojų srityje. Išsiskyrė trijų verpstukų padėtis – Akmeniuose (k. 12) verpstukas buvo padėtas ant mirusiosios kūno, juosmens srityje, Požerėje (k. 144) verpstukas vertikaliajoje padėtyje rastas prie mirusiojo dubens kaulų, o Žalakiuose (k. 6) verpstukas rastas šalia mirusiojo galvos, kairėje.

Svarsčiukas rastas viename X–XII a. kape (Jakštaičių–Meškių k. 24), tiksliai įkapės padėtis nežinoma, nes kapas buvo suardytas.

Svoreliai rasti keturiuose kapuose, trys iš jų datuojami X–XII a. (Žąsino deg. k. 148, Varsėdžių deg. k. 3, 4; dviejuose kapuose palaidoti vyrai), vienas – XIII–XV a. pr. (Varsėdžių deg. k. 5).

Galąstuvai buvo įdėti į 48 I–XVI a. kapus (iš viso 49 vnt.), tai būdinga vyrų įkapė. Į kapą buvo dedama po vieną galąstuvą, išskirtiniais atvejais po du.

I–IV a. kapuose (Akmenių pilk. 4, k. 3, Paragaudžio pilk. 5, k. 2, Žvilių k. 28, 58, 94, 153, Šarkų k. 16, Žaduvėnų k. 21) galąstuvai buvo dedami prie galvos, greta ginklų ir įrankių. Ši įkapė rasta tik vyrų kapuose.

V–IX a. kapuose (Pagrybio k. 126, Maudžiorų k. 6, 40, 276) galąstuvai neturėjo vienos būdingos vietos – jie rasti prie galvos, mirusiojo šone, juosmens srityje, tarp kojų. Taip pat buvo dedami tik į vyrų kapus. Įdomus atvejis Maudžioruose, kur kape 6 galąstuvai buvo lygus ir labai švarus, tyrinėtojas V. Valatka teigė, kad į kapą jis galėjo būti įdėtas nepanaudotas.

Dažniausiai į kapus galąstuvai buvo dedami X–XII a. – jų rasta pečių, krūtinės ir kojų srityse. Kapuose su galąstuvais buvo palaidoti vyrai. Du galąstuvai rasti tik viename kape (Paragaudžio k. 10), kur buvo padėti greta peilio, iš abiejų jo šonų. Galąstuvus dėti greta peilio buvo būdinga ir kituose kapuose.

XIII–XV a. pr. galąstuvai rasti vienuolikoje kapų, jie buvo dedami juosmens srityje, dažnai greta peilių. Kapuose su galąstuvais palaidoti vyrai.

XV a. II p.– XVI a. kapuose su galąstuvais laidoti vyrai, tik Pribitkos kape 17 galąstuvus buvo įdėtas 50–55 metų moteriai. Būdinga galąstuvų dėjimo vieta juosmens sritis, rečiau mirusiojo šonas, krūtinė ar kojūgalis. Kaip ir anksčiau, galąstuvai buvo dedami greta peilių.

Kaplys surastas viename V–IX a. kape (Kaštaunalių k. 34), prie mirusiojo galvos, kairėje pusėje.

Skiltuvų⁵⁰ rasta 24-uose X–XVI a. kapuose (iš viso 23 vnt.), paprastai po vieną skiltuvą buvo dedama į vyrų kapus.

X–XII a. skiltuvai buvo surasti penkiuose kapuose (Žąsino k. 178, Bikavėnų k. 26, Jakštaičių–Meškių k. 5, Paragaudžio k. 2, 34), tačiau tiksliai padėtis žinoma tik iš vieno kapo – surastas mirusiojo pečių srityje. Greta skiltuvų buvo dedami titnago žaliavos gabalėliai.

XIII–XV a. pr. skiltuvus buvo rastas viename degintiniame kape (Kuršų deg. k. 39).

Daugiausiai skiltuvų surasta XV a. II p. – XVI a. kapuose, jie dėti juosmens srityje, rečiau prie pečių ar mirusiojo šono. Greta skiltuvų rasta titnago žaliavos gabalėlių ir peilių. Kelis kartus skiltuvai buvo rasti įdėti į maišelį su kitomis įkapėmis (Jakštaičių k. 213, Pribitkos k. 28).

Meškerės kabliukai surasti trijuose kapuose. I–IV a. Žvilių kape 85 meškerės kabliukas buvo padėtas šalia mirusiojo galvos, iš kairės pusės, kape palaidotas vyras. V–IX a. Pagrybio kape 177B meškerės kabliukas aptiktas ant krūtinės (kape buvo palaidotas 12–14 metų). XV a. II p. – XVI a. meškerės kabliukas buvo surastas Paalksniuose (k. 4), ant mirusiojo vyro kaukolės kairiojo šono viršaus.

Peikena surasta dviejuose V–IX a. Maudžioruose vyrų kapuose (k. 141, 214), jos buvo dešinėje mirusiųjų pusėje – prie šono ir kojų srityje.

Skustuvų⁵¹ buvo surasta trylikoje X–XVI a. kapų (iš viso 14 vnt), jie dėti vyrams ir moterims, kapuose randama po vieną tokį dirbinį.

X–XII a. skustuvus surastas viename kape (Varsėdžių deg. k. 6; palaidotas vyras).

XIII–XV a. pr. dviejuose Kuršų moterų kapuose (k. 5 ir 37) surasti skustuvai. Jie buvo padėti prie mirusiųjų, šone ir juosmens srityje.

XV a. II p. – XVI a. laikotarpyje skustuvų surasta vienuolikoje kapų, būdinga juos dėti 30–65 metų vyrams. Paprastai skustuvai randami juosmens

⁵⁰ Manytina, kad Paragaudžio kape (pilk. 20, k. 1) buvo surastas skiltuvo akmuo, kuris kartu su yla sudarė vieną ugnies skėlimo įrankių komplektą.

⁵¹ E. Svetikas dalį skustuvų (Jakštaičių k. 153, Pribitkos k. 15 ir 37, Šlapgirės k. 12, Žalakių k. 3) laikė stiliais, anot tyrinėtojo, ilgą laiką stiliai buvo klaidingai įvardijami skustuvais. Stiliais laiko ir Jakštaičių kape 185 bei Kuršų kape 38 rastas ylas. Stilius tyrinėtojas identifikavo remdamasis jų išvaizda ir greta randamomis dervos liekanomis (išsamiau žr.: Svetikas 1999).

srityje, dažniausiai greta peilio, kartais įdėti į odinį maišelį-piniginę (Jakštaičių k. 213, Pribitkos k. 15).

Žirklys surastos viename XV a. II p. – XVI a. kape (Žalakių k. 14), jos buvo padėtos kairėje mirusiojo galvos pusėje, ašmenimis į galvūgalį.

Raktai ir jų dalys surastos keturiuose X–XII a. kapuose (iš viso 4 vnt.).

X–XII a. Bikavėnuose (k. 159) palaidotas vyras, prie jo rastas cilindrinės spynos raktas.

Trijuose XV a. II p. – XVI a. kapuose (Paalksnių k. 27, 29, Požerės k. 142) buvo palaidotos moterys, raktai rasti skirtingose kapų vietose – mirusiosios kaklo ir juosmens srityje, ant griaučių.

Kapuose randamą keramiką galima suskirstyti į dvi grupes – sveikus puodus ir šukes. **Puodų** Žemaitijos kapuose randama per visą tyrinėjamą laikotarpį, bet dažna įkape buvo tik XIII–XVI a. (puodai buvo dedami ir į vyrų, ir į moterų kapus).

I–IX a. kapuose puodų randama labai retai. I–IV a. Žvilių kape 100 moteriai prie galvos buvo pastatytas molinis puodukas, o V–IX a. Pagrybio kape 14 moters galvūgalyje buvo išlikusi molinio puoduko dalis.

XIII–XV a. pr. surasta žymiai daugiau kapų su puodais, visuose po vieną, vienodai vyrų ir moterų kapuose. Dauguma puodų buvo padėta kojų, keletas galvos srityje, ant krūtinės. Kojų srityje puodai buvo dedami virš šlaunikaulių, tarp blauzdikaulių, ties čiurna. Padėtimi išsiskyrė puodas iš Kuršų kapo 16, kuris buvo padėtas ant krūtinės, mirusiojo ranka jį laikė apglėbusi. Keliuose puoduose buvo rasta paukščių kaulų (Kuršų k. 44 ir 53).

XV a. II p. – XVI a. kapuose puodų dėjimo vieta nepakito – dažniausiai kojų srityje, rečiau prie galvos, ant krūtinės ir juosmens (priedas 37). Padėtimi išsiskyrė Pribitkos kape 42 ant mirusiojo krūtinės rastas subyrėjęs puodas (greičiausiai buvo padėtas ant karsto) ir kape 22 puodas, buvęs padėtas virš mirusiojo galvos. Į puodus kartais buvo įdedama angliukų (Paalksnių k. 8, 15 ir 16, Pribitkos k. 57(1)), paukščių kaulų (Jakštaičių k. 93) ir kiaušinių lukštų (Pribitkos k. 14).

Puodų šukės I–XVI a. buvo dedamos ir į vyrų, ir į moterų kapus.

I–IV a. puodų šukes būdinga dėti Žvilių kapinyne, pavieniai atvejai iš Žaduvėnų ir Maudžiorų. Viename kape randama nuo vienos iki devynių šukių, bet dažniausiai po vieną. Šukės buvo dedamos įvairiose vietose: prie mirusiojo, kapo dugne, jo sampile. Prie mirusiojo kūno šukės rastos galvos, kojų srityse, prie šono. Paprastai kelios šukės randamos vienoje vietoje, rečiau atskirai. Pavyzdžiui, Žvilių kape 92 greta viena kitos mirusiojo galvūgalyje buvo surastos devynios puodų šukės (kape 144 rastos trys šukės, viena ant krūtinės, dvi skirtingose sampilo vietose). Kartais greta šukių rasta degėsių

(Žvilių k. 22, 73, 87). Pavyzdžiui, Žvilių kape 149 mirusiojo kojų srityje buvo padėtos dvi šukės, iš kurių viena aplipusi degėšiais.

V–IX a. puodų šukės dažniausiai dėtos į Maudžiorų kapus, rečiau Pagrybio, pavieniais atvejais kituose laidojimo paminkluose. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, kapuose dažniausiai randama po vieną šukę, rečiau po dvi, tris, keturias ar septynias, jos dėtos į vyrų ir moterų kapus. Puodų šukių skaičiumi išsiskyrė Maudžiorų kapas 256, kuriame prie mirusiojo kojų buvo rastos dvi šukės, o sampile – 50. Šukės buvo dedamos įvairiuose kapo vietose – prie mirusiojo kūno, sampile, duobėje. Jos randamos kartu su degėšiais ir angliukais (Maudžiorų k. 143, 144, 235 ir kiti). Paprastai į kapus dėtos mažos šukės, tik pavieniais atvejais identifikuota tiksli puodo dalis. Pavyzdžiui, Žvilių kape 243 surastas puodo pakraštėlis.

X–XII a. puodų šukių buvo įdėta tik trijuose kapuose (Bikavėnų k. 44, Varsėdžių deg. k. 4, 6). Bikavėnų kape kartu su degėšiais šukės surastos sampile, Varsėdžiuose rastos kapo duobėje, greta degintinių kauliukų.

XIII–XV a. pr. kapuose buvo dedamas įvairus keramikos šukių skaičius – nuo 1 iki 91, jų rasta ir vyrų, ir moterų kapuose. Daugiausiai duomenų iš Kuršų kapinyno. Jį tyrinėjusi Laima Valatkienė teigė, kad dalis šukių į griautinius kapus galėjo patekti iš greta suardytų XIII–XIV a. degintinių kapų. Tai patvirtintų ir šukių padėtis, nes jos randamos visur – kapo duobėje, sampile, po griaučiais, ant jų. Šukės viename kape dažniausiai iš skirtingų puodų. Beje, neretai tame pačiame kape buvo surastas sveikas puodas ir paskirų puodų šukių. Pavyzdžiui, Kuršų kape 32 mirusiojo kojų gale buvo padėtas puodelis, o aplink griaučius, virš jų ir duobėje, surastos dar 47 skirtingų puodų šukės.

XV a. II p. – XVI a. puodų šukės buvo dedamos į įvairaus amžiaus vyrų ir moterų kapus, dažniausiai prie mirusiųjų kojų, galvos, rečiau prie juosmens, ant krūtinės ar kitose srityse. Šukių randama ir kapo sampile, duobės dugne. Buvo būdinga dėti didesnes puodų dalis (dugną ar šonų fragmentus). Paalksnių kape 1 greta šukių surasta angliukų.

Geriamieji ragai buvo surasti 70-yje I–XII a. (iš viso 73 vnt.) kapų, dėti vyrams ir moterims, į kapą po vieną arba po du.

Geriamieji ragai rasti trijuose I–IV a. kapuose (Šarkų k. 16, Žvilių k. 35, 143B), viename iš jų palaidotas vyras. Žvilių kapuose 35 ir 143B geriamieji ragai buvo padėti šalia mirusiojo galvos.

V–IX a. kapuose rasta žymiai daugiau geriamųjų ragų, paprastai buvo dedama po vieną geriamąjį ragą, tik viename kape du. Geriamųjų ragų dažniau rasta vyrų nei moterų kapuose. Du geriamieji ragai rasti Paprūdžių kape (k.

24), mirusiojo galvos dešinėje⁵². Dažniausiai geriamieji ragai buvo dedami galvūgalyje ir iš dešinės, ir iš kairės pusės (priedas 35).

X–XII a. geriamieji ragai buvo dažniau dedami į vyrų nei moterų kapus, jų rasta prie mirusiojo galvos, krūtinės ir juosmens srityje. Keliuose kapuose prie geriamųjų ragų surastos grandinėls (Bikavėnų k. 69, Žąsino k. 124, 135).

2.2.3. Ginklai ir jų priedai

Ietigaliai surasti 485 kapuose (iš viso 640 vnt.). Į kapus buvo dedama nuo vieno iki penkių ietigalių, daugiausiai jų rasta I–XII a. kapuose, kur kas mažiau XIII–XVI a. Ietigaliai visais laikotarpiais buvo beveik išimtinai vyrų įkapė (priedas 28).

I–IV a. paprastai į kapą dėta po vieną ietigalį, žymiai rečiau po du ar tris. Tiek po vieną, tiek po du ietigalius dažniausiai dėjo galvos srityje, dažniau iš kairės, ne iš dešinės pusės. Po kartą rasta prie pečių, rankų ir kojų srityse (Paragaudžio pilk. 12 k. 2, Žvilių k. 59, Perkūniškės pilk. 1 k. 4). Dedant daugiau nei vieną ietigalį, jie visuomet buvo dedami šalia vienas kito. Padėtimi ietigaliai išsiskyrė keliuose kapuose, pavyzdžiui, Žviliuose (k. 141, 159) šalia mirusiųjų galvų buvo padėti kirviai, o ant jų viršaus – ietigaliai arba šalia mirusiojo galvos buvo padėtas kirvis ir peilis, o ant jų antskydis ir ietigalis (Žvilių k. 48).

Vaikui į kapą (Žvilių k. 76[2]) buvo įdėtas miniatiūrinis ietigalis. Viename kape surastas ietigalis nulaužta plunksna (Paragaudžio pilk. 31 k. 1).

V–IX a. ietigaliai buvo dedami į vyrų kapus ir tik viename kape su ietigaliu palaidota moteris. Suardytame Pagrybio kape 29, permaišytoje žemėje, surastas ietigalis. Tyrinėtoja L. Vaitkunsienė spėjo, kad jis į moters kapą pateko atsitiktinai. Tuo metu vyrams į kapus dėjo po vieną, rečiau po du ietigalius, pavieniais atvejais tris ir net penkis. Paprastai ietigaliai buvo dedami galvos – pečių srityje, kairėje pusėje, mažiau jų rasta prie juosmens ir kojų (priedas 35, 36, 39, 40). Ietigalių padėtis išsiskyrė šiuose kapuose: Jakštaičių–Meškių kape 100 po dešinės mirusiojo pėdos kaulais buvo padėti trys daiktai, dengiantys vienas kitą: kirvis, po juo ietigalis, o giliau peilis. Ietigaliai sudėti vienas ant kito rasti dvejuose Požerės kapuose (k. 32, 94), o sukryžiuoti viename Maudžiorų kape (k. 256), mirusiojo galvos srityje.

Trijuose kapuose rasta po tris ietigalius – Požerės kape 32, mirusiojo kairėje, vienas šalia buvo padėti du ietigaliai, trečias (miniatiūrinis ietigalis)

⁵² Paprūdžių kapinyne, kape 24, rastų geriamųjų ragų apatinėje dalyje (taurelėje) buvo baltos spalvos apnašų likučių, juos ištyrus infraraudonąja spektroskopija, nustatyta, kad tai greičiausiai buvusios midaus liekanos (Ulozaitė 2008: 54).

surastas kojų gale. Maudžiorų kape 330 šalia galvos, kairėje, pagal dydį sudėti trys ietigaliai. Kitame Maudžiorų kape (k. 166) trys ietigaliai gulėjo vienas šalia kito, mirusiojo kairiajame šone. Penki ietigaliai rasti tik kartą (Maudžiorų k. 214) – visi jie kartu buvo sudėti dešinėje galvos pusėje.

Su ietigaliais išliko medinių kotų liekanos (Požerės k. 44, Maudžiorų k. 106 ir kiti). Ietigalių kotai galėjo būti puošiami, pavyzdžiui, Paprūdžių kape 17 prie ietigalio rasta įvija su vilnonės virvelės liekanomis.

Santykinai maži ietigaliai surasti keturiuose kapuose (Pagrybio k. 163, 200B, Kaštaunalių k. 25, Maudžiorų k. 145), dviejuose iš jų buvo palaidoti vaikai.

X–XII a. ietigalių pasiskirstymas kapuose išliko toks pats – daugiausiai po vieną, rečiau po du ir kartą rasti trys ietigaliai. Ietigaliai dėti tik į vyrų kapus, paprastai du ietigaliai buvo dedami greta vienas kito, rečiau – vienas virš kito (pavyzdžiui, Bikavėnų k. 73, Upynos k. 63). Žąsino kape 77A surasti trys ietigaliai, visi prie mirusiojo galvos, dešinėje.

Ietigaliai taip pat buvo dedami prie mirusiojo šono, dažniau kairėje nei dešinėje. Žąsino kape 77C du ietigaliai rasti ant antkaklių. Tyrinėtoja L. Vaitkunskienė spėjo, kad jie buvo ant karsto. Įdomus atvejis ir Bikavėnų kape 23, kur ant mirusiojo krūtinės rasti du įmovomis sukryžiuoti ietigaliai. Upynos kape 29 mirusysis greičiausiai buvo palaidotas su ietigaliais, įdėtais į rankas – po jais buvo rasti trys žiedai su pirštikauliais.

Kaip ir I–IX a. laikotarpiu, ietigalių įmovose buvo išlikę medinių kotų liekanų (Naujojo Obelyno k. 19, Žąsino k. 17, 22 ir kiti), ietigaliai ir jų kotai buvo puošiami – Upynos kape 3 prie ietigalio surastas gintarinis karolis, o kape 14 ties įmova buvo įvija. Žąsino kape 77B ieties koto galas buvo apvyniotas vielute.

Kapuose taip pat rasta santykinai mažų ietigalių (Upynos k. 35, Bikavėnų k. 63, 107 ir kiti). Dviejuose Paragaudžio (k. 27, 66) kapuose aptikta ietigalių nulaužta plunksna.

XIII–XV a. pr. kapuose ietigaliai randami įvairiose vietose: prie mirusiojo pečių, rankų, kojų, ant karsto. Į kapus buvo dedama po vieną ietigalį, kapuose palaidoti vyrai, tik viename moteris. Tai Kuršų kapas 6, kuriame ietigalis buvo padėtas virš mirusiosios griaučių. Trijuose kapuose surasti santykinai maži ietigaliai (Kuršai k. 17, 24, 42).

XV a. II p. – XVI a. buvo dedama tik po vieną ietigalį ir tik į vyrų kapus. Ietigaliai dėti prie mirusiojo galvos ar pečių, paprastai kairėje pusėje. Padėtimi išsiskyrė ietigalis, rastas Pribitkos kape 48, gulėjęs prie mirusiojo kojų. Maži ietigaliai rasti dviejuose kapuose (Paalksnių k. 12, Pribitkos k. 36). Ietigalių

su nulaužta plunksna rasta Jakštaičių ir Pribitkos kapuose (atitinkamai k. 62 ir k. 48).

Strėlių antgaliai rasti šešiuose V–XVI a. kapuose.

V–IX a. Maudžiorų kape (k. 201) prie mirusiojo kojų surastas akmens dirbinys, primenantis akmeninį strėlgalį.

X–XII a. Upynos vyro kape (k. 60), mirusiojo dešinėje pusėje, buvo padėti du įmaviniai strėlių antgaliai.

XIII–XV a. pr. strėlių antgaliai surasti trijuose kapuose: moters kape (Kuršų k. 2) prie mirusiojo kairio šono surastas „į strėlės antgalį panašus geležinis dirbinukas“, kitame kape (Kuršų k. 15) šalia mirusiojo galvos, dešinėje pusėje, buvo padėtas nedidelis įtveriamasis strėlės antgalis ir trečiame kape (Kuršų k. 36) palaidotas vyras, prie jo dešinės rankos dilbio rastas įmavinis strėlės antgalis.

XV a. II p. – XVI a. Paalksnių kape (k. 10) ant kairės rankos alkūnės rastas arbaletinės strėlės antgalis su medinio kotelio liekanomis.

Antskydis buvo rastas viename I–IV a. kape (Žvilių k. 48). Mirusiojo vyro kairėje buvo įmavinis kirvis, peilis, ant jų antskydis ir ietigalis.

Kalavijai buvo surasti 34-uose V–XVI a. kapuose (iš viso 36 vnt.). Tai būdinga vyrų įkapė, į kapus dėta po vieną, išskirtiniais atvejais – po du kalavijus.

V–IX a. kalavijai buvo dedami tik į Pagrybio kapinyno vyrų kapus, daugumoje jų palaidoti vyresni nei 30 metų vyrai. Kalavijai dažniausiai buvo dedami prie mirusiojo šono, rečiau galvos, juosmens ir kojų srityse. Padėtimi išsiskyrė kalavijas iš kapo 62, čia jis rastas padėtas įstrižai mirusiojo kojų. Kartais kalavijai į kapą buvo dedami kartu su makštimis (k. 10, 85, 92, 120, 146).

X–XII a. kapuose kalavijai rasti prie mirusiojo šonų – kairio arba dešinio. Įdomus atvejis iš degintinio Žąsino kapo (k. 148B), kur kalavijas buvo įsmeigtas į žemę. Padėtimi išsiskyrė ir kalavijas iš Bikavėnų kapinyno (k. 86) – čia jis buvo padėtas krūtinės srityje, ant rankų (po kalavijo rankena rasta pirštikaulių). Jakštaičių-Meškių kape (k. 59) rastas sulankstytas kalavijas. Dalis kalavijų į kapus buvo įdėti su makštimis.

XIII–XV a. pr. Kuršų vyro kape 32 kalavijas padėtas aukščiau griaučių, įstrižai duobės. Jis gulėjo ant karsto, mirusiojo krūtinės srityje.

XV a. II p. – XVI a. Jakštaičių kape (k. 115) buvo palaidotas apie 40 metų vyras – ant krūtinės padėtas kalavijas, rankena po dešine ranka.

Kalavijo makštų ir jų dalių be kalavijų rasta trijuose X–XII a. kapuose, du iš jų suardyti (Žąsino k. 163, Paragaudžio k. 25), trečiasis (Bikavėnų k. 210) išliko gerai.

Kovos peiliai surasti 78-uose I–XII a. kapuose (iš viso 78 vnt.). Tai išskirtinai vyrų įkapė, į kapus buvo dedama po vieną kovos peilį.

I–IV a. kovos peilių rasta tik viename kape (Žvilių k. 26), jis čia gulėjo prie mirusiojo galvos, greta buvo padėtas kirvis ir ietigaliai.

V–IX a. kapuose kovos peiliai buvo dedami šalia mirusiojo galvos, šone ir juosmens srityje (priedas 39). Prie galvos kovos peiliai paprastai buvo dedami iš kairės pusės, rečiau viršugalvyje. Mirusiojo šone dažniau buvo dedami iš kairės, nei dešinės. Juosmens srityje rasti kovos peiliai tik Maudžiorų kapinyne, kur gulėjo skersai mirusiojo dubens kaulų arba šlaunikaulių, rankena atsukti į mirusiojo dešinę pusę. Tik kape 265 kovos peilis buvo padėtas kairiajame šone, iš dalies ant kairės rankos.

Kartais kovos peiliai buvo dedami kartu su makštimis (Požerės k. 76). Pagrybio kapinyne 6,5–7 m. vaiko kape buvo surastas mažas kovos peilis. Dviejuose kapuose kovos peiliai buvo įdėti nulaužtomis viršūnėmis (Požerės k. 29 ir Maudžiorų k. 137).

X–XII a. kapuose kovos peiliai, kaip ir anksčiau, buvo dedami vyrams, dviejų mirusiųjų nustatytas apytikslis amžius yra 40–50 metų (Jakštaičių-Meškių k. 1, Naujojo Obelyno k. 3). Kovos peiliai buvo dedami mirusiajam prie dešiniojo šono ir ant šlaunikaulių skersai kapo, rečiau prie galvos, ant krūtinės. Kovos peilių dėjimas priklausė nuo bendruomenės laidojimo tradicijų. Antai Jakštaičių-Meškių kapuose (k. 1, 30, 32, 33, 34) mirusiesiems kovos peiliai buvo dedami tik ant šlaunikaulių skersai, o Bikavėnuose (k. 149, 171A) prie mirusiojo šono.

Dviejuose Žąsino kapuose (k. 80, 85) prie kovos peilių surasti peilių makščių fragmentai.

Perpetės buvo rastos keturiuose V–IX a. vyrų kapuose. Pagrybio kape (k. 85) palei mirusiojo dešinę šoną buvo padėtas kalavijas ir šalia rastos perpetės liekanos (kape palaidotas 45–50 metų vyras). Perpetės taip pat surastos dviejuose Paprūdžių kapuose (k. 19, 24), abiejuose prie mirusiojo šono, greta kovos peilių. Dar viena perpetė rasta Žvilių kape 47, kur greičiausiai buvusi padėta mirusiojo šone, šalia rankų.

2.2.4. Žirgai, jų dalys ir raitelio priemonės

Žirgo ir jo kūno dalių surasta 150-yje V–XII a. kapų, tai būdinga vyrų, kartais ir moterų įkapė.

V–IX a. žirgo kūno dalis dėjo į vyrų kapus, jų rasta tik viename moters kape⁵³. Viduriniame geležies amžiuje išsiskiria dvi kapų grupės. Pirmoji iš Pagrybio kapinyne, kuriame būdinga dėti žirgo galvą su kojomis ir

⁵³ Pagrybio kapas 102 buvo suardytas ir abejojama, ar ši įkapė priklausė moters kapui.

kanopomis. Žirgo dalys buvo dedamos mirusiojo šone, dažniausiai iš kairės pusės, rečiau prie galvos ar kojų srityje. Padėtimi išsiskyrė kapas 85, kuriame žirgo kaukolė rasta aukščiau mirusiojo. Į kapus dėtas įvairus žirgo kojų skaičius – nuo vienos iki keturių. Kape 92 žirgo kaukolė padėta tarp mirusiojo kojų – kojos buvo iš apačios ir viršaus. Palyginimui, kitame kape (k. 73) žirgo galva buvo šalia mirusiojo galvos, o kojos toliau, ties mirusiojo šonu. Keliuose kapuose žirgo galvos įdėtos kartu su žąslais (k. 55, 85, 193, priedas 36), kamanomis (k. 193).

Vėlesniuose viduriniojo geležies amžiaus kapuose (VII–VIII a. – Žviliuose, Požerėje, Kaštaunaliuose) buvo dedama tik žirgo galva. Dažniausiai ji randama aukščiau mirusiojo griaučių (matyt, būdavo padedama ant mirusiojo karsto), rečiau randama šalia mirusiojo griaučių. Pavyzdžiui, Kaštaunalių kape 32 žirgo galva rasta mirusiojo dešinėje. Neretai prie žirgo galvos randami kamanų papuošimai – klevo sėklos formos kabučiai, įvijėlės (Požerės k. 110, Žvilių k. 175, 201, 209 ir kiti), dantyse – žąslai (Žvilių k. 209, Požerės k. 61).

X–XII a. žirgo liekanų rasta daugiausiai vyrų kapuose ir tik keliais atvejais moterų. Kaip ir anksčiau, su mirusiuoju laidota tik žirgo galva, kuri dėta virš mirusiojo (virš karsto?). Keliuose kapuose po žirgo kaukole buvo išlikę karsto trūnesių (Žąsino k. 85 ir 187). Išskirtiniais atvejais su mirusiuoju laidotas visas žirgas (Bikavėnų k. 210, 260, Žąsino k. 63), Žąsino kape 63 žirgo galva buvo padėta ant mirusiojo krūtinės, kojos lygiagrečiai mirusiojo šonui, Bikavėnų kape 210 žirgas su apranga (antkakle, kamanomis, žąslais, žvangučiais, apyuoдеgiu) buvo paguldytas lygiagrečiai mirusiajam.

Dažniausiai žirgo galva į kapą buvo dedama be aprangos detalių ir papuošimų, rečiau su žąslais (Paragaudžio k. 56, Žąsino k. 85, Bikavėnų k. 36 ir kiti), antkaklėmis (Paragaudžio k. 19, Bikavėnų k. 15, 260 ir kiti), klevo sėklos pakabučiais (Upynos k. 62, 91, Žąsino k. 2 ir kiti). Keliuose kapuose greta žirgo galvos buvo padėti ietigaliai (Paragaudžio k. 66, Upynos k. 96, 98 ir kiti).

Žirgo liekanų rasta trijuose moterų kapuose: Paragaudžio kape 61 pagal įkapes (smeigtukai, yla) buvo palaidota mergaitė, ant karsto, mirusiosios krūtinės srityje, buvo padėta žirgo galva, Žąsino kapuose 4 ir 168 rasti žirgo dantys. Tyrinėtoja L. Vaitkunsienė spėjo, kad greičiausiai jie pateko iš suardytų vyrų kapų.

Žąslų buvo rasta 108-uose I–XVI a. kapuose (iš viso 109 vnt.), jie randami išskirtinai vyrų kapuose. Į kapą paprastai buvo dedami vieni žąslai, retai – dveji.

Šešiuose I–IV a. kapuose surasta žąslų (Žvilių k. 28, 48, 262, 270, 300, 302). Būdingos jų padėjimo vietos – galvos sritis, kairysis šonas, kojūgalis.

V–IX a. žąslai buvo dedami prie mirusiojo galvos, juosmens srityje ir prie kojų (priedas 39, 40). Keliuose kapuose žąslai buvo rasti tarp mirusiojo šlaunikaulių (Pagrybio k. 47, 92). Pagrybio (k. 55, 85, 99, 156, 193) ir Požerės (k. 60) kapuose žąslai buvo padedami kartu su žirgo galva, tarp jo dantų. Įdomus atvejis iš Pagrybio, kur vaiko kape 187 rasti santykinai maži žąslai⁵⁴.

Daugiausiai kapų su žąslais ištirta iš X–XII a. laikotarpio, kai jie buvo dedami prie mirusiojo kojų, greta pentino ar balno kilpų. Kelis kartus žąslai rasti kartu su žirgo galva (Žąsino k. 148B, Bikavėnų k. 36, Paraugaudžio k. 56). Bikavėnų kape 85 žąslai kartu su žirgo galva ir žirgo antkakle buvo padėti virš karsto, kape 15 rasti tarp žirgo dantų.

XIII–XVI a. žąslai nebuvo dažna įkapė, jie surasti tik dviejuose kapuose (XIII–XV a. pr. Varsėdžių deg. k. 5 ir XV a. II p. – XVI a. Dvarviečių k. 3). Žąslų padėtis žinoma iš Dvarviečių kapo, kur jie buvo padėti prie mirusiojo šlaunikaulio, kairėje pusėje.

Balno kilpų rasta keturiolikoje I–IV a. ir X–XII a. kapų (iš viso 22 vnt.), jos dėtos tik į vyrų kapus (nuo vienos iki trijų).

V–IX a. a. Maudžiorų kape 1 buvo palaidotas vyras, kartu su balno liekanomis rastos dvi balnos kilpos.

X–XII a. penkiolikoje vyrų kapų buvo rasta balno kilpų, po vieną trijuose kapuose, po dvi – septyniuose, po tris – viename (Varsėdžių deg. k. 6). Balno kilpos buvo dedamos tik kojų srityje. Pavyzdžiui, Žąsino kape 72 padėtos dvi balno kilpos – iš abiejų kojų pusių. Paprastai greta balno kilpų dėti ir kiti žirgo reikmenys – žąslai, pentinai.

Balno liekanos buvo rastos dviejuose V–XII a. vyrų kapuose. V–IX a. Maudžiorų kape (k. 1), mirusiojo kojų gale, aptiktos medinio balno liekanos. Matyt, balnas buvo įdėtas ir į X–XII a. Žąsino kapą (k. 151 B), nes čia aptikta balno sagtis.

Kamanų liekanos rastos 20-yje I–XII a. kapų (iš viso 20 vnt.). Jos dėtos tik į vyrų kapus.

I–IV a. Maudžiorų kape (k. 1) kamanos buvo padėtos prie balno kilpų ir geriamųjų ragų, jų padėtis mirusiojo kūno atžvilgiu nežinoma – kapas buvo apardytas.

V–IX a. kapuose kamanų rasta daugiau (Pagrybio k. 193, Žvilių k. 47, 175, 201, 202, 212, 216, 243, 251), jos dėtos greta, ant žirgo kaukolės arba po ja, tik Žvilių kape 75 kamanos kartu su žąslais buvo padėtos mirusiojo galvos kairėje.

⁵⁴ Žąslų grandies skersmuo – 3,4 cm, narelis ilgis – 5,3 cm.

X–XII a. kapuose (Bikavėnų k. 33, 209, 210, Žąsino k. 13, 83, 150, 158, 172, 199⁵⁵). kamos buvo padėtos mirusiesiems prie kojų arba kartu žirgo kaukole.

Pentinai surasti 125-uose I–XII a. kapuose (iš viso 132 vnt.), paprastai po vieną arba du jie dėti į vyrų kapus.

I–IV a. laikotarpyje pentinai buvo rasti šešiuose kapuose (Paalksnių pilk. 21 k. 2, Vaitiekūnų k. 14, Žvilių k. 56, 259, 270, 294, priedas 32), penkiuose iš jų – po vieną, viename – du. Būdinga vieta – mirusiojo kojų sritis, padėtimi išsiskyrė Žvilių kapas 270, kuriame rasti du pentinai (vienas kairėje prie galvos, kitas toje pačioje pusėje prie juosmens). Pentinas iš Paalksnių buvo rastas kartu su virvute, tyrinėjimų vadovas M. Michelbertas spėjo, kad su ja pentinas buvo pritvirtintas prie apavo ar kojos.

V–IX a. pentinai buvo dedami po vieną, trijuose kapuose – po du (Žvilių k. 47, Maudžiorų k. 143, Naujojo Obelyno k. 1). Pentinai rasti kojų srityje, rečiau prie galvos, krūtinės arba juosmens srityje. Dažnai pentinai rasti prie kairės kojos, paprastai blauzdų – pėdų srityje. Ant dešinės kojos pentinai dažniau rasti Pagrybio kapinyne, ant kairės – Maudžiorų. Maudžiorų kapinyne greta pentinų rasta dirželių ir sagčių, paprastai dirželis juosdavo mirusiojo kairę blauzdą arba čiurną (k. 212, 252, 265 ir kiti). Analogiškai dirželiai buvo kapuose 140 ir 142, tačiau pentinų čia nerasta. Greta pentinų dirželiai kelis kartus užfiksuoti Pagrybyje (k. 47, 85) ir Žviliuose (k. 47).

X–XII a. į vyrų kapus buvo dedama tik po vieną pentiną. Viename kape buvo palaidota moteris (Bikavėnų k. 156; tyrinėjimų vadovai A. Tautavičius ir B. Tautavičienė teigė, kad pentinas į šį kapą greičiausiai pateko iš suardyto vyro kapo). Pentinai būdavo dedami kojų srityje, dažniau prie kairės, nei dešinės kojos. Padėtimi išsiskyrė pentinas iš Žąsino kapo 31 – jis buvo ant mirusiojo krūtinės. Keletą kartų prie pentinų išliko dirželiai ir sagčių liekanos (Upynos k. 7, Žąsino 38, 64 ir kiti).

XV a. II p. – XVI a. Akmenių kape 22 buvo rasti du pentinai prie mirusiojo kairiosios pėdos, prie jų išliko dvi sagtelės.

2.2.5. Kita

Batų apkaustai eiti ledu buvo surasti tik viename XV a. II p. – XVI a. kape, Akmeniuose (k. 19). Mirusiojo kojūgalyje buvo surasti batų apkaustai, skirti vaikščioti ledu.

Titnago žaliavos gabalėlių buvo rasta 22-uose I–XVI a. kapuose (iš viso 29 vnt). Vyrų ir moterų kapuose rasta nuo vieno iki trijų gabalėlių.

⁵⁵ Keturiuose Žąsino kapuose rasti apkalai ir kitos detalės panašūs į buvusius ant kamanų (k. 93, 107, 153, 182).

I–IV a. dviejuose Žvilių kapuose (k. 113, 153) titnago žaliavos gabalėliai buvo rasti greta mirusiųjų galvų – iš dešinės ir kairės pusės, šiuose kapuose buvo palaidoti vyrai.

Penkiuose V–IX a. kapuose (Maudžiorų k. 194, 222, Pagrybio k. 183, Pailgočio k. 2, Požerės k. 53)⁵⁶ rasti titnago žaliavos gabalėliai, dviejuose iš jų palaidotos moterys (viena 50–55 metų), viename – vyras. Į kapą buvo dedama po vieną, du ar tris titnago žaliavos gabalėlius. Tiksliai radimo vieta žinoma tik iš Pagrybio kapo, čia titnagas rastas ant kairiojo mirusiojo peties.

Šešiuose X–XII a. kapuose (Bikavėnų k. 110, Paragaudžio k. 2, 34, 52, 55, Žąsino k. 178) buvo rasti titnago žaliavos gabalėliai, keturiuose iš jų palaidoti vyrai. Trijuose kapuose greta titnagėlių buvo padėti skiltuvai, dviejuose – peiliai.

XIII–XV a. pr. trijuose kapuose (Kuršų k. 23, 24 38) rasti titnago žaliavos gabalėliai, kapuose palaidoti ir vyrai, ir moterys. Ši įkapė neturėjo būdingos vietos, kape 23 buvo rasta kapo duobėje, kape 24 ant kairiojo mirusiojo šlaunies, odiniame kapšelyje, kartu su žiedais ir geležies gabalėliu, o kape 38 – padėta juosmens srityje, po dubens kaulu.

Penkiuose XV a. II p. – XVI a. kapuose (Jakštaičių k. 213, Pribitkos k. 2, 13, 53, Žalakių k. 8) rasta titnago žaliavos gabalėlių, į kapus dėta po vieną arba po du. Keturiuose kapuose palaidoti 40–65 metų amžiaus vyrai. Titnago gabalėliai gulėjo mirusiųjų juosmens srityje, greta buvo padėti skiltuvai. Jakštaičių kape 213 titnago žaliavos gabalėlis su skiltuvu buvo įdėtas į maišelį.

Neaiškių **akmeninių** daiktų buvo rasta keliuose V–IX a. kapuose – Maudžiorų kape 203 palaidotas vyras, šalia jo buvo keturi nežinomi akmeniniai dirbiniai užaštrintais kraštais. Kape 234 rastas nuskeltas lygiu šonu akmuo.

X–XII a. Žąsino kape 114 rasta apskrita akmeninė ornamentuota plokštelė su skylė viduryje.

XIII–XV a. pr. Kuršų kape 50 prie mirusiojo rankos rastos dvi akmenų skeltės.

Vėlyvųjų viduramžių kape Požerėje (k. 141) kiek apdirbtas akmuo gulėjo prie dešiniojo mirusiojo šono.

Šlako gabalėlis rastas viename V–IX a. kape (Maudžiorų k. 323), greta čia palaidoto vaiko buvo įdėtas apdegusio šlako gabalėlis.

Geležies gabalėlis buvo surastas XIII–XV a. pr. Kuršų kape 24 ant kairiojo mirusiojo šlaunikaulio. Įkapė kartu su žiedais ir titnago žaliavos

⁵⁶ Maudžiorų kape 98 titnaginė skeltė, „primenantį peiliuką“, buvo rasta prie dešiniojo blauzdikaulio.

gabalėliu buvo įdėta į odinį kapšeljį. Kapinyno tyrinėtoja L. Valatkienė spėjo, kad geležies gabalėlis, matyt, buvo įdėtas vietoj skiltuvo.

Grandinės fragmentas (apie 5,6 cm) buvo rastas viename XIII–XV a. pr. kape (Kuršų deg. k. 43).

Monetų aptikta 29-uose I–IV a. ir XIII–XVI a. kapuose (iš viso 63 vnt.), jų dėta vyrams ir moterims, viename kape randama nuo vienos iki trylikos monetų.

Monetų surasta ir viename I–IV a. kape. Vaitiekūnuose (k. 13) buvo palaidotas 40–45 metų vyras, kairėje galvos pusėje padėta trylika monetų, po monetomis – išlikę organinės medžiagos liekanų, greičiausiai monetos buvo sudėtos į maišelį.

XIII–XV a. pr. Kuršų kape 1 mirusiojo galvūgalyje surastos keturios monetos; audinio liekanos leidžia teigti, kad jos buvo sudėtos į maišelį.

Daugiausiai kapų su monetomis aptinkama XV a. II p. – XVI a. laikotarpiu. Į vieną kapą buvo dedama nuo vienos iki keturių monetų. Jos randamos vyrų ir moterų kapuose, mirusiųjų amžius įvairuoja nuo 1 iki 65 metų. Paprastai monetos randamos juosmens srityje, rečiau po galva, pečių ar rankų srityje. Juosmens srityje monetos buvo dedamos ir iš dešinės, ir iš kairės, būdinga maišeliuose-piniginėse (Pribitkos k. 28, 47, Jakštaičių k. 61, 103, 105). Kapuose, kuriuose rasta po dvi ir daugiau monetų, jos paprastos būdavo dedamos greta, tik Jakštaičių kape 61 viena moneta gulėjo ant kairiojo raktikaulio, likusios dvi rastos ant kairiojo dubens kaulo. Įdomus atvejis yra Jakštaičių kapas 105 – juosmens srityje surasta moneta buvo su išgręžta skylute, taigi, naudota kaip kabutis.

Lokio nagų apkaustai surasti 27-uose XIII–XVI a. kapuose (iš viso 35 vnt.). Septyni iš jų datuojami XIII–XV a. pr. (Kuršų k. 4, 11, 24, 26, 37, 46, 49), tuo metu paprastai į kapą dėta po vieną apkaustytą lokio nago ir tik viename kape rasti trys tokie kabučiai. Įkapė randama vyrų ir moterų kapuose. Po vieną apkaustytą lokio nagą dėta mirusiojo šone arba juosmens srityje. Kuršų kape 46 trys apkaustyti lokio nagai buvo padėti skirtingose vietose – vienas ant krūtinės, du – po mirusiojo galva. Išskirtinė įkapės padėtis buvo kape 24 – lokio nago apkaustas aptiktas įdėtas į mirusiojo delną ir užgniaužtas.

XV a. II p. –XVI a. paprastai į kapą buvo dedama po vieną apkaustytą lokio nagą, viename kape – rasti net septyni. Dauguma lokio nago apkaustų buvo surasta moterų kapuose, viename kape palaidotas vyras, mirusiųjų moterų amžius nuo 20 iki 55 metų. Didžioji dalis apkaustytų lokio nagų buvo padėti juosmens srityje, rečiau prie rankų ar kojų. Juosmens srityje rasti apkaustyti lokio nagai dažniausiai buvo įdėti į maišelį, kartais ir su kitomis

įkapėmis. Jakštaičių kape (k. 173) septyni apkaustyti lokio nagai buvo įdėti į medžiaginį maišelį, mirusiojo juosmens srityje.

Dėžučių liekanų – jų apkaustų, odos ar beržo tošies fragmentų – rasta trylikoje I–XVI a. kapų.

Keturiuose I–IV a. kapuose rastos dėžučių liekanos, trijuose iš šių kapų palaidotos moterys. Dėžutės buvo padėtos mirusiojo galvos srityje (Žvilių k. 123B, 127, 143A, 266). Trijuose kapuose prie dėžučių rasta įvairių dirbinių – kaklo apvaros, karoliai, žiedai, spėjama, kad jie galėjo būti įdėti į dėžutes.

V–IX a. kape Pagrybio kape (k. 62A) palaidota moteris, kurios galvūgalyje rasta dėžutė.

Dėžučių liekanų taip pat aptikta šešiuose X–XII a. kapuose (Paragaudžio k. 66, Žąsino k. k. 81, 180, 186, 198), jos pagamintos iš medžio arba tošies. Dviejuose kapuose palaidotos moterys, viename – vyras. Žąsino kape 198, manytina, į dėžutę buvo įdėtos dvi grandele suvertos apyrankės, jos rastos greta dėžutės liekanų.

Dviejuose XV a. II pusės – XVI a. moterų kapuose (Šlapgirės k. 4, 8) rasta dėžučių liekanų. Jos buvo pagamintos iš medžio ir odos, surastos po mirusiosios kairiuoju dubens kaulu ir žemiau kairės rankos dilbio, abiejuose dėžutėse aptikti žiedai.

Perdegusio **molio gabalėlis** su piršto įspaudu buvo rastas V–IX a. Maudžiorų kape 168. **Molio tinko** fragmentų⁵⁷ surasta XV a. II p. – XVI a. kape Paalksniuose (k. 1), jie buvo padėti greta puodų šukių ir angliukų.

Prie šios įkapių grupės priskiriamos ir organinės kilmės įkapės. **Paukščių kaulų** buvo surasti 31 kape, tai būdinga XIII–XVI a. įkapė, ankstyvesniuose kapuose buvo surasta tik kartą, kai V–IX a. suardytame Maudžiorų kape (k. 127) virš mirusiojo galvos aptiktas paukščio kaulas.

Ankstyvųjų viduramžių kapuose paukščių kaulai buvo dedami į vyrų ir moterų kapus, paprastai prie mirusiojo kojų, rečiau prie galvos, juosmens. Padėtimi išsiskyrė paukščių kaulai iš keturių kapų: dviejuose (Kuršų k. 10, 46) paukščio kaulai buvo padėti po mirusiųjų galvomis, kituose dviejuose (k. 52, 53) buvo rasti mirusiųjų kojų srityje, įdėti į puodus.

XV a. II p. – XVI a. paukščių kaulai dažniau buvo dedami į moterų nei vyrų kapus. Būdinga dėjimo vieta – mirusiojo kojų sritis, prie galvos surasti tik dviejuose kapuose (Jakštaičių k. 119 ir 191). Kojų srityje paukščių kaulai buvo dedami tarp kojų, prie pėdų, po pėdomis, šalia kojų. Padėtimi išsiskyrė paukščių kaulai iš dviejų Jakštaičių kapų (k. 57, 166), jie rasti aukščiau

⁵⁷ Molio tinko fragmentų surasta ne viename I–XVI a. Žemaitijos laidojimo paminkle, tik ne visuomet jie paminimi prie kapų aprašymų, pavyzdžiui, jų rasta V–IX a. Sauginiuose, Požerėje (Merkevičius 1984: 43; Tautavičius 1984: 94).

mirusiųjų griaučių (greičiausiai paukščių kaulai buvo padėti ant karsto). Nustatyta, kad keturiuose kapuose (Pribitkos k. 1, 49, 51, 57(1)) buvo įdėta vištinių paukščių kaulų.

Be to, keturiuose kapuose surasta kitų **gyvūnų kaulų ir ragų**.

I–IV a. Vaitiekūnų kape 15 palaidotas vyresnis nei 55 metų vyras, į kapą įdėta iltis. Bet tyrinėtojas A. Varnas abejojo, ar iš tiesų šis radinys priklausė kapui, nes iltis buvo rasta toliau nuo mirusiojo, kapo duobės gale.

X–XII a. Žąsino degintiniame kape 146 buvo surasta „smulkaus raguočio“ kaukolė.

XV a. II p. – XVI a. Jakštaičių kape 86 buvo palaidotas 3–7 metų vaikas, po dubens kaulais buvo įdėta šerno iltis. Požerės kape 141 prie mirusiojo vyro buvo rasta šuns arba vilko galva⁵⁸.

Kiaušinių lukštų rasta keturiuose vėlyvųjų viduramžių kapuose, visi jie iš Pribitkos kapinyno (k. 11, 12, 14 26). Moters kape 11 kiaušinis (lukštai), anot tyrinėtojo A. Merkevičiaus, kartu su peiliuku ir žiedu buvo įdėtas į dėžutę ar ryšulėlį. Likusiuose trijuose kapuose palaidoti vaikai – kape 12 palaidotas iki 2 mėn. amžiaus vaikas, kurio vienintelės įkapės kairėje kaukolės pusėje rasti kiaušinio lukštai. Dvigubame kape 14 rasti dviejų vaikų griaučiai (6–6,5 ir 2–3 metų), jų kojų gale rastas molinis puodas, kurio dugne – angliukai ir kiaušinio lukštai. Ketvirtame kape (k. 26) palaidotas naujagimis, kiaušinis (lukštai) buvo padėtas jo krūtinės srityje.

Riešutų kevalai surasti trijuose X–XII a. kapuose: Bikavėnų kapinyno vyro kape 210 riešutai gulėjo padėti prie mirusiojo kojų. Paragaudžio kapuose 4 ir 22 buvo palaidotos moterys, abiejų krūtinės srityje rasti riešutai; kape 22 riešuto kevalas rastas po antkakle.

Spėjama, kad **siūlų** buvo viename Pribitkos kape (k. 18), mirusios moters (30–35 metų) juosmens srityje, iš kairės pusės. Čia buvo surastas organinės medžiagos gniutulas, primenantis vilnionių siūlų kamuolį.

Trijuose V–XII a. kapuose po mirusiųjų griaučiais rasta **kailio** liekanų (V–IX a. – Kaštaunalių k. 6, Maudžiorų k. 176 ir X–XII a. – Žąsino k. 187).

Beržo tošies rasta V–XII a. kapuose (Maudžiorų k. 149, Bikavėnų k. 91, 106, 203, 210 ir kiti). Manytina, kad beržo tošis buvo naudojama apkalant dėžutes, ja klojamas karsto dugnas.

⁵⁸ Palyginimui, Nausodžio (Mardosų) kapinyne (Plungės r.), degintiniame kape 1, rasta ožio kaukolė, kape ji gulėjo ragais į viršų. Anot tyrinėtojų Zenono Baubonio ir Broniaus Dakanio, įkapė buvo vienalaikė su kitais kapo radiniais - nepastebėta jokių žemės perkasimų, kapas datuojamas II tūkst. pr. (Baubonis, Dakanis 1998: 182).

Sėklų aptikta Pribitkos kape 2, mirusiojo juosmens srityje rastas maišelis su įkapėmis, po juo buvo padėtas skiltuvas, titnago gabalėlis ir „kažkokios“ sėklos. Kape palaidotas virš 55 metų vyras.

Sraigių kriauklelių rasta Šlapgirės vaiko kape 3, galvos – kaklo srityje buvo įdėtos trys sraigių kriauklelės.

2.2.6. Apibendrinimas

Analizuojant daiktų vietą kape, pastebėta takoskyra tarp papuošalų ir kitų įkapių, taip pat išryškėjo laikotarpių tendencijos konkrečių įkapių atžvilgiu (priedas 29).

Papuošalai visais laikotarpiais paprastai buvo dedami taip, kaip jie nešiojami, pavyzdžiui, antkaklės ant kaklo, segės ant krūtinės, apyrankės ant rankų. Tačiau, nepaisant papročio vienodumo, buvo keletas išimčių. Pirmoji – išskirtiniais atvejais papuošalai būdavo padedami jiems nebūdingoje vietoje, dažniausiai prie galvos, rečiau kojų ir krūtinės srityje.

Išimtimi laikytini smeigtukai, čia situacija yra dvejopa. Šis papuošalas būdingas I–XII a. moterų kapams, randamas įprastoje vietoje, krūtinės srityje. Šioje vietoje smeigtukais buvo sutvirtinami rūbai, tačiau kruopšti jų padėties analizė atskleidė, kad tai buvo daroma ne visuomet. Tai iliustruoja vaizdingi smeigtukų porų dėjimo pavyzdžiai (vieno smeigtuko atveju tai sunkiau nustatyti) – smeigtukai apsukti grandinėmis, sukryžiuoti, padėti vienas ant kito. Manytina, kad bent dalis jų buvo tiesiog padedami ant mirusiojo kūno. Tokiu atveju smeigtukai neatliko savo tiesioginės funkcijos, tačiau vis tiek buvo pasirinkta juos padėti ant krūtinės. Nors greta gyvavo paprotys smeigtukus dėti ir kitose vietose, pavyzdžiui, prie galvos ar kojų.

Kito ir pirštų papuošalų – žiedų – dėjimo tradicija, antai I–XII a. žiedai buvau maunami ant mirusiojo pirštų, o nuo XIII a. situacija pasikeitė – jų randama ne tik įprastoje vietoje, bet ir greta mirusiojo, kapo duobėje ar sampile. Nuo XIII a. išaugo ir žiedų skaičius kape, viename kape randama iki penkiolikos.

Išskirtinė ir diržų padėtis, diržai I–IX a. buvo dedami prie galvos, nuo X a. vis dažniau randami mirusiojo juosmens srityje, o XIII–XVI a. bene visi diržai buvo dedami tik prie mirusiojo juosmens. Diržų padėtis siejasi su peilių dėjimo tradicija, antai ir peiliai ir diržai I–XII a. paprastai dedami prie galvos, o nuo X a. – prie juosmens. Šie du dirbiniai dažniausiai randami greta, manytina, kad peilis buvo tvirtinamas prie diržo.

I–IV a. bene visos įkapės buvo dedamos prie mirusiojo galvos, išskyrus pentinus. V–IX a. įkapių dėjimo tradicija nežymiai pakito, kirviai pradedami dažniau dėti prie mirusiojo kojų nei I–IV a., o peiliai randami tiek prie galvos,

ties prie juosmens. Naujai atsiradusios įkapės – kovos peiliai, kalavijai, žirgo dalys – randami prie mirusiojo šono, juosmens, ar ant palaikų.

X–XII a. įvyksta akivaizdus įkapių dėjimo persiskirstymas – nebelieka vienos būdingos įkapių dėjimo vietos, dirbiniai randami ties juosmeniu, kojomis, rečiau galva. Raitelio reikmenys, I–IX a. neturėję nuolatinės vietos (išskyrus pentinus), X– XII a. dedami prie kojų. Peiliai, kovos peiliai, kalavijai dedami prie mirusiojo, juosmens šone.

XIII–XV a. pr. vyraujanti įkapių dėjimo vieta tapo juosmens sritis, šiek tiek rečiau kojūgalis. Čia dėtos tiek ankstesniuose laikotarpiuose naudotos įkapės – verpstukai, ylos, tiek naujai atsiradusios – lokio nagų apkaustai, puodai, paukščių kaulai, skiltuvai ir kita. Tokia įkapių dėjimo tradicija nepakinta ir XV a. II p. – XVI a.

Žvelgiant į visų aptartų įkapių grupių (papuošalų, įrankių, buities daiktų, ginklų ir kita) vietą, išryškėja pavienių įkapių fenomenai. Pavyzdžiui, ylos I–XII a. moterims daugiausiai dėtos prie galvos, nuo XIII a. tapo bendra įkape, dedama prie juosmens; diržai I–XII a. dėti prie galvos, nuo X a. vis dažniau randami juosmens srityje. Palyginimui: nutrūkusi kirvių dėjimo tradicija X–XV a. pr. nepaveikė jų dėjimo vietos, tiek I–XII a., tiek XV a. II p. –XVI a. jie buvo dedami prie mirusiojo galvos.

Įkapės, neturinčios nuolatinės vietos, skirstomos į kelias grupes.

Pirmąją grupę sudaro daiktai, kurių padėtis priklausė nuo kitų įkapių. Pavyzdžiui, pavieniai karoliai dažniausiai buvo tvirtinami prie krūtinės papuošalų (segių ir smeigtukų) ir randami greta jų. Palyginimui: grandinėlės randamos skirtingose kapo vietose, jų paskirtis buvo įvairi, analogiška situacija su sagtimis, kabučiais, apkalais, grandelėmis, įvijomis, plokštelėmis, cilindriškais ir net žvangučiais.

Tačiau būta tokių įkapių, kurios buvo kitų daiktų dalimi, bet turėjo nuolatinę vietą – perpetės buvo rastos tik keturiuose V–IX a. kapuose, visos įdėtos prie mirusiojo šono. Grandys XV a. II p. – XVI a. kapuose rastos greta diržo sagčių, juosmens srityje ir laikytinos diržo dalimis.

Atskirą grupę sudaro retos įkapės, kaip dalgiai, peikenos, meškerių kabliukai, raktai, strėlių antgaliai, kiaušinių lukštai, riešutų kevalai ir kita, kurie, nors ir rasti daugiau nei viename kape, neturėjo būdingos vietos. Pavyzdžiui, peikenos surastos dviejuose V–IX a. kapuose – viena mirusiojo šone, kita kojūgalyje. XV a. II p. – XVII a. kapuose rasti kiaušinių lukštai buvo padėti prie mirusiojo galvos, ant krūtinės arba kojūgalyje.

Tyrime nagrinėtas įkapių pasiskirstymas skirtingose mirusiojo pusėse. Tik keliais atvejais pavyko nustatyti, kurioje pusėje įkapė buvo dažniau dedama. Tarp vyrų įkapių išryškėjo ietigaliai, jie visais laikotarpiais, dažniau

buvo dedami iš kairės, nei dešinės pusės. V–IX a. kovos peiliai dėti prie galvos ir šono, paprastai kairėje pusėje, o X–XII a. dažniau dešinėje. Pentinai V–XII a. dažniau buvo randami prie kairės mirusiojo kojos nei dešinės. Adatinės XV a. II p. – XVI a. kapuose dažniau rastos kairėje juosmens pusėje nei dešinėje.

Nagrinėjant įkapių pasiskirstymą kape, atsižvelgta ir į jų skaičių. Tendencija buvo dėti vieną tokio pat tipo įkapę į kapą, tačiau buvo išimčių, daugiausiai susijusių su moterų laidotuvių kostiumu. Tai pastebima analizuojant antkaklių, apyrankių, smeigtukų bei segių skaičių kapuose ir lyginant juos su vyrų kapų duomenimis.

Antkaklės I–IV a. bei X–XII a. buvo sudėtinės vyrų ir moterų kostiumo dalys, tačiau tik moterų kapuose I–IV a. jų rasta po dvi, X–XII a. dvi antkaklės dėtos į vyrų, tačiau dažniau moterų kapus. Smeigtukų poros I–XII a. laikotarpiu beveik išskirtinai rastos tik moterų kapuose. I–XII a. vyravo tradicija į moterų kapus dėti porinį apyrankių skaičių – dažniausiai dvi ir ant skirtingų rankų, vyrų kapuose – po vieną. Priešinga situacija su segėmis, kurių moterų kapuose I–XII a. paprastai buvo randama tik po vieną, vyrų, priešingai, I–IV a. bei X–XII a. kapuose dėta po vieną, bet nevengta ir po dvi. Situacija pasikeitė XIII a., kai segės tapo moterų įkape ir dėtos nuo vienos iki aštuonių, tradicija nepakito XV a. II p. – XVI a.

Ginklų ir įrankių tarpe išsiskyrė peiliai ir ietigaliai, pirmieji per visą dėjimo laikotarpį buvo būdingi vyrų kapams, dažniausiai dėti po vieną, išskirtiniais atvejais du. Ietigalius I–XVI a. į vyrų kapus buvo būdinga dėti po vieną, šiek tiek rečiau po du – jie beveik visuomet dėti greta.

2.3. Įkapių kontekstas

Nagrinėjama kapo erdvė nuo didžiausio vieneto – kapo duobės iki mažiausio – įkapės padėties mirusiojo kūno atžvilgiu. Pagrindinis dėmesys skiriamas duomenims, susijusiems su įkapių dėjimu, tačiau paliečiami ir iš pirmo žvilgsnio šalutiniai klausimai: kapų ir karstų dydžiai, jų formos ir kita.

Duomenys, kitaip nei ankstesniuose poskyriuose, nėra skirstomi į atskirus laikotarpius. Tokią tyrimo struktūrą lėmė per mažas duomenų kiekis, iš kurio negalima padaryti konkrečių laikotarpių apibendrinimų. Vengiant painiavos, aprašant archeologinę medžiagą laikomasi chronologinės sekos, nurodomas laidojimo paminklų datavimas.

2.3.1. Kapo duobė

I–IV a. mirusiuosius Žemaitijoje buvo būdinga laidoti pilkapiuose, juose dalis mirusiųjų laidoti ant pagrindo, dalis – įkasant į pilkapio sampilą arba perkasant pilkapio pagrindą (Michelbertas 1986: 58–59).

Tačiau dauguma šiame darbe analizuojamų kapų yra iš plokštinių kapinynų, kuriuose mirusieji buvo laidojami žemėje iškastose duobėse. Žviliuose III–IV a. suaugusių kapų duobių ilgis buvo 180–240 cm, plotis 60–90 cm, kiek platesnės duobės buvo kasamos vyrams (pavyzdžiui, k. 45, 48, 103, 135)⁵⁹. Vaikų kapų duobės buvo apie 110–160 cm ilgio ir 45–60 cm pločio. V–IX a. suaugusių mirusiųjų kapų duobės siekė 180–230 cm ilgio ir 60–80 cm pločio, vaikų – 110–160 cm ir 40–55 cm. X–XII a. suaugusių mirusiųjų kapų duobių ilgis buvo 170–220 cm ir plotis – 60–90 cm, vaikų duobių buvo užfiksuotas tik ilgis – 130–160 cm (Vaitkunskienė 1999: 102–104). Panašūs kapų duobių dydžiai užfiksuoti ir kituose V–XVI a. laidojimo paminkluose: Šarkų, Sauginių, Kaštaunalių, Požerės, Žąsino, Paragaudžio, Bikavėnų, Kuršų, Pribitkos, Jakštaičių kapinyuose. Per visą I–XVI a. laikotarpį duobių dydžiai kito nežymiai.

Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyną tyrinėjęs Vytautas Kazakevičius atkreipė dėmesį, kad mirusiųjų, palaidotų su karstais, duobės didesnės nei be jų (Kazakevičius 1993: 11–12). Tuo tarpu XIII–XIV a. Kernavės kapinyne daliai vaikų buvo iškastos „neproporcingai didelės duobės“, tačiau tokio elgesio priežastys nežinomos (Vėlius 2005: 36). Panašius pastebėjimus pateikė A. Bliujienė iš Užpelkių kapinyno (Kretingos r.), antai kape 44, 215 cm ilgio ir 90–92 cm pločio duobėje, buvo palaidotas 9–12 metų vaikas.

⁵⁹ Tyrime neįtraukiami duomenys apie kapų gylį, nes dėl natūralios dirvos erozijos, žemės ūkio veiklos, statybų neįmanoma apskaičiuoti tikrų matmenų. Nors Žiemgaloje buvo būdinga laidoti negiliai, anot I. Vaškevičiūtės, žiemą mirusieji buvo laidoti seklesnėse duobėse, vasarą gilesnėse (Vaškevičiūtė 2000: 160).

Santykinai didelės vaikų kapų duobės buvo ir 27, 43 bei 88 kapuose (Bliujienė, Bračiulienė 2018: 204).

Per visą laikotarpį kapų duobės išlaikė nepakitusią formą – buvo stačiakampės, skyrėsi tik jų kampai ir dugnas. Pavyzdžiui, Pagrybyje (V–VI a.) ir Kuršuose (XIII–XV a. pr.) duobės buvo suapvalintais kampais (Vaitkunskienė 1995c: 60, Valatkienė 1995: 215–216). Stačiais kampais duobių rasta Maudžiorų V–VIII a. kapuose. Kapų dugnai būdavo lygūs arba užapvalinti: pirmieji užfiksuoti Maudžioruose (Valatka 1984: 6), užapvalintų duobių rasta Požerėje (VI–VIII a.), čia gilėjant kapų duobės siaurėjo (Tautavičius 1984: 94). Kai kurių duobių galai buvo nežymiai platesni (Stankus 2000: 150). Paprastai manoma, kad duobėse užapvalintu dugnu mirusieji buvo palaidoti skobtiniuose karstuose (pvz., X–XII a. kapuose Žasino k. 12, 48, 90).

Mažuma duobių turėjo praplatinimus ar pailginimus. Visų pirma tai būdinga kapams su žirgo kūno dalimis, kurios buvo dedamos greta mirusiojo, beveik visi tokie atvejai iš V–VI a. Pagrybio kapų. Tokios duobės buvo platesnės ir ilgesnės (atsižvelgiant į žirgų kūno dalių vietą; Vaitkunskienė 1995c: 60).

Likusi dalis platesnių ir ilgesnių kapų duobių sietina su kitomis laidojimo apeigomis. Antai, vidurinio geležies amžiaus kape Maudžioruose (k. 1) kapo duobė kojūgalyje buvo prailginta. Bendras duobės ilgis nebuvo apskaičiuotas, nes mirusiojo galvos ir krūtinės sritys suardytos. Mirusiojo kulnų vietoje padėti du pentinai, daugiau įkapių greta griaučių nesurasta, o duobės prailginime padėtas balnas (?), kamanos ir du geriamieji ragai. (Valatka 1984: 8). Greičiausiai duobės prailginimas buvo padarytas ir X–XII a. Žasino kapo (k. 124) mirusiojo kojūgalyje, 30 cm nuo karsto galo, kur rastos dvi nutolusios įkapės – verpstukas ir yla. Panaši padėtis XV a. II p.–XVI a. Pribitkos kape 24, kur 30 cm atstumu nuo mirusiosios galvos buvo padėtas puodas. Kapo duobės praplatinimas padarytas III–IV a. kape Žviliuose (k. 39), kur prie mirusiojo kairės rankos buvo rasta 120 cm ilgio ir 80 cm pločio tamsesnė dėmė, joje – žąslai.

Kapo duobių prailginimuose galėjo būti atliekamos apeigos su ugnimi. Maudžiorų V–VIII a. kapų 18 ir 214 duobių prailginimuose toliau nuo kojų buvo supiltos degėsių ir pelenų krūvelės (Valatka 1984: 8).

Sunku pasakyti, kada mirusysis buvo guldomas į kapo duobę. V. Kazakevičius apie kapo duobes Plinkaigalyje (Kėdainių r., III–VI a.) rašė: „Kapo duobę kasė prieš pat laidodami mirusįjį. Trumpą laiko tarpą nuo duobės iškasimo ir mirusiojo paguldymo joje bei užkasimo rodo nenuslinkusios duobių sienos, nenubyrėję kampai. Jei nuo iškasimo būtų praėję bent keletas

dienų, biriami smėlyje kapų duobės nebūtų likusios tokios taisyklingos.“ (Kazakevičius 1993: 13).

Pagal IX a. Wulfstano pasakojimą baltai kūną iki palaidojimo laikydavę namie, ne duobėje: „Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelaidotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turto, kartais iki pusmečio, ir lieka jie nesudeginti, ir guli ant žemės savo namuose“ (BRMŠ I: 166, 169).

Apie mirusių lietuvininkų laidojimą duobėje XVII a. rašė T. Lepneris (1633–1691): „Kapą kasa [duobę] ne anksčiau kaip laidotuvių dieną, kad nieku gyvu nestovėtų tuščias per naktį. [...] Kapo duobės jie nekasa iš vakaro ir nepalieti atviros pernakt; rašoma, jog tai sena tradicija: jei taip padarytų, tai per kelias dienas, gal 16 dienų, numirtų kas nors kitas iš tos šeimos“ (BRMŠ III: 350, 365).

2.3.2. Karstas

Karstas aptinkamas laidojimo paminkluose, minimas istoriniuose šaltiniuose, tautosakoje ir etnografiniuose aprašymuose. Nekyla abejonių, kad jis buvo naudojamas, tačiau sunkiausia atsakyti, ar visi mirusieji I–XVI a. buvo palaidoti karstuose. Dalis karstų neišliko dėl specifinių dirvožemio sąlygų ar prastesnės medienos.

Apie karstų panaudojimą archeologai paprastai sprendžia iš medienos liekanų, jų kontūrų kapo duobėje bei griaučių padėties. L. Valatkienė, tyrinėjusi XIII–XV a. pr. Kuršų kapinyną, teigė, kad mirusieji, palaidoti be karstų, akivaizdžiai išsiskyrė: „Griaučių spalva turi oranžinį atspalvį, kiek suplotos kaukolės, kojų pėdų kaulai, bendrai, griaučių pavidalas skiriasi nuo įprastinio“ (Valatkienė 1995: 216).

I–XII a. kapuose rasta skobtinių ir lentinių karstų, nuo XIII a. aiškių skobtinių karstų pėdsakų neaptikta, o XV a. II p.–XVI a. kapinyuose vyrauja lentiniai karstai. Nors, palyginimui, Ilona Vaškevičiūtė, tyrinėjusi XVI–XVII a. Mažeikių (Šiaulių r.) kapinyną, teigė, kad vaikai daugiausiai laidoti skobtiniuose karstuose, suaugusieji – lentiniuose (Vaškevičiūtė 1995: 290).

Karstai paprastai buvo dedami į kapo duobės vidurį, iš šonų paliekant apie 15–20 cm atstumą. Pavyzdžiui, V–IX a. Požerės kape 46 užfiksuota 84 cm pločio duobė, manytina, kad karstas buvęs apie 50 cm pločio. X–XII a. Žasino kape 90 duobės plotis buvo 75 cm, karsto – apie 40 cm.

Karstų dydžiai buvo įvairūs ir, greičiausiai, kartu su kapų duobėmis priklausė nuo mirusiojo ūgio ir svorio. Perkūniškėse (II–III a., k. 4), anot M. Michelberto, skobtinis karstas buvęs 250 cm ilgio ir 50 cm pločio (Michelbertas 2006: 93). Žviliuose III–IV a. karstų plotis buvo apie 45–50 cm, kape 85 karsto ilgis buvo 190 cm, plotis – 45 cm. Vaikai laidoti 30–40

cm pločio ir 130 cm ilgio karstuose (Vaitkunskienė 1999: 106). Maudžiorų kapinyne, V a. kape (k. 30), karsto plotis buvo apie 33 cm, Žąsine X–XII a. mirusieji buvo laidoti 40–50 cm pločio karstuose, kurie buvę iki 2 metrų ilgio (Vaitkunskienė 1978: 183; 1980: 98).

Nors G. Vėlius, nagrinėjęs medžiagą iš XIII–XIV a. Kernavės kapinyno, abejojo lentinių karstų buvimu ir teigė, kad karstai, sutvirtinami geležinėmis vinimis, Lietuvoje atsirado tik XV a., o Rytų Lietuvoje dar nebuvo paplitę net XVI–XVII a. (Vėlius 2005: 38). Anot archeologo, mirusieji buvo paguldomi į kapą, ant neštuvų formos medinės platformos, ir apdedamas lentomis iš šonų, galo ir kartais viršaus. G. Vėlius karstų su geležinėmis vinimis atsiradimą siejo su krikščioniškąja ideologija (2005: 36, 38).

Apie laidojimą ant lentos rašė M. Michelbertas: Paragaudžio pilkapinyje, 16 pilkapyje, apie 90 cm gylyje, atsidendę „lyg apdegusios, sunykusios lentos liekanos“, 57 cm ilgio ir plačiausioje vietoje 9–10 cm. Į šiaurę nuo lentos pastebėti kažkokie sunykusio geležinio dirbinio pėdsakai. Prie lentos galų buvo padėti akmenys, archeologas spėjo, kad jie žymėjo vaiko kapo galvūgalį ir kojūgalį (1997: 12). Tokią laidojimo galimybę minėjo B. Tautavičienė, aprašydama Šarkų kapinyno laidosenos bruožus (1984: 26). M. Bertašius, tyrinėjęs vidurio Lietuvoje esantį Marvelės (Kauno m.) kapinyną I–V a. kapuose (k. 91, 124, 320, 325, 328, 333, 334), aptiko karstų liekanas su rankenomis, tarsi neštuvų išsikišusiais galais (2005: 37, 44, 82–84, 86).

Palyginimui, Užpelkių (Kretingos r.) V a. kape 49 mirusioji buvo palaidota 162 cm ilgio, 40–45 cm pločio skobtiniame karste iš alksnio. Po karsto liekanomis surasta medienos fragmentų, einančių priešinga nei karsto kryptimi, tyrinėtojos A. Bliujienė ir R. Bračiulienė spėjo, kad tai galėjo būti neštuvai (Bliujienė, Bračiulienė 2018: 45). Atkreiptinas dėmesys, jog V. Valatka tyrinėdamas Maudžiorų kapinyną dviejuose kapuose (k. 22, 109), po mirusiojo galva, rado skersai einančius medžio fragmentus, gal tai taip pat buvo neštuvų konstrukcijų fragmentai?

Karstai identifikuojami ir jų matmenys paprastai apskaičiuojami pagal tamsesnius kontūrus kapo duobėje ar medienos liekanas. Visiškai išlikusių I–XVI a. karstų plokštiniuose Lietuvos kapinyuose nėra. Tačiau atkreiptinas dėmesys į V a. pab. – VI a. Vidgirių (Pagėgių sav.) kapą 30, kuriame išlikusi užsikonservavusi ažuolinio karsto konstrukcija. Karsto dugnas 270 cm ilgio ir 70 cm pločio. Po dugu galvūgalyje ir kojūgalyje padėti du 115 cm ilgio ažuoliniai skersiniai su skylėmis galuose. Per jas perkšti stovai – šoninių karsto lentų atramos. Karsto šonai susideda iš dviejų (abiejuose pusėse) viena ant kitos sudėtų 17 cm pločio ir 2 cm storio lentų (Šimėnas 1990: 102).

Greičiausiai tokios pačios konstrukcijos karste mirusysis buvo palaidotas kape 23. Valdemaras Šimėnas pagal dirbinių analogijas spėjo, kad palaidotieji priklausė bendruomenei, migravusiai iš Dunojaus vidupio į Nemuno baseiną (1990: 105).

Kartais karstai būdavo prailginami, atsižvelgiant į įkapes. Į tai pirmasis atkreipė dėmesį M. Michelbertas. I–IV a. Vakarų Lietuvoje, Rūdaičių II kapinyno (Kretingos r.) kape 10 nuo mirusiosios galvos iki karsto galo buvo paliktas 40 cm tarpas. Gintarų (Kretingos r.) kapo 9 galvūgalis buvo paliktas tuščias, jame padėta papildomų įkapių (Michelbertas 1986: 34). Panašus atvejis užfiksuotas Žąsino kapinyno kape 21, kur mirusiosios galvūgalyje palikta vietos ir padėta kepuraitė bei dvi antkaklės.

Pagal griaučių padėtį galima spėti, kad karstai buvo ankštoki. Pavyzdžiui, V. Valatka rašė: „Mirusieji (bent dalis) laidoti greičiausiai karstuose, nes visi griaučiai yra prispaustomis prie šonų rankomis“ (1984: 6). Tyrinėtojas, matyt, norėjo pasakyti, kad rankos iki alkūnių prispaustos prie šonų, nes po to rašė: „Rankos sudėtos įvairiai“ (1984: 7). Rankų padėtis leidžia kalbėti apie vietos trūkumą karstuose, antai visuose kapinyuose jos dažniausiai buvo dedamos ant krūtinės arba juosmens, žymiai rečiau prie šonų. Pavyzdžiui, Maudžioruose (IV–VIII a.) mirusiesiems paprastai viena ranka per alkūnę buvo sulenkiamą smailiu kampu, plaštaka padedama ant krūtinės, pasmakrėje, kita ranka – palei šoną arba ant juosmens (1984: 7).

Pagrybyje (V–VI a.) daugiausiai mirusiųjų palaidota su rankomis, sudėtomis ant krūtinės (Vaitkunskienė 1995c: 66–67). Panaši situacija ir kituose V–XVI a. kapinyuose: Sauginių, Požerės, Žąsino, Bikavėnų, Kuršų, Jakštaičių (Tautavičienė 1970: 78; Urbanavičius 1974a: 94; Vaitkunskienė 1978: 183; Vaitkunskienė 1980: 98; Merkevičius 1984: 43; Tautavičius 1984: 94; Valatkienė 1995: 216).

Manytina, kad ir kojų padėčiai įtakos galėjo turėti vietos stoka. Mirusiųjų kojos paprastai randamos ištiestos, rečiau kiek palenktos ar užkeltos viena ant kitos. Pavyzdžiui, senojo geležies amžiaus kape Rinkšeliuose (pilk. 2, k. 1) mirusiojo kojos per blauzdas buvo uždėtos viena ant kitos. XV a. II p. – XVI a. Pribitkoje mirusiųjų kojos per blauzdas ar čiurnas buvo užkeltos viena ant kitos (pavyzdžiui, k. 2, 15, 21, 38), o Akmeniuose (XVI a.) mirusiojo pėdos dengė viena kitą (k. 2).

Apie vietos trūkumą karste galima spręsti ir iš įkapių padėties. Puodas yra viena iš daugiausiai vietos užimanti įkapė. XIII–XVI a. kapuose puodai paprastai randami prie galvos, iš jos šono (Kuršų k. 21, 48, Pribitkos k. 27, 40.), tarp blauzdų (Kuršų k. 4, 37, 53, Pribitkos k. 1, Jakštaičių k. 115) ir kojų

gale (Kuršų k. 8, 32, 44, 51, Pribitkos k. 2, 41, Jakštaičių k. 93, 171, 177, 184). Tai itin tinkamos vietos, trūkstant vietos karste.

Yra ir daugiau pavyzdžių, kurie leistų kalbėti apie vietos trūkumą. Antai dviejuose III–IV a. Žvilių kapuose (k. 141, 159) šalia mirusiųjų galvų buvo padėti kirviai, o ant jų viršaus – ietigaliai. Dar viename to paties laikotarpio kape (Žvilių k. 48) šalia mirusiojo galvos buvo padėtas kirvis ir peilis, o ant jų antskydis ir ietigalis. X–XII a. Žasino kape 12 mirusysis buvo palaidotas karste, prie jo galvos „labai glaudžiai“ buvo padėti du ietigaliai. Jakštaičių-Meškių kape 100 po dešinės mirusiojo pėdos kaulais buvo padėti trys daiktai, dengiantys vienas kitą – kirvis, po juo ietigalis, o giliau peilis.

Manytina, kad taupydami karsto vietą, artimieji kirvius mirusiesiems atremdavo į karsto sienelę iš vidaus, o jie kartais tyrinėtojų įvardijami, kaip buvę įkirsti į žemę (Vaitkunskienė 1999: 118; Malonaitis 2008: 119).

Atkreiptinas dėmesys į karsto vaizdinį tautosakoje, kur jis vadinamas nameliu, dvareliu, budinkėliu⁶⁰, pirkia: „Motinėle širdele, budavoja⁶¹ tau naujus namelius be sąsparėlių, be samanėlių, be stiklo langelių, be vario durelių“ (BsĮT: 245–246). Daiva Černiauskaitė teigė: „Sukalimas iš lentelių, medžio naudojimas ir karstui, ir namui statyti galėtų būti viena iš karsto ir namo semantinių jungčių, tapusi metaforinio perkėlimo pagrindu. Tačiau tokio karsto – namų metaforinio pakaitalo susidarymo priežasčių reikėtų ieškoti ne vien semantikoje, bet ir pomirtinio gyvenimo sampratoje. Tikėta, jog žmogus ir po mirties gyvens dausose ir netgi bus tuo, kuo buvo čia, žemėje, taigi jam prireiksia tų pačių rakandų, įrankių, maisto – kaip ir šiame gyvenime.“ (Černiauskaitė 2001: 237).

Mirusiojo guldymas į karstą mitinėje mąstysenoje buvo svarbi apeiga, pabrėžusi simbolinį mirusiojo atskyrimą nuo gyvųjų pasaulio: „Kada nabašninkas guli ant lentų, tai jis viską girdi, o kai įdeda į grabą, nebegirdi nieko“ (BIML: Nr. 614; plg.: Nr. 615). Tai „kulminacinis šermenų momentas laidotuvėse, vėlės pomirtinės kelionės pradžia“ (Račiūnaitė 1997: 94).

2.3.3. Įkapės: tarp galvos ir kojų

Analizuojant I–XVI a. Žemaitijos laidojimo paminklų duomenis, išryškėjo įkapių padėčių (mirusiojo kūno atžvilgiu) tendencijos, kurios, manytina, tiesiogiai siejosi su laidojimo papročiais bei pomirtinio pasaulio įsivaizdavimu.

I–IV a. didžioji dauguma įkapių buvo surasta galvos srityje. Ši vieta kaip vyraujanti išliko ir V–IX a., nors vis dažniau daiktai buvo dedami

⁶⁰ Trobesys.

⁶¹ Statyti.

juosmens srityje. X a. pasikeitė įkapių dėjimo padėtys – daugiausia įkapių surasta ties juosmeniu ir kojomis, XIII–XVI a. situacija išliko tokia pati – vyraujanti vieta juosmuo, rečiau kojos.

Analizuojant I–XVI a. įkapių padėtį pastebima tendencija kai kurias įkapes dėti kartu. Tai ypač akivaizdu kalbant apie įrankius ir diržų sagtis. I–IX a. vyrų kapuose prie galvos buvo būdinga dėti diržo sagtį ir įrankius (peilius, galastuvus). Nuo X a. diržų padėtis pakinta, jie dedami juosmens srityje, kur aptinkami ir peiliai. XIII–XVI a. juosmens srityje jau randami ir galastuvai bei naujai atsiradusios įkapės: lokio nagų apkaustai, maišeliai–piniginės, skiltuvai, monetos, titnagas, skustuvai, grandys, adatinės, adatos. XIII–XVI a. duomenys iš kapų leidžia numanyti, kad visi šie dirbiniai sudarė vieną įkapių komplektą. Antai V–IX a. Maudžiorų moterų kapuose, juosmens arba galvos srityje yla ir peilis buvo randamai greta vienas kito. Vaizdingesni šios papročio pavyzdžiai iš X–XII a. Žąsino kapinyno, keletas jų: kape 13 mirusiojo galvūgalyje surastas diržas su užkištu peiliu, kape 80 diržas buvo padėtas ant krūtinės, greta rastas peilis, o kape 85 ant mirusiojo dubens kaulų buvo rastos diržo liekanos, greta jo guli kovos peilis.

Šį paprotį puikiai iliustruoja medžiaga iš XIII–XV a. pr. Kuršų kapinyno: vyro kape 24 prie kairiojo šlaunikaulio rasti du peiliai ir galastuvai, kitoje pusėje dvi grandys, po dešiniuoju dubens kaulu – odos kapšelis, kuriame trys žiedai, titnago ir geležies gabalėliai, po kairiuoju – adatinė su adata. Įdomus atvejis iš kapo 44, kuriame mirusysis palaidotas kniūbsčias. Ant mirusiojo griaučių viršaus, dubens kaulų srityje, rastas miniatiūrinis kirvelis ir peilis, po griaučiais ties juosmeniu – geležinė diržo sagtis, grandis, galastuvai ir yla. Manytina, kad mirusysis buvo palaidotas su nugaroje už diržo užkištu miniatiūriniu kirviu bei peiliu.

Iš XV a. II p. – XVI a. laidojimo paminklų yra dar daugiau šio papročio pavyzdžių, antai Pribitkos kape 62 mirusiojo juosmens srityje surastas peilis buvo įdėtas su makštimis ir žalvarine kilpa pakabinimui, kape 13, kairėje pusėje, ant mirusiojo dubens kaulų, buvo surasta: peilis, miniatiūrinis kirvis, keturios monetos, skiltuvai su titnagu bei diržo sagtis su grandimi. Kape 44 po kairiuoju dubens kaulu surasta vedega, po centrine dubens dalimi skobtas, o greta jo – diržo sagtis bei peilis. Paalksnių kape 5 ant kairiojo dubens kaulo rastas galastuvai su skylute prie diržo prikabinti, greta gulėjo dvi sagtys.

Istoriniuose šaltiniuose užsimenama apie šį paprotį. XVI–XVII a. A. Guagnini, M. Strijkovskis bei Christophoras Hartknochas rašė, kad prūsai, laidodami vyrą, jam prie juosmens pritvirtindavo kardą arba kovos kirvį (BRMŠ II: 483, 495, 517, 550; BRMŠ III: 85, 89).

Manytina, kad ši tradicija tęsėsi ilgai ir dar XIX–XX a. pr. mirusieji buvo laidojami su diržu ar juosta, prie kurios buvo kabinama ar užkišami darbo įrankiai. L. A. Jucevičius rašė, kad XIX a. žemaičiai ir prūsai laidoja jaunikį su rumbu, užkištu už juostos (Jucevičius 1959: 281). Palyginimui, XX a. pr. Mažojoje Lietuvoje laidojant mirusias moteris, joms pririšdavo "štrichuotą dalmoną"⁶² (IIES 60/1).

Apkritai, laidoti su diržu ar juosta, o ypač vestuvine, buvo senas paprotys. Antai Šyšos kaimo Švedkapiuose (XVII a. I p., Šilutės r.) mirusiosios buvo palaidotos su diržais, kurie, pasak R. Banytės-Rowell ir D. Barasos, buvo dovanojami per vestuves (Banytė-Rowell, Barasa 2012: 140, 147). Paprotys laidoti su vestuvinėmis juostomis buvo gajus ir XIX a. pab.–XX a. pr. (Šidiškienė 1993: 63–64).

Žvelgiant į gyvųjų nešioseną bei laikantis nuostatos, kad mirusiojo apranga stipriai nesiskyrė nuo įprastai nešiotų drabužių, randama pavyzdžių, iliustruojančių diržų nešioseną ir jos ypatumus. Šiuo atveju pagrindinis dėmesys skiriamas ne diržų nešiojimui, bet daiktams, kurie prie jų buvo prikabinami. Štai prie diržo buvo tvirtinama piniginė. 1540 m. Gardine užfiksuota byla, kurioje iš nukentėjusiojo buvo pavogtas diržas su pinigine (LDKKG: 229). Taip pinigines nešiota ir Prūsijos kunigaikštystėje, pavyzdžiui, 1559 metų Tilžės miesto gyventojų tardyme minima ant juosmens juosiamą piniginę su diržu (BRMŠ II: 215, 217). Marija Matuškaitė, nagrinėjusi XVI–XVIII a. aprangą Lietuvoje, rašė, kad XVI a. vyrai pinigus sumegzdavo už diržo užkišamose skepetaitėse (Matuškaitė 2003: 92).

Pasakose bei LKŽe minimas *čereslas* – diržas pinigams: „Atejo storasta su čereslu ant pilvo“ (DSPSO: 126, LKŽe: čereslas). Lietuvių etnografijos enciklopediniame žodyne rašoma, kad *čereslas* buvo piniginė, nešiojama ant kaklo, pasirišus ar užsikišus už diržo, juostos, drabužių (LEEŽ: 213).

Antroji grupė daiktų – įrankiai, nešioti prie juosmens. Georgo Brauno ir Franzo Hogenbergo Vilniaus atlase (raižytas iki 1550 m., spausdintas 1581 m.) pavaizduoti du miestiečiai su kirviais, vienas iš jų įnagį laiko rankose, kitas – užsikišęs už diržo, nugaroje (Kitkauskas 1989: 17, pav. 6). T. Lepneris apie XVII a. lietuvininkių nešioseną rašė: „Kai kuriose vietovėse merginos nešioja žalvarinius arba alavinius diržus. Šiose vietose moterys ir merginos nešioja pailgus margus odinių krepšių, siuvėjų pagamintus krepšelius kartu su peiliu makštyse“ (Lepneris 2011: 182).

1778 m. Aleksandro Rigelmano studijoje apie Ukrainą pavaizduoti lietuviai. Piešinyje valstietis rankoje laiko spragilą, o juosmuo perrištas juosta, prie kurios prikabinatas dėklas ir lenkta metalinė plokštelė (peilis ?), nugaroje

⁶² Prijuosiamą puošni moterų kišenė, Mažojoje Lietuvoje nešiota XVII–XX a. pr.

užkištas pagaliukas su lenktu kabančiu daiktu (Matušakaitė 2003: 244, pav. 242).

S. Daukantas, vaizdavęs XIX a. pr. valstiečių vyrų aprangą, rašė: „Vasarą daugiau po plaukų trūsinėjo, diržu apsijuosę, ant kurio pasietas šikšnos makšnyse briedkriaunis korulo⁶³“ (Daukantas 1995a: 79).

Daugiau paliudijimų iš XIX a. pab.–XX a. pr. etnografinių aprašymų, antai I. Jablonskis rašė, kad „Kiekvienas piemuo turėjo sulenkiamą peilį su kilpele arba skylute prisirišti“ bei minėjo, kad galastuvą ir brukštę⁶⁴ šienpjoviai nešiodavosi odinėse makštyje, „pasietoje dviem odiniais pasaitėliais ant kelnių diržo“ (Jablonskis 1993: 110, 132). Užnemunėje ir Klaipėdos krašte pjovėjai brukštę nešiodavosi, įmerkę vandenyje, iš medžio skobtame pailgame indelyje vadinamame *šliode*, *šliute*, *šliukerna*, kurią prikabindavo prie diržo (Milius ir kt. 1964: 73).

Verta paminėti, kad tuo metu Žemaitijoje kirvelininkų turguje laisvi samdiniai, vaikinai ties juosmeniu, už juostos ar virvės, nešiodavo užsikišę kirvius, o moterys – kultuves⁶⁵ (Končius 2016: 288).

Tuo tarpu gausu ikonografinės medžiagos, rodančios, kad prie diržo buvo nešiojamas ginklas (Matušakaitė 2003: pav. 7, 12–15, 42). Tai piešiniai, iliustruojantys XVI a. karius. M. Matušakaitė rašė apie diržą, kaip svarbią vyro aprangos detalę ir teigė, kad „Be plataus odos diržo [...] kartais juostasi ir dar vienu diržu kardui prisegti“ (Matušakaitė 2003: 92).

T. Lepneris, aprašęs XVII a. vyrų diržų nešioseną, teigė: „Per liemenį jie juosiasi diržu, kurį vadina *diršzis*. Šis yra dviejų pirštų pločio iš šikšniaus pagamintos odos, su sagtim, pagal norą laisviau ar stipriau susiveržti. Pasiturintieji turi diržus iš briedžio odos, trijų pirštų pločio, su žalvario apkaustais, nors ir be movų, nes jiems nepriklauso pagal luomą nešiotis kardo. Bet haidukai⁶⁶, saugantys pilis ir kartais vykdančios egzekucijas, kartais turi movas platiems kardams įsikišti, kaip lietuvių kareiviai“ (Lepneris 2011: 179).

S. Daukantas, aprašydamas XIX a. pr. karių aprangą, minėjo ginklus, kišamus už diržų: „kožnas turėjo po penkis, šešis [brūklus⁶⁷] padiržėj užkištus“ bei juosiamus kardus (Daukantas 1993: 183; Daukantas 1995a: 257, 408).

⁶³ Ant diržo, makštyse, kabojo peilis su briedžio rago kriaunomis.

⁶⁴ Medinis įnagis dalgio ašmenims galąsti.

⁶⁵ Išsamiau žiūrėti apie šį paprotį: 3.3.1. Kirvis – vyrų simbolis.

⁶⁶ XVI–XVII a. Vengrijos ir Austrijos samdyti pėstininkai.

⁶⁷ Drūta lazda, koks įnagis mušti.

Vertingas J. Lasickio paminėjimas apie XVI a. žemaičių aprangą – merginoms prie juostos kabojo du skambaliukai⁶⁸, vienas iš priekio, kitas iš nugaros“ (Ališauskas 2012: 107).

Šie duomenys rodo, kad kaip gyvenime, taip ir mirties atveju diržas buvo praktiškas aksesuaras, be kurio sunkiai apsieta, su diržu nešioti įnagiai, ginklai, piniginės bei kita. Kai kurie iš jų I–IX a. kapuose dėti prie galvos, o nuo XIII a. išskirtinai nešiojimo vietoje – prie juosmens.

Tačiau ir tokiu atveju, jei I–IX a. sukomplektuotas diržas, atsižvelgiant į mirusiojo asmenybę, buvo dedamas galvos srityje, o nuo X a. – juosmens, lieka atviras klausimas – kas lėmė tokią kaitą ir kodėl I–IX a. mirusysis nejuosiamas diržu, o jis dedamas šalia galvos⁶⁹. Kodėl pasirenkama ši vieta? Kad galvos sritis neatsitiktinė, patvirtina ir kitos įkapės, pavyzdžiui, papildomai įdėti papuošalai paprastai randami galvos srityje, kirvis per visą laiką daugiausiai dėtas čia.

Galvos sritis. Galvės ir tuo pačiu galvūgalio reikšmė gali būti atskleidžiama analizuojant čia dedamus dirbinius, deja, I–XI a. negalima išskirti konkrečios dirbinių grupės, nes prie galvos surandami įvairios paskirties daiktai. Dėl to analizuojamos kitos laidotuvių apeigos, susijusios su galva.

Manytina, kad galvos reikšmę nusako kapai, kuriuose mirusieji laidoti nukirsti galvomis. Tokių atvejų nerasta tarp I–XVI a. Žemaitijos laidojimo paminklų, bet žinoma iš gretimų kultūrinių sričių: Rekošaičių (Raseinių r.) V a. kape 4 palaidotas 25–30 metų vyras, kurio kaukolės viršutinė dalis buvo padėta tarp dešiniojo šono ir rankos. Galvos vietoje buvo likęs tik apatinis žandikaulis. Jonas Balčiūnas teigė, kad kapas „po gana neilgo laiko nuo mirusiojo palaidojimo [...] buvo atkastas, dar nesupuvęs karstas atidarytas, vyro galva (tiksliau – jos viršutinė dalis) atskirta nuo kūno ir padėta prie dešiniojo šono“. Minkštieji audiniai turėjo būti apirę, nes kaulų tyrimo metu neaptikta jokių kaukolės kaulų trauminių lūžių (Balčiūnas 2005: 107–108).

Mirusiųjų nukirsta galva laidojimą XIV–XV a. kapuose⁷⁰ tyrė E. Svetikas, jis šį paprotį siejo su maru. 1709–1711 m. Prūsijoje Didžiojo maro metu norint „peraldauti marą, Marienverderio apskrityje naktimis buvo iškasami nuo jo mirę žmonės, jiems kastuvu būdavo nukertamos galvos ir

⁶⁸ Žvangučiai.

⁶⁹ Pavyzdžiui, Maudžiorų kapuose 12 ir 34 diržai buvo padėti ties mirusiojo juosmeniu, neužsegti, o susukti ar perlenkti.

⁷⁰ Kernavės kape 133, Alytaus kapuose 1, 37, 343, 616, 957, 1006 kaukolė buvo apversta arba išjudinta iš pirminės vietos, dar dvidešimtyje kapų buvo rasti visiškai išlikę griaučiai, bet be galvų arba tik su apatiniais žandikauliais. Vilniaus Žemutinėje pilyje buvusios Šv. Onos-Barboros bažnyčios viduje rasti mirusiojo griaučiai su nukirsta ir po pečiais pakišta galva (Vėlius 2010: 64, Svetikas 2003: 154).

atliekamos tam tikros prietaringos ceremonijos“ (Svetikas 2003: 155). Neatmetama ir vaiduoklių atsikratymo galimybė. G. Vėlius šiai minčiai antrino, teigdamas, jog Kernavėje nukirsta galva palaidota moteris (k. 133) „ilustruoja nekrofobijos inspiruotą kovos su ramybės neduodančiais mirusiaisiais ritualą“ (Vėlius 2010: 66).

Tokie atvejai minimi mitologinėse sakmėse, kur, norint įveikti ramybės neduodantį numirėlį, jam nukertama galva (Kerbelytė 2002: 87, 95, 98, 100, 104, 105). Vienoje iš sakmių pasakojama, kad atkasus numirėlį, nukirtus jam galvą ir padėjus į karštą, jis vis tiek vaidenosi. Tuomet antrą kartą „nukirto jam galvą, padėjo prie kojų, pripylė pilną gerklę aguonų, perkalė su šermukšnio kuolu per gerklę [...]. Ir buvo ramybė“ (BIR V: 60).

Sakmėse apeigos esmė yra galvos nukirtimas, jos atskyrimas nuo kūno, bet greičiausiai ne mažiau svarbu, kad būtent galva nukertama, o ne kita kūno dalis. Manytina, kad tai galima sieti su archainio žmogaus mąstysenos vaizdiniu, kad būtent galvoje slypi gyvybinė energija, ji laikoma sielos buveinė ir tuo pačiu tai blogio bei pykčio kilmės vieta (Onians 2000: 96–100; Meslin 2005: 3804)⁷¹.

Tapatūs vaizdiniai atsiskleidžia nagrinėjant lietuvių kalbos žodyną, kur galva prilyginama protui, išminčiai, joje slypi atmintis, gyvybė, žodis galva gali reikšti ir patį žmogų: „Šeimynos septynios galvos (septyniese) – visiem reikia pavalgyti ir apsivilkiti“, „Nežinau, vaikai, kaip po mano galvos (man mirus) gyvensit“ (LKŽe: galva). Tai patvirtina, sakmės Giltinė kūma (ATU 332), kur Giltinė susitaria su krikštasūniu gydytoju: „– Kad tu, mano vaiks, nueisi pas koki ligonį, tai tu žiūrėk, kur aš stovėsiu. Kad aš stovėsiu kojūgalyj, tai tą gydyk – sugydysi, kad ir kokių samanų iš sienos papešęs suvirinęs užduosi gerti. O katram stovėsiu galvūgalyj, tai to nebegydyk: tą aš pjausiu.“ (BsJK: 149).

Atkreiptinas dėmesys, kokią vietą XIX–XX a. pr. laidotuvių apeigose užėmė mirusiojo galva. Žemaitijoje XIX a. mirštant žmogui „paima jam iš po galvos priegalvius ir atidaro aukštinių lubose, kad siela greičiau ir lengviau galėtų lengviau išskristi į dangų“ (Jucevičius 1959: 280). Panašiai rašė Povilas Višinskis: „Jeigu žmogų sunku numarinti, reikia ištraukti jam iš po galvos paukščio plunksnų pagalvę ir padėti po galva ką nors kitą“ (2004: 85). Palyginimui, Dieveniškėse (Šalčininkų r.) „norint pagreitinti mirtį, mirštantysis buvo guldomas ant suolo galva į gerąją kertę (kitaip – pakūčią), kuri Dieveniškėse, kaip ir kitose Lietuvos vietose, priklauso namų „sakralinių vietų“ rangui ir visada tam tikrais aspektais susijusi su mirusiaisiais“

⁷¹ Anot Michel Meslin, šie tikėjimai buvo paspirtis daugybei apeigų, susijusių su protėvių galvų kultu, galvų medžiojimu bei jų aukojimu (Meslin 2005: 3804).

(Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 205). Nors šių apeigų esmė buvo tinkama vieta ir jo parinkimas, bet šiuose tikėjimuose negalima atmesti galvos reikšmės. Juk buvo tikima, kad per galvą, tiksliau, per burną, išeina žmogaus vėlė – pirmu atodūsiu iš krūtinės, kitu – iš gerklės (Vyšniauskaitė 1964: 514).

Sugrįžtant prie įkapių dėjimo galvos srityje, atkreiptinas dėmesys į BRMŠ, kur minimas maisto ir gėrimų, išskirtiniais atvejais – pinigų dėjimas prie galvos (BRMR: 128–129; BRMŠ II: 115, 206, 211, 602; BRMŠ III: 366, 557, 618). Šios įkapės buvo dedamos įleidus mirusįjį į duobę. Iš tiesų XIII–XVI a. žemaičių kapuose prie mirusiųjų galvos randama puodų bei monetų, tačiau tai nebuvo vyraujanti vieta.

XIX–XX a. pr. galvos srityje, po galva, buvo dedamas duonos griežinys, žirklės, adata, pinigai bei žolynai (BIML: Nr. 554, 693). Apie jų dėjimą pasakojo Ona Staniulytė-Butrimienė, kilusi iš Rimašių kaimo (Šalčininkų r.): „Ir dar [dabar] deda, kap numiršta, švįstų žolelių rakštin, kap mes sakom, pas nabaščikų.

- Kurioj vietoj?
- Bet kurioj, pas kojas ir po galvu. Po pagalve tai būtina, sako, reikia.“ (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 239).

Remiantis šiais pirminiais duomenimis, akivaizdžiai vyrauja galvos siejimas su žmogumi, galva laikoma atminties bei žmogaus gyvenimo talpykla, o laidotuvių metu – laikoma sielos buveinė. Manytina, kad šie vaizdiniai galėjo turėti įtakos įkapių dėjimui.

Kojų sritis. Analizuojant kojų sritį, išryškėja kelios pagrindinės įkapių grupės. I–XII a. kojų srityje buvo būdinga dėti raitelio reikmenis. Pentinai dažniausiai būdavo pritvirtinami prie mirusiojo kojos, paprastai kairės. Kiti dirbiniai padedami greta kojų. XIII a. raitelio reikmenys tampa reta įkape, o vietoj jų kojų srityje dedami puodai, paukščių kaulai, rečiau kirviai (vyrų kapuose) ir verpstukai (moterų kapuose).

Analizuojant I–XII a. raitelio reikmenų dėjimą, atkreiptinas dėmesys, kad archeologinėje literatūroje ne kartą nagrinėta kapų su žirgo ir raitelio reikmenimis simbolinė reikšmė. Žirgas laikomas priemone, padedančia kariui nusigauti į pomirtinį pasaulį. „Laidojimo apeigų kontekstas liudija, jog žirgas ir yra tas nešėjas, galėjęs ir mirusįjį, ir jo turtą perkelti anapilin. Be to, laidojimo papročiai gana aiškiai rodo, kad žirgas buvo mediatorius tarp skirtingų *sacrum* ir *profanum* erdvių“ (Bliujienė 2018: 114).

Tačiau Žemaitijoje žirgo kūno dalys randamos tik V–XII a. kapuose, o taip pat yra kapų, kuriuose mirusiajam įdėti raitelio reikmenys be žirgo. Pirmuoju atveju, spėjama, žirgo mėsa buvo suvalgoma šermenų metu, o likusios dalys paaukojamos. Tai atspindi svarbią senojo tikėjimo

pasaulėžiūros nuostatą *pars pro toto* – dalis vietoj visumos (Bliujienė 2018: 121). Gal tokią pat reikšmę turėjo ir kapai be žirgų tik su raitelio reikmenimis?

Kojų vaizdinys mitinėje žmogaus mąstysenoje atsiskleidžia keliais sluoksniais. Vienas iš ryškiausių – kojomis žmogus juda, eina. Gyvenimas paprastai lyginamas su ėjimu, o miręs žmogus turi pereiti iš vieno pasaulio į kitą: „Kiekvienas žmogus nebengias⁷² gyvenimą šioje pasaulė[je], bet eitąs ing antrą, daug laimingesnį gyvenimą“ (LKŽe: eiti). Greičiausiai dėl to sakoma „kojas taisyti“ – ruoštis į kelionę (LKŽe: koja). Mirus žmogui įvyksta dviprasmiška situacija: iš vienos pusės, kojos yra užverčiamos, pakratomos, užkeliamos ar padžiaunamos, tarsi jos nebenaudojamos, tačiau kitu atveju vyksta tolesnis ėjimas, tačiau kitoks nei įprastai, nes pakeičiama kryptis – einama į pakalnę, šalin, išeinama iš pasaulio, nueinama po žemėmis ar net pareinama namo (LKŽe: koja, eiti). Fizinis kūnas nebejuda, bet dvasia keliauja toliau. Gintaras Beresnevičius teigė: „dėl kelio įvaizdžio universalumo galima jį nagrinėti bet kokiam kontekste: mirusiojo vėlė ar panirdama į vandenį, ar prasmegdama požemiuosna, ar kildama į dangų, privalėjo nueiti kelią, gyvųjų pasaulį atskiriantį nuo mirusiųjų karalystės“ (1990: 115).

Pabrėžtina, kad baltų mitologijai būdingas *gyvo numirėlio* vaizdinys, mirusysis po mirties keliauja, ruošiasi į kelionę pas savo mirusius artimuosius (Vaikevičienė, Vaitkevičius 2018: 14). Greičiausiai būtent dėl to išnešamas kojomis į priekį (IIES 1487/208).

Laidotuvių kaip paskutinės kelionės vaizdinys ryškus tautosakoje ir lietuvių kalvoje: „Ciktai pasirangei, mylima mocinėla, dzidelėn kelionėlėn in katrų šalaļ: oi, ar in rytelius, ar in vakarėlius, ar in tų šalaļ, kur aukštas kalnelis?“ (BsĪT: 251).

G. Beresnevičius teigė, kad dėl kelio – paskutinės kelionės vaizdinio buvo stebima, kad mirusiųjų nepalaidotų surištomis kojomis, mirusieji laidojami su avalyne arba priešingai – basi (1990: 115–116).

Avalynės liekanų rasta X–XII a. Žąsino kapinyne (k. 59, 151B, 155, 182), bei XV a. II p. – XVI a. Akmenių kape 19. Apie XIX–XX a. pr. laidojimo papročius esama dvejopų liudijimų: vienur teigiama, kad avalynė būtina, kitur – geriau laidoti basam, nes taip greičiau galėsią nueiti į Dievo teismą (BsV: 103–104, 109). Nors I. Šidiškienė teigė, kad laidojimas basomis yra archaiškesnis nei mirusieji, apauti batais (Šidiškienė 1993: 65), tačiau tam prieštarauja prieš tai pateikti archeologiniai duomenys. Tačiau manytina, kad esminis momentas buvo vaizduojamas mirusiojo judėjimas (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2018: 14).

⁷² Bengti – baigti.

Išanalizuoti duomenys leidžia teigti ir raitelio priemones, padėtas kojų vietoje, laikyti tradicija – jos skirtos nukeliauti į kitą pasaulį, dedamos būtent prie kojų, kurios yra pagrindinė žmogaus judėjimo priemonė bei jos simbolis.

Puodai ir paukščių kaulai yra pagrindinė grupė daiktų, dėta kojų srityje XIII–XVI a. Būdinga šias įkapes sieti su mirusiųjų maitinimu bei ugnies nešimu.

XIII–XV a. pr. į kapus puodai buvo dėti 6,5–11,5 cm aukščio, 7–11,9 cm skersmens viršuje bei 6,5–13,5 cm ties dugnu⁷³. XV a. II p. – XVI a. kapuose surasti puodai šiek tiek didesni – 11–16,8 cm aukščio, 11–15 cm skersmens viršuje bei 8–12,8 cm ties dugnu. Puodai dažnai buvo apdegę iš vidaus, juose rasta angliukų. Trijuose kapuose į puodus buvo įdėti paukščių kaulai bei viename – kiaušinis. Puodai dėti į įvairaus amžiaus vyrų ir moterų kapus.

Būtina atkreipti dėmesį į puodų kokybę. Antai XIII–XV a. pr. kapuose Kuršuose puodai buvo silpnai išdegti, dauguma suskilę ar subyrėję. Tyrinėjimų vadovė L. Valatkienė spėjo, kad „galėjo būti specialūs įkapiniai puodai: arba jie buvo greitosiomis gaminami, arba puodžių nekokybiški puodai buvo panaudojami specialiai įkapėms, arba dedami į kapą butyje nebenaudojami, apdaužyti puodai“ (Valatkienė 1995: 218).

Tuo tarpu kojų srityje rasti paukščių kaulai buvo padėti šalia puodų ar jų šukių (10 atvejų), trijuose kapuose paukščių kaulai buvo rasti puodų viduje (Kuršai, k. 44, 53; Jakštaičiai, k. 93).

Paukščių kaulai būdinga šio laikotarpio įkapė ir kituose Lietuvos kapinyuose: Ruseiniuose (Kėdainių r.), Liepiniškiuose (Utenos r.), Rumšiškėse (Kaišiadorių r.), Kriemalos (Kauno r.), Bazorų (Alytaus r.), Alytaus (Alytaus m.) ir kitur. Atlikus paukščių kaulų osteologinius tyrimus, nustatyta, kad daugumoje kapų buvo rasti vištinių šeimos paukščių kaulai, dažniausiai vištų. Bazorų kapinyne, kape 62 ir Alytaus kapinyne, kape 734, rasti gaidžio kaulai. Dviejuose Ruseinių kapuose (k. 11 ir 20) galėjo būti įdėti dviejų vištų kaulai ar mėsa.

Šiuo atveju galintys pagelbėti istoriniai šaltiniai, kurie yra beveik vienalaikiai (XVII a.), kelia abejonių, nes juose minima, kad maistas buvo dedamas galvos srityje (BRMŠ III: 86, 89, 602). Apie žemaičius J. Lasickis XVI a. rašė: „palaidoto numirėlio galvūgalyje padeda duonos ir pastato pilną ąsotį alaus, kad vėlė nejaustų nei troškulio, nei alkio“ (BRMŠ II: 602). 1606 m. Rygos jėzuitų kolegijos metinėse ataskaitose apie šiaurinį Kuršą ir

⁷³ Išsiskyrė Kuršų kapas 53, kuriame ant mirusiojo kojų rastas dubuo – 19,6 cm skersmens ir 14,8 dugno pločio.

Žemaitiją rašė, kad mirusiajam įdedami du kepalai – vienas prie galvos, antras į dešinę ranką (BRMŠ III: 556).

S. Grunau (1529 m.) apie prūsus rašė, kad žemo kilmingo luomo mirusiesiems į kapą prie galvos dėdavo didžiulį indą su midumi (BRMŠ II: 115). Vėliau šias žinias apie prūsų papročius atkartojė Ch. Hartknochas (1679 m.; BRMŠ III: 89)

Paneigti, kad maistas nebuvo dedamas prie galvos, sunku, juk iš tiesų puodų rasta ir galvos srityje. Galbūt šias apeigas ir užfiksavo rašytiniai šaltiniai. Tačiau XIII–XVI a. Žemaičių kapuose jie dažniausiai randami kojų, o ne galvos srityje.

A. Bliujienė, interpretavusi III–VII a. Vakarų Lietuvoje buvusį indų ir šukių dėjumą į kapus, išnagrinėjo vėlesnius istorinius šaltinius bei rėmėsi etnografiniais duomenimis. Autorė teigė, kad kapuose keramika siejasi su šermenų puota, mirusiųjų maitinimu bei žarijų – ugnies nešimu į kapą. Pastarąją mintį patvirtina medžiaga iš XIII–XVI a. Žemaitijos kapų – dažnai puodai iš vidaus apdege, juose rasta degėsių, pelenų.

V. Urbanavičius, nagrinėjęs XVI–XVIII a. laidoseną Lietuvos plokštiniuose kapinyuose, pateikė kelias interpretacijas. Anot autoriaus, puoduose, kuriuose randamos anglys, pelenai, buvo atnešama iš laužo ugnis. Puodas saugodavo mirusiojo drabužius nuo ugnies, o ugnies nešimas siejamas su mirusiojo deginimu: „Kadangi mirusiuosius deginti buvo uždrausta, bet žmonių sąmonėje dar tebuvo gyvi senieji laidojimo papročiai, tai jie juos degino bent simboliškai“ (Urbanavičius 1977: 23). Vėlesniame darbe autorius spėjo, kad galbūt puodus su anglimis dėjo tik į žiemą laidotų mirusiųjų kapus, kad jiems nebūtų šalta (1991: 44). O paukščių kaulai, pasak V. Urbanavičiaus, byloja apie mirusiojo vaišininimą laidotuvių metu, kuris laikytas lygiateisiu šermenų dalyviu (1991: 44).

2.3.4. Mirusiojo drobulė

Manytina, kad dalis mirusiųjų galėjo būti laidojami suvynioti į drobulę. Apie šią laidotuvių apeigą pirmasis parašė V. Valatka, tyrinėjęs IV–VIII a. Maudžiorų kapinyną ir atkreipęs dėmesį į neįprastą smeigtukų padėtį, audinių liekanas ant jų. Tyrinėtojas spėjo, kad mirusieji greičiausiai būdavo įsupami į įkapių drobulę ir po to ji susegama smeigtuku (Valatka 2004: 184–185).

Vėliau archeologinėje literatūroje ne kartą buvo užsimenama apie šį paprotį, L. Vaitkunskienė III–VIII a. laidojimą drobulėje Žviliuose laikė labiau vaikams būdinga tradicija (1999: 123). Palyginimui, G. Zabiela, aprašydamas XIV–XVIII a. Bečių senkapio laidoseną, į drobulę suvyniotų mirusiųjų laidojimą be karsto siejo su „netipiniais palaidojimais“ (1995: 337).

Kapų drobulės liekanų rasta keliuose kapinyuose. Antai V–VI a. Pagrybio kape (k. 116) į drobulę buvo susuptas vaikas, drobulė prie galvos buvo susmeigta smeigtuku ir sege, o krūtinės-juosmens srityje perjuosta odiniu dirželiu (Vaitkunskienė 1995c: 68). Septyniuose III–VIII a. Žvilių kapuose (k. 23, 44, 50, 183, 197, 198, 213) rastos audinio skiautelės, prilipusios prie apgalvių, antkaklių, segių, smeigtukų, apyrankių ir žiedų paviršių. Trijuose vaikų kapuose (k. 88, 183 ir 198) pakaklėse rastos segės ir smeigtukai, kuriais, anot tyrėjos, buvo susegtos drobulės (Vaitkunskienė 1999: 123).

Greičiausiai drobulėje buvo palaidotas ir mirusysis iš X–XII a. Bikavėnų kabo 183, kuriame audinio liekanų buvo rasta ant kepuraitės, virš apyrankių; audinys nedengė smeigtukų – jų adatos buvo įsmeigtos į jį. Vienalaikiame Žvilių kape 4A rasti penki smeigtukai, iš kurių keturi buvo įsmeigti į audinį ir dengė kitas įkapes (priedas 30). Tyrimų vadovas A. Tautavičius rašė, kad mergaitė (ar nedidelio ūgio moteris) buvo palaidota ne karste. L. Vaitkunskienė šias audinių liekanas laikė sulankstytos ir padėtos ant krūtinės skaros likučiais (1999: 123).

Įdomus drobulės atvejis vėlyvojo geležies amžiaus kape Paragaudyje (k. 59), kur skobtiniame karste palaidota moteris, o ant jos dešinėsios rankos buvo „padėtas plonos drobės ryšelis su sudegintais vaiko kauliukais ir su jam skirtomis įkapėmis“. Visa tai buvo susiausta ir perrišta du kartus apsukant juosta. Per šį ryšulėlį persmeigti du smeigtukai su grandinėlėmis, kurios, kaip ir juosta, buvo apvyniotos aplink ryšulėlį (Valatka 1973: 19). R. Pečeliūnaitė-Bazienė nustatė, kad vaiko kauliukai buvo suvynioti į mėlynos spalvos audinį (2007b: 86–87).

Drobulės liekanų rasta ir kapuose, kuriuose mirusieji buvo palaidoti karstuose. Pavyzdžiui, III–IV a. Žvilių kape 23 audinys buvo surastas ant antkaklių ir apyrankių, bet po smeigtukais (kape mirusiojo laidota karste). To pačio laikotarpio kape 44 audinio rasta ant smeigtukų ir apyrankių, mirusioji taip pat laidota karste. V a. Maudžiorų kape 67 buvo palaidoti du vaikai, kurie, anot V. Valatkos, palaidoti skobtiniame karste, suvynioti į drobulę, kuri buvo susegta smeigtuku. Be to, kape rastas dar vienas smeigtukas ir apversta segė, ant abiejų dirbinių išlikusios audinio žymės – jie buvo padėti ant audinio (Valatka 2004: 181–185; daugiau pvz.: III–VIII a. kapai – Žvilių k. 50, 183, 198, 213, V a. – Maudžiorų k. 80, X–XII a. – Bikavėnų k. 118, 254, ir kiti).

X–XII a. Žąsino kape 187 karste buvo palaidotas berniukas, kuris, matyt, prieš tai buvo suvyniotas į drobulę. Vilnonio audinio pastebėta nuimant dirbinius ir ant ietigalio įmovos viršaus, audinio liekanų buvo ir apyrankės

užpakalinėje pusėje: apyrankės slėgė patį ietigalio įmovos galą, tai reikštų, kad ietigalis gulėjo drobulės išorėje.

Paprastai tokios audinių liekanos vertinamos kaip drobulės likučiai, nors negalima atmesti ir skaros – dengiamojo viršutinio drabužio – galimybės. Jeigu tai buvusi drobulė, tai greičiausiai su drobulė mirusysis galėjo būti laidojamas tiek karste, tiek be jo. Tačiau dalyje šių kapų mirusieji galėjo būti palaidoti apgaubti skara. Juk dažniausiai audinio liekanos ant daiktų randamos galvos – juosmens srityje.

Apie drobulę kaip audinį, kuriuo karstas tik išklojamas, archeologijoje yra labai mažai duomenų. Keliuose kapuose po mirusiuoju užfiksuotas kailis ir beržo tošis. Maudžiorų kapinyne, V a. kape 22, po mirusiojo palaikais, atrodo, buvo beržo tošis, kitame VI a. kape 109 – reto audinio liekanų. O kape 149 (V–VIII a.) tošies liekanų buvo rasta po čiurna ir ant kojų kaulų viršaus. Galbūt beržo tošies ir apskritai beržo kaip medžio panaudojimas laidotuvių ritualuose turėjo simbolinę reikšmę, antai Adalbertas Bezenbergeris rašė, kad XIX a. Kuršo vietovėje (Samiten) į karstą buvo dedama beržo spurga bei girdėjęs pasakojant, jog „*Kockenhuseno* (Kuršas) vyro, kuris gyvas būdamas užsiėmė kerėjimu, kape vietoj lavono buvo rastas dvikamienis beržo rąstas“ (Bezenberger 1892: 155–157, iš Banytė-Rowell 2003: 28).

VII–VIII a. Kaštaunalių kape 6 tarp mirusiojo kaukolės kaušo ir antkaklės lankelio buvo išlikę kailio liekanų bei medienos pėdsakų. Panašus atvejis iš V–VIII a. Maudžiorų kapo 176, kuriame po mirusiojo galva rasta kailio ir audinio liekanų. Palyginimui, I–IV a. Gintarų (Kretingos r.) kape 8 karsto dugnas buvo išklotas kailiu (Michelbertas 1986: 34). X–XII a. Paragaudžio kape 29 po mirusiojo galva surasta „kažkokia organinė medžiaga, primenanti veltinį“, po ja atsidengė karsto liekanos.

Apie drobulę užsimenama istoriniuose šaltiniuose. Antai Sūduvių knygelėje (apie 1520–1530) pasakojama: „[Mirusiajam] aplink kaklą apveja ilgą skepetą, įriša pinigų maistui“ (BRMŠ II: 138, 152). M. Strijkovskis teigė, kad „aplink kaklą apvynioja rankšluostį ir į jį įriša truputį pinigų kelionei“ (BRMŠ II: 517, 550), Ch. Hartknochas (1679): „[Mirusiojo] kaklą paprastai apsukdavo drobine skepeta su įvyniotomis keletu smulkių monetų“ (BRMŠ III: 85, 89).

Mirusiųjų supimą į drobulę krikščioniškame kontekste aprašė Mikalojus Daukša (apie 1527/1538 – 1613) „Postilėje“ ir žemaičių klebonas Saliamonas Mozerkis Slavočinskis (apie 1624 – apie 1660) giesmėje. Abu autoriai vartojo terminą *prastyria* (brus. *npacmipja*) (Daukša 2000: 406 (179⁴⁰), 412(182³³), 408(180⁴); Slavočinskis (1646) 1958: 147). Pilypas Ruigys (1675–1749) *prastyra* (*prastyria*, *prastyré*) laikė sinonimu *lawon-*

skepetei ir į vokiečių kalbą vertė *Grabtuch* (Ruhig 1747: 181). Tokia pat reikšmė pateikta ir vėlesniuose žodynuose (Brodovskis (apie 1692–1744) 2009: 176; Hakas (1706–1754) 2012: 231, 389).

XIX–XX a. Žemaitijoje jau nebuvo išlikę papročio supti mirusįjį į drobulę, tai patvirtina I. Končiaus išreikštas nusistebėjimas „savotišku“ žydų elgesiu laidojant mirusiuosius – „numirėlį laidoja be karsto, į paklodę suvynioję“ (1996: 68). Šiuo žydų papročiu stebėjosi ir Pranė Raudytė (gim. 1907) iš Vegerių (Akmenės r.) teigusi, kad žydai mirusiuosius į „paklodę susuka“ (ŠŽT: 47). Galbūt jie stebėjosi ne tiek mirusiojo vyniojimu į drobę, kiek laidojimu be karsto?

Lietuvos etnografijos enciklopediniame žodyne minima, kad kūdikiai kartais būdavo laidojami įsupti į drobulę arba nuometą, tačiau nepaaiškinama kada ir kuriame Lietuvos regione tai vyko (LEEŽ: 96).

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Kauno apylinkėse mirusias moteris apskūdavo "prastyre" (LII 30(36)). Į drobulę suvyniota buvo palaidota ir 1894 m. Juodaičiuose (Jurbarko r.) mirusi moteris, kuri „pirm smerties liepė savo senovišku lietuvišku būdu nuomete ant galvos ir drobulėje užvynuotą palaidoti“. Dzūkijoje XX a. pradžioje buvęs paprotys moteris laidoti apsupus drobule (plotka⁷⁴) (Šidiškienė 1993: 63). Tik lieka neaišku, ar į drobulę buvo vyniojamas visas mirusiosios kūnas, ar apsupamas tik per pečius.

Drobulės naudojimą laidotuvių metu iliustruoja mitologinės sakmės, kuriose aprašoma vėlių apranga: „Balta drobule apsisiautusi moteriškė“ arba „įkapėse, būtent su drobule ant pečių“ (BsV: 156, 239). O S. Daukantas drobule vadino giltinės ir mirusiųjų rūbą: „Deivis giltinės, arba smerčio [...] įkapėmis apsigobęs, galva nuometu aprutulta“ (1995a: 107).

Žymiai daugiau pavyzdžių išlikę apie drobulę kaip mirusiojo užtiesalą. Antai mitologinėje sakmėje pasakojama: „Vienam sodžiuj toks žmogus mirė. Pagal senovišką būdą užtiesę jo kūną balta drobule ir palaidojo“ (BsV: 336–337). Tauragės rajone gyvenusi Stefanija Juodeikytė (gimusi apie 1860) pasakojo, kad aprengtą tėvą užklojo iki juosmens „baltos drobės šmotu“, su juo ir palaidojo (IIES 640/27). Liuteronams buvo būdinga mirusįjį šarvoti tarsi ruošiant jį amžinam miegui: „Uždengus balta staltiese (drobule), išnešdavo į tamsią ir vėsią patalpą. O šarvodavo su antklode, mirusiojo rankos ant kaldros padedamos, užklojama beveik iki pažastų – paruošiama „amžinam miegui“ (Galinienė 1995: 663).

Laidotuvių metu drobulė galėjo būti naudojama ir kitiems tikslams – uždengti lentai, karstui, jo vidui išmušti. Vadinti įvairiai – *skāras*, *rantukas* (l. *rantuch*), *drobulė*, *marška*, *paklodė*, *prastyra*, *šarvonė*, *pašarvonė* (LKŽe:

⁷⁴ Apsiaustas, dangalas.

paklodė, prastyra, rantukas, šarvonė; Nėnienė 2006: 67). Dzūkijoje vartotas *nagrobnyko* terminas: „Ant karsto, vežant j kapus, užmetama audeklo gabalas, taip vadinamas „nagrobnykas“. Nagrobnyką deda ir ant vaiko karsto. Grabo gryno niekas neveža ir neneša. Palaidojus, šį gabalą audeklo mirusiojo giminės atiduoda neturtingiems.” (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 210). Nors Dalia Bernotaitė-Beliauskienė, tyrinėjusi moterų drobules, teigė kad *drobulės* buvo labai branginamos ir tik neturtingose šeimose per laidotuves su ja stalą ar suolą užtiesdavo, tik itin retais atvejais drobule iškaldavo karsto vidų (Bernotaitė-Beliauskienė 2004: 9–10).

3. SIMBOLINĖS ĮKAPIŲ REIKŠMĖS

Archainėje visuomenėje nebuvo ženklų sistemos specializacijos, padalinimo į ženklų ir daiktų pasaulius, kurie būdingi šiuolaikinei visuomenei (Baiburinas 2006: 62). Tie ženklai ir simboliai iš praeities „mus [dabar] pasiekia sustingę: nupiešti, iškalti, aprašyti. Jie perteikia tam tikras reikšmes, į kažką nurodo kaip vaizdai ar formos, todėl galima kalbėti apie simbolius kaip reikšmę ir turinį turinčius fenomenus, nagrinėti jų semantiką“ (Beresnevičius 1992: 42).

Mitologo G. Beresnevičiaus žodžiai iš karto nukreipia į dvi simbolių tyrimų galimybes – tirti jų vaizdus, formas ir nagrinėti simbolių semantiką. Šią takoskyrą pabrėžė ir semiotikas Ferdinandas de Saussure, klasifikuodamas ženklus⁷⁵ – pagal jų tyrimus galima suskirstyti į dvi grupes – darbai, kuriuose dėmesys skiriamas simbolio išraiškai, pavidalui, ir darbai, kuriuose gilinamasi į simbolio mentalinę idėją, kurią jis nurodo (Fiske 1998: 62; plg.: Nastopka 2002: 360).

Pirmosios grupės tyrimų, kuriuose gilinamasi į simbolio išraišką, gausu etnologijoje ir žymiai mažiau archeologijoje (reikėtų nepamiršti, kad archeologijoje iš viso maža darbų simbolikos tema). Archeologė R. Volkaitė-Kulikauskienė analizavo simbolizmą senovės lietuvių laidosenoje. Darbuose miniatiūrinius darbo įrankius laikė tikrųjų daiktų simboliais, žirgo aprangą kape be žirgo laikė simboliškai išreikštu žirgo kapu (2001: 178–198). Palyginimui, etnologė Irena Čepienė nagrinėjo ornamentus tautodailėje: „Jo [pasaulio medžio] trys dalys (šaknys, kamienas, viršūnė) simbolizuoja tris visatos sferas“ arba „Apskritimas, jungiantis ašis, simbolizuoja judėjimą“ (1995: 34–35). P. Dundulienė analizavo gyvatės simbolinius įvaizdžius lietuvių liaudies mene (2005: 11, 14), o Vytautas Tumėnas – eglutės ir svastikos ornamentus (1992).

Antrajai grupei atstovauja archeologo E. Svetiko darbas, kuriame jis nagrinėjo XIV a. pab. – XVIII a. pr. pinigų dėjimo į kapus papročio semantiką, krikščioniškų monetų simboliką (2000). Taip pat R. Banytės-Rowell tyrimas apie I–VII a. augalines priemones ir simbolius laidojimo rituale, mirties papročių semantiką (2003: 27–28). Iš etnologų darbų šiai grupei priklauso mitologo D. Razausko darbai, kuriuose jis nagrinėjo adatos, siūlų, siuvimo ir kitų objektų simbolines reikšmes. Autorius jas laikė perkeltinėmis ir

⁷⁵ Ženklų atskirtis nuo simbolių arba kaip ženklai ir simboliai traktuojami semiotikų ir lingvistikų darbuose, aprašoma Ingos Jankauskienės ir John Fiske darbuose (Jankauskienė 2002, Fiske 1998).

metaforiškomis (2010: 7). Dar būtina paminėti Radvilės Racėnaitės tyrimą apie šluotos, šlavimo ir šiukšlių simboliką (2011a).

Šis darbas, kuriame nagrinėjamos įkapės, patenka į antrąją grupę. Čia analizuojamos trijų įkapių – žiedo, adatos ir kirvio simbolinės reikšmės, jų dėjimo į kapus papročio semantika.

Prieš pradėdant tyrimą svarbu pasiaiškinti simbolinių reikšmių tyrimų kontekstą.

B. Kerbelytė, nagrinėjusi liaudies kūrinių prasmes, esminiu simboliu bruožu laikė realybės objektų vartojimą ne pagal paskirtį, t. y. atvejus, kai objektams ir veiksams suteikiamos perkeltinės reikšmės (2011: 267). Ši teiginį puikiai papildo Kęstučio Nastopkos siūlomas simbolio apibrėžimas, kuriame atkreipiamas dėmesys į simbolio daugiareikšmiškumą. Literatūrologas teigia, kad „bene svarbiausioji jo kultūrinė funkcija – „būti semiotinio neapibrėžtumo talpykla“, erdve, kurią reikia pripildyti prasmėmis“ (2002: 367).

Apie simbolių tapimą daugiareikšmiais rašė rusų tyrinėtojos Liudmila Vinogradova ir Svetlana Tolstaja: „Neretai daiktas gali integruoti simboliką tų kultūrinių ir ritualinių kontekstų, kuriuose jis figūruoja. Tokios gali būti daugelio per metines ar gyvenimo ciklo šventes naudojamų simboliškai svarbių objektų reikšmės. Šiais atvejais daiktas įgyja keleriopą kultūrinę semantiką: savo nuosavą, kilusią iš vieno ar kitų jau minėtų to daikto realių savybių, ir papildomą, susijusią su atitinkamais kalendoriniais ar šeimos papročiais. Simbolinėms reikšmėms susipinant tarpusavyje, didėja ir daikto semantinis ženklumas, o kartu plečiasi ir jo sakralumo bei maginio poveikimo ribos“ (Виноградова, Толстая 1993: 4–6, iš Racėnaitė 2011a: 79).

Tyrinėtojos išvardijo veiksnius, įtakančius daikto simbolinį būvį. Pirmą, simbolinę daikto prasmę kyla iš jo praktinio panaudojimo. Didelę reikšmę turi daikto forma, sandara, spalva, jo priklausomybė, pagaminimo būdas, panaudojimo vieta ir laikas.

Daikto panaudojimo aplinkybių visuma, arba jo kontekstas, yra itin svarbus analizuojant simbolines įkapių reikšmes. I. Hodder kontekstą apibrėžė kaip susijusios aplinkos visumą. Interpretuojant ją siekiama atskleisti reikšmingą objekto sąryšį su visuma, rekonstruojant pačio objekto reikšmes (2000: 174).

Semiotikas A. J. Greimas ir filosofė Susanne Langer tvirtino, kad simbolius galima suprasti nagrinėjant jų ryšį su aplinka (išsamiau žr.: Greimas 1989: 59; Langer 1996: 97). Albertas Baiburinas, be to, pabrėžė besikeičiančio konteksto svarbą daikto reikšmei: „Teisingiau kalbėti [...] apie tai, kokią semiotinį statusą turi konkretus daiktas konkrečiame kontekste, nes tas pats

daiktas kitame kontekste gali turėti visai kitą semiotiškumo laipsnį“ (2006: 63).

Atsižvelgiant į A. Baiburino išsakytą mintį apie konkretaus konteksto svarbą ir sugrįžtant prie aukščiau pateikto L. Vinogradovos ir S. Tolstajos simbolio tapimo daugiareikšmiu proceso aprašymo, akivaizdu, kad šio tyrimo atveju simbolis, patekęs į laidotuvių kontekstą, greta turėtų reikšmių įgauna papildomas, tačiau jos (apčiuopiamos bendrąja prasme ir laidotuvių kontekste) neprieštarauja viena kitai.

Šią mintį pagrindžia antropologo Alfred Reginald Radcliffe-Brown pastebėjimai. Jis teigė, kad kai toje pačioje visuomenėje konkretus simbolis ar apeiga su ta pačia reikšme yra naudojamas skirtingose kontekstuose, tarpusavyje lyginant simbolio panaudojimo kontekstus atsiskleidžia bendra, pirminė, jo reikšmė. Kaip pavyzdį autorius pateikė Andamanų salų (Indija) gyventojų draudimą tam tikrą laiką neminėti mirusiojo vardo, A. R. Radcliffe-Brown pastebėjo, kad toks pats draudimas egzistavo ir naujagimiams, merginoms perėjus iš paauglystės į suaugusių tarpsnį, taip pat per vestuves jauniems (1952: 146).

Panašumai tarp ritualų, atliekamų pereinant iš vienos būsenos į kitą, sulaukė ne vieno tyrinėtojo dėmesio. Antai Arnold van Gennep rašė: „Iš tikrųjų, gimimo, vaikystės, socialinės brandos, sužadėtuvių, nėštumo, tėvystės, iniciacijų į religines bendruomenes ir laidotuvių apeigas randame esant gerokai panašias“ (2010: 11). Nors dažniausiai panašumai akcentuojami tarp trijų esminių gyvenimo etapų – gimimo, martavimo ir mirties: „Žmogaus egzistencija yra tarsi įrėmintą savotišku koordinacių tinklu, kur gimties, vedybų ir mirties triada nužymi bei fiksuoja bendrąją gyveno kryptį“ (Racėnaitė 2011b: 69, išsamiau žr.: Diels 1890: 48; Hertz 1964: 80; Cressy 1997; plg.: Astramskaitė 1993: 129; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 207; Černiauskaitė 2007)⁷⁶.

Šiame darbe, remiantis išsakytomis mintimis, greta medžiagos iš laidotuvių yra nagrinėjami duomenys ir iš kitų kontekstų. Ypatingas dėmesys skiriamas paralelėms su gimimo ir vestuvių ritualais. Pavyzdžiui, Žemaitijoje XIX a. antrojoje pusėje netekėjusias merginas laidodavo su vestuviniiais drabužiais, ant galvos dėdavo vainiką. Palyginimui, per vestuves nuotakos raudodavo (Šidiškienė 1993: 61; Daukantas 1983: 187).

Analizuojant *simbolių* naudojamas ir *ženklų* terminas. Siekiant išvengti nesusipratimų, svarbu apibrėžti skirtumą tarp šių dviejų žodžių.

⁷⁶ Įdomu tai, kad Tridento susirinkime buvo įteisinta, kad parapijų metrikų knygoje nuo 1563 m. būtinai būtų registruojamas gimimas ir santuoka, nuo 1631 m. ir mirtis. Jau tuomet tai buvo laikyti savaime suprantami trys svarbiausi gyvenimo momentai (Sarsevičienė 2013: 454).

Tyrimo autorė, remdamasi Gilles Deleuze ir Félix Guattari, *simbolių ir jo reikšmes* laiko kultūroje egzistuojančias reikšmes bendrąja prasme, o sąvoka *ženklas* naudoja kalbant apie konkrečią situaciją (Deleuze 1990, 1994; Deleuze, Guattari 1984, 1988 iš: King 2004: 218). Pavyzdžiui, žiedas tautosakoje yra ryšių sudarymo simbolis, o konkrečioje pasakoje žiedas gali būti santuokos tarp dviejų veikėjų ženklas.

3.1. Simbolinės įkapių reikšmės: žiedas

Žiedas – papuošalas, kuris gali būti *maunamas, maustomas, dėvimas ar nešiojamas* ant piršto (LKŽe: žiedas). Žiedais puošiasi vyrai, moterys ir vaikai. Jie nešiojami norint parodyti ryšius su kitu asmeniu, bendruomene, pabrėžiant mėgstamą stilių, idėjas. Manoma, kad nuo XVII a. lietuvininkai žiedais pradėjo keistis jungtvių metu (Lepneris 2011: 163). Šiuo metu jaunųjų žiedai yra neatsiejama vestuvių dalis ir pagrindinis santuokos simbolis.

Literatūroje gausu informacijos apie žiedų tipologiją, jų gamybą ir puošybą. Žymiai rečiau analizuojami klausimai, susiję su simbolinėmis žiedo reikšmėmis laidotuvėse ir jų vaidmenimis. Iki šiol visai nenagrinėtos žiedo reikšmės Žemaitijos laidojimo paminkluose.

Analizuodamas I–IV a. kryžinių žiedų paplitimą, chronologiją, puošybos bruožus, M. Michelbertas spėjo, jog šių žiedų priekinėje pusėje esantys penki koncentriniai ratukai susiję su saulės simbolika, o iš jų sudarytas kryžius – su ugnimi (2000).

Mantas Stankevičius, paskelbęs I–IV a. senojo geležies amžiaus žiedų tipologiją, kategoriškai atsiribojo nuo žiedo reikšmių tyrinėjimų, nagrinėjo tik jų gamybą ir puošybą. Beje autorius neatmetė anksčiau kitų tyrinėtojų išsakytos minties, jog I–IV a. įvijiniai žiedai galėjo būti naudojami kaip atsiskaitymo vienetą, o kryžinius žiedus laikė vienu iš aukštesnio socialinio statuso rodiklių (2007).

R. Banytė-Rowell paskelbė du žiedams skirtus straipsnius. Pirmame nagrinėjo sidabrinius gyvatgalvius žiedus ir juos siejo su aukštesniu socialiniu statusu (2007), kitame išsamiai nagrinėjo žiedų istoriją nuo jų pasirodymo rytinėje Baltijos pakrantėje iki XVII a. Autorė ne tik pateikė išsamią žiedų tipologiją, aprašė jų puošybą, bet ir aptarė jų simbolines reikšmes (2009: 447).

Atkurdamas mitinį saulės vaizdinį baltų pasaulėžiūroje, mitologas Dainius Razauskas palietė ir žiedo klausimą. Dainose ir mįslėse riedantį auksinį žiedą jis tapatino su tekančia saule, žiedą laikė jos simboliu (išsamiau žr.: Razauskas 2012).

3.1.1. Nuo archeologijos link papročių ir tautosakos

I–XVI a. žiedas buvo viena iš dažniausių įkapių. Jų randamas vyrų ir moterų, vaikų ir suaugusių kapuose (apie žiedų dėjimo paprotį I–XVI a. Žemaitijos kapuose plačiau skyriuje 2.2.1. papuošalai).

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose žiedas nė karto nepaminėtas tarp žemaičių įkapių, tačiau du kartus aprašytas kitų genčių laidotuvių papročiuose. J. Dlugošas XV a. apie lietuvių laidotuvių papročius rašė: „O degindami pridėdavo prie palaikų tai, kas buvę jam gyvenant reikalingiausia, būtent žirgą, jautį, karvę, krėslą, ginklą, drabužių, diržą, grandinę, žiedą, ir kartu su kūnu, nors tai būtų buvę ir iš aukso ar sidabro, sudegindavo“ (BRMŠ I: 556, 576). XVII a. P. Einhornas pasakojo apie latvių kuršius: „O kad jie būtų aprūpinti ir kitais reikmenimis ir jiems tenai nereikėtų kęsti nepritekliaus, į karstą dar įdėdavo pinigų, žiedų, adatų, sidabro [...]“ (BRMŠ III: 607, 617).

Žiedas – įkapė baltų religijos ir mitologijose šaltiniuose minimas retai, matyt, jis laidotuvių aprašuose „paskendo“ tarp kitų daiktų ir buvo įvardytas bendru papuošalų ar brangenybių pavadinimu. Pavyzdžiui, A. Guagnini 1611 m. apie prūsų laidotuves rašė: „Kartu su mirusiais [...] degindavo jų tarnus bei tarnaites, drabužius, brangenybes, žirgus“ (BRMŠ II: 483, 494).

XIX a. J. A. Pabrėža pamokslė barė moterų žemaičių nešioseną: „Žiedų po penkis šešis ant pirštų susimausto“ (Mastonytė 1964: 367). Palyginimui, apie XVII a. žiedų nešioseną lietuvininkų tarpe T. Lepneris rašė: „Mažylį, bevardį ir didįjį pirštus jie apmausto žiedais, pagamintais iš žalvario ir švino. Sidabrą retai tam naudoja“ (Lepneris 2011: 182). Panašiai teigė ir O. Glagau apie XIX a. lietuvininkes: „Kone ant visų pirštų blizga po porą žiedų: sidabrinių, alavinių ar misinginių, kai kurie su boheminėmis akutėmis⁷⁷“ (Glagau 1970: 235).

Tautosakoje žiedas dažniausiai vaizduojamas kaip moterų papuošalas, kurį paprastai mūvi merginos: „Bepigu seserelėms linksmo[m]s būti, / [...] Aukso žiedeliai ant rankelių“ (DŽT: 138), rečiau moterys: „Aš pamačiau pažinau savo aukso žiedužį ant mošelės rankelių, ant kumpų pirštelių“ (LKŽe: kumpas) ir vyrai: „Tas ponas davė no savo piršto žiedą jam“ (BsV: 203–205). Dažniausiai nešiojamas vienas žiedas: „Dėvėk, seserėlė, aukso žiedužėlį ant baltųjų rankelių“ (LKŽe: dėvėti), rečiau daugiau: „Pilnos rankos auksinių žiedų“ (Švenčionys, LKŽe: žiedas).

XX a. I pusėje Žemaitijoje buvo žinomas paprotys mirusiajam nenumauti žiedo: „Jei mirdamas kas turėjo ant rankos žiedą – situoktuvinį arba „panišką“, nors ir auksinį, jo nenuimdavę – laidodavę drauge“ (Čilvinaitė

⁷⁷ Iš Čekijoje gaminamo Bohemijos stiklo.

1943: 193). Kodėl taip buvo daroma, nėra paaiškinta, bet draudimas imti net auksinį žiedą parodo, kad palikti jį buvo svarbu ir net būtina. J. Mickevičius rašo, kad XIX a. pab.–XX a. pr. Žemaitijoje ruošiant mirusįjį laidotuviams, „ant dešinės rankos piršto užmaudavo šliūbinį žiedą“ (Mickevičius 2008: 292). Sutuoktuvių žiedai buvo nešiojami tik švenčių metu, kasdieną nedėvimi (Mažiulis 1966: 302), matyt dėl to ir paminėtas *šliūbinio* žiedo movimas laidotuvių metu.

Dzūkijoje raudose minimas žiedas. Antai sūnų apraudanti motina uždeda žiedą ant jo piršto: „Oi, aš uždėjau savo sūneliu an baltos rankelės aukselio žiedelį“, vyresnė sesuo – jaunesniajai: „Oi, tai aš uždėjau dėl savo sesulės aukselio žiedelį“ (BsIT: 220–221, 257–258).

Sakmėse pateikiama pamokančių pavyzdžių, kodėl negalima numauti mirusiojo žiedų: gyvenusios dvi marčios, viena mėgusi nešioti daug žiedų ir staiga susirgus ji paprašė su visais žiedais ją laidoti. Po laidotuvių gyvoji marti nuėjo į kapus, iškasė mirusiąją ir bandė paimti žiedus, nepavykus, pirštus nupjovė su visais žiedais ir parsinešė namo šildyt. Vidurnaktį numirėle pasirodė ir uždainavo: „Miega gaidžiai, miega vištas, / Tik nemiega mana marti: / Prie priežedelei⁷⁸ stavi, / Runkeles šildžia, / Žiedelius mausta“ (BsV: 225). O pasakoje „Raganos užkeikta mergina“ (ATU 709) žiedo numovimas nuo mirusiosios pirštų vaizduojamas kaip visiškai įprastas veiksmas: „Žiūri to karaliūno sesuo, kad labai gražus žiedas ant piršto. Sako: – Reik tą žiedą numaut – ką jis čion berūdyja jai ant piršto.“ (BsLP I: 186–190).

Ką mirusiojo žiedas reiškė, užsimenama žemaičių dainoje „Bernužėlis balnoj žirgą“: „Jei aš pats negrįšiu, / Sugrįš bėrs žirgelis, / [...] Parneš mandūrėlį, / [...] Yr aukso žiedelis / Antdėk auksinį žiedelį / Ant baltų rankelių, / [...] Ant rankelių paveizėsi – / Tankiai minavosi.“ (Daukantas 1983: 275). Kareivio mergina užsimovusi jo žiedą ir pažiūrėjusi į jį, prisimins savo mylimąjį.

Panašiai teigiama aprašant XIX a. Prūsijos laidotuvių papročius: „Senuose laikuose kožną lavoną laidodavo jo pilname švenčių parėdyme su visais jo pašveitalais, kaip jis tai šiame amže dėvėdavo, ir jam da pinigą į delmoną įkišdavo. [...] Šiandien Prūsiose [...] žiedus, auskaras, brangias špilkas⁷⁹ bei žemčiūgus į grabą drauge jau nededa; tuos namiškiai ant paminklo pasilaiko.“ (BsV: 97).

Žiedo palikimas *minavojimui* ar „ant paminklo“ glaudžiai susijęs su pasakų siužetais. Pavyzdžiui, pasakose (ATU 300 ir ATU 530) karalaitė dovanoja žiedą herojui: „pusiau perkanda ir vieną pusę jam ant paminkla ir

⁷⁸ Priežda – vieta prieš kepmosios krosnies angą.

⁷⁹ Smeigtukus.

atsiminima padovanoja“ (BsLPĮ I: 108–113) arba kitoje (ATU 451) duktė „pasijėmė no tėvų žiedą atminčiai“ (BsOPS: 268–270); plg.: „Vienai parnešiu rūtų vainiką, antrai parnešiu šilkų kasninką, o tai trečiajai, pačiai jaunajai, aukso žiedelį ant paminklėlio“ (Pagiriai, LKŽe: paminklas).

3.1.2. Žiedas – žmogaus ženklas

Žiedas kaip atpažinimo ženklas yra būdingas pasakoms, kurias galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmoji – tai pasakos, kuriose artimas žmogus atpažįstamas iš žiedo (paprastai iš žiedo tėvai atpažįsta dukrą, broliai – seserį, vyras – žmoną arba atvirksčiai⁸⁰). Žiedas gali būti randamas ar parodomas. Pavyzdžiui, sesuo duos gegutei žiedą, kad ją broliai atpažintų: „Pajėmė ana numave nuo sava piršta vinčiavatinį žiedų ir, padavus gegužei, liepe, kad nuneštų ir paduotų jauniam braliui ir pasakytų, kad jau devyniagalvis pusį užala nugrauze“ (BsLPĮ II: 271–274). Ragana randa dukros žiedą: „Ragana pamato savo dukters žiedą ir supranta, kad ši iškepta“ (ATU 327 C, F; Kerbelytė 2002: 77).

Pasakose (ATU 465 ir ATU 761) herojus iš *peklos* parneša ponui tėvo žiedą: „Padavė raštus iš peklos ir tėvo žiedą. Ponas pažiūri – kad jo tėvo žiedas, su katruom jį pakavojo“ (BsV: 203–205). Kitame variante pasakojama: „Duok tu man kokį ženklą, kad aš su tavim šnekėjau. Tas karalius perlaužė savo žiedą, davė jam pusę“ (BsLPĮ IV: 245–254). Abiem atvejais žiedas pasirenkamas žmogaus ženklu, iš kurio jis atpažįstamas.

Antroji grupė – pasakos, kuriose karalaitė atpažįsta herojų (rečiau priešingai) iš jam dovanoto žiedo⁸¹. Paprastai pasakos pabaigoje karalaitė pamato žiedą ant herojaus piršto ir tik tada jį atpažįsta, pavyzdžiui: „Pana pažino tuojaus savo žiedą ir, pagavusi jį už rankos, nusitraukė nuo šėpos“ arba „pamatė, kad jo žiedas an jos piršto. Tada jis ją tuojaus pažino“ (BsOPS: 396; BsLP II: 141). Kartais minima, jog ant žiedo išgraviruotas savininko vardas ir pavardė: „Nusimovė no savo piršto žiedą su išrėžtu vardu pavarde, užmovė jam an piršto“ (BsOPS: 371–374).

Gal tokią pat reikšmę žiedas turėjo vaikų kapuose. Antai šešiuose kūdikių kapuose (Pagrybio, k. 66 ir 116; Pribitkos, k. 26, Jakštaičių k. 93, 182, 189) rasti žiedai ir aštuoniuose vaikų kapuose (Maudžiorų k. 91, Žąsino k. 81, Pribitkos, k. 6, 10, 50; Kuršų k. 28, Šlapgirės k. 2) buvo įdėti suaugusiųjų žiedai. Visais atvejais aišku, kad žiedai nebuvo nešioti vaikų, jiems esant gyviems, o įdėti laidotuvių metu. Antai J. Basanavičius cituoja raudą, kurioje motina abejoja, ar jos mirusį sūnų atpažins mirę giminaičiai: „Mano motinėle,

⁸⁰ATU 312, 327 A, 327 B, 327 C, F, 327 G, 451, 465 C, 706, 938, 1358.

⁸¹ATU 300, 301, 304, 502, 505, 530, 551, 665, 813B, 884, 894.

pasitik ir priimk mano sūnelį ateinantį, o pasinešiok ant baltų rankelių mano mažiukėlį [...] O ar pažinsi mano sūnelį, savo anūkėlį ateinantį?“ (Basanavičius 1970: 279). Žiedas šioje raudoje neminimas, tačiau galima numanyti, kad žiedas šiuo atveju padėtų atpažinti mirusįjį.

Žemaičių dainose pateikiama pavyzdžių, kaip žiedas gali atspindėti fizinę ir dvasinę turėtojo savijautą. Pavyzdžiui, nuo darbo žiedai gali rūdyti: „Nuo šlavinių, nuo mazginių/ Žiedelis rūdėjo“ (Daukantas 1983: 137), dilti: „Ir įpuoliau didžiam vargely./ [...] Nuo baltų rankų žiedai nudilo“, jaučiantis gerai – blizgėti: „Pakol aš buvau matutės valioj, / [...] Ant baltų rankų žiedai blizgėjo“ (Daukantas 1983: 213).

Apie tai, kaip žiedas nusako turėtojo būseną, pasakojama pasakoje „Broliai ir raganos“. Išėjo trys broliai užsidirbti pinigų, atėję prie kryžkelės sako: „Atverskim šitą kelmą ir sudėkim žiedus. Ir už kiek laiko kas eisim per šitą kryžkelę, neužmirškim pažiūrėti žiedų. Jeigu žiedai bus švarūs, tai žinosim, kad visi gerai gyvena, o jeigu bus aprūdiję – žinosim, kad kas bus papuolęs į bėdą“ (StŽ: 265).

3.1.3. Žiedas – ryšys

Ryškus žiedo vaidmuo kuriant ar sutvirtinant ryšius. Tautosakoje daugiausiai pavyzdžių aprašant santykius tarp vyro ir moters, kas, matyt, reiškia jungtuves. Vestuvių kontekste žiedas atsirado tik XVII a. (Lepneris 2011: 163; BRMŠ III: 166, 275, 276) ir neturėtų atsispindėti I–XVI a. archeologinėje medžiagoje. Tačiau nagrinėti šį žiedo vaizdinį skatina tai, kad tautosakoje žiedas kuria ryšius ne tik tarp vyro ir moters, bet ir tarp kitų artimų žmonių.

Žinomi pasakų tipai ATU 300 ir 530, kai herojus, įvykdęs užduotį, gauna iš karalaitės žiedą, rečiau pusę žiedo arba kartu su žiedu ir skepetaitę (BsLPĮ I: 205–209, 361–367; BsOPS: 96–104).

Pasakose žiedas gali būti dalinamas pusiau, kad po to vėl susijungtų į vienį. Tas pats nutinka su žiedo dalių turėtojais – susitikę jie nebeišsiskiria: „Pana jam davė perlaužus pusę žiedo su jos parašu ir perplėšė pusiau skepetaitę ir davė jam pusę [...]“ (BsLPĮ IV: 416–419) arba žemaičių pasakoje „numovė nuo rankos žiedą auksinį, perlaužė pusiau, pusę jam įkišo į kišenę, pusę sau pasiliko“, o pasakos pabaigoje abu veikėjai susitiko ir susituokė (StŽ: 349–350).

Minėtina, kad dvejuose kapuose surasta po pusę žiedo – Pribitkos kapinyne, kape 21, buvo palaidotas 20–25 m. vyras, ant jo dešinės rankos pirštų rasta pusė žalvarinio žiedo. Kuršų kapinyne, vyro kape 10, prie subirusių pirštų kaulų surasta pusė juostinio žiedelio.

Žiedas kaip vyro ir moters santykių simbolis taip pat vaizduojamas žemaičių dainose, pavyzdžiui: „Ir atėjo bernužėlis,/ Ir atnešė dovaneles:/ Žalių rūtų vainikelį,/ Sidabrinį žiedelį.“ (Daukantas 1983: 139).

Žiedą gali perduoti moteriai ne tik vyras (arba moteris vyrui), bet ir artimi giminaičiai. Pavyzdžiui, žiedą dukrai gali dovanoti tėvai: „Tėvas, mažą augindamas, manei tą (žiedą) nupirko, brolis vardą įmušdino už žirgo šerimą“ (BsLPĮ II: 185–187; LKŽe: mušdinti), brolis – seserei: „Sesulei parnešiu aukselio žiedelį, o savo mergelei perlų vainikelį“ (Tverečius, LKŽe: vainikas). Pasakose žiedą sesei dovanoja vyriausias arba jauniausias brolis (BsLPĮ I: 58–61; Kerbelytė 2002: 97).

Žiedu kuriami arba sutvirtinami ryšiai – žiedo davėjas ir gavėjas po išbandymų visuomet susitinka ir lieka kartu. Pavyzdžiui, dukra paėmusi iš tėvų žiedą, po visko sugrįžta pas juos: „Pasijėmė no tėvų žiedą atminčiai“ ir „tada visi sveiki sugrįžo pas tėvus“ (BsOPS: 268–270).

Dažnai daikto simbolika yra pagrįdžiama ir išorinėmis jo savybėmis (Виноградова, Толстая 1993: 4–6, iš Racėnaitė 2011: 79). Šiuo atveju žiedas – apskritas papuošalas, užmautas ant piršto jį apjuosia, apgaubia. Žiedas suriša žmones, šie nebegali išsiskirti: „Kai susirišė, tai abu i abu“ (Kaltanėnai, LKŽe: rišti), arba: „Jau surištos baltos rankos, sumainyti žiedeliai“ (Panevėžys, LKŽe: mainyti).

3.1.4. Žiedai ir rankų pirštų mitinės reikšmės

Duomenų apie žiedų movimą ant mirusiojo rankos ir piršto turima tik iš XV a. II p. – XVI a. Vyrams ir moterims žiedai dažniau buvo maunami ant kairės nei dešinės rankos. Ant kairės rankos abiejų lyčių mirusiesiems paprastai žiedus movė ant bevardžio piršto. Apie dešinės rankos pirštų su žiedais pasiskirstymą žinoma tik iš moterų kapų, čia buvo būdinga žiedus mauti ant smiliaus.

Šiandien sužadėtuvių ir vestuvinių žiedai nešiojami ant dešinės rankos bevardžio piršto, o mirus sutuoktiniu arba išsiskyrus yra maunami ant kairės rankos. Deja, tautosakoje retai užsiminama, ant kurio piršto mūvimi žiedai. Didysis lietuvių kalbos žodynas pateikia daugiausiai pavyzdžių su bevardžiu pirštu: „Žiedas ant bevardžio nešiojamas“ (Kruonis, LKŽe: bevardis), „Pirštas žiedinis, antrasis nuo mažojo, auksininkas“ (LKŽe: auksininkas), arba: „Kai randi uknolį⁸² ant kelio, tai jei turi nuomarį, tai iš jo padaro žiedą ir nešioja ant tiesios⁸³ rankos bevardžio piršto“ (Ricieliai, LTR 374d/2282). Žinoma apie tai, kad žiedas buvo nešiojamas ir ant rodomojo piršto: „Žiedelį numovė nuo

⁸² Pasaginė vinis.

⁸³ Dešinės rankos.

dešniosios rankos smiliaus“ (Raseiniai, LKŽe: smilius) arba ant mažojo: „Aš pažinau žiedelį./ [...] Ant brotačio rankelių./ Ant mažuoju piršteliu“ (Daukantas 1983: 168). Palyginimui, T. Lepneris, XVII a. aprašęs lietuvininkų aprangą, teigė, kad žiedai buvo nešiojami ant mažylio, bevardžio ir didžiojo (Lepneris 2011: 182), XIX a. O. Glagau mini, kad pas lietuvininkus „kone ant visų pirštų blizga po porą žiedų“ (Glagau 1970: 235).

Manytina, kad žiedo nešiojimas ant tam tikros rankos piršto tikrai priklausė nuo tai rankai ir pirštui priskiriamos mitinės reikšmės.

Rankos pirštai buvo skaičiuojami nuo nykščio, rečiau nuo mažylio, vadinami – nykštys (nykštė, didpirštis, inkštys), smilius (smalžius, smaguris, smagulis, rodytojas, rodomasis pirštas, smaltstys, smetonlaižis, smiliumis, bliūdilaižis, laižius, ližius, piršto brolis), didysis (vidurinis, marjonas, papūžius, ilgasis), bevardis (pažebutis, žiedinis pirštas, auksininkas, aukso pirštas) ir mažylis (mažiulis, geležinis, geležnis, galiežinis). Šie pavadinimai nurodo mitines pirštų sąvybes. Pirmasis pirštas – nykštys A. J. Greimo tapatinamas su pasakų herojumi nykštuku, kuris gimęs iš nukirsto nykščio (išsamiau žr.: Greimas 2005: 595). Gal tai susiję su patirtimi – nykštys dažnai nukenčia darbo metu – įsipjaunama, jis suspaudžiamas, sutrenkiamas: „Kai su kūle sudavė, nykštys atliko kaip ir burkuldakas“ (Kupiškis, LKŽe: burkuldakas). Vardai išduoda smiliaus būdo savybes – jis visur lendantis, smalsaujantis, visa ragaujantis pirštas. Didysis iš visų pirštų išsiskiria savo dydžiu, o bevardis pažymimas ne tik vestuvių metu, bet ir turi gydomųjų, maginių savybių. Tai vienas iš pagrindinių pirštų, kurie naudojami užkalbėjimuose ir gydymuose. Bevardžio galia siejama su jo vardu: „Bevardis pirštas yra labai reikšmingas. Jis gali greit pagydyt daug ligų“. Kaip teigia Daiva Vaitkevičienė: „gali būti neigiama ligos egzistavimo galimybė konkrečioje kūno vietoje“, plg.: „Kaip tam pirštui nėra vardo, kad taip ir tau čia nebūtų daikto!“ (Vaitkevičienė 2008: 440, 27). Paskutinis pirštas mažiausias dėl to ir vadinamas mažyliu, apie jį, kaip ir didįjį tautosakoje nedaug duomenų.

Pabrėžtina, kad tradicinėje kultūroje skirtingas mitines reikšmes turėjo ir žmogaus pusės. Įprasta jas supriešinti, kaip antai: „Dešinia ranka pakabėsnė už kairią“ (LKŽe: pakabus), arba: „Dešine ranka budavoja, kaire ardo“ (Pušalotas, LKŽe: budavoti). Kairė žmogaus pusė, tuo pačiu ir ranka, paprastai mitinėje pasaulėžiūroje vertinama neigiamai: „Seniau kas iš kairės rankos viską liub dirbs, tokį vadino velnarankis“ (Rietavas, LKŽe: velniarankis). Posakis kairiąja koja išlipti iš lovos reiškia būti prastai nusiteikus ir pan. Svarbu ir tai, kad kairė ranka siejama su moteriškuoju pradū,

o dešinė – su vyriškuoju: „Pasiklausiu, ką mano kairė pusė [žmona] pasakys, dešinė (aš) sutinka“ (Grūžiai, LKŽe: kairys; Trimakas 2008: 57–58).

3.2. Simbolinės įkapių reikšmės: adata

Adata nuo seniausių laikų naudota drabužiams siūti, lopyti, adyti. Lietuvoje adatų prototipų surasta jau akmens amžiaus gyvenvietėse, čia jos buvusios kaulinės, vėliau nuo vėlyvojo bronzos amžiaus pradėtos gaminti iš geležies ir žalvario (Volkaitė-Kulikauskienė 1986: 25, Grigalavičienė 1992: 73). Nepakitusi adatų forma išliko iki pat šių laikų.

Istoriniais laikais dažniausiai adatą rankose laikė namuose siuvanti šeimininkė ar siuvėjo amatu besiverčiantis vyras. Siuvėjai žinojo savo darbo vertę: „Kad ir kokia valdžia būtų – be kelnių nebus nei ponas, nei klebonas“ (Maskoliūnaitė-Rožėnienė 2016: 27).

Archeologai kapuose randamų adatų reikšmę paprastai sieja su jos praktine funkcija buityje. Antai M. Michelbertas, aprašydamas I–IV a. įkapes, teigė, kad adata „daugiausia moterų darbo įrankis, skirtas drabužiams siūti ir taisyti. Dažniausiai jų rasta moterų kapuose, nors būna ir vyrų.“ (1986: 166). S. Urbanavičienė spėjo, kad adatos, rastos XV–XVI a. kapuose, juosmens srityje, galėjo būti panaudotos drabužiams susegti (1988: 52)⁸⁴.

Archeologės I. Vaškevičiūtės dėmesį adata patraukė kaip itin reta įkapė, dažniausiai randama turtinguose kapuose. Autorė išanalizavo penkis gausiomis įkapėmis pasižyminčius pietinės Žiemgalos moterų kapus (du iš jų buvo suardyti), kuriuose buvo surastos adatos ir adatinė. Istoriniuose šaltiniuose ir tautosakoje ji užčiuopė adatos bei netekėjusios merginos ryšį, tačiau nuo konkretesnių išvadų susilaikė, teigdama, kad adata galėjo turėti „kitą prasmę, susijusią ne su įprastu moters užsiėmimu, o greičiau simbolinę“ (Vaškevičiūtė 2010: 68).

Paremiologijos tyrinėtojos Giedrės Bufienės straipsnyje „Adata lietuvių ir kitų Europos tautų patarlėse“ aptarti 22 patarlių ir priežodžių tipai, kuriuose išryškėja pagrindinės adatos savybės – mažumas, aštrumas, adatos, kaip materialaus daikto, pigumas ir siuvimo įrankio reikšmė (Bufienė 2000). D. Razauskas mitines adatos reikšmes nagrinėjo remdamasis XVI–XVII a. rašytiniais šaltiniais ir tautosaka (Razauskas 2009). Mįslėse autorius įžvelgė

⁸⁴ XV–XVI a. tradiciją į moterų kapus dėti adatinės S. Urbanavičienė aiškino Skandinavijos įtaka: „jos čia paplito skandinavų įtakoje, nes skandinavės gana dažnai buvo laidojamos su adatinėmis. <...> Pirmiausia išplito lyvių, o vėliau ir jų kaimynų – latvių ir lietuvių gyventose teritorijose“ (Urbanavičienė 1988: 53). Anot autorės, adatinės kapuose turėjo tą pačią simbolinę funkciją, kaip ir adatos: „adatinės (kartais viduje su adatomis) dėtos į moterų kapus „pomirtiniam siuvimui“ (1988: 59). O štai vyrų kapus su adatinėmis ir adatomis autorė laikė siuvėjų kapais (1988: 58–59).

glaudų adatos ir moters ryšį, burtuose – magines adatos galias, priežodžiuose ir patarlėse – nusakytą adatos prigimtį. Pasitelkęs lyginamąją medžiagą iš Latvijos ir Baltarusijos, jis atkreipė dėmesį į žodžių *siūti* ir *sūnus* sąsajas. Svarbi šio autoriaus mintis apie į kapą įdėtos adatos svarbą kelionėje į kitą gyvenimą⁸⁵ (Razauskas 2010a: 9).

3.2.1. Adata ir moteris

1551 m. J. Maleckis-Sandekis rašė apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių laidotuvių papročius: „Numirėliui duodamos dovanėlės: moteriai – siūlai ir adata, o vyrui – lininė skarelė“ (BRMŠ II: 206, 211). 1578 m. A. Guagnini aprašė prūsų laidotuvių papročius: „O kai laidoja moterį, į kapą jai įdeda siūlų bei adatą“ (BRMŠ II: 483, 495). 1582 m. M. Strijkovskis kartoja A. Guanjinį ir, pasakodamas apie prūsų laidotuves, teigia: „O jei laidoja moterį, tai įdeda siūlų ir adatą“ (BRMŠ II: 517, 550). Beveik po šimtmečio, 1679 m., Ch. Hartknochas, aprašydamas prūsų laidotuves, mini, kad „mirusiesiems būdavo dedamos dovanos: moterims – siūlų su adata“ (BRMŠ III: 85, 89). Šiuose istoriniuose šaltiniuose, aprašant laidojimo tradicijas, pabrėžiama opozicija tarp vyriškų ir moteriškų įkapių. Adata, be abejonės, priklauso moteriškosioms.

Glaudų adatos ir moters ryšį patvirtina tautosaka. Mįslėse vyrauja užminimai, kuriuose adata vaizduojama kaip moteris. Ji vadinama įvairiai – *panele* (LMD I 241/175), *ponaitė* (LTR 13/418), *pupelyte* (LTR 3681/247), *bobute* (LTR 37/1778), *bobyte* (LTR 337/1039), *boba* (LTR 4012/42), *marčia* (LMD I 703/31), *moterėle* (LKŽe: adata), *žmonele* (LTR 3785/224), *motinėle* (LTR 2463/155-6), *sesyte* (LMD I 732/30), *senelyte* (LTR 13/344), *balandėle* (LTR 4831/287), *kalyte* (LMD I 245/127). Mįslės apibūdina ir šios mitinės moters išvaizdą, ir jos būdo savybes. Ji *maža* (LMD I 703/31), *trumpa* (LKŽe: tėvas), *menka* (LMD I 187/200), *tėva* (LKŽe: tėvas)⁸⁶, *laiba* (LTR 37/266), *plona* (LTR 3211/187), *aukšta* (LTR 4012/42), *plika* (LTR 37/1745), *sena* (LTR 3649/2), *pikta* (LTR 13/344), *maloni* (PM: 24), *graži* (LTR 69/754), *daili* (LTR 37/2098), *žibanti* (LTR 37/1778), *šviesi* (LMD I 860/19), *balta* (LMD I 8/8), tačiau – *be galvos* (LTR 458/70–2), *be rankų* (LTR 408/125–117), *be kojų* (LTR 408/125–117), *viena koja* (LKŽe: vienas), *viena akim* (LKŽe: vienas).

Šias mįsles galima suskirstyti į tris grupes. Pirmąją sudaro užminimai, kuriuose pabrėžiama mažo įrankio didelė nauda, pavyzdžiui: „Maža, žibanti bobutė visą svieta“ rėdo (LTR 37/1778) ar „Maža moterėlė visą svieta

⁸⁵ Su adata susijęs ir dar vienas to paties autoriaus straipsnis, skirtas siūlams (Razauskas 2010b).

⁸⁶ Tėvas – laibas, plonas.

apdeng“ (Daukantas 1984: 322). Antrajai grupei priklauso mįslės, užsimeriančios apie kitus įrankio ypatumus, tam tikrą stygių ir sykiu jo teikiamą naudą, pavyzdžiui: „Pati be rankų ir be kojų, o visus aprenkia“ (LTR 408/125–117) ar „Bobutė mažutė vienakutė, švelni maloni, aprėdo visus žmones“ (Puikūnas 1971: 24).

Trečiąją grupę sudaro mįslės kurios, kaip rašo D. Razauskas, yra „atvirai seksualinio pobūdžio“. Pavyzdžiui: „Poniutė duok ponuli, kad storas pagraužk pamlyk [pamilyk?] bus kai rozas (siūlas adatoj veriamas)“ (LTR 807/1212–11) arba: „Darbšti žavi mergelė – bučkio neįbesi, šokyt neišvesi (siūlo paseilėto adaton vėrimas ir siuvimas)“ (Puikūnas 1971: 45). Tyrėjas teigia, kad „su moterimi adata susijusi ir dėl ypatingo „moteriško ženkle“ – skylutės siūlui įverti“ (Razauskas 2009: 15). Lietuvių kalboje ji yra vadinama ir *šikna*, *šikine*, *subine*, *rūra*, pvz.: „Laiba panele, mažiulia skilale, nepabučevęs neikiša“, „Panelė laibutė, jos rūra mažutė, nei valgo nei geria, ant svieto gyvena“ (LMD I 860/126; LTR 416/33–13).

Pasakose, sakmėse siuva, kraitį ruošia jaunos, netekėjusios merginos, kurios pasakojimų pabaigoje išteka (išsamiau žr.: BsOPS: 384–385, 429–431; BsLLPD: 148–153). Kartais pasakose siuva jau ištekėjusios – martaujančios moterys (išsamiau žr.: BsLPĮ I: 192–197; BsLPĮ IV: 245–254). Abiem atvejais siuvimas suvokiamas kaip moters priedermė. Pavyzdžiui, J. Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė autobiografijoje rašė: „Motina sakė, kad kiekvienai mergaitei reikia mokėti adatą valdyti, susilopyti ar ką pasitaisyti – nežiūrėti į svetimus nagus“ (2004: 267).

Mitologinės sakmės „Apie ūkininko dukterį ir laumę“ pagrindinė herojė – netekėjusi, pamotės skriaudžiama mergina, naktį skalbianti marškinius, laumės apdovanojama nesibaigiančiu drobės rietimu: „Te tau stukelį drobės. Kaip tau sujuos marškiniai, tai tu atsirėžk ir pasisiūk kitus. O naktį daugiau niekad neskalk! Ir kad ir tu du šimtu marškinių ar daugiau rėši – ir vis bus. Ale tik neišsvyniok, tai galėsi siūt, iki tu gyva būsi.“ O pabaigoje pasakojama: „O toj mergina užaugo ir ištekėjo an ūkės, o vis su tuom audeklu dengėsi“ (BsOPS: 384–385). Tad siuvimas, šeimos rengimas – viso moters gyvenimo rūpestis: mergaujant ruošiamas kraitis, ištekėjusi rūpinamasi šeimos apranga. Pasak D. Vaitkevičienės, „Rūpinimasis linais ir drobėmis – mitologinė ir socialinė moterų prigimtis – veda žmonijos gyvenimą į priekį, nes kol: Yra dukrelių, plonų drobelių, / Bus vis žmonių martelių“ (Astramskaitė 1993: 121).

Adatos svarba moters gyvenime tiksliai apibūdinta posakyje: „Moma gal devynetą vaikų adata išpenėt, o tėvas nė šešiais žirgais vieną“ (LKŽe: žirgas). Adata atstovauja moters sferai, o žirgas – vyro, kita vertus, ir adata

mįslėje gali būti įvardyta kumelaite: „Sidabrinė kumelytė, kanapių uodegytė (adada su siūlu)“ (LTR 597/111) arba „Įklimpo kumelaitė kanapinė uodegaitė (siūlas ir adada)“ (LTR 1039/1270), kuria moteris dygsniuoja audinį. Plg. posakiai: „Nuo adatėlės ant kumelėlės“ arba „Nuo adatos ant kumelės žergia“ (LKŽ I: 180; išsamiau žr.: Bufienė 2000: 145).

Įdomu, kad lietuvių kalboje adatą įprasta gretinti su žemės ūkio padargais, o siuvimą – su žemės dirbimu. Antai, mįslėse adata vaizduojama kaip žemę (=audinį) ariantis (=siuvantis) įnagis: „Jaurio žemė, kaulo žagrė, trijų mosčių artojas (siuvinas su kauline adada)“ (Krokialaukis, Alytaus r.; LKŽe: jauris) arba: „Geležinė adata giliai žemę bado, kad nebūtų bado (plūgas)“ (LKŽe: bado). Žemaitijoje adata prilyginama „pirmajai žemdirbei“ kiaulei: „Geležinė kiaulė, linų uodega“ (Daukantas 1984: 322). Siuvimo ir žemės dirbimo tapatinimą patvirtina ir veiksmazodžio siūti sinonimai: *daigstyti* (1. retais dygsniais siūti, siūlėti, 2. sodinti, diegti), *durti* (3. kasti, kastuvu imti iš žemės; 5. segti, siūti, megzti, jungti), *nuvagoti* (1. išarti vagas; 4. paskubomis, negražiai, nelygiai prisiūti) ar *sudygti* (1. išleisti daigus, suaugti, suželti; 2. susiūti, atgal verčiant siūlą; LKŽe: daigstyti, durti, nuvagoti, dygti). Kai kurios siuvimo sąvokos siejamos ir su žemės dirbimu: *sumetimas* (3. suimta, įlenkta drabužio vieta; 5. dvi vagas, suverstos viena prieš kitą pradedant arti), *siūlė* (1. susiuvimo vieta | siauras rėžis), *peltakys* (1. dygsnių eilė, siūlė | siauras takelis), *lopas* (1. audeklo ar odos gabalėlis, kuriuo užlopoma prakiurusi vieta, lopinys; 3. plotas, sklypas; LKŽe: sumetimas, siūlė, peltakys, lopas).

3.2.2. Turėti adatą – gyventi

1578 m. A. Guagninis ir 1582 m. M. Strykovskis adatą apibūdino kaip įrankį, kuriuo moteris galės susisiūti, jei ką susiplėšys arba kas perplyš „aname pasaulyje“ (BRMŠ II: 484; 517). 1679 m. Ch. Hartknochas taip pat užsimena, kad keliaujant į anapusinį pasaulį gali tecti ką nors susisiūti: „kad galėtų susitaisyti, jei kelyje kas iširtų ar suplyštų“ (BRMŠ III: 85, 89). 1627 m. P. Einhornas, aprašydamas latvių laidojimo papročius, adatą apibūdino kaip vieną iš pagrindinių įkapių: „Aš pats girdėjau neturtingus žmones pasakojant, kaip jie per didįjį badmetį, kuris ištiko visą šį kraštą 1601 metais, laidoję saviškius, neturėdami jiems nieko įdėti – nei drabužių, nei pinigų, nei kitokių daiktų; tada įdėdavę jiems adatų ir siūlų, kad aname gyvenime galėtų susilopyti savo senas sudriskusias drapanas ir nereikėtų pasirodyti Viešpaties Dievo, šventųjų angelų ir kitų vėlių akivaizdoje visiškai nuogiems“ (BRMŠ III: 584, 595). Panašiai 1647 m. teigė ir Adomas Olearijus, aprašydamas Livonijos gyventojų laidotuvių papročius: „Vienas kunigas pasakojo, kad

kaime netoli Rygos latvė, laidodama savo vyrą, įdėjusi į karštą adatą ir siūlą; paklausta, kodėl taip daranti, toji atsakė, jog todėl, kad vyras galėtų aname gyvenime susiadyti drabužius, jeigu jie suplyštų, ir kad jam nebūtų gėda pasirodyti kitiems žmonėms“ (BRMŠ III: 678, 679). 1627 m. ir 1647 m. laidojimo papročių aprašuose minima, kad adata buvo dedama ir į moterų, ir į vyrų kapus.

Ir XIX a. antroje–XX a. pirmoje pusėje adatos tebededamos į kapus, tačiau jau pamiršta, kodėl. Pavyzdžiui, „Numirėlio graban dedama žirklys, adata ir pinigų, visa tai sudeda po pagalviu. Kam deda, negaliu pasakyti“ (Aukštadvaris, BIML: Nr. 693). Skuodo rajone moterims į karštą buvo dedami virbalai, siūlai ir adata (Šidiškienė 1993: 63). Vienalaikiai liudijimai užrašyti Latvijoje – adatos dedamos į moterų kapus, „kad jos [moterys] galėtų savo drabužius susilopyti“ (Razauskas 2010b: 10). Gal šiuo laikotarpiu adatos į kapus dėtos tikint, kad svarbu atsikratyti daiktų, kurie naudoti ruošiant mirusįjį laidotuvėms: „Po smakru pakiša giedamąsias (to asmens?) knygas ir šukas, kuriomis numirėlio plaukus šukavo“ (BIML: Nr. 698).

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į 1627 m. P. Einhorno žinią, kad mirusysis kitame pasaulyje negalės pasirodyti nuogas. Dar XX a. buvo tikima, kad „Kiekvienas[ą] numiręs[usį] reikia nuprausti, kad švarus anam gyveniman nueitų ir būtinai aprengti, kad ten nebūtų nuogas“ (Dusetos; XX amžius 1938: 5). „Būtinai reikia siūti kūdikiui marškinėlius, kitaip jis po mirties bus nuogas“ (BIR V: 204). XX a. pradžioje Rusnės apylinkėse mirusiosios moterys būdavo apsegamos keliais išilgadryžiais marginiais sijonais, nes „vienu sijonu apvilktą moteris, esą, būtų buvusi palaikyta pusplike. Taip laidoti buvę negražu“ (Vyšniauskaitė 1964: 515).

Posakiuose nuogumas siejamas su blogu gyvenimu: „Reikia gintis nuo nuogumo (apdaro taisytis)“, nuogumas gąsdina: „Apsirenk, dar kas nusigąs tokio nuogalio“ ir yra „negražus“, gėdingas: „Nuogatėj ir žmonėsu sarmata rodytis“ (LKŽe: ginti, nuogalis, nuogatė). Jis gretinamas su alkiu: ko pavalgęs – ne alkanas, kuo nors apsvilkęs – ne nuogas, tačiau vis dėlto geriau būti alkanam nei nuogam: „Alkanas per kreisą, nuogas nė per slenkstį“ arba: Nevalgęs pereisi tris keturis laukus, o nuogas nė per slenkstį neperžengsi (LKŽe: kas, kreisa, eiti).

Aprengimas siejamas su gyvenimu, jo pradžia stebuklinėse pasakose (ATU 451: Devyni broliai, varnais lakstantys; BsLPI IV: 203–207; BsV: 233–237), kai ragana arba supykusi motina paverčia brolius į varnus, juodvarnius ar vilkus, o brolių ieškanti, juos vaduojanti sesuo siuva jiems marškinius, kuriuos apsvilkę broliai atvirsta į žmones. Marškiniai, kaip gyvenimo simbolis, minimi ir žemaičių dainoje – motina neša juos savo mirusiam sūnui:

„Kelkis, vaikelis, / Kelkis, sūnelis, / Priimk marškinelius, / Priimk ašareles“ (Daukantas 1983: 288). Kita vertus, sapnuoti naujų drabužių siuvimą reiškia mirtį: „Sapnuoti kriaučių siuvantį namuose – tuose namuose bus nabaščikas“ (Višinskaitė 2007: 161).

Lietuvių kalbos posakis be marškinių likti reiškia „nusigyventi“: „Gali ir be marškinių likt“ (LKŽe: marškiniai), o nusigyventi – tai ir nuskursti, suvargti, sunykti, pvz.: „Gyveno gyveno ir nusigyveno nuo koto (visiškai suvargo)“ (LKŽe: gyventi). Frazeologizmas smerčio marškiniai ar smerčio marškinius pirkti reiškia „sunkiai sirgti, būti prie mirties“: „Jau tavo tėtis perka smerčio marškinius“ (LKŽe: marškiniai).

Kodėl taip svarbu po mirties nebūti nuogam? Mirtis ir laidotuvės yra vienas iš trijų pagrindinių žmogaus gyvenimo slenksčių. Kaip teigia D. Vaitkevičienė, „rūbai, kaip ir vanduo, yra esminis krikštynų, vestuvių ir laidotuvių elementas“, o „binarinė opozicija *aprengtas vs nuogas* yra gilesnių seminių kategorijų *gyvas vs miręs* išraiška“ (Astramskaitė 1993: 117, 129). Būti apsirengusiam reiškia gyventi šiame ir kitame gyvenime. Likti nuogam – nebūti niekur...

3.2.3. Sauganti adata

XIII–XVI a. adatos dažniausiai randamos mirusiojo juosmens srityje. XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose ne kartą pasakyta, kad adata dedama į kapą kartu su siūlais. Gal į juos ji būdavo įsmeigiama?

Tautosakoje žinoma, kad įsmeigus adatą į rūbus, galima apsaugoti nuo blogų akių, pvz.: „Jei jaunam mėnesy gimsti, tai tam akys einant kenkia, tad einant į žmones reikia nauja adata krūtinėn įsimeigti“ (Melagėnai, BIVV: 43) arba: „Lazdžiuosa buvo daug čeraunyku. Vesailinykai in Buniškius važiuodami in kelnes šarmukšnio bruzgulus susisiuvė, o drūčkos ancuosa adatų be bulies prisisagstė, kad neapčėravot. Kici devyndrekiu rūkinosi. Smirda. Kap smalos šmotukas. Pirkdavo pas žydus“ (LTR 4575/422/63). I. Čepienė mini, kad jaunoji „ruošdamasi jungtuvėms, apsaugai [...] pasiimdavo duonos ir druskos, į drabužius kryžmai įsisėgdavo adatų“ (2012: 23). Panašios apsauginės priemonės Žemaitijoje buvo naudojamos ir krikštynų metu, važiuojant į bažnyčią (Mickevičius 1935: 100.)

Dažniausiai nužiūrimi naujagimiai, maži vaikai, nes „neseniai pasaulį išvydusi būtybė dar labai maža, jautri ir silpna“ (Balikienė 2012: 48). Nuo blogų akių ir burtų taip pat saugosi jaunoji, keliaujanti į vyro namus. Tai laikotarpis, „kada ji, liaudiškai tariant, tėvų namuose jau yra „atriekta riekė“, į vyro šeimą dar rituališkai nepriimta, tad labai lengvai pažeidžiama“ (Vyšniauskaitė 2009: 372). Panaši mirusiųjų situacija. Tikėta, kad šermenu

metu mirusysis dar tebėra tarp šio (gyvųjų) ir kito pasaulio, tad yra lengvai pažeidžiamas, reikalinga jo globa⁸⁷. Adatos smeigimas į mirusiojo rūbus bus buvęs dar vienas būdas apsaugoti mirusįjį.

Ramūnas Trimakas, remdamasis lietuvių ir kitų tautų tautosaka, teigia, jog apsaugo adatos aštrumas; saugantis nuo blogos akies naudojami ir kiti aštrūs daiktai: ylos, peiliai, vyns. Rusijoje užrašytas užkalbėjimas, sakomas adatą duriant į drabužį: „Kaip prie adatos niekas nelimpa, taip ir prie manęs niekas teneprikimba“ (Trimakas 2008: 145).

3.2.4. Mitinis siuvimas adata

Tautosakoje adata smeigiama į drabužį siekiant ne tik apsisaugoti, bet ir užmigdyti. Pasakose herojai galvos ir kaklo srityje (į skverną, apykaklę, plaukus) įsmeigus aštrų daiktą (adatą, smeigtuką ir pan.) sukeliamas miegas (išsamiau žr.: ATU 437 Prarasta nuotaka: LMD I 832/5; LTR 462/292; LTR 783/1; LTR 807/1331; LTR 832/5; LTR 1308/77; LTR 1908/35; ATU 432 Karalaitis-paukštis: LTR 1239/35). Šis miegas toks stiprus, kad herojus jo metu nieko nejaučia, o pabunda tik adatą ištraukus.

Iš lietuvių frazeologizmų matyti, kad miegas siejamas su galva, akimis, pvz.: „Vaikas miego nori: matai, kokios akelės padėrusios, pilnos miego“ (Plateliai), „Miegas į akis lenda“ (Vilkaviškis) (LKŽe: akis, lįsti, lept). Todėl, norint užmigdyti herojų, adata smeigiama galvos ir kaklo srityse. Tai herojui „užsiuvamos akys“, pvz.: „Miego nenorėjau, nors akis užsiūk, tik prieš kėlimą kiek užsnaudžiau“ (Valkininkai, LKŽe: kėlimas). Baltarusijoje teigiama, kad siuvant drabužį ant žmogaus, galima užsiūti regėjimą (Razauskas 2010a: 11–12).

Adata užmigdyto herojaus miegas artimas mirčiai – niekas negali jo pažadinti, plg. posakis: *mirties miegu miegoti* (LKŽe: miegas), *amžinu miegu užmigti* (LKŽe: amžinas), t. y. numirti. Mirties ir miego sąsają atskleidžia ir raudos, pvz.: „Kelkis, motule, kelkis, širdelė, / Nuog balto patalėlio, nuog pušų lentelių! / Kol neprakalbi į mane, siratą, nei vieno žodelio? / Ar mano motulės akmens širdelė? / Ar mano motulė jau taip įmigus į saldų miegelį? / Kad nepratari į mane, siratą, nė vieno žodelio?“ (LT II: 522). Ir mirusiojo šarvojimas primena guldymą miegoti: karstas išklojamas audiniu, po galva padedama pagalvė, o „kalant karstą reikėjo žiūrėti, kad nebūtų per ankštas ir

⁸⁷ Pavyzdžiui, Rytų Aukštaitijoje laikas iki laidotuvių vadinamas *apsėdais*, *apysėdomis*, kurie kilę iš žodžio *apsėsti*, t. y. susėsti aplink. Ratas, kaip apsaugos simbolis, žinomas sakmių ir pasakų siužetuose – herojus daro (brėžia) ratą apie save, taip apsisaugodamas nuo velnių, laumių, *smakų* ir kitų baugių būtybių (išsamiau žr.: BsOPS: 169, 285–288; BsLP I: 147; BsLP I: 160–161, 370–376; BsV: 315–322, 325–328, 328–333; BsLP I: 298–302). I–IV a. kapai būdavo apjuosiami akmenų vainikais (Banytė-Rowell 2003: 26).

mirusiajam būtų patogu gulėti. Kitaip jis ateis iš kapo skūstis ir vargins artimuosius sapnais“ (Čepienė 2008: 198).

Tad laidotuvių metu adata galėjo būti įsmeigiama į mirusiojo drabužius ir siekiant jį kuo stipriau užmigdyti ir taip apsaugoti nuo sugrįžimo po mirties, t. y. vaidenimosi. Tautosakoje žinoma ne viena apsisaugojimo priemonė nuo galimo mirusiojo sugrįžimo, pvz.: „Išvežus lavoną iš kiemo, pasilikusieji triskart kėpštelna žemę ranka, kad jo dvasia nebesugrįžtų atgal“ (Tverečius; BIR V: 170). Akių užsiuvimas gali būti siejamas ir su žinomu papročiu – užspausti mirusiajam akis. Pavyzdžiui, „Numirėliui reikia tuojau uždaryti akis (uždengti vokus), kad gyvųjų anan pasaulin neviliotų“ (Imbradas; BML: Nr. 445). Akys galėjo būti užmerkiamos, užveriamos, užmaigomos ne tik pirštais, bet ir su įvairiais daiktais – *škaplieriais*, pinigais, skepetėle (BML: 49–50, 71).

3.3. Simbolinės įkapių reikšmės: kirvis

Kirvis yra daugiafunkcinis įrankis, su kuriuo kertama, skaldoma, tašoma, kapojama, taip pat jis gali būti panaudotas kaip ginklas.

XIX–XX a. Žemaitijoje buvę keli skirtingos paskirties ir pavidalo kirvių tipai. I. Jablonskis rašė, kad pas žemaitį namie yra aštrus kirvis kasdieniniam darbui, kirvis plačiais ašmenimis rąstams tašyti, paprastas kirvis virbams kapoti, stambesnis ilgesniu liemeniu kirvis malkoms ir rąstams skaldyti, kirvis skersai išlenktais ašmenimis, vadinamas bindoku arba desele, geldoms ir muldoms skaptuoti (Jablonskis 1993: 42–43).

Kirvis iš pirmo žvilgsnio yra įrankis, susidedantis iš kertamosios dalies ir koto, tačiau Žemaitijoje jis buvo skaidomas į devynias dalis – kirvakotį, plaustą, pentį, ašmenis, viršūnę, asnę (pati aštriausia vieta), galūnę, viniatraukį ir kliną (Valatka 2006: 282).

Archeologijoje I–XVI a. kirviai pagal formą skirstomi į dvi grupes – įmovinius (I–VIII a.) ir pentinius (I–XVI a.). Mokslinėje literatūroje iki šiol daugiausiai aptarti klausimai susiję su kirvių tipologija, datavimu, paplitimu, chronologija ir itin mažai atsižvelgta į jo reikšmę laidotuvių metu.

Vienas iš pirmųjų, nagrinėjęs kirvio reikšmės klausimą kapuose, buvo V. Urbanavičius, kuris XVI–XVII a. kirvius laikė skiriamuoju valstiečio simboliu: „[Kirvis] nusako socialinę jų savininkų padėtį“ (Urbanavičius 1975: 60).

M. Michelbertas darbo įrankius kapuose laikė įkapių grupe, atspindėjusią tikėjimą pomirtiniu pasauliu, kuriame išlieka tokia pati gyvenimo tvarka, kaip gyvųjų – kirvis reikalingas buities darbams. A.

Tautavičius su įrankiais palaidotus mirusiuosius laikė laisvaisiais žemdirbiais (Michelbertas 1986: 224; Tautavičius 1996: 284).

R. Banytė-Rowell nagrinėjo kirvio semantinę prasmę, aptardama Vakarų Lietuvoje randamus gintariniu kūjo/kirvio formos kabučius, juos siejo su mirusiųjų apsauga nuo bloga linkinčių veikėjų, laikė stiprybės ir vaisingumo simboliu, užtikrinančiu prisikėlimą po mirties (Banytė-Rowell 2003: 33).

Arvydas Malonaitis vienintelis kirviams skyrė atskirą studiją, šia tema skelbė straipsnius (išsamiau žr.: Malonaitis 1997; 1998; 1999; 2002; 2003a; 2003b). Tyrinėtojas domėjosi geležiniais siauraašmeniais kirviais, analizavo jų struktūrinę dalis, chronologiją, paplitimą, nagrinėjo kirvių ornamentiką, bandė nustatyti kirvių praktines paskirtis, aptarė jų dėjimo tvarką kapuose (2008).

3.3.1. Kirvis – vyrų simbolis

Kirvis – neabejotinai vyrų įkapė, I–IX a. kapuose randama išimtinai vyrų kapuose, X–XV a. pr. jų buvo dedama mažiau, o nuo XV a. II p. vėl tapo būdinga vyrų įkape (plačiau apie tai 2.2.2. poskyryje apie įrankius ir buitines daiktus).

XVI a. istoriniai šaltiniai tai patvirtina: M. Strijkovskis (1582) rašė (vėliau jį pakartojė A. Guagnini (1611) – prūsai mirusiesiems vyrams prijuosdavo kardą arba kirvį (BRMŠ II: 483, 495, 517, 550).

Dar du kartus kirvis buvo paminėtas neišskiriant mirusiojo lyties, J. Lasickis paminėjo (apie 1582), kad livoniečiai mirusiesiems ant kapų dėdavo kirvį, o J. D. Wundereris pasakojo (1589), kad žemaičiai mirusiuosius užkasa su kirviu, pinigais, maistu ir alumi (BRMŠ II: 584, 597, 639).

J. Basanavičius, rėmėsis Sebastijonu Münsteriu (1489–1552), rašė, kad latviai XVI a. į kapus mirusiesiems dėdavo maisto, gėrimo ir medinį kirvį. Šis paprotys, anot tyrinėtojo, išliko iki XIX a. pab., tuomet latviai mirusiesiems dėdavo kirvį, peilį, vinis, pjūklą ir kitus įrankius, kuriuos velionis naudodavo būdamas gyvas (Basanavičius 1970: 320, 322; plg.: BsV 108–110). Palyginimui, pas slavus buvusi tradicija į kapą dėti kirvį, su kuriuo buvo pagamintas karstas (Kerbelytė 2012: 204).

XVIII a. istoriniuose šaltiniuose kirvis buvo paminėtas kaip vyrams būdingas įrankis. Antai apie 1734 m. Okanių kaime (spėjama, šis kaimas buvęs Upytės apskrityje) vykdavę susibūrimai, kurių metu vykusios žaidynės – susirinkę vyrai privalėjo turėti kirvius, „kuriuos iš pradžių naudodavo žaidimams, o paskui – kraujo praliejimui“ (BRMR: 317, 319).

Mįslėse kirvis tapatinamas su vyriškąja gimine, turintis barzdą, aštirus dantis: „Striukis, bedantis, o su barzda kelmų sugrauž“ ir „Žvilgutis aštriadantis, o kai ėd – vis į aukštą šok“, „Žiba, kaip žaltys ėda kaip arklys“ (LTR 2299/63; 2299/61; 2032/50–10). Kartais tapatinamas su žmogumi: „Tėvas eina į mišką – barzda žiūri į namus“ arba „Kuprotas diedukas aplink namus aplekia“ (LTR 366/158-20; 421/540–24). Įdomus atvejis iš mįslės apie bitę: „Mažas vyriukas, jo aštus kirvukas“ (LTR 37/1774). Nors atsakymas atstovauja moteriškajai sferai, tačiau užminime – vyriškoji, juk kirvis galėjo būti įsivaizduojamas tik kaip vyro įrankis.

Kirvis kaip ryškus darbingo vyro simbolis buvęs Žemaitijoje. Čia darbo metai pasibaigdavo „ant Kalėdų“, tuo metu ūkininkų samdiniai „imdavę savo kirvelius ir iškilmingai įkaldavę trobos virdin⁸⁸ vinį, kaipo ženklą užbaigtų pilnų metų“ (Vaižgantas 1994: 353). Tuo metu, nuo Trijų karalių iki Užgavėnių, vykdavę turgūs, vadinami *kirvelninkais* (Mickevičius 2008: 221). I. Končius mini, kad Plungėje šiuo laikotarpiu pirmadieniais vykdavo *kirvelninkai*, o penktadieniais – *mažieji kirvelninkai* (skirtumo tarp šių dienų nepaaiškino; Končius 1996: 159).

Turgų metu laisvi samdiniai, užsikišę kirvelius už juosmens, vaikščiodavo turguose, o ūkininkai „iš tų kirvelių pajuostyje pažindavę darbo ieškančius, drąsiai juos užkalbindavę ir lygdavę. Sulygtasai atiduodavęs savo kirvelį ūkininkui, kaip uždą⁸⁹ ir jau kitam nebegalėdavęs pasižadėti“ (Vaižgantas 1994: 353). Įdomu, kad visi autoriai – J. Tumas–Vaižgantas, I. Končius ir J. Mickevičius pabrėžia, kad būtent mažą kirvuką samdiniai nešiodavo, tai greičiausiai būdavo simbolinis kirvukas, pabrėžiantis samdinio statusą. Tai patvirtintų A. Pakalniškio *kirvelininkų* turgaus aprašymas, kuriame minima, jog jauni vaikinai už virvės, prištos prie juosmens, užsikišdavo medinį kirvelį, kaip ženklą, kad jie esą laisvi (Pakalniškis 1977: 142). Teigiama, kad Žemaitijoje kirvis turguje buvo nešiojamas priekyje prie kairio šono, o Aukštaitijoje – už nugaros (LEEŽ: 129). Matyt, su tuo susijęs posakis „parnešti kirvelį“ – pabėgti nuo šeimininko nesulaukus darbo pabaigos (LKŽe: nešti).

Tautosakoje ir papročiuose jaučiamas ne tik kirvio sutapatinimas su vyru, bet ir jo supriešinimas su moterimis. Visų pirma tai akivaizdu iš I–XVI a. laidosenos – tik viename moters kape buvo rastas kirvis, ši įkapė nepriklausė moterų įkapių grupei. M. Strijkovskis (1582) ir A. Guagnini (1611) aprašė minėtus prūsų laidotuvių papročius ir kirvį pateikė kaip

⁸⁸ Skersinė sija.

⁸⁹ Mokestis, uždėlis.

vyriskąją įkapę, greta apibūdino moteriai duodamus daiktus – adatą (BRMŠ II: 483, 495, 517, 550).

Jau minėtose *kirvelininkų* turguose kartu su jaunais vyrais vaikščiodavo ir merginos, užsikišusios kultuvę (Končius 2016: 288). Kirvio ir kultuvės kaip vyro ir moters priešprieša pabrėžiama gimtųjų tikėjimuose, pavyzdžiui: „Berniuko bambelę pjauna padėję ant kirvio su knyga, kad būtų geras darbininkas ir mokėtų skaityti, o mergaitės ant kultuvės, kad būtų gera darbininkė (skalbėja)“ (LMD I 212/2–35; BIVV: Nr. 266a, plg.: Nr. 266b, 266c, 267, 268, 269). Šis motyvas sutinkamas ir pasakose: „sūnūs išjodami susitaria su motina: jei gims sūnus, įkirs į sieną kirvį, o jei duktė – verpstę“ (Kerbelytė 2002: 96; ATU 451A).

O šiuose posakiuose kirvis yra tiesiogiai prilyginamas vyrui: „Geriau penki kirviai ažusuolėj, neku dvi babas pirkia“, palyginimui: „Geriau penki vyrai pirkioj, negu dvi moterys“ (LTR 2441/601; LKŽ XIX: 501)

Moterų ir kirvio priešprieša akivaizdi: „Neduok bobai gero kirvio, iš jo liks tik kaplys“ (LKŽe: kaplys) arba „Kur daug kirvių, daug ir duonos, o kur – kalvaratų (ratelių), nėra duonos“ (LTR 545/131/7). Nors yra ir priešingų pasakymų: „Verpalas yra ne su kirviu nukertamas (verpimas – ilgas darbas)“ (LKŽe: kirsti).

Šie pavyzdžiai akivaizdžiai sugrąžina prie dalykų, aptartų nagrinėjant simbolines adatos reikšmes – moteris mitinėje mąstysenoje susaistyta su simboliais, veikiančiais vestimarinėje srityje, vyrai siejami su žemės ūkio darbais. Tačiau būtina pabrėžti, kad kirvis buvęs darbingo amžiaus vyro įrankis, dažniau sietas su vargingesniais, nei ponais. Tai puikiai atsiskleidžia tolimesniuose poskyriuose, kuriuose paliečiamos kitos kirvio – įkapės simbolinės reikšmės.

3.3.2. Kirvio kirtis

Kirvis – aštrus daiktas, kuriuo daiktas padalinamas mažiausiai į dvi dalis. Dažnai su kirviu įsikertama, jis sukelia skausmą: „Malkas kapodamas įsikirto bernas koją“ (LKŽe: kirsti).

Žemaitijos kapuose nuo I–XVI a. randama į žemę (į karstą?) įkirstų kirvių, manytina, kad jie turėjo specifinę reikšmę laidotuvių metu. Šią mintį sustiprina tautosakoje, liaudies papročiuose pabrėžiama semantinė kirtimo reikšmė.

Kirvis laidotuvėse galėjo būti naudojamas ne tik kaip įkapė, tačiau ir kaip priemonė atbaidyti blogas jėgas. BRMR aprašytos apie 1599 m. vykusios latvių laidotuvės, kurių metu lydint mirusįjį į kapines „priekyje eina vienas atkišęs kirvį, kuriuo nepaliauja tuščiai kapojas orą, idant sutramdytų

smurtingą anksčiau iškeliavusių vėlių antpuolį“ (BRMR: 100). Prūsai turėję panašų paprotį – išlydint mirusįjį orą kapoti su peiliais ir šaukti „Bėkite, bėkite, traukitės šalin nuo tų palaikų, velniai jūs!“ (BRMŠ II: 517, 550).

XVI a. pab. latviai turėję paprotį, baigiant mirusiųjų minėjimo šventę, likusias dvasias išvaryti mosuojant kirviu: „Nedelsiant [lauk] iš čia, arba grįžkite pas piktąjį demoną, jau sočiai prisivalgėte ir prisigėrėte“ (BRMR: 100). XVII a. Latvijoje spalio mėnesį mirusiųjų minėjimą užbaigdavę taip: „Kai jau manė, kad vėlės yra pasisotinusios, tuomet ant slenksčio kirviu perkirtęs degančią balaną ir liepęs vėlėms eiti savais keliais, nes jau pakankamai valgę ir gėrę“ arba, užbaigę vėlinių apeigas, iššluoja kambarį ir iš jo išviję dvasias, imdavo kirvį ir keturiuose kampuose įkirsdavo į sieną, kad kurioje nors vietoje dvasių neliktų (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 219; BRMR: 129). Palyginimui, XIX a. Mažojoje Lietuvoje buvo pasakojama, kad dvasios sustabdomos į vartus kirviu įkirtus: „Dvasės juodu vijosi iki ant jų padvarijos! O pro vartus įbėgęs ans žinūnas greitai kirvį tikt šmakšt į vartų stulpą įkirtęs ir savo prieteliui sakęs:

– Jei nebūčiau žinojęs, kaip dvasės atstatyt ir nuo kiemo atlaikyt, tai dabar mudviem būtų bėda!..“ (BsV: 199).

Žmogaus mitinėje vaizduotėje kirvio kirtis yra apeiginis veiksmas, užkertantis kelią nepageidaujantiems įvykiams, tuo pačiu tai galios demonstravimas (Sinkevičius 2018: 102). Visų pirma, tai įrankis, padedantis įveikti mitinius herojus – nukirsti slibinui, laumės vaikui ar raganai galvą, į skutelius sukapti nelaimę (BsLPI I: 156–159; BsLPI III: 49–54, 68–73; BsLPI IV: 180–181, 254–255; Kapeleris 1970: 388; Kerbelytė 2002: 165). Kirvis naudojamas įveikti ligas – rėmenį, nikstelėjimą⁹⁰ (Vaitkevičienė 2008: 109, 135–137, 139, 143, 397).

Kirvio kirtimas – veiksmas, plačiai naudojamas buityje, siekiant užkirsti kelią nesėkmėms, susijusioms su derliumi, laikomais gyvuliais ir kitomis interesų sritimis. Pavyzdžiui, „Pradedant pavasarį sėti, kaimynas žiūri į kaimyną, kad ans pirma pradėtų sėti, o kad šis pradės, tai ans jį užsės, o tada iš užsėtų javų nieko nebus arba bus menkesni. Kada vienas išsivežęs sėklą laukia antrojo ir nesėja, tai šis turi tam tyčia išsivežęs kirvį, įkerta į ežią ir sėja, tada jau nieko nebepadaro.“ (LMD I 142/4; BIŽ: Nr. 540) arba „Kai ganykloje vasarą dingsta jautis ar arklis ir t. t., virš durų arba prieš duris sienoje įkerta kirvį į sieną, idant dingusio gyvulio vilkai nesuėstų“ (BRMR: 408). L. A. Jucevičius ir M. Valančius yra aprašę, kad Žemaitijoje debesys buvo

⁹⁰ Nikstelėto ar pervargusio sąnario skausmas (Vaitkevičienė 2008: 898).

išvaikomi kirviu įkirtus į sieną (Jucevičius 1959: 496–497; Valančius 2013: 535)⁹¹.

Verta atkreipti dėmesį, kad nutraukiant ar užkertant nepageidaujamą veiksmą ne visuomet buvo būtina įkirsti, užtekdavo turėti su savimi kirvį ar padėti jį į tinkamą vietą. Pavyzdžiui, pasakoje vyras ir žmona tik užsimoja kirviu ir apkeistas laumių vaikas pabėga arba virsta kalade (Kerbelytė 2002: 89–90); sėdamas valstietis užsikiša kirvį juosmens (BRMR: 408; BIŽ: Nr. 248). Nenorinti pastoti moteris po pagalve turi pasidėti kirvį (BIVV: Nr. 37).

3.3.3. Kirvis kelionėje

Kirvis į kapus galėjo būti įdedamas kaip priemonė, reikalinga kelionei. J. Mickevičius rašė, kad žemaičiai, vykdami į tolimas ir varginančias keliones, „Su savimi ir kirvį pasiimdavo“, kuris praversdavo sulūžus vežimui ar kitoms bėdoms ištikus (Mickevičius 2008: 247). M. Katkus antrino – vykstant į kelionę „atsargai vežime buvo įdėtas kirvis“ (Katkus 1989: 68).

Kelionė – veiksmas, reikalaujantis pasiruošimo, pasirengimo ir buvo ne itin mėgstamas žemaičių. P. Višinskis rašė: „Žemaičiai taip prisirišę prie žemės darbo ir taip pripratę prie jo, kad jiems be galo sunku su juo skirtis [...]. Yra senukų, per visą savo gyvenimą nė karto neaplankusių savo apskrities miesto, nors jis yra už kokių 40–50 varstų, ne daugiau. Jeigu žemaičiui pasitaiko išvažiuoti į svečius, tai jis jokių būdu nesutinka išbūti ten kelių dienų – jis nori namo“ (Višinskis 2004: 72–73).

Kelione buvo įvardijamas perėjimas iš vienos būties į kitą: „Ateikit palydėt mane paskutinėn kelionėn“ (FŽ: 294), paprastai ji suvokiama būsianti sunki – „tolima“ ir „didelė“ (JLD III: 285; LT II: 520, 522–523, 528, 531).

Ch. Hartknochas (1679) rašė, kad artimieji laidotuvių metu „melsdavosi, kad velioniui gerai sektųsi tenai, kur jis ketina keliauti. [...] Paskui mirusiesiems būdavo dedamos dovanos: moterims – siūlų su adata, kad galėtų susitaisyti, jei kelyje kas iširtų ar suplyštų; vyrams prie šono būdavo prijuosiamas kardas. Be to, [mirusiojo] kaklą paprastai apsukdavo drobine skepeta su įvyniotomis keletu smulkių monetų, duotų mirusiajam kelionei.“ (BRMŠ II: 85, 89). Šis aprašymas įdomus ir tuo, jog moteris kelionei aprūpinama adata ir siūlais, o vyras (greičiausiai irgi kelionei) – kardu.

Prisimenant šio poskyrio pradžioje aprašytus M. Strijkovskio ir A. Guagnini paliudijimus apie prūsų laidojimo papročius, kad moterims įduodama adata, vyrams – kardas arba kirvis, vertėtų sustoti prie kirvio ir kardo/peilio paralelės tautosakoje ir papročiuose.

⁹¹ Su kirviu išvaikyti debesis žinomas ir iš slavų kultūros (Kerbelytė 2012: 94).

Mirties tikėjimuose atverstas kirvis ir peilis turi tokią pačią reikšmę: „Peilį ar kirvį negali atverstą aukštiekninką, aukštyn ašmenis, laikyti – kas toj valandoj užgimęs, tas pasipjaunas“ arba „Jei iš ryto randi kirvį arba peilį aukštiekninką, tai mirs katras nors – tėvas ar motina“ (LMD I 202/1; LTA 326/220; BIML: Nr. 43, 49).

Pasakose įveikiant bloga linkinčius mitinius veikėjus, kaip antai slibiną, naudojama kardų arba kirvių, „vyrs savo smarkiu kardu jam galvas žemyn kirto“, palyginimui: „Jonas su kirviu kaip rėžė, ir nulėkė smako galva“ (BsLPI I: 76–84; BsLPI III: 49–54).

Tuo pačiu užkalbėjimu arba veiksmu gydoma žaizda, padaryta peiliu ir kirviu, pavyzdžiui, „Kada kas kirviu įsikirs arba peiliu įsipjaus ir kraujas labai bėga, tai reikia tuo pačiu kirviu arba peiliu įkirsti arba įdurti į sieną arba teip į kokį medį, tai kraujas ir nustos bėgęs“ (BsJK: 116; Vaitkevičienė 2008: 568–569).

Tuo pačiu žodžiu vadinamas neaštrus peilis ir kirvis: „Su tokiu bėliu raitas gali joti, o ne duoną riekti“ (LKŽe: bėlis), nors atšipę įrankiai apibūdinami skirtingai: „Peilis bukas, o kirvis atšipęs, atsivypęs“ (LKŽe: bukti).

Sugrįžtant prie pradinės minties, kad laidotuvių metu į kelionei mirusiajai būdavo įdedama adata, o vyrui – kardas arba kirvis. Šie visi trys daiktai atstovauja tam pačiam semantiniam reikšmių laukui – metaliniai, aštrūs daiktai, kurie greta sąsajų su stereotipiniais moterų ir vyrų pasaulių vaizdiniais (moters – rengimas, vyrai – žemės ir ūkio darbai) buvo apsaugos priemonės *tolimoje* ir *ilgoje* kelionėje į kitą gyvenimą.

3.3.4. Kirvis – gyvenimo įrankis

Kirvis iš bendro įkapių konteksto išsiskiria tai, kad per visą laiką išliko būdinga vyrų įkapė ir buvo vienas iš dažniausiai dedamų daiktų. Akivaizdu, tai susiję su plačiu jo naudojimu buitėje.

Kirvis buvęs vienas iš naudingiausių buitės įrankių, su kuriuo buvo galima padaryti daug skirtingų darbų, pavyzdžiui: „Vėšems darbams, ku dirps, tas pats kirvs“ ir „Su kitais padargais apsieit nemoku, ale kirvį papratęs vartoti“ (LKŽe: padargas; Vanagienė 2014: 306).

Namuose kirvis net turėjo specialią dėjimo vietą, kuri vadinama – kirvelynė, kirvinė, kirvinyčia, tai prie sienos prikalamas išlenktas pagalys kirviui įkišti. Buvo išskiriamas kirvių taisymo metas – kirvataisis, žmogus, mėgstas kapoti vadintas kirvelininku, darantis kirvius – kirvininkas, o pavogęs kirvį – vadintas kirvavagiu (LKŽe: kirvelynė, kirvinė, kirvinyčia, kirvataisis, kirvelininkas, kirvininkas, kirvavagis).

Kirvis buvęs žemę dirbančio valstiečio vienas iš pagrindinių įrankių, nes „nuo pavasario pradžios iki javų valymo pabaigos lietuvių valstiečiai dirba tik lauko darbus, o prigavę laisvo laiko, taiso pakinktus, trobesius. Rudenį ir žiemą valstiečių darbai tokie: javų kūlimas, jų vežiojimas parduoti, gyvulių priežiūra, kuro pritaishymas. Ilkais rudens ir žiemos vakarais jie veja virves ir taiso visokius ūkio daiktus“ (Višinskis 2004: 73). Didžioji dauguma šių darbų be kirvio buvo sunkiai įsivaizduojama.

Kirvis buvo ne tik vienas iš parankiausių įrankių, bet ir būtiniausių, jį turėdavo turėti visi. Tai puikiai atsiskleidžia pasakose, pavyzdžiui pasakoje „Sriuba iš kirvio“ (ATU 1548) pasakojama:

„Atėjo čigonas pas ūkininką ir šeimininkės prašo valgyti. Šeimininkė sako:

- Kad aš, čigonėli, nieko neturiu.
- Kodėl taip nieko neturi? Nu visgi gal turite nors kirvį?
- Kirvį tai turiu, bet kirvio tai nevalgysi.“ (AED: 232–233).

Kitame pasakos variante pasakojama taip:

„Atėjo kareivis pas vieną moterį, prašo:

- Motin, duok ko užvalgyt.
- Neturiu, kareivėli, neturiu, sūneli, – aš nelabai turtinga.
- Na, jei neturtinga, tai ar kirvio neturi?
- Turiu kirvį“ (StŽ: 177).

Šioje pasakoje svarbūs du dalykai, pirma – kirvis namuose būdavo kaip dalis namų, be kurio jie ir neišivaizduojami, ir antra – turėdamas kirvį alkanas nebūsi. Ši situacija atpažįstama ir kitose pasakų tipuose: „Buvo kitąsyk toks neturtingas žmogus. Jis daugiau nieko neturėjo, tik stubelę, kirvį ir sūnų“ (BsOPS: 378–380, išsamiau žr.: ATU 729).

Kirvis ne tik buvo neatsiejama namų dalis. XX a. pr. jis buvo svarbiausias įrankis statant namus – rąstams aptašyti, sąsparoms iškapoti (Milius 1983: 52), kartais net ir vienintelis įrankis statant namą (Valatka 2006: 341). Tai paliudija pasakos, kuriose stebuklingas kirvis pernakt, per pusę „adynos“ ar net tris minutes dvarą pastato (BsLPĮ III: 195–200; BsLPĮ IV: 377–381, 475–479), arba mįslės, kurių užminime stebimasi paukščiais, kurie be kirvio namus pasistato: „Be kirvio, be rankų, o namus pastato. Lizdas“ (LTR 712/441).

Tai itin svarbu, nes „archainės visuomenės žmogus kiekvieną statybą suvokė kaip absoliučią pradžią. Statyba tarsi atverdavo „naują erą“, o statinys simbolizuodavo reorganizuotą pasaulį ir gyvenimą“ (Vyšniauskaitė 1999: 86). Kaip ne kartą minėta, mirtis mitinėje mąstysenoje buvo pėrėjimas iš vienos būties į kitą, kurioje taip pat reikia įsikurti: „Pirmuosius žmones dievas buvo

dausoje įkurdinęs“ ir „Kad aš turėčiau savo seną tėvelį, įsikurdinčiau aukštam kalne dvarelį“, palyginimui: „Reik ant tos žemės įkurti gyvatą, gyvenimą“ (LKŽe: įkurdinti, įkurti).

Šią prielaidą sutvirtina frazeologizmai „į amžinus namus eiti, į namus važiuoti, amžiną namą pasistatyti, namo eiti“ – ruoštis mirti, būti netoli mirties, mirti (FŽ: 444–445).

Mirusiam vyrui iškeliaujant į kitą pasaulį kirvis galėjo būti kaip būtina priemonė pradėdant naują gyvenimą, įrankis, be kurio neįmanoma įsikurti.

4. ĮKAPIŲ DĖJIMO PAPROTYS I–XVI A.: DUOMENŲ INTERPRETACIJA

Per visą I–XVI a. laikotarpį įkapių dėjimo paprotys keitėsi. Tai atskleidžia daiktų tipų ir skaičiaus pasiskirstymas skirtingos lyties ir amžiaus mirusiųjų kapuose bei įkapių padėties analizė. Visi šie duomenys nagrinėjami laiko atžvilgiu.

Ryškesniausiai I–XVI a. įkapių dėjimo paprotį veikė mirusiojo lytis ir religinės-politinės reformos. Pagrindinę įkapių dalį moterų kapuose sudarė papuošalai ir aksesuarai, žymiai rečiau įrankiai – ylos, verpstukai ir peiliai. Vyrų įkapių komplektas buvo platesnis, vyravo įrankiai ir ginklai, kiek mažiau buvo papuošalų.

Įkapių tipų komplektų analizė leidžia teigti, kad moterų veiklos ribos, lyginant su vyrų, buvo žymiai siauresnės. Įkapės akcentavo moters ryšį su namų erdve, atspindėjo tam tikrą aprangos kodą. Tai patvirtina puošnus laidotuvių kostiumas su papuošalais ir aksesuarais. Vyrų įkapių komplektas buvo įvairesnis įrankių požiūriu, o V–XII a. – ginklų. Įrankiai aprėpė įvairias namų ūkio sritis – žemės darbus, medienos apdirbimą ir kitas smulkias buitines veiklas. Išskirtiniais atvejais įkapės leidžia nuspėti mirusiojo amatą.

Priešprieša tarp vyrų ir moterų įkapių komplektų pastebima jau I–IV a., tai iš esmės reiškėsi kaip netolygus darbo įrankių dėjimas į kapą. Iš papuošalų išskirtinos segės ir kaklo apvaros, pirmosios buvo labiau būdingos vyrams, antrosios – moterims.

Skirtumai tarp lyčių sustiprėjo V–XII a. Tam įtakos turėjo ne tik ginklų ir raitelio reikmenų atsiradimas vyrų kapuose, bet ir papuošalai, kurie vidurinio geležies amžiaus pradžioje tapo ryškūs abiejų lyčių indikatoriais. Išskirtinas krūtinės papuošalų dėjimas, segės priklausė vyrų laidotuvių kostiumui, smeigtukai – moterų. Greta jų moterims buvo būdingi galvos papuošimai, kaklo apvaros. Kiek susilpnėjusi ši priešprieša išliko iki pat XVI a.

Žemaičių laidosenoje lyčių priešprieša išplaukė iš begalės baltų pasaulėžiūros opozicijų (Bliujienė 2013: 516). Antai nuo V–XII a. vyrai ir moterys galvomis guldyti į skirtingas pasaulio šalis, nors atskirų bendruomenių kapinynuose kryptys skyrėsi. Pavyzdžiui, Žąsine vyrus laidojo galvomis į šiaurės rytus, moteris – į pietvakarius, o Paragaudyje (X–XII a.) vyrus laidojo į rytus, pietryčius, moteris – į vakarus ir pietvakarius (Tautavičius 1996: 65; Kazakevičius 2007: 287).

Lyčių priešprieša apčiuopiamos ir vėlesnėje medžiagoje, antai BRMŠ XVI–XVIII a. bei XIX–XX a. pr. laidojimo papročių aprašymuose buvo

būdinga vizualinėmis daiktinėmis – atributinėmis formomis, spalvomis ženklinti mirusiojo lytį (Giedrienė 1981: 51).

Atkreiptinas dėmesys, kad V–XII a. pasikeitus vyrų įkapių komplektui, išryškėjo ne tik ginklų, bet ir raitelio reikmenų bei geriamųjų ragų dėjimas. Ši daiktų grupė sietina su geopolitine situacija, kuri sukūrė sąlygas iškilti kario statusui ir stipriai diferencijavo visuomenę. A. Bliujienė apie V–VII a. vykusį tautų kraustymąsi ir situaciją Nemuno ir Dauguvos tarpupyje rašė: „Tautų kraustymosi laikotarpio erdvinis regiono valdžios pasiskirstymas rodo buvus didelį to meto visuomenių socialinės struktūros stratifikacijos laipsnį, kai bendruomenė ar kelios bendruomenės su vadu priešakyje ir ginkluotų vyrų būriais buvo nuolatinių konfliktų, plėšimų ir sąjungininkų paieškų bei nepastovių aljansų sudarymo būsenos. Sprendžiant iš V–VII a. regiono tarp Nemuno ir Dauguvos palikimo, ilgesnę ar trumpesnę geopolitinės erdvės jėgų pusiausvyrą užtikrino gerai ginkluoti lyderiai ir jų ginkluota palyda.“ (Bliujienė 2013: 520). Manytina, kad pokyčiai laidosenoje būtent ir atspindi šią situaciją.

Žvelgiant į įkapių padėtį mirusiojo kūno atžvilgiu V–IX a., o ypač X–XII a., įvyko įkapių padėties pokyčiai – nebeliko vienos būdingos vietos. I–IV a. dauguma įkapių buvo dedamos prie galvos, V–IX a. dalis jų – daugiausiai naujai atsiradusių – dedama mirusiojo šone ar ties juosmeniu, o nuo X–XII a. ir prie kojų. Galbūt su kario statuso iškilimu galima sieti X–XII a. įvykusį (pavieniai atvejai iš V–IX a.) diržų vietos pakeitimą – nuo galvos prie juosmens. Mirusysis laidojamas apginkluotas – diržas su ginklu dedamas būtent ten, kur nešiojamas, t. y. prie juosmens.

Antrasis ryškus įkapių pasikeitimas įvyko XIII–XV a. pr. Įkapių komplektuose vyravo papuošalai – daugiausiai randama segių ir žiedų, rečiau apyrankių ir antkaklių. Vyraujanti įkapių vieta griautiniuose kapuose tapo juosmens sritis, rečiau – kojūgalis. Pastebėtina, kad kapuose neberandama smeigtukų, prieš tai itin dažnai dėtų į moterų kapus, minimaliai aptinkama metalinių ir kitokių drabužių detalių – karoliukų, grandinėlių, plokštelių, cilindrelių. Šiuo laikotarpiu nutrūko ir apyrankių nešiosena. XIII–XIV a. degintiniuose kapuose apyrankių ir jų dalių gausu. Pavyzdžiui, suardytuose Kuršų degintiniuose kapuose surastos 44 apyrankių dalys bei viena sveika. Palyginimui, to pačio kapinyno XIV a. pab.–XV a. pr. griautiniuose kapuose, apyrankės dalis rasta tik viename kape, ir ji greičiausiai pasimetusi iš degintinio kapo. Apyrankių neberandama ir XV a. II p. – XVI a. laidojimo paminkluose.

Apie ginklų sumažėjimą XIII–XV a. pr. kapuose galima kalbėti tik sąlyginai, nes analizuojama duomenų apimtis yra maža. Tačiau ir tokiu atveju,

tarpusavyje lyginant įkapių grupes, išryškėja papuošalų bei simbolinės paskirties daiktų dėjimas, antrame plane paliekant įrankius ir ginklus.

Teigti, kad ginklų kiekio sumažėjimas reiškę ramesnį gyvenimą Žemaitijoje, būtų klaidinga. XIII–XV a. geopolitinė padėtis Žemaitijoje buvo įtempta, iš rytų žemaičiai ribojosi su lietuvių žemėmis, iš vakarų – Vokiečių ordinu. XIII a. Žemaitijos istoriją žymi nuolatiniai kryžiuočių puldinėjimai, ypač suaktyvėję devintame dešimtmetyje, 1260 m. įvykęs Durbės mūšis su Livonijos ordinu bei besikeičiantys santykiai su Lietuva (Nikžentaitis 1997: 81–85; Gudavičius 1999: 76). Manytina, kad intensyvus karinis gyvenimas XIII–XV a. žemaičius skatino ne tik konsoliduoti pajėgas su lietuviais, bet ir sumažinti ginklų dėjamą į kapus – jie buvo reikalingi gyviesiems. Tačiau tokia įžvalga anaiptol nepaaiškina visų sudėtingų to meto procesų.

Atkreiptinas dėmesys į naujai pasirodžiusias prieš tai nebūdingas, dabar dedamas įkapes – lokio nagų kabučiai, paukščių kaulai, kiaušinio lukštai, simboliniai raktai, puodai, skiltuvai su titnagu bei monetos. Bene visos šios įkaps laikytinos simbolinėmis, rodo pasikeitusį požiūrį į pomirtinį pasaulį ir, matyt, pačias laidotuvių apeigas. Tai galima sieti su degintinių kapų atsiradimu ir itin sureikšmintą ugnies svarba (nors žinoma, kad ugnies pėdsakų laidojimo paminkluose ir atskirai kapuose būta nuo I a.). XIII a. pradėjus deginti kūnus, ugniai buvo suteikta dar daugiau reikšmės – tikėta, kad ji išlaisvina vėlę iš kūno, apvalo, sušildo ir padeda pasiekti pomirtinį pasaulį (Bell 1997: 100; Petrauskas 2017: 197). Ugnį kapuose galėjo simbolizuoti ir atitinkama materialinė medžiaga. Iš išvardintų įkapių bent keletą galima tiesiogiai sieti su ugnies panaudojimu laidotuvių apeigose – puodus, kuriuose dažnai randama pelenų ar angliukų, skiltuvus su titnagu (Urbanavičius 1991: 44; Banytė-Rowell 2000a).

Nagrinėjant šio laikotarpio įkapių dėjimo pokyčius, susiduriama su akivaizdžiu XIII–XV a. pr. laidojimo paminklų trūkumu. XIII–XIV a. kapų yra užfiksuota keletas iš Paalksnių, Varsėdžių, Pribitkos ir Kuršų – visi jie degintiniai. O XIV a. pab.–XV a. pr. ištirtas vos vienas kapinynas – Kuršų, beje, paminėtinas ir vienalaikis kapinynas Kumpikuose (Telšių r.), tik plačiau netyrinėtas (Valatkienė 1994: 178). Atkreiptinas dėmesys, kad Žemaitijoje griautiniai kapai atsirado anksčiau už 1413 m. krikštą ir yra labiau sietini su 1387 m. Lietuvos krikštu (Petrauskas 2017: 47).

Degintinių XIII–XIV a. kapinynų Žemaitijoje yra žymiai daugiau, tai atspindi suardyti degintiniai kapai ir apdegę radiniai Antininkuose (Šilalės r.), Bauželyje (Telšių r.), Kvėdarnoje (Šilalės r.), Payžnyje (Šilalės r.), Šiaudaliuose (Šilalės r.), Kuršuose, Paalksniuose, Pagrybyje, Požerėje, Varniuose (išsamiau žr.: Petrauskas 2017). Šiuose kapinynuose vyravo

papuošalai ir įrankiai, iš pirmųjų gausiai rasta segių, žiedų, rečiau apyrankių, antkaklių, diržų sagčių. Kiek rečiau dėti įrankiai – adatos, verpstukai, peiliai, kartais galastuvai, skiltuvai, kirviai, ietigaliai, kovos peiliai ir kalavijai. Šie dirbiniai koreliuoja su prieš tai aprašytų gerai ištirtų degintinių kapų Paalksnių, Varsėdžių, Pribitkos ir Kuršų įkapėmis.

Pokyčiai laidosenoje ir degintinių kapų atsiradimas XIII a. sulaukė nemažai tyrinėtojų dėmesio (išsamiau žr. Urbanavičius 1994; Zabiela 1998; Petrauskas 2017). Apie šio papročio priežastį Lietuvos žemėse Gediminas Petrauskas rašo: „Mirusiųjų deginimo papročio įsitvirtinimas pagoniškoj Lietuvos valstybėje, senųjų laidojimo paminklų apleidimas ir naujų degintinių kapinynų atsiradimas jos branduolyje – tai XIII a. įvykusios religinės reformos rezultatas. [...] Religinė reforma, mirusiųjų deginimo papročio plėtra ir įsivyravimas, vientiso degintinių kapų įkapių horizonto kilmė yra susijusi su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo ir diduomenės pastangomis vienyti valstybę, įtvirtinti joje valdžią.“ (Petrauskas 2017: 212–213).

Manoma, kad XIII–XIV a. Žemaitijoje mirusiųjų deginimo papročio skleidėjai buvo leičiai, kurie čia buvo paskirti atlikti karines užduotis bei stiprinti didžiojo kunigaikščio valdžią (Petrauskas 2017: 47–48). Tai patvirtintų degintinių kapinynų išsidėstymas Žemaičių aukštumoje ir pastebimas jų ryšys su didžiojo kunigaikščio atkeltų leičių tarnybos vietomis. Pažymėtina, kad netoli jų yra Paprūdžių kapinynas, kuriame surasti degintiniai kapai, bei istoriniuose šaltiniuose minimas Leitkapių vietovardis (Dubonis 1998: 48–50). Atrodo, taip ir būtų galima paaiškinti įkapių tipų pasikeitimą – tai esą lietuvių kapų komplektai. Tačiau kur tuo metu buvo laidoti žemaičiai ir kodėl sudeginti mirusieji daugiausiai laidoti ankstesnio laikotarpio kapinyuose?

Žemaitijoje žinomus XIII–XIV a. degintinius kapinynus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmieji kapinynai, kuriuose degintiniai kapai buvo įkasami jau esančiose kapinėse – Antininkai, Kvėdarna, Payžnys, Šiaudaliai, Paalksniai, Pagrybis, Požerė, Varsėdžiai. Antroji grupė yra kapinynai, kuriuose ankstyviausi kapai datuojami XIII a. – Bauželis, Kuršai, Varniai.

Analizuojant pirmąją grupę, pastebimas laidosenos tęstinumas⁹² – XII–XIII a. griautinius kapus pakeitė degintiniai ir būdinga, kad XV a. deginimas išnyksta, vėl atsiranda griautiniai kapai. Mažas paminklų ištyrimas neleidžia pasakyti, ar šias tradicijas perėmė vietiniai gyventojai, ar atsikėlė nauji. Atkreiptinas dėmesys, kad Požerės kapinyne XV–XVI a. kapai buvo įrengti greta XIII–XIV a. degintinių. Šiuo atveju galima nuspėti, kad vėliau mirusiuosius laidojusi karta žinojo apie ankstesnius kapus, buvusią tradiciją.

⁹² Daugiausiai remiantis datuotais atsitiktiniais radiniais.

Juolab, kad deginimo paprotys Žemaitijoje jau apčiuopiamas XI–XII a., (plg. degintiniai kapai Žašino kapinyne).

Iš antros grupės kapinynų išskirtini Bauželis, Kuršai ir Varniai, kuriuose laidojant nedegintus mirusiuosius buvo perkasami degintiniai kapai. Tai itin akivaizdu Kuršų atveju, kur degintiniai dirbiniai datuojami XIII–XIV a., o griautiniai – XIV a. pab. – XV a. pr.: „Kasant duobes tame pačiame kapinyne vėlesnių laikų nedegintų mirusiųjų kapams, buvo suardomi ankstesnieji – degintiniai kapai. Jų perkastos ir sumaišytos liekanos dažniausiai patekdavo į naujos duobės užpildą, o dalis dar likdavo ir žemės paviršiuje.“ (Valatkienė 1995: 214). Tokį akivaizdų ankstesnių kapų ardymą (atsižvelgiant į trumpą laiko tarpą tarp abiejų tradicijų) galima paaiškinti naujai atsikėlusiu žmonių laidojimu.

Akivaizdu, kad deginimo paprotys XIII–XIV a. egzistavo Žemaitijoje ir greičiausiai buvo visuotinas, nes apie XIII a. griautinius kapus Žemaitijoje galima spėti tik iš atsitiktinių radinių Antininkuose (Petrauskas 2017: 319). Dėl to XIII a. pasikeitusį įkapių komplektą galima laikyti būdingu žemaičiams ir sieti su religiniais – politiniais pokyčiais jų žemėse.

Taigi XIII–XV a. pr. laidojimo paminklus pagal laidosenos pobūdį galima skirstyti į XIII–XIV a. (vyravo kūnų deginimas) ir XIV a. pab.–XV a. pr. (būdingi griautiniai kapai).

Žemaitija, palaikiusi artimus santykius su lietuvių žemėmis, naujojo tikėjimo papročius galėjo priimti greičiau, nei oficiali krikšto data. Manytina, kad XV a. II p. griautinių kapinynų gausą, po krikšto praėjus vos vienai kartai⁹³, galima sieti su intensyviausiu Žemaitijos integracijos į Lietuvą laikotarpiu (Saviščevas 2010: 101–102).

XV a. II p.–XVI a. įkapių tipai, jų ryšys su mirusiojo lytimi bei įkapių padėtys išliko mažai pakitę nuo XIII–XV a. pr. Tačiau įkapių dėjimo paprotys pokyčių neišvengė.

Pastebėta, kad XV a. II p. – XVI a. kirviai ir ietigaliai dažniausiai randami 50–65 m. amžiaus mirusių vyrų kapuose. Vyresnieji gyventojai galėjo dar žinoti ginklų dėjimo į kapus paprotį ir prašyti būti su jais palaidotais. Miršančiojo paskutinė valia ir jos vykdymas minimas BRMŠ bei ne kartą paliudytas tautosakoje ir XIX–XX a. pr. laidotuvių papročiuose (BRMŠ III: 322; Kerbelytė 2002: 79; BML: Nr. 327; Merkienė 2007: 152–153). G. Beresnevičius teigė, kad „paskutiniai senosios religijos tradicijos likučiai, matyt, susiję su konkrečiais asmenimis gyvuoja tiek, kiek

⁹³ Viena karta skaičiuojama apytiksliai 30 metų; tai laikotarpis, per kurį vaikai užauga, subręsta ir gali turėti savo vaikų.

gyvuoja karta, išaugusi bei subrendusi senosios religijos sąlygomis ir neapsprendusi krikščionybei“ (Beresnevičius 2001: 442).

Opoziciją tarp moterų ir vyrų laidotuvių kostiumų pabrėžė dėjimas papuošalų, kurie išskirtinai būdingi moterims. Iš papuošalų vieninteliai žiedai buvo dedami į vyrų kapus. Papuošalų atsisakymas laidotuvių kostiume ir turbūt jų priskyrimas moterims, spėjama, turėjo atsispindėti ir gyvųjų nešiosenoje (arba galima teigti priešingai – gyvųjų nešiosena pakoregavo laidosenos tradicijas).

M. Matušakaitė iš XVI a. vyrų juvelyrinių dirbinių, nešiojamų prie rūbų, paminėjo kaklo grandines, medalionus, karulius bei dvasininkų kryžius. Apie žiedus autorė rašė: „Pamėgti buvo žiedai, mūvimai ant kelių pirštų, kartais ant mažylio bei smiliaus. Šie vyrų papuošalai papildydavo Vakarų madai artimą aprangą. Net aistringai juvelyrinius dirbinius kolekcionavęs Žygimantas Augustas apsiribojo grandinėmis ir ant abiejų rankų mūvimais žiedas“ (2003: 92–93). Autorė, daugiausiai analizavusi didikų aprangą, leidžia suprasti, kad papuošalai ir aksesuarai sudarė tik mažą dalį jų kostiumo.

Atitinkamų drabužių ir aksesuarų nešiojimas priklausė nuo luomo. 1613 m. tai buvo įteisinta konstitucijoje *Volumina legum*, kur nurodoma, kad joks miestietis, išskyrus magistro narius, drabužiams ar pamušalams negali naudoti šilkinų audinių bei brangių kailių, išskyrus lapes ir kitas paprastesnes kailių rūšis. „Tokie nurodymai turėjo apsaugoti žemesniojo luomo asmenis nuo nereikalingų išlaidų, neigiamai veikusių viso krašto ekonomiką, ir kartu veiksmingai ginti aukštesniojo luomo privilegijas“ (Matušakaitė 2003: 18–19).

Prūsijoje buvo paskelbti panašūs nurodymai: „1577–1620 m. Prūsijos krašto nuostatuose buvo aiškiai apibrėžta, kokius drabužius leidžiama ir draudžiama dėvėti skirtingo socialinio statuso ar luomo atstovams. Jie buvo suskirstyti į keturis luomus: 1) valdžios žmones, riteriją ir bajorus; 2) laisvuosius ir seniūnus; 3) smuklininkus ir valstiečius; 4) tarnus, samdinius.“ Šiuose nuostatuose svarbūs du dalykai: nors valdžios atstovams, riterijai ir kilmingiesiems (bajorams) nebuvo jokių apribojimų dėl drabužių, jie buvo raginami nedemonstruoti savo pertekliaus ir turtingumo, rodyti pavyzdį žemesnio luomo asmenims; antra, papuošalai pabrėžiami tik moterų kostiumuose, antrojo luomo moterims buvo leidžiama nešioti „auksinius arba sidabrinus vėrinius, kuriuos nuo seno nešiojo“, aksominius diržus (juostas) su sidabru apkaustytomis varščiais ir sagtimi, trečiojo luomo moterys nešiojo sidabrines sąsagas (seges), šilkinis diržus su sidabriniais paaukuotais ir

nepaauksuotais varščiais, sidabrinius karolius ir rožančius (Banytė-Rowell, Barasa 2012: 145)⁹⁴.

Iš tuometinėje Lietuvoje ir Prūsijoje paskelbtų aprangos nuostatų pagal luomus akivaizdu, kad papuošalai, išskyrus žiedus, tapo moterų kostiumo dalimi. Būtent tai ir atsispindi XV a. II p. – XVI a. laidojimo paminklų medžiagoje, tuo pačiu dar kartą pabrėžiant nenutrūkstamą ryšį tarp gyvųjų ir mirusiųjų aprangos. Žinoma, šį laidojimo kostiumo „supaprastėjimo“ procesą veikė ir bažnyčios pozicija, skatinusi atsisakyti laidoti mirusįjį gausiai apdėtą papuošalais, bei gausų papuošalų nešiojimą, ypač paveldėtų iš senesnių laikų, laikiusi pagonišku papročiu (Urbanavičius 1991: 53).

Nagrinėjant šio laikotarpio pokyčius neatmestina, kad nemažesnę įtaką laidotuvių apeigoms turėjo iki XVI a. vidurio vykęs valstiečių įbaudiavinimas, kurį užbaigė 1557 m. Valakų reforma (Petrauskas 2001: 326–328). Žemaitija iš bendro Lietuvos konteksto išsiskyrė, čia lažinis-palivarkinis ūkis plėtojosi labai menkai ir susiklostė šiam kraštui būdingi kaimo ir dvaro santykiai. Žemaitijoje valstiečiai buvo palyginti gerai aprūpinti žeme⁹⁵, palanki geografinė padėtis leido realizuoti žemės ūkio produktus tiek vidaus, tiek užsienio rinkose (Kiaupienė 2000: 166). Gal kiek daugiau Žemaitijos gyvenimą turėjo paliesti XV–XVIII a. vykę valstiečių sukilimai bei XVI a. karai: „Iš XVI a. 31 metų po Liublino unijos bene 15 metų buvo kariauta.“ (Kiaupa 2000: 247; Kiaupienė 2000: 166).

Įtakos pokyčiams turėjo ir nuolat vykstančios epidemijos, antai M. Paknys teigė, kad XVI a. Lietuvoje vyko apie 14 epidemijų protrūkių, kurios kartodavosi maždaug kas 7 metai (2008: 116). Tačiau didžiausi epidemijų protrūkiai istorijoje fiksuoti XVII–XVIII a.

I–XVI a. įkapių dėjimo paprotys priklausė ir nuo mirusiųjų amžiaus, kas pastebima nagrinėjant vaikų kapus. Vaikams iki 1 metų nebuvo dedamos įkapės, atspindinčios jo lytį, ši tendencija pastebima nuo 3 metų amžiaus. Tačiau ir vyresnių nei 3 metų kapuose vaikams dažniau buvo dedami papuošalai nei įrankiai ar ginklai. Pastebėta, kad kapuose dažniau dėti „moteriški“ įrankiai, kuriuose turbūt palaidotos mergaitės. Analogiška situacija užfiksuota III–XII a. rytų Lietuvos laidojimo paminkluose. L. V. Kurila didesnę mergaičių kapų skaičių buvo linkęs sieti ne su didesniu jų mirtingumu, bet su berniukų laidosenos specifika. Jiems į kapus rečiau buvo dedami lytį atspindintys daiktai arba berniukai laidoti su moterims

⁹⁴ Luomų susidarymas ir jų deklaracija buvo akivaizdi XVI–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tai puikiai atskleidžia Mindaugo Paknio tyrimas, daugiausiai skirtas diduomenė laidotuviams.

⁹⁵ Vidutinis žemaičio ūkis turėjo apie 1 valako dydžio žemės sklypą (apie 21,36 ha), o nemaža dalis pasiturinčių valstiečių valdė ir didesnius žemės sklypus – 2–3 valakus.

priskiriamomis įkapėmis, nes vaiko statusas, anot autoriaus, „buvo artimesnis moteriai ir iki tam tikro amžiaus nepripažįstamas lygiaverčiu suaugusiems vyrams“ (2003: 73). Mirusiojo amžius, kuris, manytina, siejasi su lytine branda, buvo itin pabrėžiamas XIX–XX a. pr. laidotuvių papročiuose, tai atsispindėjo karsto įrengime, mirusiojo kostiume bei kapo apipavidalinime.

4.1. Įkapių dėjimo paprotys XVII–XX a. pr.

Tyrinėtų XVII–XIX a. laidojimo paminklų Žemaitijoje nėra gausu. Kaimo kapinaitėms priskirtini Bauželio XVII–XVIII a. (ar net ir XX a.) kapai, juose (iš viso 16) įkapių maža – 25–35 metų mirusiosios kape rasta sagtelė, 11 metų vaiko kape ant kaklo vėrinys, paauglio kape žiedelis, bei vyro kape, juosmens srityje, diržo sagtis (atitinkamai k. 6, 7, 10, 15).

Daugiau duomenų iš bažnyčių šventoriuose buvusių kapinių. Antai Laukuvos Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios šventoriuje ištirti XVII–XX a. kapai, juose surasta kilpelė drabužiams susegti, dvejuose kapuose ant pirštų buvo užmaiti žiedai, vyro kape ant kaklo buvo trys karolių eilės, trijuose kapuose mirusieji laidoti su pakabučiais arba kryželiu (k. 5, 18, 20, 25, 45, 55, 57).

Telšių Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios teritorijoje laidota XVII II p. – XVIII a., daugiausiai rasta medalikėlių ir kryžiuokų, rečiau žiedų, adatėlių-smeigtukų, rožančius bei kilpelės rūbams susegti. Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios zakristijos tyrimų metu radinių rasta septyniuose kapuose (iš viso 15 kapų) – galvos dangos puošmenų fragmentai, karoliukai, medalionas. Atkreiptinas dėmesys, kad šios įkapės priklauso išskirtinai mirusiojo kostiumui.

Iš istorinių šaltinių žinoma, kad su laidojimu „laukuose“ ir „krūmuose“ katalikų kunigai kovojo iki pat XIX ar net XX a. pr. (Milius 1972: 157). Antai 1579 m. žemaičių vyskupijos vizitacijose skundžiamasi, kad daugelis krašto gyventojų laidojami laukuose (ŽVV: 21, 23, 269). 1611–1651 m. Rietavo parapijinės bažnyčios vizitacijoje apie tai rašoma plačiau: „Taip pat per pamokslą [parapijos kunigai] įtikinės, ir dargi lieps, kad savo mirusiuosius laidotų [šventoriaus] kapinėse, o ne laukuose. [...] Tačiau reikia vengti iš jų brangiai prašyti už laidojimą, nes dėl to jie paslapčiomis savo mirusiuosius laidoja laukuose“ (BRMR: 150–151). Analogiška situacija pateikiama 1737 m. žemaičių vyskupo Juozapo Mykolo Karpio laiške žemaičių vyskupijos dvasininkams (BRMŠ IV: 129–130). Kaimo kapinaitės Žemaitijoje apleistos tik XIX–XX a. – kaimus išsiskirsčius į vienkiemius, valstiečiai nebežiūrėjo kaimų kapinių ir ėmė laidoti miestelių kapinėse (Milius 1972: 157).

Laidojimą laukuose, kaimo kapinaitėse lėmė ne tik prisirišimas prie senųjų laidojimo vietų kaip šeimos kapų, bet ir retas parapijų tinklas, imami mokesčiai, netinkama šventoriaus kapinių priežiūra bei istorinės peripetijos (Giedrienė 1977: 61–62; Paknys 2006: 123).

Laidojimas šventoriuose buvo gera priemonė prižiūrėti gyventojus laikyti katalikiškų papročių. Tai atsispindi XVII–XIX a. žemaičių laidotuvių paminklų medžiagoje. Nors duomenų kiekis yra mažas, tačiau matytu, kad kapuose iš bažnyčių šventorių tarp radinių vyravo krikščioniški simboliai – kryželiai ir medalionai, tuo tarpu Bauželyje – tariamose kaimo kapinaitėse – tokių dirbinių nerasta.

Manytina, kad XVII a., iš dalies ir XVIII a., įkapių dėjimo papročio bruožus gali padėti nusakyti BRMŠ. Duomenų apie XVII a. II pusėje buvusį įkapių dėjimą Žemaitijoje pateikia M. Pretorijus rašydamas, kad žemaičiai į mirusiojo kapą deda indą su alumi (2006: 687), nors pažymėtina, kad indų–puodų šio laikotarpio žemaičių kapuose nesurasta.

Kiti paliudijimai iš kaimyninių regionų – J. A. Brandas rašė, kad lietuviai mirusiajam į kapą įmeta siūlų kamuolėlį, pinigų ir duonos, o jei laidoja moterį – drobės (BRMŠ III: 44, 69). A. Guagnini 1611 m. ir Ch. Hartknochas 1679 m. teigė, kad prūsai mirusįjį vyrą laidojo su kardu ar kirviu, moterį – adata ir siūlais, bendrai įdėdavo duonos, alaus ir pinigų (BRMŠ II: 494–495, BRMŠ III: 89). Greičiausiai šis paprotys buvo būdingas anksčiau, tai nurodo pateikiamų žinių sutapimas su 1582 m. M. Strijkovskio kronikoje aprašytais prūsų papročiais, bei pačių autorių laidojimo papročių įvardijimas kaip „senųjų ir dar likusių prūsų“ (BRMŠ II: 494, 550). Tai patvirtintų ir T. Lepnerio pateikiamas komentaras dėl pinigų dėjimo į kapą: „dabar, šiais nepiniginiais laikais, to papročio dėl pinigų jie dažniausiai nesilaiko, juoba kad mes, kunigai, aiškiname jiems, jog šis būdas ir prietaras yra nederamas“ (BRMŠ III: 366).

Šaltiniuose yra dar keletas įkapių dėjimo papročio paminėjimų iš Livonijos. 1606 m. Rygos jėzuitų metinėje ataskaitoje rašoma, kad mirusiajam duodama duonos ir pinigų (BRMŠ III: 556). Kitas paminėjimas yra iš evangelikų liuteronų kunigo P. Einhorno veikalo, kuriame jis nurodė naikintinas pagonybės liekanas. Apibendrinantys rašė, kad mirusiesiems dedama pinigų, aukso, sidabro, papuošalų ir po, to remdamasis prisiminimais, pateikia atvejį, kai į kapą buvo įdėta adata ir siūlų (BRMŠ III: 577, 595, 618). Paliudijimų apie pinigų dėjimą į prūsų kapus pateikiamas ir 1629 m. evangelikų liuteronų išleistame Prūsijos kunigaikštystės Įsruties ir kitų lietuviškų apskričių bažnyčių vizitacijos visuotiniame potvarkyje (BRMŠ III: 44).

Istorikas S. Ch. Rowell paaiškino XVII a. rašytinių šaltinių gausą bei juose pateikiamos informacijos nesutapimą su vienalaikiais archeologiniais duomenimis. Tai esą reformacijos rezultatas: kilus ginčams tarp katalikų ir protestantų, kas yra tikrasis krikščionis, buvusio senųjų papročių toleravimo nebeliko, abiejų tikėjimų atstovai siekė griežčiau kontroliuoti pasauliečių elgesį. Ir būtent „kai XVII a. jėzuitų misionieriai turėjo tikslą ieškoti pagonišku liekanų (o ne liaudies) papročių kaimuose, jų ir surado, ir juos aprašinėjo savo jau apibrėžtomis formuluotėmis.“ (Rowell 2012: 309).

Neabejotinai laidotuvių tradicijas turėjo veikti politiniai, ekonominiai įvykiai, karai ir kraštą siaubiantys marai, badai. „LDK XVII–XVIII a. patyrė 2 didžiules demografijos krizes. XVII a. viduryje ji prarado apie 48% gyventojų, XVIII a. pradžioje, dar neatsigavusi po pirmosios krizės, vėl neteko 35% gyventojų. Tik XVIII a. vidurys ir antroji pusė buvo palankūs“ (Kiaupa 2000: 242). Daugiausiai gyventojų sumažėjo dėl nederlių, bado ir epidemijų. Žemaitija ir Mažoji Lietuva ypatingai nukentėjo per III maro pandemiją (Kiaupa 2000: 242–243).

Nuolatinės mirtys tapo kasdienio gyvenimo dalimi ir neišvengiamai keitė vyravusias tradicijas. Prūsijoje valdžios gromatose, pagraudenimuose ir apsakymuose lietuvių valstiečiams 1787 ir 1800 m. buvo nurodyta: „jog žmonės, mirę raupais ar kitomis limпамomis ligomis, neturi būti „išstatomi po žmonių akių“, jiems laidojimo duobės turi būti kasamos gilesnės, dailidės jiems turi padaryti sandaresnius karstus. [...] Grasinama bausme ne tik tam, kuris duotų lavoną pašarvoti, bet ir tam, kurio namuose mirusysis būtų pašarvotas“ (PVG: 46). Greičiausiai panašių pamokymų turėjo būti ir tuometinėje Lietuvoje, nes žinoma, kad čia siekta mirusiuosius laidoti kuo toliau nuo gyvenviečių ir kuo giliau, antai Vilniuje XV a. pab. mirusiesiems nuo maro buvo paskirtos atskiros kapinės Rasų priemiestyje (Baronas 2001: 298; Paknys 2008: 119). Žemaitijoje XVIII a. dauguma mirusiųjų, ypač nuo maro, buvo laidojami už kaimo ribos arba senosiose kaimo kapinėse (Milius 1972: 158).

Epidemijos skatino ir žmonių religingumą, „žmonės neretai į plintančias epidemijas reaguodavo labai asmeniškai, jas priimdavo kaip bausmę už gausias nuodėmes“, tuo metu padaugėdavo pamaldžių užrašymų bažnyčiai, aukojamų mišių, pradėjo plisti malonėmis garsėjantys paveikslai (Paknys 2008: 119–120). Tai galėjo paveikti gyventojus dar uoliai laikytis krikščioniškų papročių.

Drastiškai didėjant mirčių „Laidotuvės neteko iškilmingumo vien todėl, kad pasidarė pernelyg dažnas reiškinys, kai kurių laidotuvių iškilmių (šermenų, puotų kapinėse) teko atsisakyti dėl higienos sumetimų“

(Urbanavičius 1991: 56). Arba dar blogiau, žmonės mirdavę iš bado ir jų kartais nespėta palaidoti (Baronas 2001: 298).

Didelis mirtingumas keitė tradicijas iš esmės, nes išmirus didžiai daliai gyventojų su jais kartu turėjo būti palaidota ir dalis atminties: „Tradicijos ir kolektyvinės atminties saugotojai būdavo senieji kaimo žmonės, o juos maras ir skindavo labiausiai. Nelikus jų, niekas autoritetingai neprisimindavo senovės, ir naujovėms nebelikdavo kliūčių“ (Baronas 2001: 300).

Tai, kad XVII a. pagrindinę įkapių dalį sudarė drabužiai, o daiktai buvo dedami išskirtiniais atvejais, patvirtina ankstyviausias įkapės termino paminėjimas užfiksuotas Mažosios Lietuvos žodyne „Clavis Germanico-Lithvana“ (išleistas po 1680 m.): *įkapos* – mirties drabužis (vok. Sterb Kittel *ikappos*) (Palionis 2004: 138).

Tačiau jei XVII a. istoriniai šaltiniai pateikė tik senojo papročio relikтус, kuriuos patvirtintų XVII–XVIII a. kapai su minimaliomis įkapėmis bei istorinės peripetijos, tai ar būtų galima sakyti, kad įkapių dėjimo paprotys po krikšto pradėjo nykti ir nebepasiekė XIX–XX a. pr.? Jei taip, tai kodėl apie daiktų dėjimą į kapus esama medžiagos iš tautosakos, etnografinių aprašų ir laidotuvių papročių?

Išanalizavus XIX–XX a. pr. įkapių dėjimo apraiškas akivaizdu, kad paprotys šiuos laikus pasiekė smarkiai pakitęs. Didžiąją dalį įkapių tuo metu sudarė mirusiojo apranga, aksesuarai, religinio pobūdžio daiktai, būtent tai, ko daugiausiai randama ir XVII–XVIII a. kapuose. Žymiai rečiau minimi į kapus dedami įrankiai, buities daiktai bei kita.

Nagrinėdami įkapių dėjimo papročio paliudijimus bei tikėjimus atsiduriame takoskyroje. Apie drabužius, aksesuarus ir religinio pobūdžio daiktus pasakojama gyvai, esamuoju laiku, pavyzdžiui: „Kai jau numiršta, numazgoja, apviežlybuoja, aprėdo drabužiais baltais, nenuplyšusiais. Viršutinių, jei neturi gerų, perka krominius⁹⁶ ir siuva ant tikslo įkapėms, apauna kojas, į rankas įduoda abrozėlį mirusio patrono“ (Žemaitė 1957: 613). Palyginimui pavyzdys iš šiaurės Lietuvos, pateikėja Adelė Sadauskienė pasakojo: „Sau įkapes pasiruošiau jau prieš 10 metų. Apatinis baltas, su dideliais klostais, kad iš Kanados atsivežtos alyvos spalvos šilko pasiūta suknia neįdubtų, nesukristų“ (Merkienė 2007: 155).

Tuo tarpu apie kitų daiktų dėjimą dažniausiai pasakojama kaip apie *seniau* buvusią tradiciją ir paprastai nepaaiškinama dėjimo priežastis. Pateikėjai iš Mažeikių rajono bespasakojant apie skirtumus tarp latvių ir lietuvių laidotuvių, paklausus apie dedamus daiktus, ji teigė: „Tad jau anie,

⁹⁶ Pirkinius.

sako, visuomet dėdavo į grabą mėgstamus anų dalykus: kas rūkorius buvo – tam pypką įdės, kas jau išgėrėjas – tam dar pusbankę įdės. Tokių kvailysčių buvo, bet jau dabar – tai ne“ (ŠŽT: 44–45). Palyginimui paliudijimas iš J. Balio tikėjimų kartotekos: „Numirėlio graban dedama žirkles, adatą ir pinigų, visa tai sudeda po pagalviu. Kam deda, negaliu pasakyti.“ Ir „Seniau, sako, numirėliams duodavę graban dėdami po vieną arba ir daugiau pinigų: vieni duodavę į dešinę ranką, kiti, sako, dėdavę burnon po liežuvium.“ (BIML: Nr. 693, 696). Tradicija dar žinoma, tačiau jos nebesilaikoma, o kartais ir nebesuprantama.

Apie žymiai mažesnę dalį daiktų yra paliudijimų kaip apie tuo metu gyvavusią tradiciją. Vienos iš jų – monetos, kurių dėjimo į kapus paprotys aprėpia beveik du tūkstančius metų ir XIX–XX a. pr. daugiausiai pasiekė kaip praktiškas daiktas, antai J. Mickevičius apie jų panaudojimą žemaičių tarpe rašė: „Jei mirusiojo akys būdavo atmerktos, užspausdavo akių vokus: karštame vandenyje pamirkydavo sidabrinį caro rublį (neturtingieji – žalvarinę 5 kapeikų monetą), uždėdavo ant akių ir prispaudę palaikydavo“ (Mickevičius 2008: 293). Kūnui sustingus, monetos nuimamos, bet vengiama jų pasilikti, išmetamos arba įdedamos į kapą (Merkienė 2007: 147). Rečiau minimos ir kitokios monetų dėjimo galimybės: „Jeigu numirėlį laidojant neįdeda pinigų, o pasitaiko duobę iškasti ten, kur jau buvo numirėlis, tai senesnis numirėlis išvaro; jeigu pinigų įdeda – numirėlio neišvaro, reiškia vieta yra užpirkta.“ (BIML: Nr. 697).

Kokia buvo pinigų dėjimo pirminė reikšmė ir kaip ji kito per visą laiką, galima tik nuspėti. Antai XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose monetos įvardijamos kaip kelionpinigiai (BRMŠ II: 211, 602; BRMŠ III: 556). Palyginimui, E. Svetikas XV–XVII a. kapinynuose rastas monetas aiškino kaip užmokestį šv. Petriui – rojaus vartų sargui (Svetikas 2000: 46).

Daikto reikšmės kitimas yra natūralus tradicijos kartotės rezultatas, ypač keičiantis žmonių gyvenimai ir savos aplinkos vertinimui. D. Černiauskaitė apie tai rašė: „Laikui bėgant kai kurios reikšmės, buvusios tiesioginės, tampa perkeltinėmis, ir atvirkščiai. Šiuolaikiniam žmogui numirti – iškeliauti yra perkeltinis vartojimas, o XIX a. žmogus tai galėjo suvokti tiesiogiai: mirusiojo vėlė iškeliauja į dausas, į vėlių šalį. Taip galima paaiškinti ir daugelį kitų metaforinių pakaitalų. Vėliau, kai mitinis mąstymas užleido vietą racionaliam, tokios reikšmės jau virto metaforomis. Tačiau mitinis mąstymas be pėdsakų nedingo“ (2001: 240).

4.2. Įkapių dėjimo paprotys ir įkapių samprata

Įkapių dėjimo paprotys nuolat kito. Tai akivaizdu nagrinėjant jį visais požiūriais – atsižvelgiant į konkretų laikotarpį, mirusiojo lytį, įkapę ar jos padėtį.

Nuolatinis artefaktų kitimas parodė, kad papročio esmė buvo aprenkti mirusįjį ir dėti jam daiktus. Tai yra veiksmai, kuriems suteikiama materialinė išraiška, kintanti ir atspindinti to meto žmonių gyvenseną, aplinką, ekonominę ir politinę situaciją, vyravusią religiją bei tikėjimus. Tradicijos keitimas kartojant yra esminė jos tęsimo sąlyga, juk: „tradicijos sąvoka turėtų nurodyti ne nepajudinamas kultūrinės sąlygas, į kurias patekome ir kuriose neišsitenkame, bet tokį naratyvinį žinojimą, kuris yra paslankus – priimantis, sugeriantis ir įprasminantis tarp-asmeninės ar tarp-bendruomeninės situacijos pokyčius“ (Jonutytė 2011: 172). Būtent toks dinamiškas įkapių dėjimo paprotys atsispindi I–XVI a. medžiagoje ar net vėlesnėje jo kaitos apžvalgoje.

Medžiagos analizė leidžia suabejoti iki šiol kaip vienu esminiu papročio pokyčiu laikytą krikštą, kuris esą nutraukė daiktų dėjimo tradiciją. Manytina, ją veikė ir kiti įvykiai, pavyzdžiui V–VII a. tautų kraustymasis, XIII a. religinė reforma ar XV–XVI a. politinė – ekonominė situacija. Vieni veiksniai skatino dėti daugiau ginklų, kiti keitė įkapių tipus, tretį mažino darbo įrankių, ginklų kiekį kapuose ar kita. Krikštas buvęs tik vienas iš šių veiksnių, lėmusių papročio kitimą.

Darbo autorė laikosi minties, kad po krikšto įkapių dėjimo paprotys pasikeitė, bet nenutrūko – mirusieji ir toliau buvo laidojami aprenkti, jiems dedami daiktai. Juolab kad griautiniuose kapinyuose, siejamuose su krikščionybės pradžia (XIV a. pab.), randama gausių įkapių. O visiškas jų sumažėjimas akivaizdus XVII–XVIII a. ir siejamas su demografiniais pokyčiais, kuriuos labiau lėmė to meto epidemijos, bado protrūkiai, kraštą niokojantys karai ir kita.

Įkapių dėjimo papročio tęstinumą po krikšto pagrindžia ir mirusiojo rengimo tradicija. Juk vienas iš pagrindinių akcentų, veikusių įkapių komplektus I–XVI a., buvo mirusiojo lytis, kiek mažiau amžius. Tie patys veiksniai – lytis ir amžius veikė mirusiojo aprangą iki pat XIX–XX a. pr.

Atkreiptinas dėmesys, kad religinio pobūdžio daiktai, siejami su krikščionyste, kurių dauguma randama nuo XVII a., paprastai tyrėjų nebelaikomi įkapėmis, nors po XIII a. įvykusios religinės reformos, iš esmės pakeitusios įkapių komplektus, naujai dedami simbolinio-religinio turinio daiktai, be abejonės, laikomi įkapėmis. Priešprieša tarp šių daiktų slypi tikėjimuose – senojo tikėjimo atributai vs. naujojo krikščioniškojo.

Tyrinėtojai susikoncentruoja į papročio išraišką, bet ne patį paprotį (veiksma) dėti mirusiajam daiktus.

Įkapių dėjimo papročio tyrimas daiktus atskleidė kaip daugiareikšmius simbolius. Daugiareikšmiškumas, manytina, ne tik parodo platų daiktų panaudojimo spektrą pagal utilitarinę ir simbolinę paskirtį, bet dar kartą išryškina, kad įkapių dėjimo paprotys nuolat kito. Iš kartos į kartą perimant naudotus simbolius, jie įprasminti pagal to meto reikiamybę, priimant buvusias reikšmes, jas keičiant ar suteikiant naujas.

Tyrimas taip pat parodė, kad įkapės plačiąja reikšme apima visą, kas rasta kape, neatsižvelgiant į objektų padėtį, medžiagiškumą ar reikšmę. Tai pagrindžia ir patį terminą *įkapės* – daiktai, įdėti į kapą. Įkapės siaurąja reikšme yra tapačios dabartiniam įkapių apibrėžimui archeologijoje, kuris iš esmės apima artefaktus ir žirgo liekanas. Tačiau darbo autorė mano, kad į smulkesnes grupes pagal menamą reikšmę skirstyti įkapes netikslinga.

IŠVADOS

1. XX–XXI a. archeologijos istoriografija įkapių tema skirstoma į tris laikotarpius. Pirmasis – XX a. I pusė, kai įsitvirtino įkapių terminas, buvo formuojama jų samprata, archeologiniai duomenys nagrinėjami pasiremiant analogijoms iš tautosakos, etnografijos. Antrasis etapas – XX a. II pusė – daug dėmesio skiria įkapių kaip daiktų klasifikavimui, jų datavimui, kapo įkapių komplektas išskirstytas į atskiras dalis. XXI a. vyrauja tyrimai mirusiojo socialinio statuso tema, tačiau greta jų plėtojami įkapių simbolikos klausimai, vis dažniau darbuose atsižvelgiama į istorijos šaltinius, tautosaką, etnografinius duomenis.

Etnologijoje XX–XXI a. laidotuvių papročiai tyrinėti ne kartą, tačiau tik pavieniuose darbuose plačiau nagrinėti klausimai susiję su įkapėmis (paprastai apsiribojama mirusiojo drabužių analize). Tai lėmė XX a. vykęs spartus įkapių dėjimo papročio nykimas ir bendrame kontekste išryškinama mirusiojo rengimo svarba.

2. Baltų religijos ir mitologijos šaltinių analizė rodo, kodėl istoriškai įkapėmis buvo vadinami tik mirusiojo drabužiai, atskiriant juos nuo į kapą dedamų daiktų – tai buvo skirtingos laidotuvių apeigos. Mirusiojo rengimas buvo vienas pirmųjų veiksmų laidotuvių apeigų sekoje, o daiktų dėjimas siejamas su kulminacine šarvojimo akimirka – atsisveikinimu su mirusiuoju. Tai patvirtina XVII a. duomenys ir vėlyvesnė medžiaga iš tautosakos, etnografinių aprašymų. Tik XX a. pradžioje šį terminą perėmė archeologai ir įkapėmis pradėjo vadinti daiktus, dedamus šalia mirusiojo į kapą, į įkapių apibrėžimą neįtraukdami karsto ir kapo konstrukcijos – akmenų, atneštinių dirvožemio sluoksnių, anglių, pelenų.

Disertacijos autorė, atsižvelgdama į išnagrinėtą medžiagą, siūlo įkapes skirstyti į dvi grupes – įkapės plačiąja ir siaurąja reikšme. Įkapės plačiąja reikšme apima viską, kas rasta kape, neatsižvelgiant į objektų padėtį, medžiagiškumą ar reikšmę. Įkapės siaurąja reikšme yra tapačios dabartiniam įkapių apibrėžimui archeologijoje, kuris iš esmės apima artefaktus ir žirgo liekanas.

3. Įkapių skaičius kapuose skirtingais laikotarpiais nežymiai keitėsi. Ryškiausiai I–XVI a. įkapių dėjimo paprotį veikė mirusiojo lytis ir religinės-politinės reformos. Pagrindinę įkapių dalį moterų kapuose sudarė papuošalai ir aksesuarai, žymiai rečiau įrankiai – ylos, verpstukai ir peiliai. Vyrų įkapių komplektas buvo platesnis, vyravo įrankiai ir ginklai, kiek mažiau buvo papuošalų.

I–XII a. vaikų kapų pagrindinės įkapės buvo smeigtukas ir kaklo apvara, XV a. II p. – XVI a. įkapių surasta tik mažoje dalyje kapų, dažniausiai žiedų. Visais laikotarpiais vaikams iki trijų metų nebuvo būdinga dėti įrankius, ši paprotys labiau paplitęs tarp vyresnių nei 3 metų amžiaus vaikų. Į I–XVI a. vaikų kapus dažniau buvo dėti moterims priskirtini įrankiai.

4. I–XVI a. Žemaitijos kapuose buvo užfiksuota apie 80 skirtingų išlikusių įkapių, išnagrinėtas kiekvienos įkapės pasiskirstymas kapuose, pagrindinis dėmesys skirtas įkapės padėčiai kape, jos ryšiui su mirusiojo lytimi.

Analizuojant įkapių padėtį kape mirusiojo kūno atžvilgiu nustatyta, kad papuošalai ir aprangos detalės buvo dedami ant mirusiojo taip kaip nešiojami, kitose vietose tik išskirtiniais atvejais. Papuošalus dėti kitoje vietoje būdinga I–XII a., pagrindinė dėjimo vieta galvos sritis, rečiau – kojų. Iš bendro konteksto išsiskyrė smeigtukai, žiedai ir diržai.

Nagrinėjant įrankių, buities daiktų, ginklų ir kitų įkapių padėtis kape, nustatytos trys pagrindinės dėjimo vietos – galvos, juosmens ir kojų sritys. Įkapių pasiskirstymas šiose vietose priklausė nuo tam tikru laikotarpiu vyravusių tradicijų: I–IV a. ir su išimtimis V–IX a. daiktai buvo dedami galvos srityje, žymiai rečiau kitur. X–XII a. yra pereinamasis laikotarpis, kai dalis įkapių dar buvo dedama prie mirusiojo galvos, o kitos jau juosmens ir kojų srityse. XIII–XV a. pr. ir XV a. II p. – XVI a. įsivyravo dvi pagrindinės įkapių dėjimo vietos – juosmens ir kojų sritys. Įkapės visais laikotarpiais buvo dedamos abiejose mirusiojo pusėse, šiek tiek dažniau kairėje.

5. Analizuojant simbolines įkapių (adata, žiedas ir kirvis) reikšmes, įkapės atsiskleidė kaip daugiareikšmiai simboliai. Daugiareikšmiškumas parodo ne tik platų daiktų panaudojimo spektrą pagal utilitarinę ir simbolinę paskirtį, bet išryškina, kad įkapių dėjimo paprotys nuolat kito. Iš kartos į kartą perimant naudotus simbolius, jie įprasminami pagal to meto reikiamybę – primant buvusias reikšmes, jas keičiant ar suteikiant naujas.

Adata buvo svarbi nuo pat mirties akimirkos, kai mirusiajam siuvami drabužiai, jis aprengiamas. Šermenų metu adata saugojo mirusįjį nuo bloga linkinčių būtybių, o gyvuosius – nuo mirusiojo. Adata buvo svarbi ir mirusiojo kelionėje į anapustinį pasaulį – ją turėdamas mirusysis ir kitame gyvenime nebūsiąs nuogas, jis gyvensiąs ten.

Žiedas buvo gyvųjų atminimas mirusiesiems arba – priešingai – mirusiųjų gyviesiems. Jis laikytas atpažinimo ženklu, kuris bus svarbus susitikus po mirties, mirusiųjų pasaulyje ieškant artimųjų, giminių. Dedant žiedą į kapą galėjo būti kuriamas arba sutvirtinamas ryšys tarp mirusiųjų ir gyvųjų.

Kirvis per visą dėjimo į kapus laikotarpį išliko dominuojanti vyrų įkapė, simbolizuojanti įsikūrimą kitame gyvenime, jo sklandžią pradžią. Kirvis tyrime atsiskleidė kaip opozicija moteriškajai įkapei – adatai.

6. Įkapių dėjimo paprotys I–XVI a. nuolat kito. Tai akivaizdu nagrinėjant jį visais požiūriais – atsižvelgiant į konkretų laikotarpį, mirusiojo lytį, įkapę ar jos padėtį. Nuolatinis artefaktų kitimas parodė, kad papročio esmė buvo aprenkti mirusįjį ir dėti jam daiktus. Tai yra veiksmai, kuriems suteikiama materialinė išraiška, kintanti ir atspindinti to meto žmonių gyvenimą, aplinką, ekonominę ir politinę situaciją, vyravusią religiją bei tikėjimus.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltinių santrumpos

AED – *Atbėga elnias devyniaragis: R. Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė P. Jokimaitienė, N. Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986.

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje.

ATU – *Hans-Jörg Uther. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction, (FF Communications, no. 284)*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004; *Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*, 2004.

ARA – Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinių tyrinėjimų dienoraščių archyvas.

BIML – Jonas Balys. *Mirtis ir laidotuvės*, Silverspring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1981.

BIR II – Jonas Balys, *Raštai*, t. 2, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: 2000.

BIR V – Jonas Balys, *Raštai*, t. 5, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: 2003.

BIVV – J. Balys, *Vaikystė ir vedybos*, Silverspring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1979.

BIŽ – J. Balys, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Silverspring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1986.

BRMR – *Baltų religijos ir mitologijos relikvai: Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje (XVI–XVIII a.)*, sudarė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.

BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996;

t. 2: *XVI amžius*, 2001;

t. 3: *XVII amžius*, 2003;

t. 4: *XVIII amžius*, 2005.

BsJT – *Įvairi tautosaka iš rinkinių*, surinko J. Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 11*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=114&lang=lt&par=57>>.

BsJK – *Juodoji knyga*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=115&lang=lt>>.

BsLP I – *Lietuviškos pasakos*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 5*), Vilnius: Vaga, 2001, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=100&lang=lt>>.

BsLP II – *Lietuviškos pasakos*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 6*), Vilnius: Vaga, 2003, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=47&lang=lt>>.

BsLPĮ IV – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 4*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=77&lang=lt>>.

BsLPĮ I – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 1*), Vilnius: Vaga, 1993, p. 192–197, prieiga per internetą: <http://www.knygadvaris.lt/?id=42&lang=lt>>.

BsLPĮ II – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 2*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=73&lang=lt>>.

BsLPĮ III – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 3*), Vilnius: Vaga, 1997, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=40&lang=lt>>.

BsOPS – *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 8*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=107&lang=lt>>.

BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=105&lang=lt>>.

DSPSO – *Pasakos. Sakmės. Oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, paruošė B. Kerbelytė ir K. Viščinis, Vilnius: Vaga, 1973.

FŽ – *Frazeologizmų žodynas*, rengė Irena Ermanytė, Ona Kazukauskaitė ir kiti, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

JLD – *Lietuviško dainos*, I t, užrašė Antanas Juška, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.

II t., Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954;

III t., Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.

IIES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas.

KŽ – *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė Juozas Jurginis, Algirdas Šidlauskas, Vilnius: Mokslas, 1988.

LA – Lietuvos archeologija.

LAA – *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, t. 3: I–XIII a. pilkapynai ir senkapijai, redaktorė Rimutė Rimantienė, Vilnius: Mokslas, 1977.

LDKKG – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis, Elmantas Meilius, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

LEEŽ – *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, sudarė Birutė Kulnytė, Elvyra Lazauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

LIEŽ – *Lietuvos istorija: enciklopedinis žodynas*, t. 1, sudarė Eugenijus Manelis, Antanas Račis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyba, 2011.

LIIBR – Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštynas.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas (2005), redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.

LKŽ I – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1, A–B, Vilnius: „Minties“ leidykla, 1968.

LKŽ XIX – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XIX, VEŠA–ZVUMTERĖTI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LLTI – Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LRPS – *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*, parengė Bronislava Kerbelytė, Vilnius: Vaga, 1981.

LTR – LLTI Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LT II – Lietuvių tautosaka: dainos ir raudos, t. II, red. K. Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

JPa – Jurgis Ambrozijus Pabrėža, *Apey laydojyma noumyrosiu*, in: *Pamokslay apey septynis Sakramentus ogolnay yr apey Nekorius Sakramentus ipatingay*, F1–D57, VU bibliotekos Rankraščių skyrius, p. 349–354.

PVG – *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*, sudarė P. Pakarklis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

StŽ – *Stebuklingas žodis: lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, Kaunas: Šviesa.

ŠDTL – *Pirmasis Lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas Dictionarium trium linguarum*, sudarė Jonas Palionis, Vilnius: „Mokslas“, 1979.

ŠŽT – *Šiaurės žemaičiai telšiškiai*, sudarė Juozas Pabrėža ir kiti, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

VLE: Įkapės, in: *Visuotinės lietuvių enciklopedija*, t. VII, vyr. redaktorius Antanas Račis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 753–754.

ZŠŽ I – *Zanavykų šnektos žodynas*, t. 1, A–K, teksto autorės Janina Švambarytė, Giedrė Čepaitienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ŽAM IRA – Žemaičių muziejaus „Alka“ archeologinių tyrinėjimų dienoraščių archyvas.

ŽVV – *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 1998.

Literatūra ir šaltiniai

Ališauskas 2012: Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*, Vilnius: Aidai.

Alseikaitė-Gimbutienė 1942: Marija Alseikaitė-Gimbutienė, Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais, in: *Gimtasai kraštas*, 1942, Nr. 30, p. 1–11.

Alseikaitė-Gimbutienė 1943: M. Alseikaitė-Gimbutienė, Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje, in: *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 53–80.

Ascher 1961: Robert Ascher, Analogy in Archaeological Interpretation, in: *Southwest Journal of Anthropology*, Vol. 17(4), p. 317–325.

Astramskaitė 1993: Daiva Astramskaitė, Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje. Linai ir lėmimai, in: *Baltos lankos*. Nr. 3, p. 112–151.

Baiburinas 2006: Albertas Baiburinas, Daiktų funkcionavimo semiotiniai aspektai, in: *Liaudies kultūra*, Nr.1, p. 59–67.

Balčiūnas 2005: Jonas Balčiūnas, Rekošaičių kapinynas, in: *ATL 2003 metais*, p. 107–108.

Balickienė 2012: Monika Balickienė, *Tikėjimo bloga akimi raiška šiuolaikinėje Lietuvoje*, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas.

Banytė-Rowell 2000a: Rasa Banytė-Rowell, Jūra ir žmonės. Keletas pastebėjimų apie pajūrio baltų gyvenseną ir papročius senajame geležies amžiuje, in: *Istorija*, t. XLIV, p. 3–12.

Banytė-Rowell 2000b: R. Banytė-Rowell, Characteristics of the end of the Roman Period according to material from Baitai grave site (near Klaipėda), in: *Archaeologia Baltica*, vol. 4, p. 27–44.

Banytė-Rowell 2003: R. Banytė-Rowell, Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste, in: *Lituanistika*. Nr. 1 (53), p. 24–36.

Banytė-Rowell 2007: R. Banytė-Rowell, Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio žiedas iš Baitų kapinyno. Pavidalo kilmė Baltijos regiono kultūrinių ryšių plotmėje, in: *LA*, t. 30, p. 9–38.

Banytė-Rowell 2009: R. Banytė-Rowell, Žiedai kaip baltų meninės kūrybos atspindys, in: *Baltų menas*, sudarytojas Adomas Butrimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 445–508.

Banytė-Rowell 2014: R. Banytė-Rowell, Gender Roles in the Prehistoric Communities of West Lithuania's Micro-areas between the Late Roman Iron Age and the Late Migration Period: Continuity or Change?, in: *LA*, t. 40, p. 99–138.

Banytė-Rowell 2018: R. Banytė-Rowell, Laidosena romėniškuoju laikotarpiu: akmenys, molis ir ugnis kaip ritualo priemonės, in: *Klaipėdos (Memel) kraštas: Nuo ištakų iki XVII amžiaus*, sudarytoja Audronė Bliujienė, Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, p. 84–93.

Banytė-Rowell, Barasa 2012: R. Banytė-Rowell, Darius Barasa, Šyšos švedkapių radiniai – įvadas į lokalinės istorijos tyrimus, in: *Archaeologia Lituana*, t. 13, p. 129–150.

Baronas 2001: Darius Baronas, Ligos ir epidemijos, in: *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, p. 293–302.

Baronas 2011: D. Baronas, Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, Vilnius: Versus aureus, p. 23–30.

Basanavičius 1919: Jonas Basanavičius, Lapelis iš senovės lietuvių kultūros istorijos, in: *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 4, p. 598–601.

Basanavičius 1970: J. Basanavičius, Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių, in: *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Vaga, p. 275–357.

Baubonis, Dakanis 1998: Zenonas Baubonis, Bronius Dakanis, Nausodžio (Mardosų) kapinyno tyrinėjimai, in: *ATL 1996 ir 1997 metais*, p. 181–183.

Beck 2007: Beck E Margaret, Ethnoarchaeology, in: *Encyclopedia of Archaeology*, Vo. 2, edit. Deborah M. Pearsall, San Diego: Academic press, p. 1157–1167.

Bekešienė 2015: Svajonė Bekešienė, *Duomenų analizės SPSS pagrindai : mokomoji knyga*, Vilnius : Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.

Bell 1997: Catherine Bell, *Ritual perspectives and dimensions*, Oxford: Oxford University Press.

Beresnevičius 1990: Gintaras Beresnevičius, *Dausos*, Vilnius: Gimtinė/Taura.

Beresnevičius 1992: G. Beresnevičius, Baltiškų simbolių dinamika, in: *Senovės baltų simboliai*, Vilnius: Academia, p. 42–54.

Beresnevičius 2001: G. Beresnevičius, Pagonybė, in: *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, p. 441–453.

Bernotaitė-Bieliauskienė 2004: Dalia Bernotaitė-Bieliauskienė, *Lietuvių moterų drobulės*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.

Bertašius 2005: Mindaugas Bertasius, *Marvelė. Ein Gräberfeld Mittellittauens: Vidurio Lietuvos aukštaičių II–XII a. kapinynas*, I band, Kaunas: Kauno technologijos universitetas.

Bezenberger 1892: Adalbert Bezenberger, Litauische Gräberfelder: I. Das Gräberfeld bei Schernen (Kreis Memel), in: *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, sąs. 17, Königsberg, s. 155–157.

Bliujienė 2005: Audronė Bliujienė, Baltų palaidojimų indai, arba, kad dūšia nejaustų troškulio ir alkio, in: *LA*, t. 28, p. 81–96.

Bliujienė 2013: A. Bliujienė, *Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Bliujienė 2018: A. Bliujienė, Kelias anapilin raitomis, in: *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus*, sudarė A. Bliujienė, Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, p. 114–123.

Bliujienė, Bračiulienė 2018: A. Bliujienė, Ramunė Bračiulienė, *Užpelkių kapinynas Lietuvos pajūrio ir Baltijos jūros regiono kultūriniuose kontekstuose*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Brodovskis 2009: Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum : rankraštinis XVIII amžiaus žodynas*, t. 3, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Brajniskienė 2016: Emilija Brajniskienė, Laidotuvės, in: *Šeduva*, sudarytojas: Jonas Linkevičius, Vilnius: Versmė, p. 261–264.

Brazaitis 2005: Džiugas Brazaitis, Ankstyvasis metalų laikotarpis, kn.: *Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*. t. 1, redaktorius Algirdas Girininkas, Vilnius: Baltos lankos, p. 252–317.

Bružas 2017: Konstantinas Bružas, *Apie tai, kas neturi išnykti: XIX a. pabaigos – XX a. 8 dešimtmečio etnografinė Žemaitijos apylinkių medžiaga*, parengė Rimantas Balsys, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Bufiene 2000: Giedrė Bufiene. Adata lietuvių ir kitų Europos tautų patarlėse, in: *Tautosakos darbai XII (XX)*, p. 136–153.

Buračas 1993: Balys Buračas, *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius: Mintis.

Butrimas 2012: A. Butrimas, *Donkalnio ir Spigino mezolito-neolito kapinytai: seniausi laidojimo paminklai Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Cicėnienė 2010: Rima Cicėnienė, LDK ankstyvoji knygos visuomenė: genėzė ir raida (iki XVI a. vidurio), in: *Knygotyra*, nr. 55, p. 7–26.

Cressy 1997: David Cressy, *Birth, Marriage, and Death: Ritual, Religion, and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Čepienė 1995 : Irena Čepienė, *Lietuvių etninės kultūros istorija*, Kaunas: Šviesa.

Čepienė 2008 : I. Čepienė, *Lietuvių etninė kultūra. Raidos įžvalgos*, Vilnius: Alma littera.

Čepienė 2012: I. Čepienė, *Lietuvių tradicinės vestuvės*, Vilnius: Žuvėdra.

Černiauskaitė 2001: Dalia Černiauskaitė, Metaforinė raiška lietuvių laidotuvių raudose, in: *Tautosakos darbai*, Nr. 22, p. 234–247.

Černiauskaitė 2007: D. Černiauskaitė, Mirties – vedybų metaforos lietuvių laidotuvių raudose klausimu, in: *Tautosakos darbai*, Nr. 33, p. 120–132.

Čilvinaitė 1940: Marijona Čilvinaitė, Laidotuvių papročiai, in: *Gimtasai kraštas*, Nr. 2(25), p. 163–166.

Čilvinaitė 1943: M. Čilvinaitė, Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai, in: *Gimtasai kraštas*, Nr. 31, p. 179–202.

Daujotytė 2017: Viktorija Daujotytė, *Prigimtinės kultūros ratilai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Daukantas 1976a: Simonas Daukantas, *Raštai I*, Vilnius: Vaga.

Daukantas 1976b: S. Daukantas, *Raštai II*, Vilnius: Vaga.

Daukantas 1983: S. Daukantas, *Žemaičių tautosaka, t. 1: dainos*, parengė Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga.

Daukantas 1984: S. Daukantas, *Žemaičių tautosaka, t. 2: pasakos, patarlės, mįslės*, parengė Kostas Aleksynas, Kazys Grigas ir kiti, Vilnius: Vaga.

Daukantas 1993: S. Daukantas, *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*, Vilnius: Ethnos'91.

- Daukantas 1995a: S. Daukantas, *Istorija Žemaitiškas [I]*, Vilnius: Vaga.
- Daukantas 1995b: S. Daukantas, *Istorija Žemaitiškas [III]*, Vilnius: Vaga.
- Daukša 2000: *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilės ir jos šaltiniai*, parengė Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos.
- Davainis-Silvestraitis 1889: Meczius Davainis-Silvestraitis, *Patarles ir dainos*, Tilže: Otto von Mauderode.
- David, Kramer 2001: David Nicholas, Kramer Carol, *Ethnoarchaeology in action*, Cambridge: Cambridge university press.
- Deal 2017: Michael Deal, The Role of The Direct Historical Approach, North American Ethnoarchaeology: A Northern Perspective, in.: *Ethnoarchaeology*, vol. 9, no. 1, p. 30–49.
- Deleuze 1990: Gilles Deleuze, *The Logic of Sense*, New York: Columbia University Press.
- Deleuze 1994: G. Deleuze, *Difference and Repetition*, New York: Columbia University Press.
- Deleuze, Guattari 1984: G. Deleuze, Félix Guattari, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, Vol. I, London: Athlone.
- Deleuze, Guattari 1988: G. Deleuze, F. Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Vol. II, London: Athlone.
- Diels 1890: Hermann Diels, *Sibyllinische Blätter*, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.
- Dubonis 1997: Artūras Dubonis, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybių struktūrų praeities*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Dundulienė 1982: Pranė Dundulienė, *Lietuvos etnografija*. Vilnius: Mokslas.
- Dundulienė 2002: P. Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Dundulienė 2005: P. Dundulienė, *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ekengren 2013: Fredrik Ekengren, Contextualizing grave goods: theoretical perspectives and methodological implication, in: *The archaeology of death and burial*, Oxford university press, p. 173–192.

Elertas 2012: Dainius Elertas, XVII a. neoficialusis žemaičių pamaldumas: M. Pretorijaus žvilgsnis, in: *Tiltai*, priedas: Mokslo darbai, Nr. 43: *Krikščioniškosios vertybės kultūros ir istorijos kontekste*, p. 175–206.

Fahlander, Oestigaard 2008: Fredrik Fahlander, Terje Oestigaard, The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs, in: *The Materiality of Death: Bodies, burials, beliefs*, Oxford: Archaeopress, p. 1–16.

Fiske 1998: John Fiske, *Įvadas į komunikacijos studijas*, Vilnius: Baltos lankos.

Gailiūnas 1963: Pranas Gailiūnas, Dėl lietuvių kalbos veiksmažodžio tariamosios nuosakos optatyvines reikšmes vientisiniuose sakiniuose, in: *Kalbotyra*, VI, p. 5–14.

Galiniene 1995: Leokadija Galiniene, Laidotuvių papročiai Saugų apylinkėje, in: *Lietuvininkų kraštas*, Kaunas: Litterae universitatis, p. 660–669.

Garška 1986: Alfonsas Garška, Ką į kapus dėdavo?, in: *Kraštotyra*, 20, p. 59–60.

Gennep 2010: Arnold van Gennep, *Perėjimo ritualai*, Vilnius: Aidai.

Gidžiūnas 1994: Viktoras Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma-Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Giedrienė 1976: Rūta Giedrienė, Senųjų tikėjimų apraiškos XX a. lietuvių laidojimo papročiuose, in: *LTST aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 16, p. 18–32.

Giedrienė 1977: R. Giedrienė, Senojo nekrokulto apraiškos XX a. lietuvių kapinėse ir jų priežiūros papročiuose, in: *Senieji tikėjimai naujausių tyrinėjimų šviesoje*, Vilnius: LTSR Ateizmo muziejus, p. 60–72.

Giedrienė 1981: R. Giedrienė, Informacijos perdavimo papročiai laidotuvėse, in: *Mūsų apeigos ir šventės*, Kaunas: Šviesa, p. 47–64.

Gimbutienė 1956: M. Gimbutienė, Įkapės, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 8, redaktorius Antanas Bendorius ir kiti, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 387–388.

Girdenis 2012: Aleksas Girdenis, *Šiaurės žemaičių Skuodo zona: tekstai su komentarais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Gizevijus 1970: Eduardas Gizevijus, Mano gyvenimas, in: *Lietuvaininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*, paruošė Vacys Milius, Vilnius: Vaga, p. 11–185.

Glagau 1970: Otto Glaga, Lietuvos žemuma, in: *Lietuvaininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*, paruošė V. Milius, Vilnius: Vaga, p. 195–338.

Glemžaitė-Dulaitienė 1958: Elvyra Glemžaitė-Dulaitienė, *Kupiškėnų senovė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

González-Ruibal 2016: Alfredo González-Ruibal, Ethnoarchaeology or simply archaeology?, in: *World Archaeology*, July, p. 1–6.

Gould 1977: Richard A. Gould, Some Current Problems in Ethnoarchaeology, in: *Experimental Archaeology*, editors Daniel Ingersoll, John E. Yellen, New York: Columbia University Press. p. 359–377.

Greimas 1989: Algirdas Julius Greimas, *Semiotika. Darbų rinktinė*. Vilnius: Mintis.

Greimas 1990: A. J. Greimas, *Tautos atminties beiėškant*, Vilnius-Chicago: Mokslas, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.

Greimas 2005: A. J. Greimas, *Lietuvos mitologijos studijos*, Vilnius: Baltų lankų leidyba.

Grigalavičienė 1995: Elena Grigalavičienė, *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Gudavičius 1999: Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Hakas 2012: Fridrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthuanico–Germanicum et Germanico–Litthuanicum*, t. 1, parengė Vilma Zubaitienė, Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla.

Hayter 1994: Martelle Holly Hayter, Hunter-gatherers and the Ethnographic Analogy: Theoretical Perspectives, in: *Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology*, no. 1, vol. 1, p. 39–49.

Härke 2014: Henrich Härke, Grave goods in early medieval burials: messages and meanings, in: *Mortality*. Vol. 19, p. 1–21.

Harper 2012: Sheila Harper, 'I'm glad she has her glasses on. That really makes the difference': Grave goods in English and American death rituals, in: *Journal of Material Culture*. 17(1), p. 43–59.

Hertz 1960: Robert Hertz, *Death and The Right Hand*, Glencoe: The University Press Aberdeen.

Hodder 1982: Ian Hodder, *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hodder 2000: I. Hodder, *Praeities skaitymas*, Vilnius: Vaga.

Jablonskis 1993: Ignas Jablonskis, *Budrių kaimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Jankauskienė 2002: Inga Jankauskienė, Simbolizavimas. Loginiai ir socialiniai simbolio tyrimų aspektai, in: *Senovės baltų kultūra: Nuo kulto iki simbolio*, t. 6, p. 342–359.

Jonutytė 2011: Jonutytė Jurga, *Tradicijos sąvokos kaita*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jucewicz 1846: Ludwika Jucewicz, *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona / przez Ludwika z Pokiewia*, Wilno: Rafalowicz.

Jucevičius 1959: Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*. 1959, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Kačkutė 1995: Rūta Kačkutė, Lietuvos moterų galvos dangos papuošalai I–IV amžiais, in: *Baltų archeologija*, Nr. 4 (7), p. 14–24.

Kapeleris 1970: Karlas Kapeleris, Kaip senieji lietuvainikai gyveno, in: *Lietuvainikai*, paruošė V. Milius, Vilnius: Vaga, p. 339–390.

Karczewski 2016: Maciej Karczewski, Robbery of Ritual Activities? Searching for a Reinterpretation and Genesis of the „Robbed Barrows“ of Sudovian Culture, in: *Archaeologia Baltica*, t. 23, p. 112–128.

Kasarskaitė 2005: Skaidra Kasarskaitė, Laidotuvių papročiai, in: *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, p. 374–383.

Kašėtienė 2003: Rasa Kašėtienė, Kaip apie mirtį kalbėjo mūsų senoliai, in: *Tautosakos darbai*, Nr. 18 (25), p. 100–108.

Kašinskas 1997: Virginijus Kašinskas, Laidojimo apeigos, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 5(56), p. 13–18.

Katkus 1989: Mikalojus Katkus, *Balanos gadynė*, Vilnius: Vaga.

Kazakevičius 1993: Vytautas Kazakevičius, Plinkaigalio kapinynas, in: *LA*, t. 10.

Kazakevičius 2007: V. Kazakevičius, Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis, in: *Lietuvos istorija: geležies amžius*. t. 2, redaktorius Gintautas Zabiela, Vilnius: Baltos lankos, p. 299–412.

Kazlauskaitė 1960: Asta-Domicelė Kazlauskaitė, *Laidotuvių papročiai Lietuvos kaime 19 a. 2-oje p. – 20 a. pr.*, diplominis darbas, Vilniaus valstybinis Vincas Kapsuko universitetas.

Kerbelytė 1999: Branislava Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. I, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kerbelytė 2001: B. Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. II, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kerbelytė 2002: B. Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. III, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kerbelytė 2011: B. Kerbelytė, *Lietuvių tautosakos kūriniių prasmės*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Kerbelytė 2012: B. Kerbelytė, *Slavų folkloras*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas.

Kiaupa 2000: Zigmantas Kiaupa, Kraštas ir žmonės, in: *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, p. 231–267.

Kiaupienė 2000: Jūratė Kiaupienė, Lietuvos valstybė ir visuomenė nuo Vytauto laikų iki Liublino unijos, in: *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, p. 154–193.

Kibort 1903: J. Kibort, Gaŭs paskutinis, in: *Wisła*, t. 17, p. 573–580.

King 2004: John M. King, Grave good as gifts in Early Saxon burials (ca. AD 450–600), in: *Journal of Social Archaeology*. Vol. 4(2), p. 214–238.

Kipfer 2007: Barbara Anna Kipfer, *Dictionary of Artifacts*, Oxford: Blackwell Publishing.

- Kitkauskas 1989: Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas.
- Kleindienst, Watson 1956: Maxine Kleindienst, Patty Jo Watson, Action archaeology: the archaeologist to take to the field of a living community, in: *Anthropology Tomorrow*, vol. 1, p. 75–78.
- Končius 1996: Ignas Končius, *Žemaičių šnekos*, Vilnius: Vaga.
- Končius 2016: I. Končius, *Mano eitasis kelias*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Korzonaitė 2000a: Edita Korzonaitė, Keli sakmių ir papročių sąveikos atvejai, in: *Tautosakos darbai*. Nr. XIII (XX), p. 43–52.
- Korzonaitė 2000b: E. Korzonaitė, Akmens paskirtis laidojimo papročiuose : realijos folklore, in: *Tautosakos darbai*. Nr. XII (XIX), p. 189–195.
- Korzonaitė 2003: E. Korzonaitė, Žmogaus ir numirėlio bendravimas: išmonės ir realybės santykis folklore, in: *Tautosakos darbai*. Nr. XVIII (XXV), p. 167–176.
- Korzonaitė 2007: E. Korzonaitė, Lietuvių (baltų) ir slavų laidojimo ritualas: lokalūs ir migruojantys elementai, in: *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste*, Vilnius: Versus Aureus, p. 399–421.
- Kregždys 2016: Rolandas Kregždys, *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kulikauskas ir kt. 1961: Pranas Kulikauskas, Regina Kulikauskienė, Adolfas Tautavičius, *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
- Kuncevičius 2005: Albinas Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, Vilnius: Versus Aureus.
- Kurila 2007: Laurynas Vytis Kurila, Vaiko statusas Rytų Lietuvoje geležies amžiuje, in: *Archaeologia Lituana*, t. 8, p. 97–116.
- Kurila 2009a: L. V. Kurila, Socialinis statusas ir lytis: Geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos analizė, in: *LA*, t. 35, p. 153–192
- Kurila 2009b: L. V. Kurila, *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kurila 2010: L. V. Kurila, Osteologinis kremuoto individo lyties nustatymas: patikimumo įvertinimas, paremtas Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų duomenimis, in: *LA*, t. 36, p. 197–210.

Kurschat 1968: Alexander Kurschat, *Litauisch-Deutsches wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.

Langer 1996: Susanne Langer, *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Harvard: Harvard University Press.

Laužikas 2009: Rimvydas Laužikas, Laidosena Dubingiuose, in: *Radvilų tėvonija Dubingiuose*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Lepneris 2011: Teodoras Lepneris, *Prūsų lietuvis*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Leskauskaitė 2006: Asta Leskauskaitė, *Kučių krašto šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mačiulytė 2001: Kristina Mačiulytė, Pamokslo ypatybės XVIII a. Mažojoje Lietuvoje: pietizmo ir švietimo idėjų įtaka, in: *Lituanistica*, t. 2, p. 118–127.

Malinowski 1948: Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion and Other Essays*, Boston: Beacon Press.

Malonaitis 1997: Arvydas Malonaitis, Siauraašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje (tyrinėjimų metmenys), in *Istorija*, t. 35, p. 48–77.

Malonaitis 1998: A. Malonaitis, Ornamentuoti siauraašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje, in *Istorija*, t. 38, p. 3–11.

Malonaitis 1999: A. Malonaitis, Ergonominis siauraašmenių pentinių kirvių tyrimais, in *Istorija*, t. 39, p. 3–8.

Malonaitis 2002: A. Malonaitis, Schmaläxte mit Nacken in Litauen, in *Archaeologia Baltica*, vol. 5, s. 163–183.

Malonaitis 2003a: A. Malonaitis, Įmoviniai kirviai Lietuvoje: bendroji apžvalga, in *Istorija*, t. 47, p. 3–9.

Malonaitis 2003b: A. Malonaitis, Įmoviniai kirviai Lietuvoje: klasifikacija, in *Istorija*, t. 48, p. 3–15.

Malonaitis 2008: A. Malonaitis, *Geležiniai siauraašmeniai kirviai Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

- Marcinkevičienė 1997: Nijolė Marcinkevičienė, Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 5(56), p. 19–27.
- Marcinkevičienė 1998: N. Marcinkevičienė, *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Mastonytė 1964: Marija Mastonytė, Drabužiai, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 332–385.
- Matulevičienė, Steponavičienė 2014: Saulė Matulevičienė, Daiva Steponavičienė, Apie archeologinį kostiumą, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 2, p. 5–8.
- Matušakaitė 2003: Marija Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius: Aidai.
- Mažiulis 1941: Antanas Mažiulis, Antalieptės skobtiniai karstai, in: *Gimtasai kraštas*, Nr. 28-29, p. 78–81.
- Mažiulis 1966: A. Mažiulis, Žiedas, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 35, redagavo Juozas Girnius, Boston: Lietuvos enciklopedijos leidykla, p. 302–303.
- Merkevičius 1984: Algimantas Merkevičius, Sauginių plokštinis kapinynas, in: *LA*, t. 3, p. 41–60.
- Merkienė 2005: Irena Regina Merkienė, Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu ir laidotuvių papročiai, in: *Pietryčių Latvijos lietuviai*, Vilnius: Versus Aureus, p. 158–191.
- Merkienė 2007: I. R. Merkienė, Karšatis ir laidotuvės, in: *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. 1. Papročiai*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, p. 137–159.
- Meslin 2005: Michel Meslin, Head, in: *Encyclopedia of Religion*, vol. 6, editor Lindsay Jones, Detroit: Thomson Gale, p. 3803–3807.
- Michelbertas 1986: Mykolas Michelbertas, *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas.
- Michelbertas 1997: M. Michelbertas, *Paragaudžio pilkapynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto spaustuvė.
- Michelbertas 2000: M. Michelbertas, Reti žiedai Lietuvos archeologinėje medžiagoje, in: *Istorija*, XLIII, p. 5–7.
- Michelbertas 2006: M. Michelbertas, *Akmenių ir Perkūniškės pilkapiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Michelbertas 2009: M. Michelbertas, *Kuršių pilkapynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Michelbertas 2011: M. Michelbertas, *Paalksnių archeologijos paminklai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Mickevičius 1935: Juozas Mickevičius, Žemaičių krikštynos, in: *Tautosakos darbai*, Nr. 1, p. 86–111.
- Mickevičius 2008: J. Mickevičius, *Tėvų ir protėvių žemė: pirma knyga*, Vilnius: Žemaičių muziejus „Alka“.
- Milius 1972: Vacys Milius, Kapinės – etnografinių tyrimų objektas, in: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*, p. 155–162.
- Milius 1983: V. Milius, Medžio apdirbimo amatininkai, in: *Valstiečių verslai*, Vilnius: Mokslas.
- Milius ir kt. 1964: V. Milius, D. Pavilionytė, Žemdirbystė, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 49–89.
- Maskoliūnaitė-Rožėnienė 2016: Saigūnė Maskoliūnaitė-Rožėnienė, Paskutinis Kiemėnų kriaučius, in: *Šiaurietiški atsivertimai*, Nr.1/40, p. 26–30.
- Nagevičius 1909: Vladas Nagevičius, Kirminų kalno kapinės (Graeberfeld), in: *Lietuvių tauta*, kn. 1, d. 3, p. 333–336.
- Nakaitė 1964: Laima Nakaitė, Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, Serija A, 2(17), p. 53–73.
- Naktinienė ir kt. 1988: Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas, *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: „Mokslas“.
- Narbutas 1998: Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis.
- Nastopka 2002: Kęstutis Nastopka, Simbolio apibrėžimo beiėškant, in: *Senovės baltų kultūra: Nuo kulto iki simbolio*, t. 6, p. 360–369.
- Nėnienė 2006: Inga Nėnienė, *Didžiosios skaros Lietuvoje: kaimo ir miesto kultūrų sąveika*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Nesselmann 1851: Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann, *Wörterbuch der Littauischen Sprache*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.

Nikžentaitis 1997: Alvydas Nikžentaitis, Žemaitija XIII–XV a. pirmoje pusėje, in: *Žemaitijos istorija*, Vilnius: Regnum fondas, p. 53–102.

Oestigaard, Goldhahn 2006: Terje Oestigaard, Joakim Goldhahn, From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re-negotiations, in: *Norwegian Archaeological Review*, vol. 39, no. 1, p. 27–48.

Onians 2000: Richard Broxton Onians, *The Origins of European Thought: About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time and Fate*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pakalniškis 1966: Aleksandras Pakalniškis, Laidotuvės: etnografinis aprašas, in: *Aidai*, Nr. 9, p. 414–418.

Pakalniškis 1977: A. Pakalniškis, *Žemaičiai*, Chicago: Lietuvos dailės parodų direkcija.

Paknys 2006: Mindaugas Paknys, Ankstyvasis LDK krikščionėjimo laikotarpis: XIV a. pabaiga – XVI a. vidurys, in: *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius: Aidai, p. 59–148.

Paknys 2008: M. Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.*, Vilnius: Aidai.

Palionis 2004: Jonas Palionis, *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Parker Pearson 1999: Mike Parker Pearson, *The archaeology of death and burial*, Gloucestershire: The history press.

Paulauskas 1987: Jonas Paulauskas, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo.

Pečeliūnaitė-Bazienė 2002: Elvyra Pečeliūnaitė-Bazienė, Audinių liekanos iš Gintarų kapinyno, in: *Archaeologia Lituana*, t. 3, p. 75–78.

Pečeliūnaitė-Bazienė 2007a: E. Pečeliūnaitė-Bazienė, *Geležies amžiaus (I–XII a.) tekstilė Lietuvoje*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Pečeliūnaitė-Bazienė 2007b: E. Pečeliūnaitė-Bazienė, Natūralūs dažikliai, nustatyti I–XII a. iškastinės tekstilės fragmentuose, in: *LA*, t. 30, p. 81–96.

Peterson 1971: Nicolas Peterson, Open Sites and the Ethnographic Approach to the Archaeology of Hunter-Gatherers, in: *Aboriginal Man and Environment in Australia*, edited D. J. Mulvaney and J. Golson, Canberra: Australian National University Press, p. 239–248.

Petrauskas 2014: Gediminas Petrauskas, Laidojimo papročių ir pomirtinio gyvenimo sampratos tyrinėjimai Lietuvos archeologijoje. Istoriografinis aspektas, in: *Archaeologia Lituana*, t. 15, p. 75–92.

Petrauskas 2017: G. Petrauskas, *Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Petrauskas 2001: Rimvydas Petrauskas, Luomai, in: *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, p. 320–328.

Politis 2016: Gustavo G. Politis, The role and place of ethnoarchaeology in current archaeological debate, in: *World Archaeology*, October, p. 1–5.

Poška 1959: Dionizas Poška, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Pretorijus 1999 : Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*. t. 1: in: 1: Prūsijos onomasija, parengė Ingė Lukšaitė, V. Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

2004: t. 2: in: 1: Prūsijos demologija, in: 2: Prūsijos topografija, parengė I. Lukšaitė, V. Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

2006: t. 3: in: 4: Senovės prūsų idololatrija, in: 5: Senovės prūsų šventės, in: 6: Senovės prūsų konsekracijos, parengė I. Lukšaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

2011: t. 4: in: 7: Prūsų bažnyčios kronika, parengė I. Lukšaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Puikūnas 1971: Jonas Puikūnas, *Mįslės*, Los Angeles: Bonnie Press.

Puzinas 1938: Jonas Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*, Kaunas: „Varpo“ sp.

Puzinas 1941: J. Puzinas, Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose, in: *Vytauto didžiojo kultūros muziejaus metraštis*, I, Kaunas: Spindulys, p. 28–42.

Račiūnaitė 1997: Rasa Račiūnaitė, Pagonybės ir krikščionybės sintezė gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročiuose, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, IX, Vilnius: Katalikų akademija, p. 89–96.

Radcliffe-Brown 1952: Alfred Reginald Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*, Glencoe: Free Press.

Racėnaitė 2011a: Radvilė Racėnaitė, Šluota, šlavimas ir šiukšlės: simbolinės reikšmės lietuvių folklore ir papročiuose, in: *Tautosakos darbai*, Nr. XLII, p. 78–99.

Racėnaitė 2011b: R. Racėnaitė, *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Ragauskienė, Ragauskas 2001: Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems*, Vilnius: Vaga.

Razauskas 2009: Dainius Razauskas, Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: adata, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (129), p. 15–17.

Razauskas 2010a: D. Razauskas, Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: siuvimas, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 2 (131), p. 9–13.

Razauskas 2010b: D. Razauskas, Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: siūlas, siūlai, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 5 (134), p. 7–14.

Razauskas 2012: D. Razauskas, Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: Saulė, in: *Liaudies kultūra*, 3(144), p. 16–41.

Reitelaitis 1914: Jonas Reitelaitis, *Gudelių parapijos monografija*, Vilnius: Martyno Kukos spaustuvė.

Rėza 1958: Liudvikas Rėza, *Lietuvių liaudies dainos*, t. 1, paruošė Juozas Jurginis ir B. Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

1964: t. 2, paruošė A. Jovaišas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Rowell 2012: Stephen C. Rowell, Kaip šaukė, taip ir atsiliepė: XV a. lietuvių katalikų gyvenimas ir pagonybės liekanų mitas, in: *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, Vilnius: LII leidykla, p. 295–320.

Ruhig 1747: Philipp Ruhig, *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon*, Königsberg: Druckts und Verlegts J. H. Hartung.

Sabaliauskaitė-Liutkevičienė 1997: Danutė Sabaliauskaitė-Liutkevičienė, Lietuvių kalbos švarko pavadinimai, in: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Nr. 38, p. 152–172.

Sarcevičienė 2013: Jolita Sarcevičienė, „Krikštas – tai ne gimimas, o laidotuvės – tai ne mirtis“: PMK istorinės demografijos kontekste, in: *Ministri Historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, Vilnius: LIII leidykla, p. 449–471.

Saviščevas 2010: Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Simniškytė 2007: Andra Simniškytė, Weapons in Iron Age Women's Graves, in: *Archaeologia baltica*, t. 8. Klaipėda: Klaipėda University Press, p. 283–291.

Simniškytė 2013: A. Simniškytė, *Geležies amžius Sėloje*, Vilnius: Diemedis.

Simonaitytė 1988: Ieva Simonaitytė, Vilius Karalius, in: *Raštai III*, Vilnius: Vaga.

Sinkevičius 2018: Rokas Sinkevičius, Perkūno nutrenkto medžio motyvas: sąsajos su vestuviniiais papročiais, in: *Tautosakos darbai*, nr. 56, p. 84–109.

Slavočinskis 1958: Saliamonas Mozerka Slavočinskis, *Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Shaw, Jameson 1999: Ian Shaw, Robert Jamenson, *A Dictionary of Archaeology*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Stankevičius 2007: Mantas Stankevičius, Senojo geležies amžiaus (I–IV a.) metaliniai žiedai, in: *Archaeologia Lituana*, Nr. 8, p. 70–96.

Stanewicze 1829: Symona Stanewicze, *Daynas zemaycziu*, Wylnius: spaustuwie B. Neumana.

Stankus 2000: Jonas Stankus, Pailgočio kapinynas, in: *Iš Baltų kultūros istorijos*, Vilnius: Diemedis, p. 149–172.

Staski, Sutro 1991: Edward Staski, Delafield Livingston Sutro, The Ethnoarchaeology of refuse disposal, in: *Anthropological research paper*, no. 42.

Statkevičius 1992: Vladas Statkevičius, Laidotuvių apranga Šilalės apylinkėse, in: *Mūsų kraštas*, Nr. 1, p. 113–114.

Svetikas 1999: Eugenijus Svetikas, Lietuvoje aptikti vaškuotų lentelių pėdsakai, in: *Lituanistica*, Nr. 3(39), p. 45–77.

Svetikas 2000: E. Svetikas, Mirusiųjų pinigai Lietuvoje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pabaigoje: krikščioniškas laidojimo paprotys ir jo semantika, in *Lietuvos istorijos metraštis: 1999 metai*, p. 26–48.

- Svetikas 2003: E. Svetikas, *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*, Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Ščavinskas 2013: Marius Ščavinskas, Apie prūsų genčių ikikrikščionišką visuomenę, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Nr. XXVII: *Krikščioniškosios tradicijos raiška viduramžių – naujausiųjų laikų kasdienybės kultūroje: europietiški ir lietuviški puslapiai*, p. 193–203.
- Šidiškienė 1993: Irma Šidiškienė, Lietuvių XIX a. antrosios–XX a. pirmosios pusės įkapės, in: *Lietuvos istorijos metraštis: 1991 metai*, p. 58–72.
- Šimėnas 1990: Valdemaras Šimėnas, Vidgirių kapinynas, in: *ATL 1988 ir 1989 metais*, p. 99–105.
- Šnē 2005: Andris Šnē, Understanding power: on the Study of Late Prehistoric Social and Political Structures in Latvia, in: *Interarchaeologia*, 1, edited by Valter Lang, p. 53–70.
- Šorys, Steponavičienė 2013: Juozas Šorys, D. Steponavičienė, Iš istorijos ūkų mėlynuojantys kuršiai, in: *Liaudies kultūra*, Nr. 1(148), p. 1–17.
- Tarasenka 1925: Petras Tarasenka, *Gimtoji senovė*, Šiauliai: Kultūros bendrovė.
- Tarasenka 1928: P. Tarasenka, *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas: Rytas.
- Tautavičienė 1970: Bronė Tautavičienė, Bikavėnų kapinyno, Šilutės raj., kasinėjimai 1968 metais, in: *ATL 1968–1969 metais*, p. 77–82.
- Tautavičius 1968: Adolfas Tautavičius, Įvadas, in: *Lietuvos archeologiniai paminklai*, Vilnius: „Mokslas“, p. 5–11.
- Tautavičius 1984: A. Tautavičius, Požerės plokštinis kapinynas, in: *LA*, t. 3, p. 93–115.
- Tautavičius 1996: A. Tautavičius, *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, Vilnius: Lietuvos pilys.
- Thomas 2005: Louis-Vincent Thomas, Funeral rites, in: *Encyclopedia of Religion*, vol. 5, editor L. Jones, Farmington: Thomson Gale, p. 3233–3241.
- Tyszkiewicz 1842: Eustachy Tyszkiewicz, *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rossyjskiego*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego.

Tyszkiewicz 1850: E. Tyszkiewicz, *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego.

Trinkūnas 1992: Jonas Trinkūnas, Vainiko simbolika baltų kultūroje, in: *Senovės baltų simboliai*, Vilnius: „Academia“, p. 160–170.

Trimakas 2008: Ramūnas Trimakas, *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Tumėnas 1992: Vytautas Tumėnas, Eglutės ir svastikos ornamentų simbolika, in: *Senovės baltų simboliai*, Vilnius: Academia, p. 56–65.

Ulozaitė 2008: Regina Ulozaitė, Paprūdžių kapinyno kario kapo Nr. 24 geriamųjų ragų spektroskopiniai tyrimai, in: *Archaeologia Lithuana*, t. 9, p. 54–56.

Urbanavičienė 1988: Saulė Urbanavičienė, XV–XVII a. Lietuvos kaimo siuvėjų įrankiai, in: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. Serija A, t. 4(105), p. 51–63.

Urbanavičienė 2000: Dalia Urbanavičienė, *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.

Urbanavičius 1966: Vytautas Urbanavičius, Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, 3(22), p. 105–119.

Urbanavičius 1967: V. Urbanavičius, XIV–XVII amžių monetos Lietuvos kapinyuose, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. 2(24), p. 61–74.

Urbanavičius 1974a: V. Urbanavičius, Jakštaičių (Šiaulių raj.) senkapis, in: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, p. 93–99.

Urbanavičius 1974b: V. Urbanavičius, Jakštaičių (Šiaulių raj.) švedkapis, in: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, p. 99–101.

Urbanavičius 1974c: V. Urbanavičius, Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV–XVII amžiais, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. 3(48), p. 77–91.

Urbanavičius 1975: V. Urbanavičius, Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV–XVII amžiais (3. Laidojimo papročiai Ūliūnuose XVI–XVII amžiais), in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. 1(50), p. 51–62.

Urbanavičius 1991: V. Urbanavičius, Laidojimo papročiai Lietuvoje XIII–XVI a., in: *Lietuvių liaudies papročiai*, Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, p. 39–58.

Urbanavičius 1994: V. Urbanavičius, Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII–XVII amžiais, in: *Liaudies kultūra*, nr. 3, p. 1–7.

Vaitkevičienė 2008: Daiva Vaitkevičienė, *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: D. Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius, Mirtis, laidotuvės ir atminai, in: *Tautosakos darbai*, nr. IX (XVI), p. 204–261.

Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2018: D. Vaitkevičienė, V. Vaitkevičius, The Sun, The Moon, and the Orientation of Baltic Graves: A Mythological Approach to an Archaeological Problem, in: *Studia Mythologica Slavica*, no. 21, p. 7–25.

Vaitkevičius 2007: V. Vaitkevičius, Santakos pilkapiai (Vilniaus r.), in: *LA*, t. 20, p. 181–213.

Vaitkunskienė 1978: Laima Vaitkunskienė, Žąsino (Šilalės raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais, in: *ATL 1976–1977 metais*, p. 182–190.

Vaitkunskienė 1980: L. Vaitkunskienė, Žąsino (Šilalės raj.) senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais, in: *ATL 1978–1979 metais*, p. 97–100.

Vaitkunskienė 1981: L. Vaitkunskienė, Žirgų aukos Lietuvoje, in: *LA*, t. 2, p. 58–77.

Vaitkunskienė 1985: L. Vaitkunskienė, Archeologiniai duomenys apie gyvulių kultą žemaičių religijoje m. e. I tūkstantmečio viduryje, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. 3(92), p. 69–83.

Vaitkunskienė 1986: L. Vaitkunskienė, Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m. e. I tūkstantmečio vidurio Lietuvos metalo plastikoje, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. 3(96), p. 37–50.

Vaitkunskienė 1994: L. Vaitkunskienė, Dėl vakarų baltų kultūros paveldo Žemaičių tradicijose (I tūkstantmečio viduryje), in: *Lituanistika*, nr. 2(18), p. 57–73.

Vaitkunskienė 1995a: L. Vaitkunskienė, Archeologiniai šaltiniai apie mirusiųjų minėjimo apeigas (XIV–XVI a.), in: *LA*, t. 11., p. 207–213.

Vaitkunskienė 1995b: L. Vaitkunskienė, Archeologiniai šaltiniai apie baltų mitologijos chtoniškąjį pasaulį, in: *Dangaus ir žemės simboliai*, Vilnius: Academia, p. 22–39.

Vaitkunskienė 1995c: L. Vaitkunskienė, Pagrybio kapinynas, in: *LA*, t. 13.

Vaitkunskienė 1999: L. Vaitkunskienė, Žvilių kapinynas, in: *LA*, t. 17.

Vaižgantas 1994: Juozas Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Pradai.

Vaižgantas 1996: J. Tumas-Vaižgantas, Pragiedruliai, in: *Raštai II*, Vilnius: Pradai, p. 11–382.

Valančius 2013: Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupystė, in: *Raštai. Šeštasis tomas*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Valatka 1973: Vitas Valatka, Paragaudžio senkapis, in: *Mokslo darbai*, sąs. 8, l. 18–27.

Valatka 1974: V. Valatka, Paragaudžio (Šilalės raj.) senkapis, in: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, p. 74–77.

Valatka 1984: V. Valatka, Maudžiorų plokštinis kapinynas (1964 ir 1966 m. tyrinėjimų duomenys), in: *LA*, t. 3, p. 6–24.

Valatka 2004: V. Valatka, *Žemaičių žemės tyrinėjimai. Knyga I. Archeologija*, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras.

Valatka 2006: V. Valatka, *Žemaičių žemės tyrinėjimai. Knyga II. Muziejininkystė, etnografija, kraštotyra*, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras.

Valatkienė 1994: Laimutė Valatkienė, Kumpikų kaimo senkapis, in: *ATL 1992 ir 1993 metais*, p. 178.

Valatkienė 1995: Laima Valatkienė, Kuršų kapinynas, in: *LA*, t. 11, p. 214–243.

Vanagienė 2014: Birutė Vanagaitė, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas, A–O*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vaškevičiūtė 1995: Ilona Vaškevičiūtė, Mažeikių (Šiaulių raj.) XVI–XVII a. kapinynas, in: *Lietuvos archeologija*, t. 11, p. 290–316.

- Vaškevičiūtė 2000: I. Vaškevičiūtė, Šukionių kapinynas, in: *LA*, t. 20, p. 159–224.
- Vaškevičiūtė 2007: I. Vaškevičiūtė, Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis, in: *Lietuvos istorija: geležies amžius*, t. II, ats. redaktorius G. Zabiela, Vilnius: Baltos lankos, p. 173–298.
- Vaškevičiūtė 2010: I. Vaškevičiūtė, Adatos žiemgalių moterų kapuose, in: *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaisa anniversarii sexagesimi causa dicatum: [mokslo straipsnių rinkinys]*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 67–76.
- Vėlius 2005: Gintautas Vėlius, *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vėlius 2010: G. Vėlius, Sugrižtantys numirėliai: „netradicinė“ laidosena Lietuvos viduramžių senkapiuose, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 25, p. 62–73.
- Vitkauskas 1976: Vytautas Vitkauskas, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: „Mokslas“.
- Višinskaitė 2007: Asta Višinskaitė, *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Višinskis 2004: Povilas Višinskis, *Antropologinė žemaičių charakteristika*, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“.
- Vyšniauskaitė 1961: Angelė Vyšniauskaitė, Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 3, p. 132–157.
- Vyšniauskaitė 1964: A. Vyšniauskaitė, Šeimos butis ir papročiai: laidotuvės, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 513–526.
- Vyšniauskaitė 1995: A. Vyšniauskaitė, Laidotuvės, in: *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, p. 442–461.
- Vyšniauskaitė 1999: A. Vyšniauskaitė, *Lietuvio namai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Vyšniauskaitė 2009: A. Vyšniauskaitė, Vedybos, in: *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, p. 289–433.

Volkaitė-Kulikauskienė 1970: Regina Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai IX–XII amžiais*, Vilnius: Leidykla „Mintis“.

Volkaitė-Kulikauskienė 2001: R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuva valstybės priešaušriu*, Vilnius: Vaga.

Volteris 1924: Eduardas Volteris, Archaiologiniai nesusipratimai, in: *Tauta ir žodis*, kn. II, p. 156–163.

Williams 2006: Howard Williams, *Death and memory in Early Medieval Britain*, Cambridge: Cambridge University Press.

Zabiela 1995: Gintautas Zabiela, Bečių senkapis, in: *LA*, t. 11, p. 330–381.

Zabiela 1998: G. Zabiela, Laidosena pagoniškoje Lietuvoje, in: *LA*, t. 15, p. 351–380.

Žemaitė 1957: Žemaitė, *Raštai*, t. 5, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Žemaitė 2001: Žemaitė, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Žara.

Žemaitė 2004: Žemaitė, *Raštai*, t. 4, Vilnius: Žara.

Žemaitienė 1951a: Uršulė Žemaitienė, Suvalkiečių laidotuvės ir raudos, in: *Ateitis*, nr. 3, p. 106–108.

Žemaitienė 1951b: U. Žemaitienė, Suvalkiečių laidotuvės ir raudos, in: *Ateitis*, nr. 4, p. 131–133.

Żmigrodski 1907: Michał Żmigrodzki, *Lud Polski i Rusi : wśród Słowian i Aryów, Księga I: Obrzędy weselne*, Krakow: w drukarni "Czasu".

Žulkus 2004: Vladas Žulkus, *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*, Vilnius: Versus Aureus.

Žulkus, Jarockis 2013: V. Žulkus, Romas Jarockis, *Lietuvos archeologija IV: Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Адомавичюте 1979: Ирена Эльжбета Адомавичюте, Лексические полонизмы в литовских говорах: виды заимствований и их адаптация, in: *Acta Baltico-Slavica* 12, л. 91–109.

Толстой Никита Ильич 1995. Вторичная функция обрядового символа, in.: *Язык и культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, p. 167–184.

Виноградова Людмила Николаевна, Толстая Светлана Михайловна 1993. Символический язык вещей: веник (метла) в славянских обрядах и верованиях, кн.: *Балканские чтения, 2: Символический язык традиционной культуры*, Москва, p. 3–36.

Tyrimė naudotų Žemaitijos laidojimo paminklų šaltinių sąrašas

1. Akmenių pilkapynas (Kelmės r.):

M. Mykolas, *Akmenių ir Perkūniškės pilkapiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

2. Bauželio senkapis (Telšių r.):

L. Valatkienė, *Bauželio senkapio (Telšių r., Varnių sen.) archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų 2000 m. ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 3680.

3. Bikavėnų kapinynas (Šilutės r.):

A. Tautavičius, *Bikavėnų (Šilutės raj.) kapinyno 1967–1968 m. tyrinėjimų ataskaitos ir radinių sąrašai*, LNM ARA, b. 61.

4. Didkiemio kapinynas (Šilalės r.):

V. Statkevičius, *Šilalės rajono Pajūrio apylinkės Didkiemio kaimo senkapis*, LNM ARA 70.

L. Vaitkunskienė, *Didkiemio kapinyno, Šilalės raj., 1979 m. tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 699.

5. Dvarviečių kapinynas (Šilalės r.):

E. Danilaitė, V. Urbanavičius, *Dvarviečių „Milžinų kalnelis“ ir Guravos plokštinis kapinynas (tyrinėjimų ataskaita)*, LII BR, f. 1, b. 276.

6. Jakštaičių kapinynas (Šiaulių r.):

V. Urbanavičius, *Jakštaičių, Šiaulių raj. Senkapio 1972 m. tyrinėjimų ataskaita ir radinių sąrašas*, ARA 101.

7. Jakštaičių, Meškių kapinynas (Šiaulių r.):

V. Urbanavičius, B. Tautavičienė, *Jakštaičių (Meškių), (Šiaulių raj.) senkapio 1973 m. tyrinėjimų ataskaita ir radinių sąrašas*, LNM ARA b. 107.

V. Urbanavičius, B. Tautavičienė, *Jakštaičių-Meškių, kapinyno 1974 m. tyrinėjimų dienoraštis*, LNM ARA b. 107.

V. Urbanavičius, *Jakštaičių-Meškių, senkapis (Šiaulių raj.) 1982 kasinėjimų ataskaita*, LNM ARA b. 107.

8. Juodsodės (Gargždo lauko) kapinynas (Telšių r.):

V. Valatka, *Gargždo lauko kapinyno Telšių raj. Juodsodės km. 1958 m. archeologinių kasinėjimų medžiaga*, LII BR, f. 1, b. 82.

V. Valatka, Gargždo lauko kapinynas, in: *Žemaičių žemės tyrinėjimai*, kn. 1, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2004, p. 92–103.

9. Kaštaunalių kapinynas (Šilalės r.):

V. Statkevičius, *Ataskaita apie Šilalės rajono Laukuvos apylinkės Kaštaunalių kaimo senkapio dalinį tyrinėjimą 1974 m.*, LII BR, f. 1, b. 393.

L. Vaitkunskienė Laima 1975. *1975 m. Kaštaunalių kapinyno (Šilalės raj.) tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 502.

L. Vaitkunskienė, Kaštaunalių plokštinis kapinynas, in: *LA*, t. 3, 1984, p. 79–93.

10. Kuršių pilkapynas (Kelmės r.):

M. Michelbertas, *Kuršių pilkapynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

11. Kuršų kapinynas (Telšių r.):

L. Valatkienė, *Kuršų kapinynas*, *LA*, t. 11, 1995, p. 214–243.

12. Laukuvos Šv. Kryžiaus Atsiradimo bažnyčios šventoriaus kapinės (Šilalės r.):

Olegas Fediajevas, *Laukuvos Švento Kryžiaus atradimo bažnyčios (G 220 K) šventoriaus, Šilalės raj., 2002 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 3934.

O. Fediajevas, *Laukuvos Šv. Kryžiaus Atsiradimo bažnyčios (G 220 K) šventoriaus, Šilalės raj., 2003 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 4190.

13. Maudžiorų kapinynas (Kelmės r.):

V. Valatka, *Vienragių ir Maudžiorų kapinynų kasinėjimo dienoraštis. 1963 ir 1964 m.*, ŽAM 100.

V. Valatka, *Maudžiorų kapinyno kasinėjimų dienynas, 1966 m. kasinėjimų ataskaita*, ŽAM 103.

L. Valatkienė, *Archeologinė išvyka į Maudžiorų kapinyną (žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita)*, LII BR, f. 1, b. 669.

L. Valatkienė, *Maudžiorų kapinyno (Kelmės raj.) 1979 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 752.

L. Valatkienė, *Maudžiorų kapinyno (Kelmės raj.) tyrinėjimų ataskaita (1980 m.)*, LII BR, f. 1, b. 950.

L. Valatkienė, *Maudžiorų kapinyno (Kelmės raj.) 1983 metų tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 1094.

L. Valatkienė, *Maudžiorų kapinyno (Kelmės raj.) 1984 metų tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 1196.

V. Valatka, *Maudžiorų kapinynas*, *LA*, t. 3, 1984, p. 6–23.

14. Naujojo Obelyno kapinynas (Šilalės r.):

Audrius Astrauskas, *Naujojo Obelyno (Šilalės r.) kapinyno 1997 m. tyrinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 260.

O. Fediajevas, *Naujojo Obelyno kapinyno (AV 1942) vizualinės apsaugos zonos, Šilalės r., 2007 m. archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 260b.

A. Astrauskas, *Naujojo Obelyno (Šilalės raj., Upynos ap.) kapinyno 1998 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 260b.

15. Paalksnių pilkapynas ir kapinynas (Kelmės r.):

M. Michelbertas, *Paalksnių archeologijos paminklai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

16. Pagrybio kapinynas (Šilalės r.):

L. Vaitkunskienė, *Pagrybio kapinynas*, *LA*, t. 13, p. 1995.

17. Paprūdžių kapinynas (Kelmės r.):

A. Tautavičius, *Paprūdžių, Raseinių raj., Nemakščių apyl., senkapio tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 687.

- M. Michelbertas, *Ataskaita už archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne (Kelmės r.) 2005 metais*, LNM ARA, b. 318b.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne (Kelmės r.) 2006 metais*, LNM ARA, b. 318b.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už Paprūdžių kapinyno (Kelmės r.) archeologinius tyrinėjimus 2008 metais*, LNM ARA, b. 318b.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už 2000 metų archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne, Kelmės raj.*, LNM ARA, b. 318.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už 2001 metų archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne, Kelmės raj.*, LNM ARA, b. 318.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už 2002 metų archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne (Kelmės raj.). Lietuvos nacionalinis muziejus. ARA*, b. 318.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už 2003 metų archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne (Kelmės r.)*, LNM ARA, b. 318.
- M. Michelbertas, *Ataskaita už 2004 metų archeologinius tyrinėjimus Paprūdžių kapinyne (Kelmės r.)*, LNM ARA, b. 318.
- M. Michelbertas, *Paprūdžių kapinynas*, in: *ATL 2009 metais*, p. 124–125.
- M. Michelbertas, *Paprūdžiai. Žemaičių karinio elito kapinynas*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

18. Paragaudžio pilkapynas ir kapinynas (Šilalės r.):

- V. Valatka, *Paragaudžio senkapio, Šilalės raj., 1973 m. tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 428.
- M. Michelbertas, *Paragaudžio pilkapynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.

19. Pašėšuvio kapinynas (Raseinių r.):

- Jonas Balčiūnas, *Raseinių rajono neaiškių archeologijos objektų 2002 m. žvalgymų ir žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 3891.

20. Perkūniškės pilkapynas (Kelmės r.):

- M. Michelbertas, *Akmenių ir Perkūniškės pilkapiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

21. Požerės kapinynas (Šilalės r.):

- A. Tautavičius, *Požerės (Paežerio) Šilalės raj., senkapio 1966 m. tyrinėjimų ataskaita ir radinių sąrašas*, LNM ARA, b. 49.

22. Pribitkos pilkapynas ir kapinynas (Rietavo sav.):

- A. Merkevičius, *Pribitkos km. senkapio ir pilkapių, Tverų apyl., Plungės raj., 1981 m. tyrinėjimai*, LNM ARA, b. 165.
- A. Merkevičius, *Pribitkos km. senkapio Tverų apyl., Plungės raj., 1982 m. tyrinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 165.
- J. Stankus, *Pribitkos pilkapių, Tverų apyl., Plungės raj., 1982 m. tyrinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 165.

23. Rinkšelių (Raseinių r.) pilkapynas:

- Pranas Baleniūnas, *Kelmynų, Rinkšelių ir Sandrausiškės pilkapiai. 1939 m. tyrinėjimai*, LIIBR, f. 1, b. 237.

24. Sandrausiškės (Raseinių r.) pilkapynas:

P. Baleniūnas, *Kelmynų, Rinkšelių ir Sandrausiškės pilkapiai. 1939 m. tyrinėjimai*, LIIBR, f. 1, b. 237.

25. Sauginių kapinynas (Šiaulių r.):

A. Merkevičius Algimantas, *Sauginių km. senkapio, Kurtuvėnų apyl., Šiaulių raj., 1973 m. kasinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 375.

A. Merkevičius, Sauginių plokštinis kapinynas, in: *LA*, t. 3, p. 41–60.

26. Šarkų kapinynas (Šilalės r.):

B. Tautavičienė, *Šarkų, Šilalės raj. kapinyno 1972 m. tyrinėjimų ataskaita ir radinių sąrašas*, LNM ARA, b. 98.

27. Šlapgirės kapinynas (Raseinių r.):

E. Danilaitė, V. Urbanavičius, *Šlapgirio senkapis (tyrinėjimų ataskaita)*, LII BR, f. 1, b. 275.

28. Telšių Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios (4126) kapinės:

Birutė LISAUSKAITĖ, *Telšių senojo miesto vieta (reg. nr. 16426) Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios (4126) teritorija, Telšių r. sav., Telšių m. archeologinių tyrimų ataskaita*, Kultūros paveldo centro paveldosaugos bibliotekos dokumentų fondai, f. nr. 39, apyrašo nr. 1, apsk. vien. nr. 2290.

29. Upynos kapinynas (Šilalės r.):

A. Tautavičius, *Upynos senkapio, Šilalės raj., 1966 m. kasinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 290.

30. Vaitiekūnų kapinynas (Radviliškio r.):

Algirdas Varnas, *Vaitiekūnų kaimo senkapio (Radviliškio raj., Grinkiškio apyl.) 1977 m. tyrinėjimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 575.

A. Varnas, *Vaitiekūnų kaimo senkapio (Radviliškio raj., Grinkiškio apyl.) 1978 m. archeologinių tyrimų ataskaita*, LII BR, f. 1, b. 575.

31. Varnių kapinynas (Telšių r.):

Dalia Karalienė, *Varnių kapinynas. 1998 m. archeologinių tyrimų pietvakarinėje dalyje ataskaita*, Kultūros paveldo centro archyvas, fondo nr. 39, apyrašo nr. 1, saug. vien. nr. 372.

32. Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios zakristija (Telšių r.):

L. Valatkienė, *Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios zakristijos archeologiniai tyrimai 1992 metais*, in: *ATL 1992 ir 1993 metais*, p. 218–220.

33. Varsėdžių kapinynas (Šilalės r.):

Škimelis 1996: Aurelijus Škimelis, *Varsėdžių senkapių (Šilalės r.) žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai 1994 metais*, in: *ATL 1994 ir 1995 metais*, Vilnius: Diemedis, p. 129–131.

34. Vienaragių pilkapynas (Rietavo sav.):

V. Valatka, *Vienaragių pilkapiai. 1963 m. archeologiniai tyrinėjimai*, LII BR, f. 1, b. 189.

V. Valatka, *Vienaragių ir Maudžiorų kapinynų kasinėjimo dienoraštis. 1963 ir 1964 m.*, ŽAM 100.

M. Michelbertas, *Ataskaita už 1977 m. archeologinius tyrimus Vienaragių pilkapyne, Plungės raj.*, LII BR, f. 1, b. 490.

35. Visdergių kapinynas (Šiaulių r.):

Tadeusza Dowgirda, Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Melżyn kapas w folwarku Wizdergi. Opisz robot dokonanych w roku 1884 i 1885, in: *Pamiętnik fizyograficzny*. t. VIII, Warszawa: Drukiem Emila Skiwskiego, dział IV, s. 1–15.

36. Žaduvėnų pilkapynas (Telšių r.):

Gintarė Bartkutė, *Žaduvėnų pilkapiai (Telšių r.): 1974–1975 m. archeologinių tyrimų duomenys: bakalauro darbas*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2011.

37. Žalakių kapinynas (Telšių r.):

L. Valatkienė, *Žalakių kapinyno (Kelmės raj.) bandomųjų tyrinėjimų ataskaita (1980 m.)*, LIIBR. f. 1, b. 931.

38. Žasino kapinynas (Šilalės r.):

L. Vaitkunskienė, *Žasino kapinyno Šilalės raj., 1976 m. kasinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 129.

L. Vaitkunskienė, *Žasino kapinyno Šilalės raj., 1977 m. kasinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 129.

L. Vaitkunskienė, *Žasino kapinyno Šilalės raj., 1978 m. tyrinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 129.

L. Vaitkunskienė, *Žasino kapinyno Šilalės raj., 1979 m. kasinėjimų ataskaita*, LNM ARA, b. 129.

39. Žvilių kapinynas (Šilalės r.):

A. Tautavičius, *Žvilių senkapio, Šilalės raj., 1968 m. kasinėjimų ataskaita*, LIIBR. f. 1, b. 269.

L. Vaitkunskienė, *Žvilių kapinynas, LA*, t. 17.

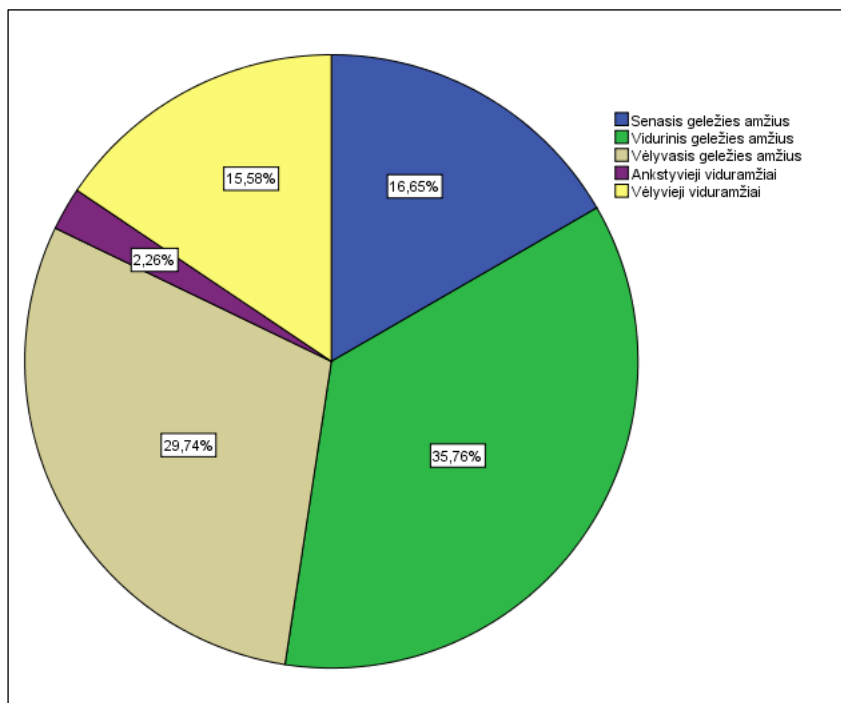
PRIEDŲ SĄRAŠAS

Visos diagramos ir lentelės sukurtos darbo autorės, nuotraukų šaltiniai nurodyti atskirai prie kiekvieno vaizdo.

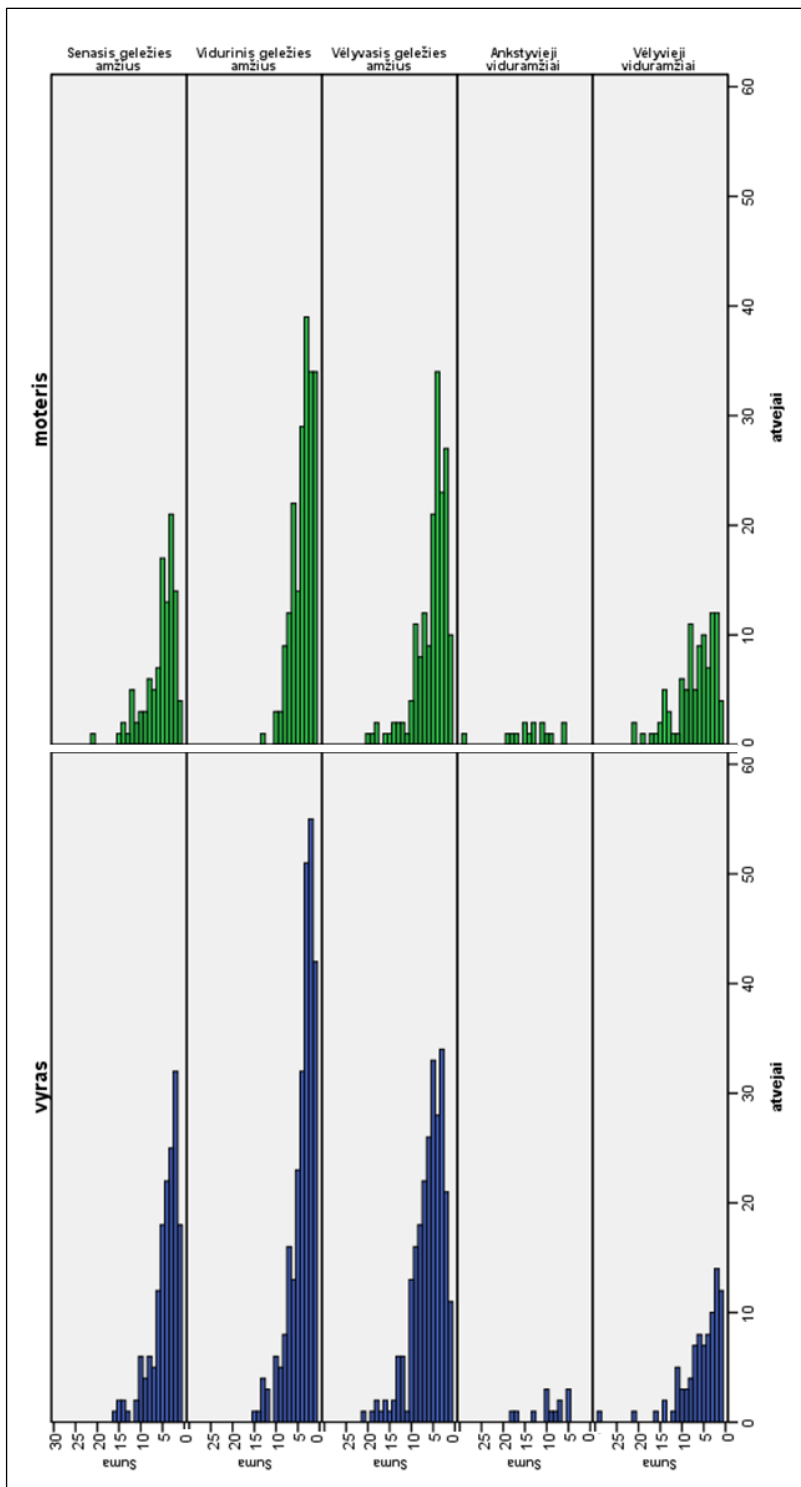
1. Darbe naudojamų I–XVI a. skirtingų laikotarpių kapų skaičiaus procentinė išraiška.
2. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose skirtingais laikotarpiais.
3. I–XVI a. laidojimo paminklai analizuojami darbe.
4. Įkapių dėjimas į vyrų ir moterų kapus, langeliuose parašytas atvejų skaičius (? – įkapė surasta nenustatytos lyties kapuose, 0 – įkapė surasta tik kitos lyties kapuose). Spalva žymi atvejų procentinę išraišką atsižvelgiant į visus laikotarpio kapus: žalia > 5%, žydra 5–10%, geltona 10–20%, rožinė – virš 20%.
5. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose I–IV a.
6. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose V–IX a.
7. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose X–XII a.
8. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose XIII–XV a. pr.
9. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose XV a. II p.–XVI a.
10. Moterų kapų įkapių koreliacinė lentelė I–IV a.
11. Vyrų kapų įkapių koreliacinė lentelė I–IV a.
12. Vyrų kapų įkapių koreliacinė lentelė V–IX a.
13. Moterų kapų įkapių koreliacinė lentelė V–IX a.
14. Vyrų kapų įkapių koreliacinė lentelė X–XII a.
15. Moterų kapų įkapių koreliacinė lentelė X–XII a.
16. Vyrų kapų įkapių koreliacinė lentelė XIII–XV a. pr.
17. Moterų kapų įkapių koreliacinė lentelė XIII–XV a. pr.
18. Vyrų kapų įkapių koreliacinė lentelė XV a. II p.–XVI a.
19. Moterų kapų įkapių koreliacinė lentelė XV a. II p.–XVI a.
20. Antkaklės vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.
21. Smeigtukai vyrų ir moterų kapuose I–XII a.
22. Segės vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.
23. Apyrankės vyrų ir moterų kapuose I–XII a.
24. Žiedai ir jų skaičius vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.
25. Ylos vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.
26. Peiliai vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.
27. Kirviai vyrų kapuose I–XVI a.
28. Ietigaliai vyrų kapuose I–XVI a.
29. Įkapių padėtyš I–XVI a. vyrų ir moterų kapuose.

30. Žvilių kapas 4a X–XII a., LIIBR F. 1, neg. nr. 22191.
31. Pagrybio kapas 79 V–VI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 51007.
32. Žvilių kapas 270 I–IV a., LIIBR F. 1, neg. nr. 70157.
33. Jakštaičių kapo 39 detalė XV a. II p.–XVI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 42853.
34. Žašino kapas 3 X–XII a., LIIBR F. 1, neg. nr. 36937.
35. Pagrybio kapas 85 V–VI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 51026.
36. Pagrybio kapas 85 V–VI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 51028.
37. Pribitkos kapas 57 XV a. II p.–XVI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 52175.
38. Jakštaičių kapas 163 XV a. II p.–XVI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 42938.
39. Požerės kapas 76 V–IX a., LIIBR F. 1, neg. nr. 22114.
40. Žvilių kapas 47 V–IX a., LIIBR F. 1, neg. nr. 53275.
41. Upynos kapas 48 X–XII a., LIIBR F. 1, neg. nr. 12684.

PRIEDAI

1. Darbe naudojamų I–XVI a. skirtingų laikotarpių kapų skaičiaus procentinė išraiška.

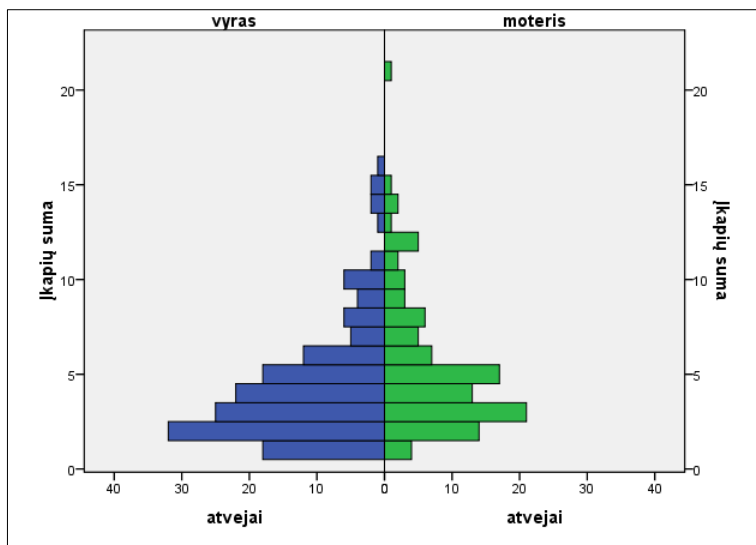
2. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose skirtingais laikotarpiais.

Laidojimo paminklas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų vadovas	Metai	Darbe analizuojamas kapų skaičius	Laikotarpis
Akmenių pilkapynas ir kapinyvas	Kelmės	M. Michelbertas	1967–1968	52	SGA–ViGA, VVid
Bikavėnų kapinyvas	Šilutės	A. Tautavičius	1967–1968	272	VeGA
Didkiemio kapinyvas	Šilalės	V. Statkevičius, L. Vaitkunskienė	1972, 1979	14	VeGA
Dvarviečių kapinyvas	Šilalės	E. Danilaitė, V. Urbanavičius	1966	4	VVid
Juodsodės (Gargždo lauko) kapinyvas	Telšių	V. Valatka	1958, 1960	16	ViGA–VeGA
Jakštaičių kapinyvas	Šiaulių	V. Urbanavičius	1972	209	VVid
Jakštaičių–Meškių kapinyvas	Šiaulių	V. Urbanavičius	1973–1974, 1982	105	ViGA
Kaštaunalių kapinyvas	Šilalės	V. Statkevičius, L. Vaitkunskienė	1974–1975	40	ViGA
Kuršių kapinyvas	Telšių	L. Valatkienė	1987	54	AVid
Kuršių pilkapynas	Kelmės	M. Michelbertas	2004–2006	8	SGA
Maudžiorų kapinyvas	Kelmės	V. Valatka, L. Valatkienė	1964, 1966, 1979–1980, 1983–1984	340	SGA–ViGA
Naujojo Obelyno kapinyvas	Šilalės	A. Astrauskas	1997–1998	42	SGA–VeGA
Paalksnių pilkapynas ir kapinyvas	Kelmės	M. Michelbertas	1993, 1994–1999	54	SGA–ViGA, VVid
Pagrybio kapinyvas	Šilalės	L. Vaitkunskienė	1980–1982	220	ViGA
Pailgočio kapinyvas	Šilalės	J. Stankus	1989–1991	15	SGA–ViGA
Paluknio kapinyvas	Raseinių	T. Daugirdas	1881–1883	17	ViGA–VeGA
Paprudžių kapinyvas	Kelmės	M. Michelbertas	2000–2009	27	SGA–ViGA
Paragaudžio pilkapynas ir kapinyvas	Šilalės	V. Statkevičius, V. Valatka, M. Michelbertas	1972–1973, 1982, 1985–1992	136	SGA, VeGA
Pašešuvio kapinyvas	Raseinių	J. Balčiūnas	2002	1	ViGA
Perkūniškės pilkapynas	Kelmės	M. Michelbertas	1968	5	SGA
Požerės kapinyvas	Šilalės	A. Tautavičius	1966	143	ViGA–VeGA, VVid
Pribitkos pilkapynas ir kapinyvas	Rietavo	A. Merkevičius	1981–1982	85	SGA, VVid
Rinkšelių kapinyvas	Raseinių	P. Baleniūnas	1939	4	SGA
Sandrauskių pilkapynas	Raseinių	P. Baleniūnas	1939	9	SGA
Sauginių kapinyvas	Šiaulių	A. Merkevičius	1973	36	ViGA
Šarkų kapinyvas	Šilalės	V. Statkevičius, B. Tautavičienė	1972	40	SGA–ViGA
Šlapgirės kapinyvas	Raseinių	E. Danilaitė, V. Urbanavičius	1966	20	VVid
Upynos kapinyvas	Šilalės	A. Tautavičius	1966	107	VeGA
Vaitiekių kapinyvas	Radviliškio	P. Baleniūnas, A. Varnas	1940, 1977	19	SGA
Varnių kapinyvas	Telšių	D. Karalienė	1998	4	VVid
Varsėdžių kapinyvas	Šilalės	B. Dakanis, A. Škimelis	1993–1994	6	VeGA–AVid
Vienragių pilkapynas	Rietavo	V. Valatka, M. Michelbertas	1963, 1977	26	SGA
Visdergių pilkapynas	Šiaulių	T. Daugirdas	1884–1885	9	SGA
Žaduvėnų pilkapynas	Telšių	V. Valatka	1973–1974	36	SGA
Žalakių kapinyvas	Kelmės	L. Valatkienė	1980	19	VVid
Žasino kapinyvas	Šilalės	L. Vaitkunskienė	1976–1979	208	VeGA
Žvilių kapinyvas	Šilalės	L. Vaitkunskienė	1968, 1983–1989	307	SGA–VeGA

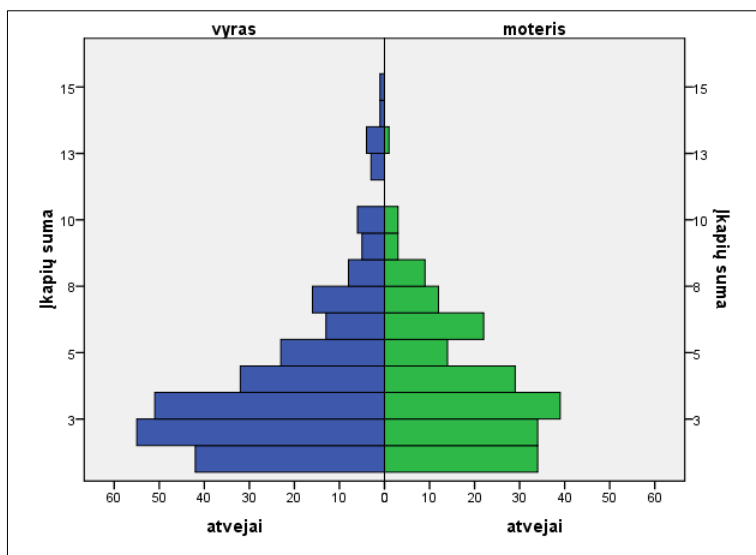
3. Tyrime nagrinėti I–XVI a. Žemaitijos laidojimo paminklai.

	I-IV a.		V-IX a.		X-XII a.		XIII-XV a. pr.		XV a. II p.-XVI a.	
	vy	mo	vy	mo	vy	mo	vy	mo	vy	mo
Antsmilkiniai	0	6								
Kepuraitės					2	13			1	9
Apgalviai	0	2	?	50	?	1				
Galvos pap.	0	2	3	16	?	6				
Auskarai									0	4
Antkaklės	27	34	18	9	54	49	?	10	?	18
Kaklo apvaros	12	49	8	39	4	35	?	4	?	5
Sneigtukai	66	73	71	141	4	116	0	1	?	2
Sėgės	56	18	65	1	141	6	?	15	5	58
Sagos									?	7
Apyrankės	38	67	29	63	67	59	?	1		
Ziedai	23	31	63	38	121	86	12	15	53	83
Karolinkai	24	19	53	53	84	68			2	2
Giutaro gab.			1	4	?	3				
Ivijos	7	7	35	49	25	14	1	?	1	1
Apkalai	1	0	6	?	14	5	?	?	?	4
Žvangučiai					4	1	2	1	?	7
Grandinėls	3	4	23	23	41	38	?	?	1	2
Kabučiai	0	4	7	3	28	8			?	1
Pincetai	3	?	6	0	2	0				
Plokstelės	1	0	2	?	3	2				
Cilindrėliai	?	?	1	1					0	2
Diržai	43	?	53	?	52	?	5	1	26	3
Sagtyš	4	0	35	2	38	?	1	?	9	3
Skustuvai					1	0	0	1	9	?
Raktai					1	0			0	3
Ylos	2	35	1	80	1	89	3	1	4	1
Adatos	?	?					2	2	1	2
Adatinės							1	0	?	4
Zirklės									?	?
Peiliai-pjautuvėliai	14	2	?	15	0	1			1	0
Peiliai	64	10	75	21	135	10	11	10	69	69
Pjautuvai			?	1						
Verpstukai	1	4	?	47	2	65	?	5	?	10
Kirviai	107	?	49	?	2	?	3	0	37	?
Ietigaliai	81	?	143	1	143	?	3	1	22	?
Kalavijai			11	0	17	?	1	0	1	0
Kovos peiliai	1	0	53	?	14	?				
Perpetės			4	0						
Strėlių antgaliai			0	1	1	0	1	1	?	?
Antskydžiai	1	0								
Kaltai			1	0	?	?	2	0		
Skobtai					?	?			1	0
Dalginai	1	0	1	0					1	0
Vedegos	1	0	1	0					1	0
Žaslai	7	0	26	?	58	?	?	?	1	0
Kamanos			10	0	8	?				
Peitiniai	8	?	33	?	66	1			1	0
Balnai			1	0	1	0				
Balnų kilpos			1	0	11	?				
Galastuvai	8	?	3	?	9	?	5	?	7	1
Svoreliai					1	?	?	?		
Svareliai					?	?				
Kapliai			?	?						
Meškerių kabliukai	1	0	?	?					1	0
Skiltuvai					5	0	?	?	15	?
Geriamųjų ragų apkalai	3	?	16	11	19	11				
Įtaisai vaikščioti ledu									?	?
Peikenos			2	0						
Monetos	1	0					?	?	9	12
Grandys					1	1	6	4	9	7
Puodų šukės	17	17	12	9	1	?	10	8	7	7
Puodai	0	1	0	1			7	9	12	16
Lokio nagų apkaustai							3	4	1	19
Paukščių kaulai			?	?			3	3	6	10
Gyvūnų kaulai ir ragai	1	0			?	?			1	?
Titnago gabalėliai	2	0	1	2	4	?	1	1	4	?
Riešutų kevalai					1	2				
Sėklos									1	0
Kiausinio lūkstai									?	1
Gludinti akmenys			1	?	1	?	?	?	1	?
Sraigūnų kiauteliai									?	?
Žirgas, jo dalys			63	1	64	3				
Šlakas			?	?						
Geležies gabalėliai							?	?		
Dėžutės	?	3	0	1	1	2			0	2
Maiseliai/pinginės	1	0					2	?	8	12
Molio fragm.			?	?					?	?
Sitilai									0	1

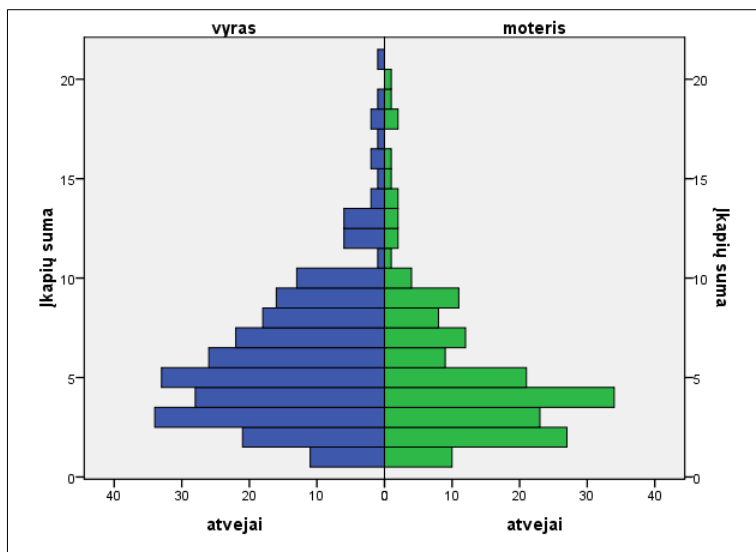
4. Įkapių dėjimas į vyrų ir moterų kapus, langeliuose parašytas atvejų skaičius (? – įkapė surasta nenustatytos lyties kapuose, 0 – įkapė surasta tik kitos lyties kapuose). Spalva žymi atvejų procentinę išraišką atsižvelgiant į visus laikotarpio kapus: žalia > 5%, žydra 5–10%, geltona 10–20%, rožinė – virš 20%.

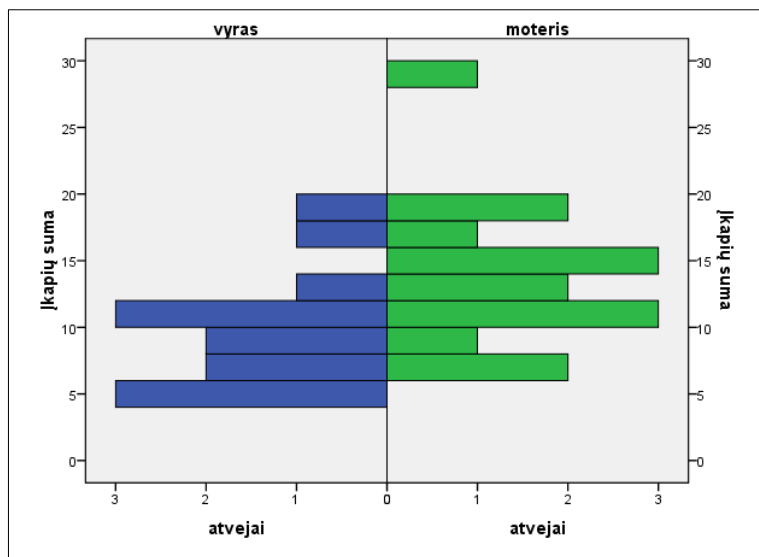
5. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose I–IV a.

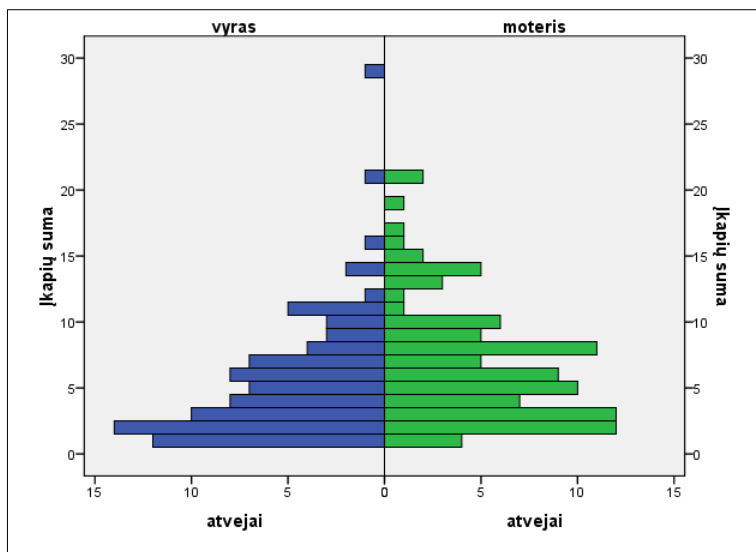
6. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose V–IX a.

7. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose X–XII a.

8. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose XIII–XV a. pr.

9. Įkapių suma vyrų ir moterų kapuose XV a. II p.–XVI a.

	Antsmilkiniai	Apgalviai	Galvos pap.	Antkaklės	Kaklo vėriniai	Segės	Apyrankės	Žiedai	Ylos	Smeigtukai	Grandinėlės	Karoliukai	Kabučiai	Įvijos	Dėžutės	Peiliai-pjaut.	Peiliai	Verpstukai	Puodų šukės	Puodai	
Antsmilkiniai	■	0	0	0	2	2	4	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Apgalviai	0	■	0	0	1	0	1	1	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	2	0
Galvos pap.	0	0	■	1	0	0	2	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Antkaklės	0	0	1	■	18	8	27	9	6	27	1	5	2	0	0	0	3	1	6	0	
Kaklo vėriniai	2	1	0	18	■	8	37	19	19	37	2	9	1	0	1	1	6	2	9	0	
Segės	2	0	0	8	8	■	12	6	5	6	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	
Apyrankės	4	1	2	27	37	12	■	20	21	48	2	10	1	2	1	1	6	2	10	0	
Žiedai	1	1	1	9	19	6	20	■	13	26	3	7	0	1	1	0	1	4	6	0	
Ylos	1	1	1	6	19	5	21	13	■	22	0	7	1	3	1	1	5	3	6	0	
Smeigtukai	2	2	2	27	37	6	48	26	22	■	4	17	3	4	1	0	7	4	15	1	
Grandinėlės	0	0	0	1	2	0	2	3	0	4	■	2	0	0	0	0	0	0	1	0	
Karoliukai	0	1	0	5	9	0	10	7	7	17	2	■	2	3	1	0	1	1	8	1	
Kabučiai	0	0	0	2	1	0	1	0	1	3	0	2	■	2	0	0	0	0	1	0	
Įvijos	0	0	0	0	0	1	2	1	3	4	0	3	2	■	0	0	0	0	0	0	
Dėžutės	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	0	1	0	0	■	0	0	0	1	0	
Peiliai-pjaut.	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	■	0	0	0	0	
Peiliai	0	0	0	3	6	1	6	1	5	7	0	1	0	0	0	0	■	0	2	0	
Verpstukai	0	1	0	1	2	0	2	4	3	4	0	1	0	0	0	0	0	■	1	0	
Puodų šukės	0	2	1	6	9	0	10	6	6	15	1	8	1	0	1	0	2	1	■	0	
Puodai	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	■	

10. Moterų kapų įkapių koreliacinė lentelė I–IV a.

11. Vyrų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė I–IV
a.

	Antkaklės	Kaklo vėriniai	Sėgės	Apyrankės	Žiedai	Ylos	Smeigtukai	Grandinėles	Karoliukai	Įvyos	Apkalai	Pincetai	Diržai	Sagys	Peliliai-plaut.	Peliliai	Verpstukai	Kirviai	leigaliai	Kovos peiliai	Antskydžiai	Dalgiai	Vedegos	Žaslai	Pentiniai	Galastuvai	Mėškenių kab.	Geriamųjų r. apk.	Monetos	Ploksčtelės	Gyvūnų kaujai	Puodų šukės	Titnago gab.	Mašėliai/pinig.			
Antkaklės	5	14	11	2	0	11	3	0	0	1	9	0	0	0	0	12	1	17	16	0	0	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	1	3	1	0	
Kaklo vėriniai	5	9	9	7	0	8	1	5	0	0	9	0	0	0	7	1	5	6	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	2	0	0		
Sėgės	14	9	27	12	2	20	0	14	1	1	23	4	4	29	0	38	36	0	1	0	3	3	4	1	2	0	0	0	10	1	0	0	2	0	0		
Apyrankės	11	9	27	8	1	17	2	11	1	0	2	14	1	2	15	1	26	21	0	0	0	2	2	1	1	0	0	1	5	1	0	0	1	5	1	0	
Žiedai	2	7	12	8	0	15	0	9	1	0	0	15	3	0	15	0	17	15	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	7	1	0	0		
Ylos	0	0	2	1	0	0	2	0	0	1	0	1	0	1	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	
Smeigtukai	11	8	20	17	15	2	2	17	3	1	2	28	3	2	34	0	38	38	1	1	0	0	4	4	1	2	1	1	0	10	2	1	0	2	1	0	
Grandinėles	1	1	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
Karoliukai	3	5	14	11	9	0	17	0	3	0	18	2	0	19	0	16	19	0	0	0	0	2	1	2	1	1	0	1	0	0	8	2	0	0	0	0	
Įvyos	0	0	1	1	0	3	0	3	0	0	0	3	0	0	4	0	3	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	
Apkalai	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pincetai	1	0	1	2	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Diržai	9	9	23	14	15	1	28	1	18	3	0	0	2	0	30	0	27	32	1	0	0	0	2	3	1	2	0	0	0	13	2	0	0	1	0	0	
Sagys	0	0	4	1	3	0	3	0	2	0	0	2	0	0	4	0	4	0	4	4	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peliliai-plaut.	0	0	4	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Peliliai	12	7	29	15	15	1	34	1	19	4	0	2	30	4	1	0	44	46	1	0	1	4	3	5	1	2	1	0	0	11	2	1	0	11	2	1	
Verpstukai	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Kirviai	17	5	38	26	17	2	38	0	16	3	0	2	27	4	11	44	0	56	1	1	1	1	3	8	0	2	0	0	0	11	2	0	0	11	2	0	
leigaliai	16	6	36	21	15	2	38	1	19	3	0	1	32	4	7	46	0	56	1	1	1	1	4	2	7	1	2	0	0	13	2	0	0	13	2	0	
Kovos peiliai	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Antskydžiai	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dalgiai	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vedegos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Žaslai	1	3	2	1	0	4	1	2	1	0	2	1	0	2	1	0	4	0	3	4	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pentiniai	2	1	3	2	0	4	0	1	0	1	0	2	1	0	3	0	3	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Galastuvai	0	0	4	1	0	1	4	0	2	0	1	3	1	1	5	0	8	7	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mėškenių kab.	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geriamųjų r. apk.	0	0	2	0	0	1	2	0	1	0	0	2	0	2	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Monetos	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ploksčtelės	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gyvūnų kaujai	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Puodų šukės	3	2	10	5	7	1	10	0	8	1	0	0	13	1	0	11	0	11	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Titnago gab.	1	0	1	1	1	0	2	0	2	0	0	2	0	2	0	2	2	0	2	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Mašėliai/pinig.	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

12. Vyrų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė
V–IX a.

	Galvos pap.	Antikakės	Kakio vėriniai	Sėgės	Apranės	Ziedai	Višos	Smėgtukai	Grandinėės	Karoliukai	Gitaro gab.	Kabučiai	Višos	Apkalai	Pincetai	Kiviniai	Sagvis	Pėliai	Kiviniai	leigaliai	Kovos peiliai	Perpetės	Kaltai	Deigiai	Vevegės	Zastai	Kamnos	Pentiniai	Bainai	Galastuvai	Geriamųjų r. apk.	Ploktelės	Cilindrėliai	Puodų šukės	Tinago gabalėliai	Gludimi akmenys	Zirgo liekanos	
Galvos papuostalai	1	1	2	1	3	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Antikakės	1	12	9	12	0	2	1	6	1	0	1	0	3	0	1	9	1	8	5	10	4	2	0	0	0	0	3	2	6	0	0	2	0	0	1	0	0	6
Kakio vėriniai	1	3	4	0	3	0	2	0	1	0	1	0	5	0	1	0	5	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2	
Sėgės	2	12	3	19	28	0	8	6	27	1	0	10	1	4	21	14	23	17	45	5	27	3	0	0	0	12	3	12	0	2	10	1	1	4	0	0	20	
Apranės	1	9	4	19	12	0	4	9	1	0	4	1	1	13	1	12	7	20	9	2	0	0	0	0	0	2	5	0	2	4	1	0	1	3	0	0	6	
Ziedai	3	12	4	28	12	0	18	7	21	1	0	9	2	22	10	23	10	32	8	13	2	0	1	0	13	4	0	0	7	1	0	3	0	0	0	19		
Višos	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Smėgtukai	1	2	3	8	18	1	4	15	0	1	5	1	3	19	11	27	11	41	15	2	0	1	0	1	0	1	3	5	0	1	0	0	4	0	0	8		
Grandinėės	0	1	0	6	4	7	0	4	1	3	7	0	1	6	2	4	2	10	0	5	0	0	0	0	2	0	4	0	0	1	0	3	0	0	4	0	4	
Karoliukai	1	6	2	27	9	21	0	15	4	1	0	12	1	11	16	20	11	41	23	3	0	0	0	0	8	1	6	0	0	0	9	1	0	3	0	13		
Gitaro gabalėliai	0	1	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
Kabučiai	0	0	0	0	0	1	3	0	0	2	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	
Višos	1	3	10	4	9	0	5	12	1	2	0	1	9	4	8	4	20	1	12	2	0	1	5	4	0	0	1	5	4	0	0	4	1	0	2	0	8	
Apkalai	0	0	1	1	2	0	1	0	1	0	0	0	0	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	
Pincetai	1	0	4	1	2	0	3	1	0	1	0	1	0	5	1	3	1	4	2	0	0	0	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
Kiviniai	3	9	5	21	13	22	0	19	6	11	0	2	9	4	5	1	22	11	25	3	10	1	0	0	0	7	5	6	0	2	6	0	0	1	3	0	16	
Sagvis	0	1	0	14	1	10	1	2	16	0	4	0	1	1	16	12	29	3	12	0	1	0	5	0	4	0	0	7	0	0	2	0	0	2	1	0	10	
Pėliai	1	8	1	23	12	23	1	27	4	20	0	1	8	1	3	22	16	25	47	6	4	2	1	0	0	14	3	10	0	2	5	0	0	1	3	0	18	
Kiviniai	1	5	0	17	7	10	0	11	2	11	0	1	4	1	11	12	25	30	4	7	3	0	0	0	10	3	7	0	2	2	0	1	2	1	0	14		
leigaliai	1	10	5	45	20	32	1	41	10	41	1	20	1	4	25	29	47	30	7	38	4	1	0	1	14	2	16	0	2	15	2	1	8	1	1	21		
Kalavijai	0	2	0	5	0	8	0	1	0	4	0	1	0	0	3	6	4	7	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	
Kovos peiliai	4	2	27	9	13	0	15	5	23	1	12	0	2	10	12	4	7	38	0	2	0	1	0	1	0	6	1	2	0	0	0	1	0	0	0	6		
Perpetės	0	2	0	3	2	0	2	0	3	0	2	0	1	0	2	3	4	1	2	0	0	0	0	0	0	2	1	2	0	0	2	0	0	0	0	0	1	
Kaltai	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Deigiai	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Vevegės	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Zastai	0	3	0	12	2	13	0	1	2	8	0	1	5	0	5	14	10	14	6	3	2	0	0	0	0	1	4	10	1	0	5	0	0	0	0	0	15	
Kamnos	1	2	1	3	2	4	0	3	0	1	0	1	1	5	0	3	3	2	1	1	0	0	0	0	0	4	5	1	1	0	0	0	0	0	0	0	8	
Pentiniai	1	6	1	12	5	9	0	5	4	6	0	4	2	6	3	6	10	16	2	5	2	0	0	0	10	5	1	1	4	1	1	5	0	0	0	10		
Bainai	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Baino klipos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
Galastuvai	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Geriamųjų r. apk.	1	2	1	10	4	7	0	1	9	0	4	1	6	7	5	2	15	1	8	2	0	0	0	0	5	1	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	6	
Ploktelės	0	0	0	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Ploktelės	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Cilindrėliai	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Puodų šukės	0	1	0	4	3	0	4	3	0	4	3	0	2	1	0	3	2	3	8	0	3	0	0	0	0	0	1	5	0	0	1	0	0	0	0	0	0	
Tinago gabalėliai	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Gludimi akmenys	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Zirgo liekanos	2	6	2	20	6	19	0	8	4	13	1	4	8	3	1	16	10	18	14	21	6	6	1	0	0	15	8	10	0	0	6	0	0	0	0	0		

13. Moterų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė
V–IX a.

	Apgalviai	Galvos pap.	Antkaklės	Kaklo vėrimai	Segės	Apyrankės	Žiedai	Ylos	Smeigtukai	Grandinėles	Karoliukai	Gintaro gab.	Kabučiai	Ivijos	Dėžutės	Sagtys	Peilai- pjaut.	Pellai	Pliautvai	Verpstukai	letigaliai	Strėlių antgaliai	Geriamųjų r. apk.	Cilindrai	Puodų šukės	Puodai	Žirgo gab.	Zirgo liekanos	
Apgalviai	0	5	12	0	21	12	21	32	7	19	0	0	9	0	1	6	3	0	11	1	0	5	0	1	0	1	0	0	
Galvos pap.	0	2	0	8	3	6	14	0	8	1	0	2	0	2	0	0	1	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Antkaklės	5	0	3	0	6	3	3	8	1	3	0	0	2	0	0	1	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	
Kaklo vėrimai	12	2	3	0	20	14	18	27	4	10	1	2	7	0	0	4	3	1	12	0	0	4	0	1	0	0	0	0	
Segės	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Apyrankės	21	8	6	20	0	18	24	56	3	25	1	12	0	12	0	5	8	1	14	0	0	1	0	2	0	1	0	0	
Žiedai	12	3	3	14	0	18	13	25	4	10	0	1	4	1	0	1	3	0	12	0	0	3	1	0	0	1	0	0	
Ylos	21	6	3	18	0	24	13	49	11	25	2	3	25	0	2	10	12	0	26	0	0	8	0	5	1	1	1	1	
Smeigtukai	32	14	8	27	0	56	25	49	12	45	4	1	34	1	11	15	1	30	0	1	4	0	5	1	1	1	1	1	
Grandinėles	7	0	1	4	0	3	4	11	12	6	0	1	11	0	0	3	0	5	0	0	3	0	3	0	3	0	0	0	
Karoliukai	19	8	3	10	0	25	10	25	45	6	0	0	15	0	1	3	9	0	20	0	2	0	1	1	1	1	1	1	
Gintaro gab.	0	1	0	1	0	1	0	2	4	0	0	0	2	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
Kabučiai	0	0	0	2	0	0	1	3	1	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	
Ivijos	9	2	2	7	0	12	4	25	34	11	15	2	3	0	0	7	0	7	0	9	0	3	0	5	0	0	0	0	
Dėžutės	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Sagtys	1	0	0	0	0	0	2	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	
Peilai- pjaut.	6	0	1	4	0	5	10	11	3	3	1	0	7	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	2	0	0	0		
Peiliai	3	1	1	3	0	8	3	12	15	3	9	0	7	1	1	0	0	3	0	1	0	0	3	1	0	1	0		
Pliautvai	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Verpstukai	11	9	3	12	0	14	12	26	30	5	20	1	0	9	0	1	2	3	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	
letigaliai	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Strėlių antgaliai	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Geriamųjų r. apk.	5	0	1	4	0	1	3	8	4	3	2	0	1	3	0	0	1	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	
Cilindrai	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Puodų šukės	1	0	0	1	0	2	0	5	3	1	1	0	5	0	1	2	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0		
Puodai	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Žirgo gab.	1	0	0	0	1	1	1	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	
Žirgo liekanos	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

15. Moterų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė
X–XII a.

	Kepuraitės	Apgalviai	Galvos pap.	Antkaklės	Kaklo vėriniai	Segės	Apyrankės	Žiedai	Ylos	Smeigtukai	Grandinėės	Karoliukai	Gintaro gab.	Kabučiai	Ivijos	Zvangučiai	Apkalai	Dežutės	Peliliai-plaut.	Peliliai	Verpstukai	Pentiniai	Geramųjų r. apk.	Grandys	Plokštelės	Riešutų kevalai	Žirgo liekanos
Kepuraitės	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Apgalviai	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Galvos papuošalai	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Antkaklės	9	0	3	13	4	38	30	22	45	10	23	1	3	4	0	1	0	1	0	1	2	15	0	5	0	1	2
Kaklo vėriniai	3	0	1	13	1	12	23	17	30	3	18	0	1	2	0	0	0	0	0	0	3	11	0	5	0	0	0
Segės	0	0	0	4	1	4	3	4	2	3	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	1	0
Apyrankės	8	0	3	38	12	4	37	26	49	12	26	0	3	4	0	3	1	5	18	0	6	0	0	0	0	2	2
Žiedai	8	1	5	30	23	4	37	48	58	20	37	2	7	8	0	4	2	0	4	36	1	9	0	0	0	1	3
Ylos	8	1	4	22	17	3	26	48	51	22	33	1	5	11	1	3	1	0	2	45	1	6	0	1	0	1	0
Smeigtukai	9	0	3	45	30	4	49	58	51	18	59	3	5	5	0	2	0	1	6	33	1	8	1	2	2	2	2
Grandinėės	1	0	2	10	3	2	12	20	22	18	11	0	5	6	1	2	1	0	2	18	0	1	0	0	1	0	
Karoliukai	6	0	2	23	18	3	26	37	33	59	11	1	4	2	0	1	0	0	5	26	0	5	1	0	1	0	
Gintaro gab.	0	0	0	1	0	0	2	1	3	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Kabučiai	0	0	0	3	1	0	3	7	5	5	4	1	1	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	1	0
Ivijos	0	0	1	4	2	1	4	8	11	5	6	2	0	1	0	1	0	1	1	2	3	0	0	0	1	0	
Zvangučiai	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	
Apkalai	1	0	0	1	0	0	3	4	3	2	2	1	0	0	0	0	0	0	0	4	0	1	0	0	0	0	
Dežutės	0	0	1	0	0	0	1	2	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	
Peliliai-plaut.	0	0	0	2	3	1	5	4	2	6	2	5	0	0	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
Peliliai	1	0	0	2	3	1	5	4	2	6	2	5	0	0	2	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	
Verpstukai	6	0	1	15	11	2	18	36	45	33	18	26	0	6	3	0	4	0	0	1	0	1	6	0	0	1	
Pentiniai	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Geramųjų r. apk.	2	0	1	5	5	0	6	9	6	8	1	5	0	0	0	0	1	0	0	1	6	0	0	1	0	0	
Grandys	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Plokštelės	0	0	0	1	0	0	0	1	2	0	1	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Riešutų kevalai	0	0	0	2	0	1	2	1	0	2	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Žirgo liekanos	0	0	0	1	0	0	2	3	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	

16. Vyrų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė
XIII–XV a.
pr.

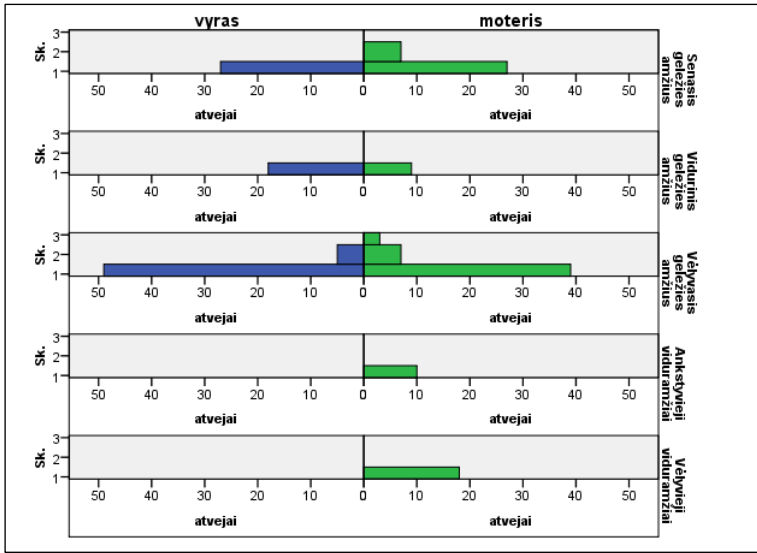
	Žiedai	Ylos	Įvijos	Žvangučiai	Adatos	Adatinės	Diržai	Sagtys	Peliliai	Kirviai	letigaliai	Kalavijai	Strėlių antgaliai	Kaltai	Galastuvai	Grandys	Lokio nagų apk.	Paukščių kaulai	Puodų šukės	Puodai	Titnago gab.
Žiedai	3	1	2	2	1	5	1	10	2	3	1	1	2	5	6	3	3	9	6	1	
Ylos	3	0	1	1	0	2	0	3	0	0	1	0	1	1	2	0	1	2	3	0	
Įvijos	1	0	0	1	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	
Žvangučiai	2	1	0	1	0	2	0	1	0	0	1	0	1	2	2	1	0	2	1	0	
Adatos	2	1	1	1	1	2	0	2	0	1	1	0	1	2	2	1	0	2	1	1	
Adatinės	1	0	1	0	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	0	1	0	1	
Diržai	5	2	1	2	2	1	0	4	0	1	1	0	2	3	4	2	0	3	3	1	
Sagtys	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	
Peliliai	10	3	1	1	2	1	4	1	3	2	1	1	2	3	5	1	3	8	7	1	
Kirviai	2	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	2	0	0	2	2	0	
letigaliai	3	0	1	0	1	1	0	2	1	0	0	0	0	0	2	2	0	3	1	1	
Kalavijai	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	1	0	
Strėlių antgaliai	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	
Kaltai	2	1	0	1	0	2	0	2	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	1	2	
Galastuvai	5	1	1	2	2	1	3	1	3	0	2	1	0	1	3	3	3	1	5	2	
Grandys	6	2	1	2	2	1	4	0	5	2	2	1	0	1	3	2	0	4	3	1	
Lokio nagų apk.	3	0	1	1	1	1	2	0	1	0	2	0	0	0	3	2	0	0	3	0	
Paukščių kaulai	3	1	0	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	1	0	0	0	3	2	
Puodų šukės	9	2	1	2	2	1	3	1	8	2	3	1	1	1	5	4	3	3	5	1	
Puodai	6	3	0	1	1	0	3	1	7	2	1	1	0	2	2	3	0	2	5	0	
Titnago gab.	1	0	1	0	1	1	1	0	1	0	1	0	0	0	1	1	1	0	1	0	

17. Moterų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė
XIII–XV a.
pr.

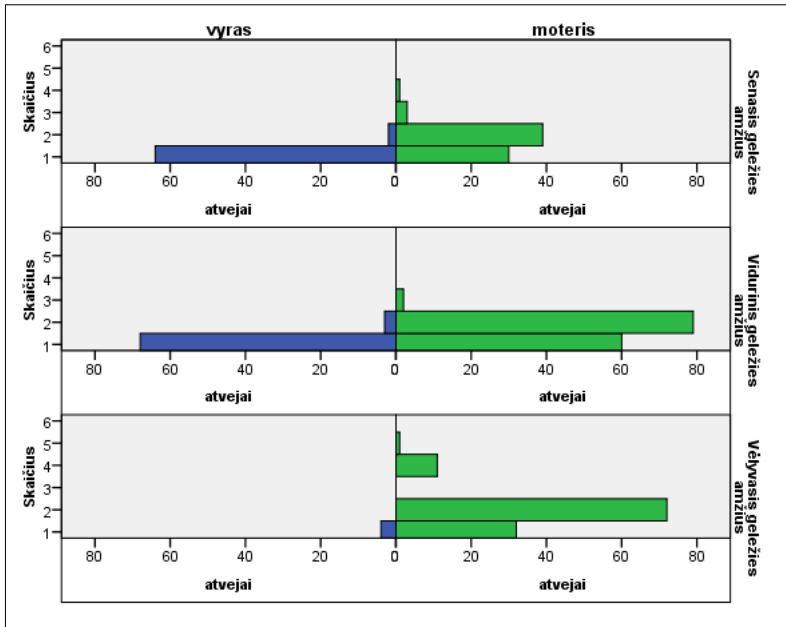
	Antkaklės	Kaklo vėriniai	Sėgės	Apyrankės	Žiedai	Ylos	Smeigtukai	Žvangučiai	Skustuvai	Maisėliai/pinig.	Adatos	Diržai	Peiliai	Verpstukai	letigaliai	Strėlių antgaliai	Grandys	Lokio nagų apk.	Paukščių kaulai	Puodų šukės	Puodai	Titnago gab.
Antkaklės	3	10	1	10	1	1	1	1	1	1	2	1	7	4	1	1	3	3	3	5	0	
Kaklo vėriniai	3	4	0	4	0	0	0	0	1	1	1	1	3	1	0	0	1	1	0	3	3	0
Sėgės	10	4	1	15	1	1	1	1	1	1	2	1	10	5	1	1	4	4	3	8	9	1
Apyrankės	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0
Žiedai	10	4	15	1	1	1	1	1	1	1	2	1	10	5	1	1	4	4	3	8	9	1
Ylos	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	0
Smeigtukai	1	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0
Žvangučiai	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Skustuvai	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0
Maisėliai/pinig.	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0
Adatos	2	1	2	0	2	1	0	0	0	0	1	1	1	2	0	0	2	0	1	0	1	0
Diržai	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0
Peiliai	7	3	10	0	10	1	0	1	1	1	1	0	3	1	1	1	2	2	2	6	6	1
Verpstukai	4	1	5	0	5	1	0	0	0	0	2	1	3	0	0	1	2	0	1	1	2	1
letigaliai	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Strėlių antgaliai	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Grandys	3	1	4	1	4	1	1	0	0	0	2	1	2	2	0	0	1	2	1	2	3	0
Lokio nagų apk.	3	1	4	1	4	0	1	0	1	1	0	0	2	0	0	0	1	0	2	2	3	0
Paukščių kaulai	3	0	3	1	3	1	1	0	0	0	1	0	2	1	0	0	2	2	0	0	2	0
Puodų šukės	3	3	8	0	8	0	0	0	1	1	0	0	6	1	0	0	1	2	0	6	1	0
Puodai	5	3	9	0	9	1	0	0	1	1	1	0	6	2	0	0	2	3	2	6	0	0
Titnago gab.	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0

19. Moterų
kapų įkapių
koreliacinė
lentelė XV a.
II p.–XVI a.

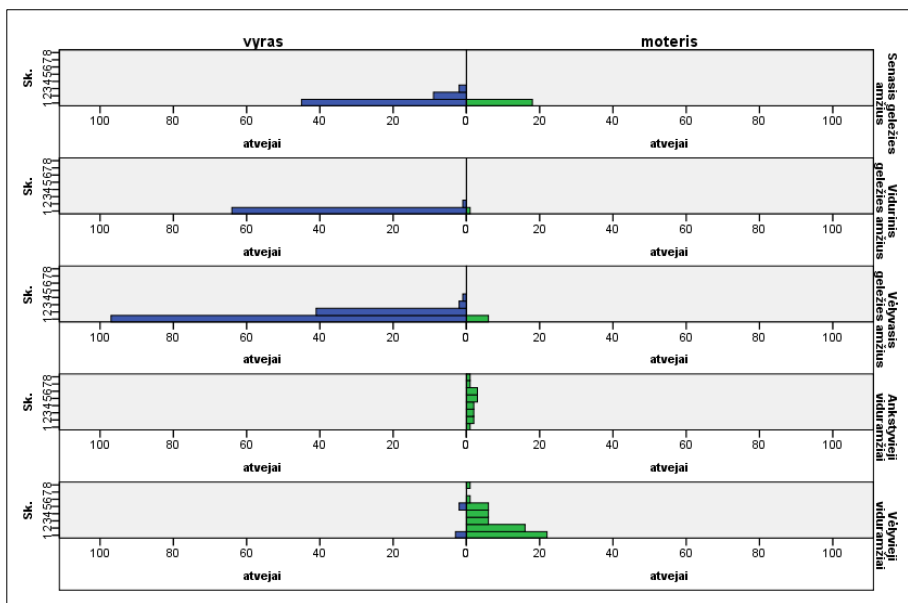
	Antkaklės	Auskarai	Kaklo vėriniai	Sagės	Sagės	Žiedai	Ylos	Smeigtukai	Grandinės	Karoliukai	Kabučiai	Įvišos	Zvangučiai	Apkalai	Dežutės	Maisėliai/ping.	Raktai	Adatos	Adatinės	Diržai	Sagys	Pelliai	Verpstukai	Monetos	Grandys	Cilindrellai	Lokio nagų apk.	Paukščių kaulai	Puodų šukės	Puodai	Klausičio lukštai							
Antkaklės	0	3	2	16	17	0	0	0	0	0	1	0	1	4	1	1	1	2	0	1	0	0	15	5	0	1	2	0	8	3	2	1	0					
Auskarai	0	0	1	4	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0					
Kaklo vėriniai	3	0	1	4	4	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	1	2	1	1	1	0	0	0	0				
Sagės	2	1	1	6	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	7	0	0	2	0	2	1	0	1	0	1	1			
Sagės	16	2	4	6	52	1	1	1	1	1	1	1	1	7	1	1	5	3	2	3	0	2	48	8	0	4	4	2	15	9	5	12	1	1	1			
Žiedai	17	3	4	7	52	2	2	0	1	1	1	1	6	3	2	9	3	2	3	2	3	2	62	9	11	5	2	18	10	4	14	1	1	0				
Ylos	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	0				
Smeigtukai	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	2	0	0	1	1	0	0	0	0				
Grandinės	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	2	0	0	1	1	0	0	0	0				
Karoliukai	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0			
Kabučiai	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0			
Įvišos	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
Zvangučiai	4	1	2	7	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1	0	0	1	0	1	2	1	2	0	0	0			
Apkalai	1	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	
Dežutės	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
Maisėliai/ping.	1	1	1	5	9	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	1	1	6	2	2	0	1	0	2	0	1	0	2	0	
Raktai	2	0	0	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Adatos	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Adatinės	1	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
Diržai	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Sagys	0	0	0	1	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Pelliai	15	4	5	7	48	62	2	2	2	2	1	1	7	3	2	9	3	2	4	2	2	2	8	2	8	7	2	13	10	5	11	1	1	0	0	0		
Verpstukai	5	0	0	8	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Galastuvai	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Monetos	1	0	1	0	4	11	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	8	0	1	2	2	1	0	1	0	1	0	0	0	
Grandys	2	0	2	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1	0	2	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	
Cilindrellai	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Lokio nagų apk.	8	1	2	15	18	0	1	1	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	1	0	1	0	0	0	3	3	1	0	0	0	0		
Paukščių kaulai	3	0	1	9	10	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	1	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	
Puodų šukės	2	2	0	5	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Puodai	1	0	0	1	12	14	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0		
Klausičio lukštai	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

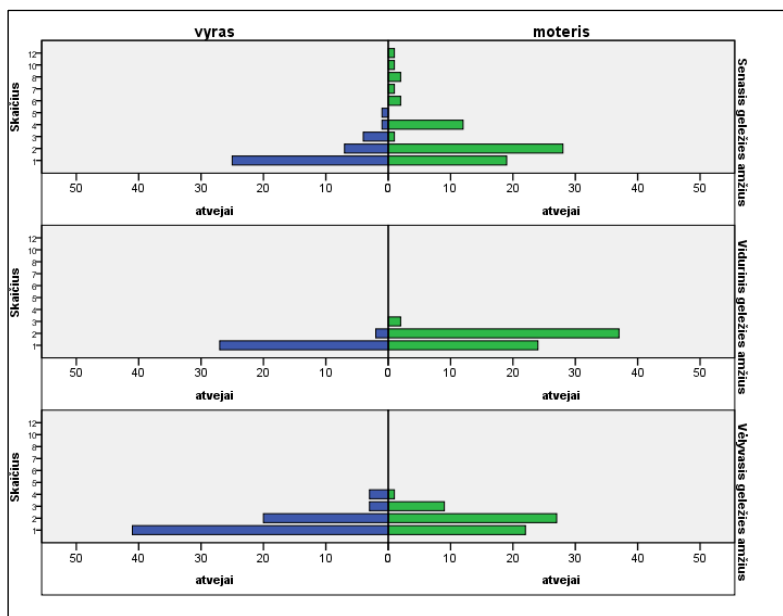
20. Antkaklės vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.

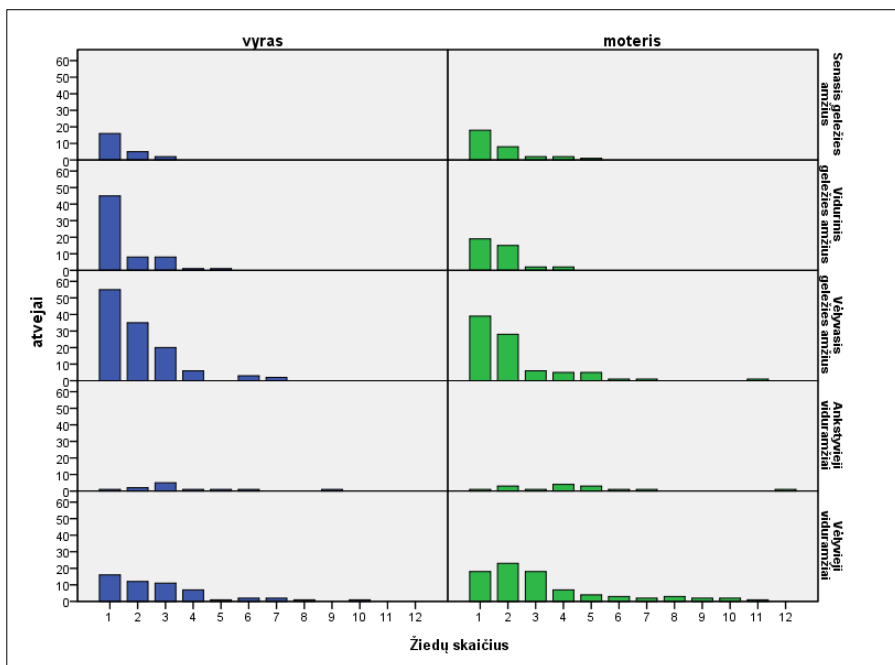
21. Smeigtukai vyrų ir moterų kapuose I–XII a.

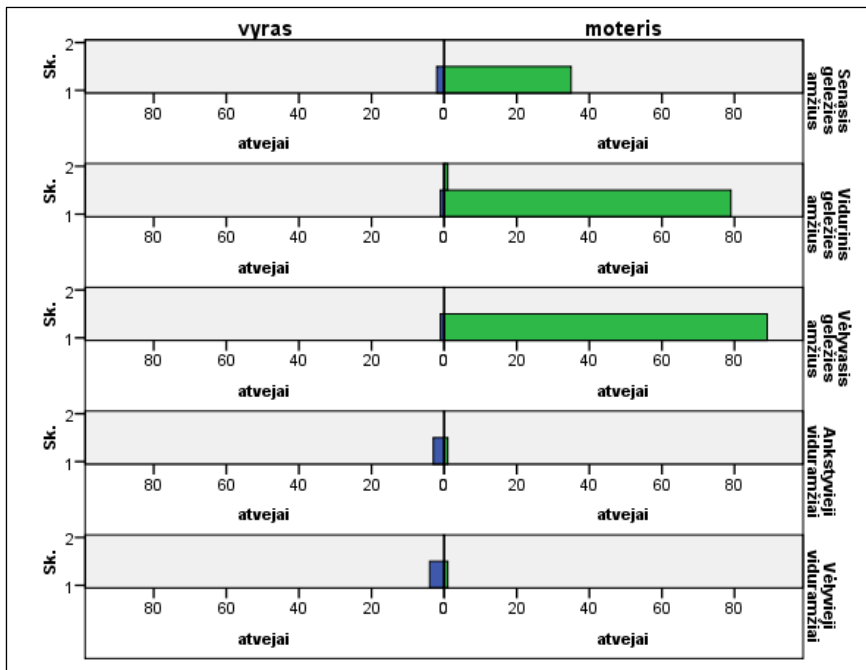
22. Segės vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.

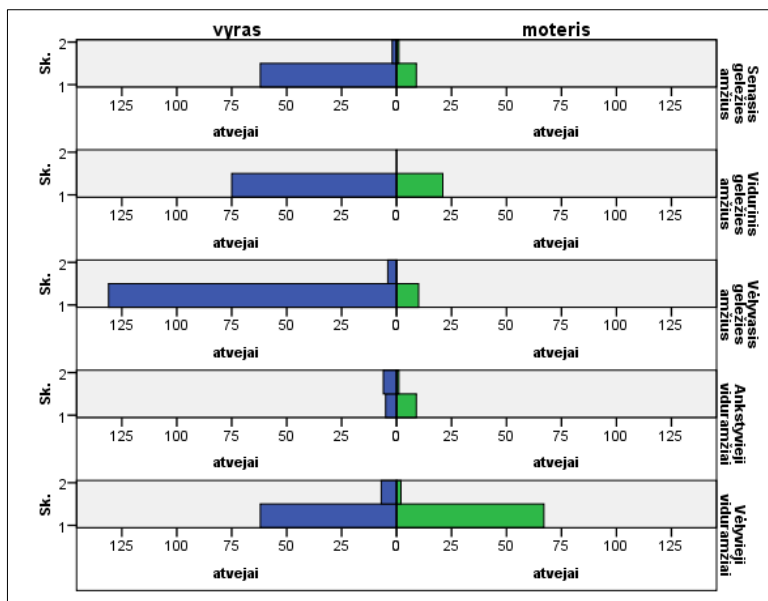
23. Apyrankės vyrų ir moterų kapuose I–XII a.

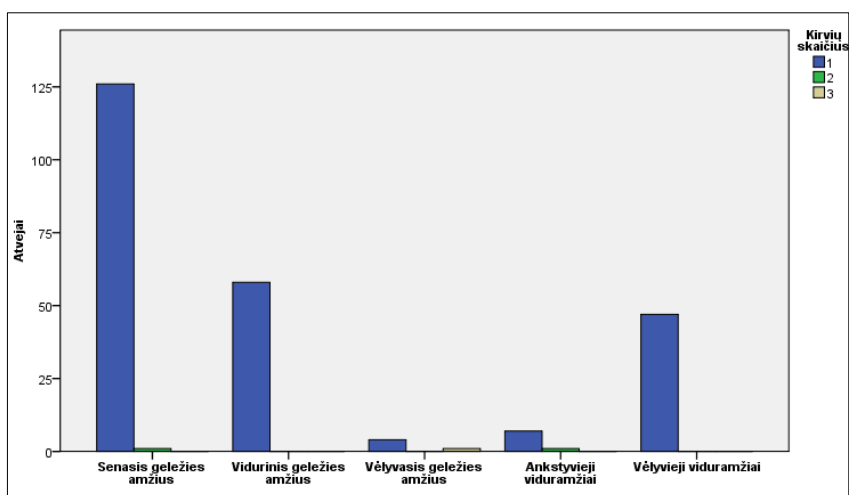
24. Žiedai ir jų skaičius vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.

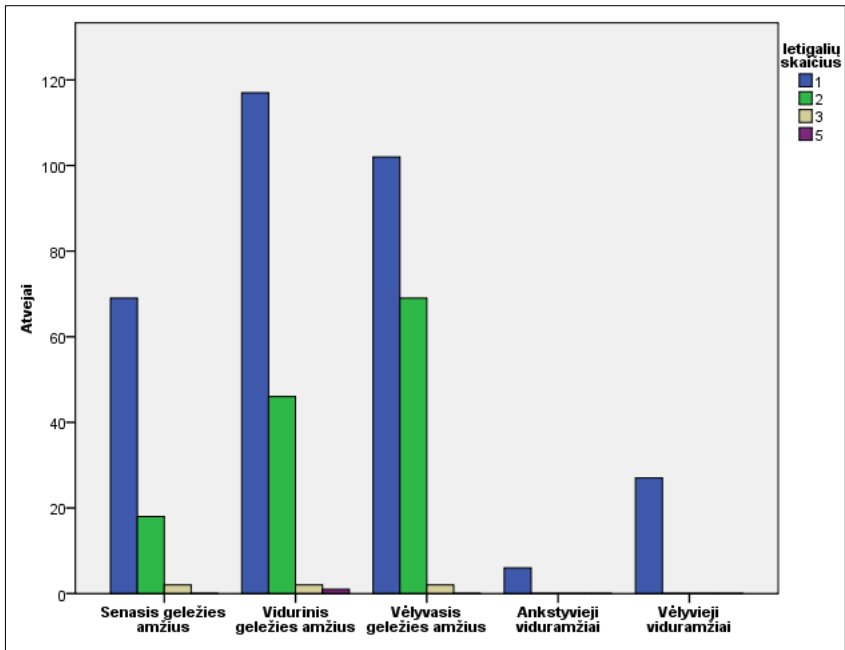
25. Ylos vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.

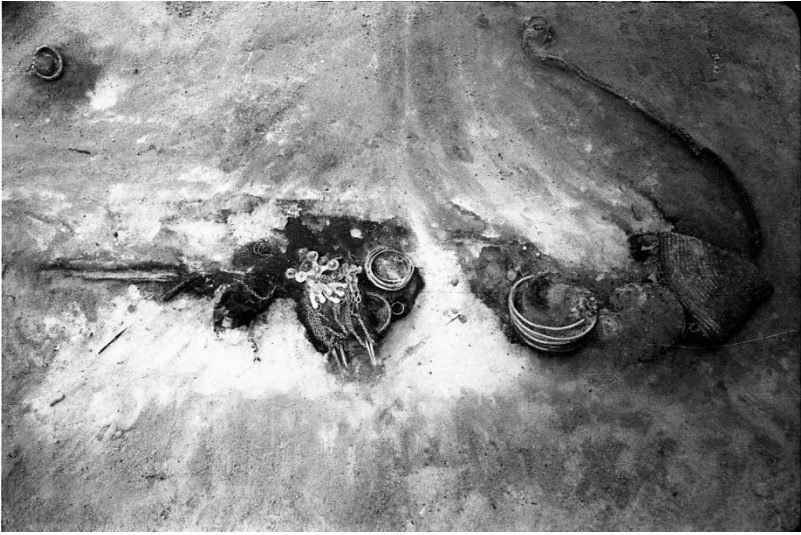
26. Peiliai vyrų ir moterų kapuose I–XVI a.

27. Kirviai vyrų kapuose I–XVI a.

28. Ietigaliai vyrų kapuose I–XVI a.

30. Žvilių kapas 4a X–XII a., LIIBR F. 1, neg. nr. 22191.

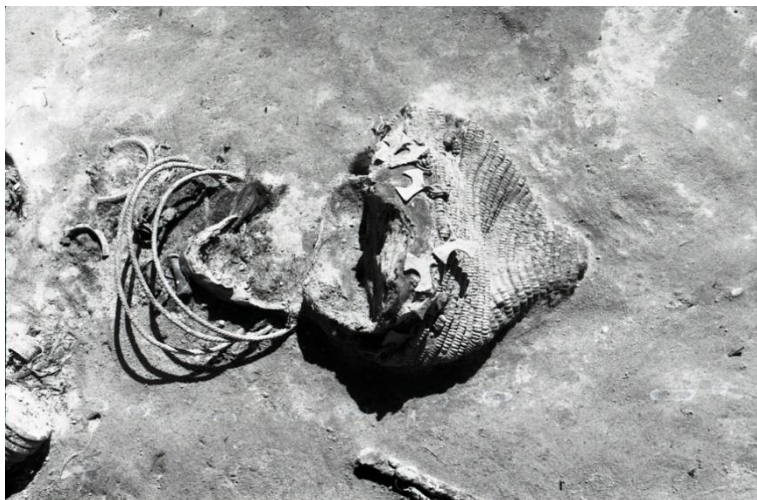
31. Pagrybio kapas 79 V–VI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 51007.

32. Žvilių kapas 270 I–IV a., LIIBR F. 1,
neg. nr. 70157.

33. Jakštaičių kapo 39 detalė XV a. II
p.–XVI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 42853.

34. Žąsino kapas 3 X–XII a., LIIBR F. 1, neg. nr. 36937.

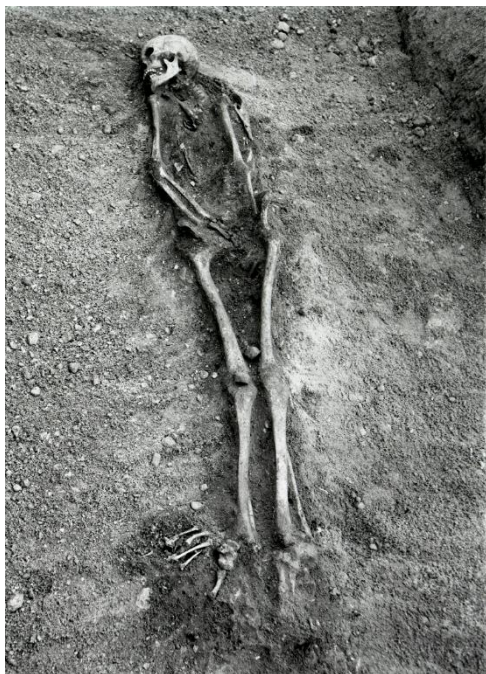
35. Pagrybio kapas 85 V–VI a., LIIBR F. 1,
neg. nr. 51026.

36. Pagrybio kapas 85 V–VI a., LIIBR F.
1, neg. nr. 51028.

37. Pribitkos kapas 57 XV a. II p.–XVI a.,
LIIBR F. 1, neg. nr. 52175.

38. Jakštaičių kapas 163 XV a. II
p.–XVI a., LIIBR F. 1, neg. nr. 42938.

39. Požerės kapas 76 V–IX a., LIIBR F. 1, neg. nr. 22114.

40. Žvilių kapas 47 V–IX a., LIIBR F. 1, neg. nr. 53275.

41. Upynos kapas 48 X–XII a., LIIBR F. 1, neg. nr. 12684.

PADEKA

Dėkoju savo darbo vadovui prof. dr. Vykintui Vaitkevičiui už pasitikėjimą ir įkvėpimą įveikti iškilusius sunkumus. Darbo konsultantei dr. Jūratei Šlekonytei už pagalbą tautosakos ir folkloro srityje, darbo ekspertams – dr. Rasai Banytei-Rowell, dr. Radvilei Racėnaitei, dr. Dainiui Razauskui.

Taip pat norėčiau padėkoti visiems prisidėjusiems prie šio darbo – patarimais, pastabomis, komentarais, išvalgomis ar palaikymu. Nuoširdžiai dėkoju (abėcėlės tvarka): dr. Linai Būgienei, dokt. Vitai Džekčioriūtei-Medeišienei, Živilei Golubevei, Eglei Griciuvienei, Gyčiui Grižui, Viktorijai Motiejauskaitei, Daliai Ostrauskienei, dr. Aistei Petrauskienei, dr. Gediminui Petrauskui, dokt. Astai Skujytei-Razmienei, Aušrai Šmaižytei, dr. Audriui Valotkai, Laimai Valotkienei, Danutei Vilimaitei.

Už palaikymą ir supratimą esu dėkinga savo šeimai – Giedriui, Jonui ir Austei.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222, Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 15 egz.